Fî Zılâli'l-Kur'ân
ve
İ'câz Açısından Değeri

Fî Zılâli'l-Kur'ân ve İ'câz Açısından Değeri

Doç. Dr. Mesut ERDAL

FÎ ZILÂLİ'L-KUR'ÂN VE İ'CÂZ AÇISINDAN DEĞERİ

Editör
Zühdü MERCAN

Görsel Yönetmen
Engin ÇİFTÇİ

Kapak
İhsan DEMİRHAN

Sayfa Düzeni
Ahmet KAHRAMANOĞLU

ISBN
978-975-6079-61-4

Yayın Numarası
56

Basım Yeri ve Yılı
Çağlayan Matbaası
Sarnıç Yolu Üzeri No: 7 Gaziemir / İZMİR
Tel: (0232) 252 20 96
Haziran 2007

Genel Dağıtım
Gökkuşağı Pazarlama ve Dağıtım
Merkez Mah. Soğuksu Cad. No: 31 Tek-Er İş Merkezi
Mahmutbey/İSTANBUL
Tel: (0212) 410 50 00 Faks: (0212) 444 85 96

Işık Akademi Yayınları
Emniyet Mahallesi Huzur Sokak No: 5
34676 Üsküdar/İSTANBUL
Tel: (0216) 318 42 88 Faks: (0216) 318 52 20
www.akademiyayinlari.com

İÇİNDEKİLER

Birinci Bölüm
FÎ ZILÂL'İN TEFSİR METODU

İkinci Bölüm
KUR'AN'IN İ'CÂZI AÇISINDAN FÎ ZILÂL TEFSİRİ

ÖNSÖZ

Bütün hamd ve övgüler, âlemlerin Rabbi Allah'a (celle celâlühu), salât ve selâm O'nun sevgili kulu ve Rasûlü olan Hz. Muhammed'e (sallallahu aleyhi ve sellem) olsun.

Kur'ân-ı Kerîm Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi ve sellem) indirildiği günden bu yana hemen her asırda ona gönül veren İslâm âlimlerince tefsir edilmiştir. Şüphesiz Kur'ân'ın ilk müfessiri Hz. Muhammed (sallallahu aleyhi ve sellem) olmuş, ondan sonra, sırasıyla Sahabe, Tabiîn ve Tebe-i Tabiîn Kur'ân tefsiri üzerinde yoğun çaba sarfetmişlerdir.

Tâbiûn sonrasında ve özellikle de son asırlarda telif edilen tefsir eserlerinin yazılışında gözden kaçırılmaması gereken önemli bir husus vardır ki, o da, müfessirlerin, yaşadıkları devrin genel şartlarından ve meselelerinden etkilenebilmeleridir. Bunu da tabii karşılamak gerekir; zira her âlim zamanının çocuğudur. Sözgelimi hadis imamları döneminde yazılan tefsirlerin ekseriyetle rivayet tefsiri olması, müctehit mezhep imamları devrinde telif edilenlerin daha ziyade fıkhî tefsir olarak görülmesi, felsefî tartışmaların çokça görüldüğü dönemde felsefî ya da kelâmi ağırlıklı Kur'ân tefsirlerinin yazılması ve din-bilim çatışması olduğunun iddia edildiği asrımızda rasyonalizm ve pozitivizmin de etkisiyle "Bilimsel Tefsir"lerin ortaya çıkması, sözkonusu etkilenmeyi gösteren birer delildir.

İşte Seyyid Kutub'un telif ettiği Fî Zılâli'l-Kur'ân da; Kur'ân'ın edebî yönü ve i'câzı üzerinde çokça durulduğu ve sosyal birçok tartışmaların yaşandığı bir dönemde olması, Müslüman toplum için ihtiyaç haline gelen Kur'ân'ın davet metodunun ortaya konulması gibi hususların sâikiyle yazıl-

mış ve dünya çapında pek çok Müslümanın teveccühüne ve hatta bir kısım müsteşriklerin ilgisine mazhar olmuş ve bunun göstergesi olarak da birçok yabancı dile çevirisi yapılmış, Kur'ân'ın ictimaî ve edebî bir tefsiridir.

Fî Zılâl hakkında, özellikle müellifin yaşadığı yer olan Mısır'da bazı ilmî çalışmalar ve tezler yapılmıştır. 1978 yılında Ezher'de Muhammed İsmail el-Hâc tarafından yüksek lisans çalışması olarak yapılan *"Seyyid Kıtub ve Menhecuhu fi't-Tefsîr"*, Salâh Mahmûd Ali Şahâte'nin doktora tezi olarak sunduğu *"el-Mekâyîsü'l-belâğiyye fi kitâb "fî Zılâli'l-Kur'ân"*, Salâh Dahbûr'un doktora tezi olarak hazırladığı *"Fî Zılâl"*, Doç. Dr. İbrahim Sarmış'ın telif ettiği "*Bir Düşünür Olarak Seyyid Kutub*" ve *"Bir Edebiyatçı Olarak Seyyid Kutub"*, Salâh Abdulfettah el-Hâlidî'nin "*Fî Zılâli'l-Kur'ân fi'l-mîzân"ı*, Ebû Âiş Abdulmun'im İbrahim ve Ebû Huzeyfe Muhammed İbrahim'in beraber yaptıkları *"Fethu Zi'l-Celâl fi tahrîci ehâdîsi'z- zılâl* adlı ilmî çalışmaların yanı sıra, Fî Zılâl'deki muhtelif konular hakkında Ahmed Faiz ve başkaları tarafından hazırlanan derleme niteliğinde çalışmalar da bulunmaktadır.

Böyle bir çalışmaya bizi sevkeden faktör, öncelikle bir Kur'ân bazıları tarafından ortaya atılan "Fî Zilâl'in tefsiri sayılıp sayılmayacağı" tartışması, ikinci olarak da, tefsirin bazı kısımlarını doktora ders döneminde Arapça'sından okuduğumuz sırada, tefsirde dikkatimi çeken edebî ve i'câzî hususlar olmuştur.

Bu çalışmaya önce Fî Zılâl'i Arapça aslından baştan sona kadar taramakla başladım. Bunu müteakiben, eserde tesbit edilen tefsir husûsiyetleri ve Kur'ân'ın i'câz vecihleri konularına göre sınıflandırdım. Sonra, i'câzla ilgili genel hususlar ve i'câz vecihlerine ilişkin konuları muayyen başlıklar halinde dercettim. Bu arada, Fî Zılâl'deki i'câza ait konuları ve i'câz vecihlerini arzetmaden önce, meselelerin daha iyi anlaşılabilmesi için ön bilgiler vermeye çalıştım. Seyyid Kutub'un hayatı ve eserleri hususunda onun kendi telifi olan "*Tıflun mine'l-karye*", Salâh Abdulfettah el-Hâlidî'nin "*Mine'l-mîlad ile'l-istişhâd*" ve İbrahim Sarmış'ın hazırladığı "*Bir Edebiyatçı Olarak Seyyid Kutub*" ve "*Bir Düşünür Olarak Seyyid Kutub*" gibi pek çok kaynaklardan yararlandım.

İ'câz konusunda, erken dönemde yazılan ve el-Hattâbî, er-Rummânî

ve Abdulkâhir el-Cürcânî'nin risalelerinin yer aldığı "*Selâsü Rasâil fi'l-İ'câz*"ı, el-Bâkıllânî'nin "*İ'câzu'l-Kur'ân*"ı ve ez-Zerkeşî'nîn "*el-Burhân fi ulûmi'l-Kur'ân*"ı ile son dönemde telif edilen er-Râfiî'nin "İ*'câzu'l-Kur'ân ve'l-Belâğatü'n- Nebeviyye*"sini, Abdülkerîm el-Hatîb'in "*el-İ'câz fi dirâsâti's-sâbikîn*" adlı geniş çalışmasını ve Nuaym el-Humusî'nin "*Fikretü İ'câzi'l-Kur'ân*"ını yararlandığım başlıca kaynaklar arasında zikredebilirim. Seyyid Kutub'un i'câz konusundaki gelince, Fî Zılâl'deki i'câz tesbitlerinde onun herhangi bir kaynağa atıfta bulunduğuna rastlamamakla birlikte "e*t-Tasvîru'l-Fenniyyu fi'l-Kur'ân*" adlı eserinde, el-Keşşaf tefsirine atıflar yapmasına binaen- Keşşaf'ın onun i'câz kaynakları arasında yer aldığını söyleyebiliriz.

Seyyid Kutub'un fî Zılâli'l-Kur'ân adlı tefsirindeki tefsir metodunu ve Kur'ân i'câzı hakkındaki görüş ve tespitlerini ortaya koymayı hedefleyen bu çalışmamız, bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır.

Giriş kısmında Mısır'ın genel durumunu ana hatlarıyla verdikten sonra Seyyid Kutub'un hayatı, ilmî, fikrî ve edebî kişiliği ve eserlerini görmeye çalıştık.

Birinci bölümde, Fî Zılâl'in kaynaklarını, tefsir metodunu ve diğer bazı hususiyetlerini incelemeye çalıştık. Bir de müfessirimizin ictîmâî-edebî tefsir ekolü ile olan münasebetini ifade etmeye, böylece tefsiri, bilinmeyen bazı yönleriyle de tanıtmaya gayret ettik.

İkinci bölümde ise, önce bir giriş mahiyetinde, Kur'ân i'câzı ve i'câz vecihlerinin, başlangıcından Seyyid Kutub'a kadar nasıl anlaşıldığını ortaya koymaya çalıştık. Bunun hemen akabinden, Seyyid Kutub'a göre Fî Zılâl'de yer alan i'câz vecihlerini, herbir i'câz vechi hakkında ön bilgi vererek misalleriyle sunduk.

Son olarak bu çalışmayı benimle birlikte baştan sona okuyan ve çok kıymetli tavsiyelerde bulunan tez danışmanım ve değerli hocam Abdurrahman ELMALI'ya teşekkürü bir borç bilirim.

Mesut ERDAL

GİRİŞ

SEYYİD KUTUB'UN HAYATI, İLMÎ, FİKRÎ, EDEBÎ ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ

Seyyid Kutub'un (ö. 1966) hayatına geçmeden evvel, onun yaşadığı dönemin siyâsî, ictimaî ve edebî ortamına kısaca göz atmak yararlı olacaktır.

Seyyid Kutub, çağdaş İslâm düşüncesinin yetiştirdiği seçkin şahsiyetlerden biridir. Onun yetiştiği çağ, Mısır toplumunun ve İslâm dünyasının siyâsî, sosyal ve fikrî çalkantılarla bir arayış içinde bulunduğu bir dönemdir.

Seyyid Kutub, kendi devrinde büyük edipler bulunmasına rağmen, edebî alana damgasını vurabilmiş, eski ve yeni tartışmalarının yaşandığı edebî akımlar içinde de, kendine has bir çizgi ortaya koyabilmiş bir şahsiyet olarak görülür. Aynı zamanda o, edebî alanın yanı sıra, fikrî platformda da ortaya koyduğu eserleriyle önemli bir boşluğu doldurmaya çalışan bir kişi olarak karşımıza çıkar.

Onun kişiliğini, fikrî ve edebî yönünü anlayabilmek için, yetiştiği çevrenin ve şartların da bilinmesi gerekir. Çünkü bir düşünür ve edip, bir bakıma neşet ettiği cemiyetin aynası ve eseridir. Ayrıca, içinde bulundukları siyasal, kültürel, ekonomik ve sosyal şartlardan en fazla etkilenenler de düşünce adamları ve ediplerdir. Bu bakımdan, bir devrin düşünce ve edebiyatı üzerinde şartların ve çevrenin etkisi inkâr edilemez. Bunları birbirinden soyutlamak da mümkün değildir.

1- Seyyid Kutub'un Yaşadığı Döneme Genel Bir Bakış Siyâsî Durum

Mısır'da, kral ve hidiv[1] adı verilen devlet başkanlarının kötü uygulamaları yüzünden batı emperyalizmine uygun zemin hazırlanmıştı. Bu ehliyetsiz yöneticiler ülkeyi içten içe yıpratmışlar ve bunun sonucu olarak, önce Fransız, sonra da İngiliz emperyalizminin ülkede uzun süreli bir kültürel dejenerasyona yol açtıkları görülmüştür.[2]

Fransız emperyalizminin, ülkenin içişlerine kadar nüfuz etmesine tepki olarak eşitlik, adalet ve bağımsızlık isteyen Mısır'lılar, liderlerinin yönetimi esnasında, bir çok ayaklanma ve halk hareketlerine giriştiler. Bunlardan ilki, Hidiv Tevfik (ö. 1892) döneminde 1881 yılında meydana gelen ve İngilizlerin müdahalesiyle bastırılıp tam bir başarısızlıkla sonuçlanan Ahmed Urâbî (ö. 1914) isyanıdır.[3]

Mısır, bu olaydan sonra İngiliz emperyalizminin kontrolüne girdi ve ülkede parlamenter rejime son verildi. Ordu, İngiliz subay ve yöneticilerinin gözetimi altında yeniden düzenlendi. Ülkenin siyasal, ekonomik ve kültürel hayatı, bu emperyalist ülkelerin belirlemelerine göre şekillendi.

Hidiv Tevfik'in yerine devlet başkanı olan Abbas Hilmi (0.1914) zamanında, Mustafa Kâmil (ö. 1908) başkanlığında el-Hizbü'l-Vatanî partisi kuruldu. Bu parti, Mısırlılar arasında birlik ve dayanışma ruhunu canlandırdı ve bozuk yönetime ve batı emperyalizmine karşı halkın nefret duygularına tercüman oldu. 1908 yılında Mustafa Kâmil'in ölümünden sonra aralarında Hizbü'l-Vefd'in de bulunduğu değişik partilerin kurulmasıyla bu hareket devam etti. I. Dünya Savaşı'ndan sonra İngilizler, Hidiv Abbas'ın iktidarına son verip Mısır'ın Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkilerini keserek, Abbas'ın yerine Hüseyin Kâmil'i (ö.1917) getirdiler. Bu

---

1 Hidiv, Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'nın (ö. 1849) soyundan gelen valilere verilen bir unvan olup, 1914 yılına kadar bu unvanı taşımışlardır.

2 Bkz. Dr. Celâl Yahya, *el-'Âlemu'l-'Arabiyyu'l-Hadîs*, *Dâru'l-Meârif*, Mısır, 1982, s.80; *İslâm Ansiklopedisi*, M.E.B. Yay., Mısır mad., s. 249 vd.

3 Bu isyan hakkında bkz. Dr. Luveys Avd, *Târîhul-Fikri-Mısriyyi'l-hadîs*, *el-Hey'etül-Mısriyye li'l-âmme li'l-Kitâb*, Mısır, 1980, s.220 vd; Abdurrahman er-Râfiî, *es-Sevretül-Urâbiyye*, *Dâru'l-Meârif*, Mısır, 1983, s. 287 vd.

durum halk arasında ve siyasi çevrelerde büyük tepkilere yol açtı. Hatta Şeyhülislâm, bir fetva ile yeni hükümdarın hâin olduğunu ve ona karşı harbetmek gerektiğini ilân etmişti.[4]

1917 yılında Kral Fuad (ö.1936) başa geçti. Bu dönemde el-Vefd Partisinin başkanı olan Sa'd Zağlûl (ö.1927), bağımsızlık için İngilizlerle görüşme yapmak istediyse de bunda başarılı olamadı ve arkadaşlarıyla birlikte Malta'ya sürgün edildi. Bunun üzerine halk 1919'da ayaklandı. Halkın ayaklanması karşısında İngilizler, Sa'd Zağlûl ve arkadaşlarını serbest bıraktılar.

1920 yılından itibaren İngilizlerle parlamenter hayata geçiş konusunda bir dizi görüşme yapıldı. Bu görüşmeler sonucunda parlamenter hayata izin verildi ve daha sonra Sa'd Zağlûl başkanlığındaki el-Vefd Partisi iktidara geldi. Bununla birlikte İngilizler ülkeyi fiilen yönetmeye devam ediyorlardı. Bu duruma karşı tepkilerin sürmesi üzerine İngilizler, hükümeti de parlamentoyu da dağıttılar.

Bu açık müdahale karşısında siyasi partiler ve diğer cemiyetler, emperyalizme karşı işbirliği yapmayı kararlaştırdılar. 1927 yılında Sa'd Zağlûl'un ölümünden sonra iktidara gelen Nehhas Paşa'nın İngilizlerle yaptığı bütün görüşmeler başarısızlıkla noktalandı. Sonuç olarak, siyasi partiler emperyalizme kaba kuvvetle karşılık verme konusunda anlaştılar. Her yerde çatışmalar başladı. Bunun üzerine İngilizler, olaylardan Vefd Partisini sorumlu tutarak yöneticilerini tutukladılar.

Mısır'da 1930-1935 yıllan arasında büyük öğrenci hareketleri meydana gelmiştir. Bu eylemler karşısında İngilizler bağımsızlık için görüşmelere yanaşmaya ve ülkenin bir ölçüde bağımsızlık hakkını tanımaya kendilerini mecbur hissettiler.

1936 yılındaki bu olumlu gelişmeden sonra halk biraz rahat nefes aldı ve tekrar Mustafa Nehhas Paşa iktidara geldi. Ne var ki, İngilizlerle yapılan antlaşmada, ülke aleyhinde birçok maddeler bulunmaktaydı. Antlaşmaya göre, İngilizler, Süveyş kanalı bölgesinde on binden fazla asker ve hava gücü bulundurmak, savaş durumunda ülkenin liman ve sahillerini kullan-

---

4 Bkz. *İslâm Ansiklopedisi*, M.E.B. yay., Mısır mad. s. 255.

mak gibi haklara sahip olacaklardı. Bu yüzden karışıklıklar ülkeyi tekrar sardı ve 1939 yılında Hasan el-Bennâ'nın hapisten çıkıp yerli ve yabancı emperyalizme karşı açıkça cephe almasıyla, halkın İngilizlere karşı olan tepkisi daha da arttı. 1948 yılında Yahudilerle Müslümanlar arasında baş gösteren Filistin Savaşı'nda Mısır ordusu büyük kayıplar verdi. Müslüman Kardeşler müstakil kuvvetler halinde fiilen savaşa katılarak büyük başarı gösterdiler.

Çeşitli defalar hapse girmiş olan ve nihayet 1949 yılında tahliye edilen Hasan el-Bennâ, aynı yılın şubat ayında meçhul kişiler tarafından vurularak öldürüldü. Anarşik olayların yayılması üzerine, Kral Faruk, İngilizlerle işbirliği yaparak ülkede sıkı yönetim ilan etti. Bütün halk güçleri yerli ve yabancı emperyalizme cephe aldı ve ülke 1951 yılında tam bir kaos ortamı içine girdi.

Bu karışık duruma ve krallık yönetimine son vermek için, 23 Temmuz 1952 tarihinde, ordunun "Genç subaylar" olarak bilinen bir kanadı tarafından ihtilal yapıldı. Böylelikle krallık yönetimine son verildiği gibi, ülke, 1956 yılında yapılan antlaşmalarla tam bağımsızlığına kavuştu. Bu gibi siyasi olay ve hareketler, beraberinde fikrî ve ictimaî gelişmeleri de getirmiş ve büyük hareket adamlarının yetişmesinde önemli rol oynamıştır.[5]

2- Genel Olarak Mısır'daki, Fikrî, İctimaî ve Edebî Durum

XIX. yüzyıldan itibaren İslâm dünyasının diğer bölgelerinde olduğu gibi Mısır'da da ictimaî durumun iç açıcı olduğunu söylenemez. Bir yandan Batılıların istilâları, öte yandan iç karışıklıklar, aktif mücâdele dışında kalan halk kesiminde bir tür bezginlik ve yılgınlık duygusunun doğmasına yol açmıştır. Mehmed Ali Paşa'nın modernleşme hamlesi bir canlılığa sebep olmuşsa da, sonradan gelen Hidiv'lerin beceriksizce yönetimleri, ülkeyi ağır borç yükü altına sokmuş ve sonunda Mısır'ın mâliyesi İngilizlerin kontrolüne girmiştir.

---

5 Sarmış, İbrahim, *Bir Düşünür Olarak* Seyyid Kutub, Fecr yay., Ankara, 1992, s. 15-18 arasından özet.

Bütün bu olumsuz şartlar sonucunda Mısır toplumunda ortaya iki sınıf çıkmıştır:

a) Toprak, mal ve egemenliği ellerinde bulunduran zengin sınıf,

b) Güçlükle geçinen ve çoğunluğu, mutlu azınlığa hizmetçilikle hayat süren, emekçi halk tabakası. Ancak bütün bunlara mukabil, Mısır toplumu, yüzyılımızın başından itibaren edebiyat ve düşünce alanında büyük gelişmelere ve inkişaflara şahit olmuştur.

Bu gelişmeyi oluşturan etkenler arasında; Mısır aydınlarının Batıda ihtisas görmelerini, modern batı uygarlığını tanımalarını, yabancı devletlerin bu ülkede okul açmalarını, dünya kültüründen çevirilerin fazlaca yapılmasını, Ezher Üniversitesi'nin ıslah edilerek toplumda rolünün artmasını ve toplum yapısında meydana gelen diğer değişmeleri saymak mümkündür.

Islahat ve yenileme hareketinin ileri gelenlerinden Muhammed Abduh (ö.1905) da Mısır'da dînî ve fikrî hayatın ıslahına çalışanlardandır. Toplumun, içinde bulunduğu fikrî ve ilmî gerilikten kurtulması için saf bir İslâm düşüncesinin oluşmasına çabalamış ve ıslahatlarında Kur'ân-ı Kerîm'i temel almaya çalıştığı görülmüştür.

Cemâleddin-i Afğânî ve Muhammed Abduh ile başlayan ıslahat hareketleriyle birlikte bu dönemlerde yoğun kültürel ve sosyal atılımlara da rastlanmaktadır. Bu yoğun hareketliliği temsil etme adına örnek olarak şu cemiyet ve basın organları sayılabilir:

Hasan Abdurrâzık'ın kurucusu olduğu Ümmet Partisi'nin çıkardığı el-Cerîde gazetesi, Ali Yusuf'un el-Islâh Partisi'ne bağlı el-Müeyyed gazetesi, Mustafa Abdurrâzık'ın el-Ezher Cemiyeti, Abdurrahman el-Berkûnî'nin el-Beyân dergisi, Muhibbuddîn el-Hatîb'in et-Temeddünü'l-İslâmî Cemiyeti ve el-Fetih gazetesi, Hasan el-Bennâ'nm Müslüman Kardeşler Cemaati ve ed-Da'vâ dergisi, Abdulazîz Câvîş'in eş-Şübbânu'l-Müslimûn Cemiyeti vb.

Yukarıda İşaret edilen ictimaî, fikrî ve siyâsi gelişmelerde edip ve düşünürlerin de büyük katkısı olmuştur. Meselâ, Mustafa el-Manfalûtî (ö. 1924), Hafız İbrahim (ö.1932), Ahmed Şevkî (ö.1932), Mahmud Azmi, Abbas Mahmud el-Akkâd (ö. 1964),[6] Tâhâ Huseyn (ö. 1974), Ahmed Emin (ö. 1954),

---

6 Akkâd çok geniş ve ansiklopedik bir kültüre sahip olduğu gibi aynı zamanda bir gazeteci-

Ahmed Lutfi es-Seyyid, Necib Mahfuz, Tevfîk el-Hakîm (d. 1902), Ahmet Hasan ez-Zeyyat, Corci Zeydan (ö. 1914) ve daha birçok yazar ve düşünür Mısır toplumunun tefekkür ufkunu genişletmek için gayret sarfetmişlerdir. Dînî hayatın ıslahını isteyen Muhammed Abduh ve tabileri ile, ne pahasına olursa olsun batılı anlamda yenilik taraftan olanlar arasındaki mücadeleler, Mısır'ın çağdaş düşünce yapısında büyük izler bırakmıştır.

Asrımızın ilk yarısında Mısır, edebiyat çevrelerinin yoğun tartışmalarına da sahne olmuştur. Statükoya karşı olan şahısların başında Abbas Mahmud el-Akkâd, Taha Hüseyn, Selâme Musa, Muhammed Hüseyn Heykel, Ahmed Lütfi es-Seyyid, Abdurrahman Şükrî, Mansur Fehmi ve Ahmed Emin gibi şahsiyetler bulunmaktaydı ve bunlar hem statükoya karşı çıkıyorlar, hem de toplumun dînî ve millî geleneğini eleştiriyorlardı.

Bu eleştirilere karşı geleneklerini savunma durumunda bulunan muhafazakâr çevrelerin başında da, Mustafa Sâdık er-Râfiî, Ahmed Zeki Paşa, Şekip Arslan (ö. 1946), Muhammed Ferit Vecdi, Mahmud Muhammed Şâkir, Saîd el-Aryân ve Ali Tantavî gibi şahsiyetler vardı.

Bu çevreler arasında, çoğu edebiyat konularına dayanan hararetli, sözlü ve yazılı düellolar sürüp giderken, dilde, hukukta, ahlaki değerlerde ve sosyal hayatta yapılacak değişimler de bu çevreler arasındaki mücadeleye konu teşkil ediyordu.

Genç kalemlerden olmasına rağmen birinci sınıf edebiyatçılar arasında yer alan Seyyid Kutub'un da bu tartışmalara coşkuyla katıldığı görülmekteydi. O, gençlik döneminde Abbas Mahmud el-Akkâd'ın yanında ve Mustafa Sâdık er-Râfiî'nin karşısında yer almıştır. Kutub'un makaleleri onların da yazdığı ünlü dergi ve gazetelerde yayınlanıyordu. O özellikle hocası el-Akkad'a söz ve toz kondurmuyordu.

Seyyid Kutub'un, "Vâkıiyye medresesi"nin[7] temsilcisi olan er-Râfiî'ye karşı, "Kalp/akıl medresesi"nin temsilcisi olan el-Akkâd'ı desteklemesi,

---

yazar, edîp ve fikir adamı olarak bilinmekledir. Onun bu çok yönlü bilgi ve tecrübesinden, Seyyid Kutub büyük ölçüde etkilenmiştir. Hakkında geniş bilgi için bkz. Hannâ el-Fâhûrî, *el-Câmi' fî Târîhil-Edebil-Arabî*, (Dârul-Cîl, 1. basım, Beyrut 1986), II, 290-305.

7 Vâkiiyye ekolünden maksat, edebiyattaki "Realizm" akımı olsa gerektir. (Bkz. Ahmed Abbas Salih, *el-Vâkıiyyetü'l-Hadîse ve'l-Edebul-Mısriyyul*-Muâsır, Mecelletü'l-Ezher, Cilt: XXII, s.765 vd.

dînî veya din dışı bir nedene dayanmaktan daha çok, onun edebî üslup ve yöntemini tercihten ileri geldiği söylenebilir. Akkâd'ın Kutub üzerindeki etkisi, hayat boyu sürmeyecek ve edebiyat hayatının ilk yıllarından öteye geçmeyecektir. Sonraki yıllarda onu, kendi üslubunu bulmuş, bağımsız bir fikrî ve edebî ekolün temsilcisi olarak görüyoruz.[8]

A. SEYYİD KUTUB'UN HAYATI

1- Seyyid Kutub'un Büyüdüğü Çevre ve Ailesi

Seyyid Kutub, 1906 yılında Mısır'ın Asyut (veya Suyût) iline bağlı Mûşe köyünde doğmuştur.[9] Bu köye aynı zamanda "Şeyh Abdulfettah'ın beldesi" de denir.[10] Köy sakinlerinin ekserisi Müslüman, pek azı ise Hristiyandır. Köyde, bir de kilise mevcuttur. Nil'in sularıyla sulanan köyde üç mevsim ziraat yapılır ve çok güzel sebze ve meyve yetiştiren bahçeler bulunur.[11] Seyyid Kutub'un büyüdüğü evin etrafında yüksek hurma ağaçları vardı. Rüzgar estikçe o ağaçların sağa ve sola ritmik bir tarzda eğilmesi küçük Seyyid'in ruhunda derin izler bırakmıştır.[12]

Mûşe köyü maddi ve manevi bakımdan ileri bir yerdir. Köyde herkesin az ya da çok arazisi vardır. Burada yaşayanlar arasında sevgi ve yardımlaşma mevcuttur. Köy halkı kin ve nefretten uzak yaşamaktadır. Orada "seyyidî" diyen hizmetçiler yoktur; ancak fakir ve çalışmaya ihtiyacı olan insanlar vardır. O işçiler, işverene, erkek ise "amca", kadın ise "amcamın kızı" diye seslenirdi. Gün boyu çalışır, sonra da sukûnetle evlerine dönerlerdi.[13] Köyde her ailenin en az tek katlı bir evi vardı. Kutub'un yaşadığı ev ise geniş ve

---

8 *Sarmış, Bir Düşünür Olarak Seyyid Kutub* s.22

9 Seyyid Kutub ve hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz. Salâh Abdulfettah el-Hâlidî, *Seyyid Kutup Mine'l-Mîlâd ile'l-îstişhâd*, Dâru'l-Kalem-Dâru'ş-Şâmiye, l. basım, Kahire 1991; Fehd b. Abdirrahmnan b. Süleyman er-Rûmî, *İtticâhâtü'l-Tefsîr fi'l-Karni'r-Râbia Aşar*, Riyad, 1986, III, 989 vd.; Adil Nüveyhiz, Mucemu'l-Müfessirin, Beyrut, 1983, I, 219 vd; Muhammed Seyyid el-Vekîl, *Kubra'l-Harekâti'l-İslâmiyye*, Dâru'l-Müctema', Cidde, 1986, s. l77; Ahmed Cemal el-Amrî, *ed-Dirâsât fi't-Tefsiri't-Mevdûî*, Kahire, 1986, s.58 vd.

10 el-Hâlidî, *aynı eser*, s. 26.

11 Seyyid Kutub, *Tıflun mine'l-karye*, "Dârul-hikme, Beyrut, Tarihsiz, s. 80.

12 el-Atyâfu'l-Erbaa, *Hamide Kutup ve diğerleri*, (Daru Lübnan, 2. basım, Beyrut 1967) s. 175.

13 Tıflun minel-karye, s.170.

güzeldi. Ancak babası borçtan dolayı satmak zorunda kalmış, evi alan şahıs da ölünce vârisleri evle ilgilenmemiş, sonunda yıkılmıştır.[14]

Seyyid Kutub'un ailesi çok zengin olmamakla birlikte seçkin ve soylu bir ailedir. Bu ailede baba, ailenin direğidir ve ailenin şerefini korumakla mükelleftir. Anne tarafı ile de baba tarafı arasında büyük bir benzerlik vardır. Anne tarafının bariz ayrıcalığı iki dayısının Ezher'e ilim tahsili için gönderilmiş olmasıdır. Buna ilâve olarak annesinin dedesi ömrünün bir kısmını hanımıyla beraber Kahire'de geçirmiş ve köye döndüğünde de muazzam bir ev yaptırmıştır.[15] İşte Seyyid böyle bir aile çevresinde yetişmiştir. Kutub'un ailesi, köy içinde itibar, şeref ve ilim üstünlüğü ile bilinirdi. Köy halkı onun ailesine saygıda kusur etmezdi. Öte yandan köye çalışmaya gelen işçiler, Kutub'un ailesini tercih ederlerdi. Devletin çiftliklerinde çalışan görevliler, sürekli bu haneye gelip giderlerdi. Zaman zaman burada geniş yemek ziyafetleri verilirdi. Bütün köy halkı gelir, orada Kur'ân okunurdu. Bu, senede birden fazla yapılırdı. Bunların küçük Seyyid'in ruhunda derin izler bıraktığı muhakkaktır.[16]

Babasının adı, el-Hâc Kutub İbrahim'dir. Baba, ailenin reisidir. O da bu payeyi babasından devralmış ve muhafaza etmek için birçok gayr-i menkulünü satmak zorunda kalmıştır.[17] Hatta en sonunda oturduğu evi bile satmıştır. Kutub İbrahim, çok cömert ve evlatlarından hiçbir şeyi esirgemeyen biriydi. Eve her zaman en güzel yiyecekler getirirdi. Arazisinde çalıştırdığı işçilere karşı mütevazi davranır ve onlara ikramda kusur etmezdi. Ona, küçükler "Hacı Amca", büyükler ise "Hacı" diye hitab ederdi. Evinde senenin belirli günlerinde yemek verir, mübarek ay ve günlerde kâriler Kur'ân okur, hatimden sonra da yemek ikram edilirdi.[18]

Münevver ve kültürlü bir kişiliği olan Kutub İbrahim, aynı zamanda Hizb-i Vatanînin mahalli teşkilatının üyesi ve partinin yayın organı olan el-Livâ gazetesinin de abonesiydi. Eve her gün gazeteyi okumak üzere birçok kişi gelirdi. O, evde gizli ve açık toplantılar düzenlemiş ve köyde nasıl

---

[14] *el-Atyâfu'l-Erbaa*, s.85.
[15] *Tıflun minel-karye*, s.15-16.
[16] *Age*, s.67 vd.
[17] *Age*, s. 15.
[18] el-Hâlidî, *Minel-mîlâd ilel-İstîşhâd*, s. 33 vd.

tavır alınması gerektiğine dair istişareler yapmış, böylelikle 1919 ihtilalinin yapılmasına kendi çapında katkıda bulunmuştur.[19]

Kutub İbrahim, mütedeyyin, cemaatle namaza devam eden ve Allah'la irtibatına önem veren bir mümindi. Hacca gittiğinden dolayı kendisine 'el-hâc' lakabı verilmişti. Namazlara giderken Seyyid'i de yanında götürürdü. Seyyid, on yaşına bastıktan sonra namaza tek başına gitmeye başladı.[20] Nitekim Seyyid Kutub, "*Meşâhidü'l-kıyâme*" adlı eserinin başında, bu eserini babasına hediye ettiğini, bu eseri telifinde ve ruhunda ahiret duygusunun şekillenmesinde babasının büyük rolü olduğunu ifade etmiştir.[21] Seyyid Kutub'un annesi köyde parmakla gösterilen bir ailedendi. Dört kardeşi vardı; ikisi Ezher'de okumuştu. Dolayısıyla bu aile, hem dînî hem de ilmî bir saygınlığa sahipti. Dayılarından biri olan Ahmed Huseyn Osman, Kahire'de oturur ve gazetecilikle meşgul olurdu. Ahmed el-Mûşî adıyla yazılar yazardı ve Hizbu'l-Vefd'e mensuptu. Seyyid Kutub, öğrenim için Kahire'ye geldiğinde bu dayısının evinde ikamet etmiştir.[22]

Dindar bir kadın olan annesi sabırlı ve cömertti. Yemek yapar, işçilere gönderir ve bu vesileyle Allah'a kurbiyet kazanmağa çalışırdı.[23] Kur'ân dinlemeyi çok severdi ve bundan çok etkilenirdi. Seyyid Kutub ilk islâmî eseri olan *et-Tasvîru'l-fenniyyu fi'l-Kur'ân*'ı annesine şu cümlelerle ithaf etmiştir:

"Ramazan ayında evimizde Kur'ân okuyan hafızları perde arkasından ne güzel dinlerdin. Ben o zaman çocuktum; yanında oynar, gürültü ederdim de ciddî bir işaretle kaşlarını çatar, bana engel olurdun. Ben de susar, seninle birlikte Kur'ân'ı dinlemeye koyulur, mânâsını anlayamasam da ruhum ondaki mûsikîyi yudumlar ve içerdi. Senin ellerinde büyüdüm, beni ilk mektebe gönderdin. Tek gayen bir hâfız-ı Kur'ân olmam ve her zaman güzel sesle Kur'ân okumamdı. Anneciğim!, beni bırakıp gittin. Şimdi hayalimde senin son hareketlerini canlandırıyorum: Evde radyonun

---

19 el-Hâlidî, *a.g.e.*, s. 34 vd.

20 el-Hâlidî, *a.g.e.*, s. 35 vd.

21 Bkz. *Meşâhidü'l-Kıyâme fi'l-Kur'ân*, Daruşşurûk, 14. basım, Beyrut, 1993, s. 5.

22 Bkz. *Mine'l-mîlâd ile'l-istişhâd*, s.37.

23 *Tıflün mine'l-karye*, s.192.

başına oturmuş Kur'ân dinliyorsun, kalp ve basiretinle Kur'ân'ın maksatlarını ve inceliklerini anladığın, yüz hatlarından belli oluyor..."[24]

Seyyid'in annesi, babasının ikinci eşi ve Seyyid Kutub da annesinin ilk erkek çocuğuydu. Bu sebeple onun üzerine çok titremişlerdi. Annesi devamlı ona büyük adam olmasını telkin ederdi. Bundan olsa gerektir ki Seyyid Kutub, çocukluğunda oyunlardan hep kaçmıştır. Nitekim kendisi de bunu annesinden gelen telkinlere bağlar.[25]

Annesi, Kahire'ye yerleştikten bir süre sonra vefat etti (1940). Seyyid annesinin ölümü üzerine "anneciğim" diye başlayan üç ayrı ağıt yazmıştır.[26]

Seyyid Kutub'un dört kardeşi vardı. Biri kendisinden üç yaş büyük olan Nefîse'dir. Bu onun diğer kardeşleri gibi kalem erbabı değildi. Seyyid Kutub, otobiyografi türündeki "*Tıflun Mine'l-Karye*"sinde, bu ablasından isim tasrih etmeksizin bahsetmiştir.[27] Nefise de ailenin diğer fertleri gibi mihnet çekmiştir. Mesela Rıfat adındaki oğlu dayısıyla İhvan arasında haberleşme suçlamasıyla işkence altında ruhunu teslim etmiştir.[28]

Seyyid'in küçüğü Emine, edebî çalışmaları ile bilinir. *el-Atyâfu'l-Erbaa* adlı eserde önemli katkısı vardır. Emîne, İhvan'dan Kemâl es-Senâirî ile nişanlanmış, ancak evlilik, Kemal hapiste olduğu için ancak 19 sene sonra gerçekleşebilmiştir. Emine elli yaşına kadar bekledikten sonra evlilik yapmış ama, ne yazık ki kocasının peşi bırakılmamış ve işkenceler sonucu 1981'de hapishanede şehit edilmiştir.[29]

Diğer kardeşi Muhammed, 1919 yılında doğdu. Muhammed Kutub, lise tahsilinden sonra İngiliz Dili bölümüne kaydoldu. Kendisi Arap Dili ve Edebiyatı öğrenimi için Edebiyat Fakültesini arzulamasına rağmen ağabeyinin tavsiyesine uyarak İngiliz Dili Bölümüne kaydoldu. M. Kutub, İngiliz Dili'nin yanısıra Pedagoji ve Psikoloji bölümlerinden de formasyon aldı. 1972'de Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi'ne hoca olarak girdi. Hâlen burada çalışmaktadır. Yirmiye yakın eseri vardır.[30]

---

24 Seyyid Kutub, *et-Tasvîru'l-fenniyyu fi'l-Kur'ân*, Dâruşşurûk, Beyrut, 1993, s.5.
25 el-Hâlidi, *Mine'l-mîlâd ile'l-istişhâd*, s.38.
26 *el-Atyâfü'-erbaa*, s.165-173.
27 *Tıflün mine'l-karye*, s.98.
28 *A.g.e.*, s.115.
29 el-Halidi, *a.g.e.*, s.41 vd.
30 *A.g.e.*, s.44 vd.

Hamîde, en küçük kardeşidir. Seyyid Kutub, ondan eş-Şâtıu'l-Mechûl adlı eserinde söz etmiştir. Hamide'nin, *el-Muslimûn* ve *el-İhvânu'l-Muslimûn* dergilerinde makaleleri yayınlanmıştır.[31]

2- Seyyid Kutub'un Tahsil Hayatı

Seyyid altı yaşına basınca (1912) ailesi ilkokula göndermeye karar verir. Ona özel ve seçkin bir forma giydirirler. Okula kaydı yapıldıktan sonra okul müdürü onun hazırlık sınıfına alınmasının daha uygun olacağını söyler ve onları ikna eder. Seyyid, okulun ilk gününde okuldan kaçar. Sebebi ise eskiden orduda subaylık yapmış olan bir Beden Eğitimi öğretmeninin okulu ziyaretidir. Öğrenciler, onun hakkında, sert olduğu ve dayak attığına dair yaygara çıkardıkları için, okuldan firar etmiş ve bir buçuk ay okuldan uzak kalmıştır. Daha sonra okuluna dönen Seyyid, bu kez de öğretmeninin tavırlarından rahatsız olunca, kaydı hazırlık sınıfında olduğu halde birinci sınıfa alınmıştır.

Seyyid ikinci sınıfa geçince köyde Kur'ân hafızı yetiştiren Şeyhu'l-Küttab'a -Kurân kursu veren kişi olsa gerek- artık ihtiyaç kalmadığı öne sürülerek, bakanlıkça oraya yeni bir öğretmen tayin edilir. Yani artık burası kapatılıp devlet okulu haline dönüştürülmüştür. Şeyhu'l-Küttab, köyde "Bakanlık Kur'ân'la harbetme niyetinde" söylentisini yayınca, Seyyid'in içinde hafızlık yapma arzusu belirir. Annesi okula gönderme taraftarıydı, babası ise aynı kanaati taşımasına rağmen Seyyid'in arzusuna muvafakat eder. Babası, bu arada Şeyh'e de söz vermiştir. Ertesi sabah, Seyyid, Şeyhu'l-küttaba gider, fakat orada çok sıkılır, sabırsızlıkla günün bitmesini bekler. Eve döndüğünde de, tekrar okuluna gitmeye karar verir. Annesine bu durumu haber verir, annesi de onu destekler. Sabah, okuluna gider ve okul idarecisinden tekrar okula dönebilmesi için babasına durumu anlatmasını rica eder. Artık okuluna devam eden Seyyid'in yanında okul, eskisinden daha sempatik hale gelmiştir.

Seyyid, sekiz yaşlarındadır. Hafız yetiştiren Küttab grubunun propagandalarını etkisiz hale getirmek ister. Önce arkadaşlarını Kur'ân'dan

31 *A.g.e.*, s.48 vd.

bazı sûreleri ezberlemeye çağırır. Bir taraftan da kendisi hıfza başlar. Üç yıl içinde hıfza muvaffak olur ve Kur'ân'ı ezberler. Böylece karşı tarafın iddialarını çürütmüş olur.[32]

Seyyid Kutub, mescitlere gidip vaizleri dinler ve onlarla tartışırdı. Bir gün köye Ezher'li bir âlim gelir ve Zemahşerî'nin tefsirinden köylülere ders verir. Küçük Seyyid bu derse dinleyici olarak iştirak eder. O gece Kehf sûresinin tefsiri okunmaktadır. O elini kaldırıp şu soruyu sormuştur: مَا كُنَّا نَبْغِ (Kehf, 18/64) deki yâ, neden cezm edatı olmaksızın hazfedilmiştir? Şeyh, başını kaldırır ve: Yâ seyyidi, burada "yâ" teshil için hazfedildi, diye cevaplar ve Seyyid'e bakmadan dersine devam eder.[33]

Dikkat çeken bir diğer husus da, Seyyid'in henüz ilk okulda iken şiir ve edebiyata olan merakıdır. Öğretmeni, ona, "Sabit el-Cercâvî" adlı bir şâirin divanı ile Muhammed Beg el-Hudarî'nin, tarihî bir eser olan ve mukaddimesinde II.Abbas'ın resmi bulunan kitabı vermiş, Seyyid Kutub da bu iki kitabı okumuş ve çok etkilenmiştir.[34] Seyyid Kutub bu okulundan 1918'de mezun olmuş, ama 1919'da ihtilal olduğu için iki sene okul hayatından ayrı kalmıştır. Bundan sonraki tahsilini Kahire'deki dayısının yanında kalarak devam ettirecektir.[35]

Seyyid Kutub, 1920'de Kahire'deki dayısının yanına gider ve orada ancak bir yıldan fazla bekledikten sonra öğretmen okuluna kaydını yaptırır. Çünkü bu okula giriş için en az 15 yaşını doldurmak gerekmekteydi. O, burada üç yıl okuduktan sonra ilkokul öğretmenliği diplomasını almıştır.

Seyyid'in aklından, devlet memurluğuna başlayıp bir an evvel maaşa kavuşmak geçerse de, gözü daha yükseklerde olduğundan vazife alma düşüncesinden vazgeçer ve öğrenimini devam ettirmeye karar verir.[36]

Öğretmen okulunda başarı gösterenlere, Dâru'l-ulûm Fakültesi hazırlık sınıfına kaydolma imkanı veriliyordu. Seyyid de başarılı öğrencilerden olduğu için, 1925'de buraya kaydını yaptırdı. Seyyid Kutub bu okulda

32 *Tıflün mine'l-karye*, s.30 vd.
33 *Tıflün mine'l-karye*, s. 47-48.
34 el-Hâlidi, *a.g.e.*, s.114.
35 Bkz. Yılmaz, H.Kâmil, Seyyid Kutub: *Hayatı*, *Fikirleri*, *Eserleri*, İst., 1980, s. 35-43 arasından özet.
36 el-Halidi, *a.g.e.*, s.73.

hazırlıkla birlikte beş yıl okudu ve Arap Dili ve Edebiyatı lisans diploması alarak mezun oldu. Fakültede verilen dersler: Şer'î İlimler, Arapça, Mantık, Kelâm, Felsefe, İbrânice, Süryânice, Tarih, Siyasi İktisat vs. idi. Fakat Seyyid, gözü Edebiyat Fakültesi'nde olduğu için müfredattan memnun değildi. Hatta bu memnuniyetsizliğini Maârif (Eğitim) Bakanlığı'nda önemli bir yeri olan Tâhâ Hüseyin'e de yazılı olarak bildirmiştir.[37]

Seyyid, Fakültede oldukça faal bir öğrenciydi. Özellikle de şâir ve edipleri sert üslupla tenkit etmesiyle dikkatleri üzerine çekmişti. Bunun sebebi, ondaki edebî zevk ve bundan daha önemlisi de felsefi konulara olan ilgisidir. Ahmed Şevkî (ö.1932) ve Mustafa Sâdık er-Râfiî (ö.1937) tenkid ettiği şahsiyetlerdendir.[38] Fakülte yıllarında Seyyid Hizbu'l-vefd'in bir üyesi olmasının yanısıra, gazete ve dergilere de yazı gönderiyordu. Mezun olduktan sonra "*Dârul-ulûm cemâati*" nin kurulmasına iştirak etmiştir. Cemaat "*Mecelletü dâril-ulûm*" adıyla üç ayda bir yayınlanan bir dergi çıkarmaya başladı. Seyyid Kutub bu dergide birçok makale yazdı; bunların en tanınmış ve en kapsamlısı ise, Dr.Taha Huseyn'in "*Müstakbelu's-Sekâfe fî Mısr*" adlı kitabı için yazdığı eleştiridir.[39]

3- Seyyid Kutub'un Meslek Hayatı

Seyyid Kutub, Dâru'l-ulûm'dan mezun olduktan hemen sonra Maârif Bakanlığına bağlı okullarda öğretmenliğe başladı. Yaklaşık altı sene çeşitli okullarda görev yaptıktan sonra Bakanlığa geçti. (01.03.1940) Burada bir süre Kültür Müdürlüğü gözetiminde Arapça dili uzmanı olarak çalıştı. Daha sonra, tercüme ve istatistik dairesine atandı (17.04.1940). Dört yıl burada çalıştıktan sonra siyasî, kültürel ve edebî faaliyetlerine Bakanın tepki göstermesi sebebiyle buradan, ilköğretim müfettişliğine nakledildi.

Bir yıl sonra Ahmed Emin'in başında bulunduğu Kültür Genel Müdürlüğü bünyesine tekrar alındı (1945). 1948 yılı sonlarına kadar bu göreve devam etti.

---

37 el-Halidi, *a.g.e.*, s.76-77.

38 Seyyid Kutub'un er-Râfiî'yi eleştirmesi, hocası Mahmûd el-Akkâd ile er-Râfiî arasındaki anlaşmazlıktan olsa gerektir. Bkz. Yılmaz, H. Kâmil, *a.g.e.*, s. 64 vd.

39 el-Halidi, *a.g.e.*, s. 82.

Bakanlıktaki planlamacıların organizesiyle, uzman bir heyetle birlikte eğitim ve metotları üzerinde araştırmalarda bulunmak üzere Amerika'ya gitti. (11.03.1948) Seyyid Kutub, Amerika'da yaklaşık iki yıl kaldı, ülkesine 23.08.1950 tarihinde döndü. Döndüğünde hükümetin beklediği Seyyid Kutub'dan ziyade Amerika'nın tuttuğu yolun yanlışlığını açıklayan ve Amerikan hayranlarını kınayan bir Seyyid Kutub vardı. Bilhassa Maârif Vekili İsmail el-Kabânî'ye çok eleştiri yöneltiyordu. Nihayet Maârif Vekâleti'nin hürriyetini kısıtlayarak fikirlerini açıklamasına mâni olmak istemesi üzerine 1952 yılında Vekâletteki görevinden de ayrıldı.[40]

Bakanlığa istifasını sunduğunda orada çalışanlar çok şaşırdılar. Bakan, istifasından dönmesi için Seyyid'i ikna etmeye çalıştı; hatta dilekçesini bir yıl işleme koymadı, fakat ısrar edince bakan istemeyerek de olsa istifayı Bakanlar Kurulu'na sundu. (30.12.1953.)

Bakan, kendi fikrine uymasa bile Seyyid Kutub'un çeşitli üstün vasıflarından istifâde edilmesi gerektiğini, bu yolda onu ikna etmeye çalıştığını, ayrıca hizmet süresi ondokuz yıla yaklaştığı için en azından emekliye ayrılıncaya kadar tutulmasında yarar bulunduğunu Bakanlar Kurulu'na ilettiği raporda belirtmiş olmasına rağmen, Seyyid Kutub'un istifası, Bakanlar Kurulu'nun 13.1.1954 tarihli kararıyla, dilekçesini verdiği gün olan 18.10.1952 tarihinden itibaren kabul edilmiştir.[41] Seyyid Kutub bu Bakanlığa bağlı olarak 2.12.1933 - 18.10.1952 tarihleri arası 18 yıl,10ay, 16 gün çalışmıştır.[42]

Kutub, çalışma hayatında sıradan bir görevli olmamış, eğitim ve öğretimle ilgili teklifler getirerek aktif bir memur olmuştur. Özellikle de Amerika'dan dönüşünden sonra birkaç teklif ve bunlarla ilgili gayret gösterdiği sabittir.[43] Ancak getirdiği teklifler o zamanın siyasi otoritelerim eleştirerek sunulduğu için bir anlamda sürgün sayılabilecek tayinlerle pasifize edilmiştir.

Seyyid Kutub'un özel hayatı ile alâkalı bir hususu da zikretmeden geçemeyeceğiz: O, hayatında iki defa evliliğe teşebbüs etmiş, her ikisinde

40 Yılmaz, H. Kâmil, *aynı eser*, s. 67.
41 el-Halidi, *mine'l-milad ile'l-istişhad*, s.85-88
42 el-Halidi, *a.g.e.*, s.88
43 el-Hâlidî, *aynı eser*, s. 89.

de izdivaç tahakkuk etmemiştir. Altmış yaşına doğru yaklaşırken evlenemeden dünyayı terketmiş, ömrünün son yıllarını ise hapiste tamamlamıştır. İlk olarak Kahire'ye gitmeden bir süre önce, uzaktan akrabası olan bir genç kızı sevmiş, ancak tahsil için köyden ayrılıp Kahire'ye gitmesinden sonra bu gönül bağı kopmuştur. Nitekim üç yıl sonra köye döndüğünde onun evlendiğini öğrenmiş ve buna çok üzülmüştür. İkinci olarak, Fakülteden mezun olup Bakanlığa girdikten sonra, öncekine birçok yönden benzeyen başka bir hanımefendiyle tanışmış, hatta bir süre sonra nişanlanmaya karar vermişler; fakat nişan yüzüğünü takarken kızın elinde titreme ve gözünde yaşarma hissedince, Seyyid Kutub, bunu merak edip sormuş, o da, daha evvel ordudan bir subayı sevdiğini, bu sebeple olduğunu söylemiştir. Bundan sonra uzun, ızdıraplı ve kararsız vaziyette beklemiş ve en sonunda nişanı bozmuştur. Seyyid, bu olayların etkisinden birkaç yıl daha kurtulamamış, meşguliyetlerinin artması, evlenmeyi düşünmesine fırsat vermemiş ve dünya evine girememiştir.[44] Bir de 1954 'de hapse alınmadan az önce bir sâliha eş ile izdivaç yapmaya teşebbüs etmiş, fakat yeni hadiseler çıkmış ve hapishaneye alınmıştır.[45]

4- İdam Edilmesi ve Vefatı

Seyyid Kutub, yönetimi devirmek ve o günün devlet başkanını öldürmeyi planlama ithamıyla yargılanmış, neticede, hakkında verilen idam hükmü 02.08.1966 gecesi infaz edilmiştir. Bu konuda gelen rivayetler arasında bir zaman farkı olmakla birlikte, hepsi de idam hükmünün 1966 yılının 8. ayında infaz edildiğinde ittifak etmektedirler.

Şehid Seyyid Kutub, idam kararından sonra kendisini ziyaret için gelenlere, "Üzülmeyin, rüyamda Rasûlullah'ı gördüm, beyaz bir at üzerindeydi. 'Sen üzerine düşeni yaptın, şehitlik sana kutlu olsun' dedi" diyerek ihlas, samimiyet ve Allah'a olan teslimiyet ve bağlılığını ifade etmiştir.[46]

Yazar Muhammed Ali Kutub'un belirttiğine göre Seyyid Kutub, şu sözleri tekrarlayarak Rabb'ine kavuşmuştur:

---

44 el-Halidi, *a.g.e.*, 247-254.
45 *Aynı eser*, aynı yer.
46 *Sarmış, Bir Düşünür Olarak Seyyid Kutub*, s. 50

"İslâm davetçisi mümin kaldığı sürece galiplerine dâima üstten bakar. Onların bu üstünlüğünün geçici olduğuna inanır ve imanın da bir gün mutlaka hamlesini yapacağına kesin gözü ile bakar. Bu galibiyet ölümle sonuçlansa bile davetçi ona boyun eğmez. Bütün insanlar ölecek, ancak davetçi şehid olacak. Dünyayı terk ederken Cennet'e gidecek, fakat düşmanı Cehennem'i boylayacak. İkisi arasında ne kadar da çok mesafe vardır! "*İnkâr edenlerin refah içinde diyar diyar dolaşması seni aldatmasın. Bu azıcık bir menfaattir. Sonra gidecekleri yer, Cehennem'dir. Ne kötü bir varış yeridir orası!*" (Al-i İmrân, 3/196)."[47] Onun vefatı bütün İslâm dünyasında büyük üzüntü, tepki ve nefretle karşılanmıştır. Çünkü hemen herkes onun mazlum ve bir İslâm şehidi olduğu konusunda hemfikirdi.[48]

B- SEYYİD KUTUB'UN İLMİ, FİKRİ VE EDEBİ ŞAHSİYETİ

1- İlmî Şahsiyeti

Seyyid Kutub, XX. asrın 2. çeyreğinde Mısır'ın yetiştirdiği büyük mütefekkir ve edîblerden[49] ve muasır arap edebiyatının en bariz üç dört şahsiyetinden biri olarak kabul edilen[50] bir şahsiyete sahip bir islâm âlimi ve mütefekkiridir.

Abbas Mahmûd el-Akkad'ın bir bakıma öğrencisi ve muhiplerinden olmasına mukabil, bağımsız kişiliğini titizlikle korumuş ve hür düşünmeyi engelleyen her şeyden kurtulmaya çalışmıştır. Her şeyden evvel o, bir insan ve Müslüman olarak ahlak ve davranışında çok duyarlı ve şefkatli bir Müslümandı. İnancına ve insanlığa hizmet için elinden gelen her çareye başvurmuş ve her türlü sıkıntıya katlanmıştı. İnançlarından ve hak bildiklerinden fedâkârlığı asla sevmedi. Yazdığı kitapları önce güvendiği yakınlarına okur, görüşlerini alır ve değiştirilmesi gereken yerler olursa

---

[47] Muhammed Ali Kutub, *Seyyid Kutub ev Sevretu'l-Fikri'l-İslâmî*, (*Dâru'l-Hadîs*, 2. basım, Beyrut 1395/1976), s.123; *Limâzâ U'dime Seyyid Kutub ve İhvetuhu*, Tarihsiz, s. 70 vd.

[48] *Sarmış, Bir Düşünür Olarak Seyyid Kutub*, s.54.

[49] Âdil Nüveyhiz, *Mu'cemul-Müfessirîn*, 1, 219.

[50] Suat Yıldırım, *Kur'ân-ı Kerîm ve Kur'ân İlimlerine Giriş*, Ensar Neşriyat, 3. basım, İslanbul 1989, s. 126.

ısrar etmeden değiştirirdi.[51] İhlas ve samimiyet Seyyid Kutub'un en açık özelliklerindendi. Gözü pek ve sıkıntılara göğüs geren bir karakter taşımaktaydı. Samimiyet ve fedâkârlıkla çalışıldığı takdirde birçok şeyler yapılabileceğine ve başarılabileceğine inanırdı.[52]

Seyyid Kutub ve eserleri üzerinde yirmiye yakın kitap yazan ve bir bakıma onun hakkında uzman denilebilecek bir yazar olan Salah Abdulfettah el-Hâlidi, onun İslâmî hayatını ve ilmî şahsiyetini beş kısımda incelemiştir:

İslâm'ı bir vasatta doğup büyümesi, Kahire'ye gidip İslâmî kültüre yabancılaşması, dînî hakikatlerde şüphe ve tereddütle geçen fetret dönemi. Kur'ân'a yönelmesi ve onu edebî maksatlar için incelemesi ve Kur'ân'ın onda tesir uyarması ve onu imânî kemâlâta yükseltmesi.

Seyyid Kutub'un 1925-1940 yılları arasında yaşadığı fetret dönemi, Batının materyalist felsefesini okuyarak geçirdiği ve çokları tarafından bilinmeyen inişli çıkışlı bir dönemdir. Bu dönem zarfında İslâmi eserlerle meşgul olmamıştır. 1940'ı takib eden yıllarda Kur'ân'ı sadece edebî açıdan incelemiş ve *et-Tasvîru'l-Fenniyyü fi'l-Kur'ân*'ı telif etmiştir.

Bazılarına göre onu fikri bunalıma götüren amillerin başında, hocası Mahmud el-Akkad ile olan beraberliğidir. Onun kütüphanesi Batı felsefesi ile alakalı eserlerle doluydu. Kutub da doyma bilmeyen bir iştiha ile bunları okumuş ve tabiatiyle etkisinde kalmıştır. Bunu daha sonra kendisi şu cümleleriyle itiraf etmiştir: "Bu satırları yazan, yaşadığı kırk sene boyunca başka vadilerde gezip dolaşmış, sonra da düşünce dünyasının gerçek dinamiklerine dönmüş bir kişidir. Ömrümün kırk yılını orada geçirdiğimden pişman değilim; çünkü o dönemde cahiliyyeyi bütün yönleriyle tanıdım."

Seyyid Kutub, bu dönemde daima şikâyet eden, sorular sorup cevap aramaya çalışan, hayret ve endişe içindeki bir ruh haletine sahiptir. Küçüklüğünde almış olduğu fazilet ve değer ölçüleri ile batı düşüncesinin mesajları arasında rahatsız edici bir çelişki yaşar. Fakat onun fıtrat ve vicdanı bu fikrî girdap içinde bozulmamış ve kaybolmamıştır. Diğer çağdaşları gibi ahlakî yönden bir sapkınlığa da düşmemiştir.

---

51 *Sarmış, Bir Düşünür Olarak Seyyid Kutub*, s. 58.

52 Sarmış, *aynı eser*, s. 58, 59.

Onun çıkmaza girdiğini, çölün ortasında su arayan ve susuzluğunu gidermeye çalışan, bitkin, pürmelâl haletini, yazmış olduğu şiirlerden ve Ömer Hayyam'ın rubailerine benzeyen kasidelerinden anlamak mümkündür. Hatta Yûsuf el-'Azm, Seyyid'in, bu kasidelerinin cahiliyye dönemine ait olduğunu ve elinden gelse bu şiir divanının -her yere gidip- bütün nüshalarını imha etneyi arzuladığını, bizzat kendisinden dinlediğini nakletmiştir.[53]

Seyyid Kutub hakkında kıymetli çalışmaları olan İbrahim Sarmış ise, Kutub'un hayatında birbirinden kesin çizgilerle ayrılan ve birbirine aykırı düşünceleri ihtiva eden safhalar bulunmadığını belirttikten sonra, onu düşünce hayatı itibariyle dört aşamada incelemektedir: Çocukluk ve gençlik yıllarını içine alan ve 1919 yılma kadar süren dönem, yalnızca Edebiyat konularıyla ilgilendiği dönem, İslâm kültürü hakkında eserler yazdığı dönem ve son olarak 1951-65 yılları arasındaki siyasi hayat dönemi.[54] Sarmış, Seyyid Kutub'un hayatında fikrî sapıklığa düştüğünü gösteren açık bir delil bulunmadığını, ancak bir bocalama devresinden söz edilebileceğini ve onun 1947 yılından sonra İslâm düşünürü olarak tanınmaya başlandığını ifade etmektedir.[55]

Onun hayat safhalarıyla ilgili değişik değerlendirmelerden en özlü olması itibariyle Yûsuf el-Azm'ın "Sanat ve edebiyat ağırlıklı Müslümanlık, genel mânâda Müslümanlık, aktif ve hedefi olan Müslümanlık." şeklinde belirttiği hayat safhalarını da kısaca görmeye çalışalım:

Birinci Safha

Bu safha onun Kur'ân'a edebî amaçla yönelmesinden itibaren başlar. Kur'ân'la ilgili ilk makalesi "*et-Tasvîru'l-fenniyyu fi'l-Kur'ân*" başlığıyla "*el-Muktetaf*" dergisinde yayımlanmıştır. Bundan sonra Seyyid Kutub, altı- yedi yıl beklemesine rağmen Kur'ân araştırıcılarından hiçbirinin bu konuda çalışmaya yönelmediğini görünce, o yazdığı makale ışığında Kur'ân'ı inceleyerek "*et-Tasvîru'l-fenniyyu fi'l-Kur'ân*" adlı eserini 1945

53 el-Halidi, *aynı eser*, s. 267-268.
54 *Sarmış, Bir Düşünür Olarak Seyyid Kutub*, s. 28-30.
55 el-Halidi, *aynı eser*, s.374.

yılının baharında okuyuculara sunmuş ve eser ilim ehlince takdire şayan bulunmuştur.

Bu dönemde Seyyid, ilk İslâmî kitabının yankı ve takdir uyandırmasından sonra "Yeni Kur'ân Mektebi" projesini düşünmüş ve bu çerçevede edebî sanat güzelliklerini seri kitaplar halinde yayınlamayı planlamıştır. Bu kararını, çıkaracağı kitapları ilan ederek ortaya koymuştur ki, konuları şöyledir: Kur'ân ve Tevrat'ta Kıssa, Kur'ân'da insan tipleri, Kur'ân'da edebî üsluplar ve Kur'ân'da vicdana hitap. Ancak o bunları çıkarmamış, belki de vazgeçmiş ve Kur'ân'la ilgili değişik konulara intikal etmiştir. Bundan sonraki merhalede İslâm düşüncesine dair konulara ağırlık vermiştir.

İkinci Safha

1953 yılına kadar süren ilk merhaleden sonra o, Kur'ân'daki içtimâi, siyasî, iktisadî vs. meselelerle ilgili eserleriyle İslâm düşünce dünyasındaki yerini almıştır. *İslâm'da Sosyal Adalet*, *İslâm'la Kapitalizm Mücadelesi*, İslâm ve Dünya Barışı gibi birçok konudaki eserini bu merhalede yazmıştır. Tefsiri *Fî Zılâl*'e de bu dönemde başlamıştır.

Üçüncü Safha

Bu safhada Kutub, İslâm'ı Kitap ve Sünnet'te olduğu şekliyle doğru ve kapsamlı anlayışı, ve İslâm'ın dinamiklerini ve özelliklerini idrak edişiyle dikkat çekmektedir. Bundan sonra zihninde üst seviyede idrak ettiği İslâm'ı, düşünce ve aksiyon planında yazdığı *Fî Zılâl*, *Maâlim fi't-tarîk*, e*l-Hasâis*, *el-Mukavvimât* ve *Hâze'd-Dîn* gibi eserlerinde işlemiştir."[56]

Seyyid Kutub, Müslüman Kardeşler Cemaati içindeki münevver şahsiyetlerden biri olmuştur.[57] Bu cemaat ona bazı görevler vermiştir. Cemaat içerisinde, el-İhvânü'l-Müslimûn gazetesinin kısa bir süre çıkarılması ve muhtelif yer ve zamanlarda sohbet, konferans vermek gibi birçok kültürel faaliyet yapmıştır. En son görev olarak da cemaate önderlik yapmıştır.

56 el-Halidi, *aynı eser*, s.268.

57 Sami Zubaida, *İslâm, The People & The State (Political ideas & Movements in the middle east*, I. B. Tauris & Co. Ltd, London 1993, s. 51.

İdam edildiğinde cemaat içinde bir fikir ve aksiyon insanı pozisyonunda bulunuyordu.[58]

Salih el-Verdânî *"Mısır'da İslâmî Akımlar"* adlı eserinde, Kutub'un İhvân'la olan münâsebetini ve Hasan el-Bennâ'dan farklı yanlarını şöyle ifade etmektedir:

"Seyyid Kutub'un İhvan mensubu olduğu dönemde ortaya koyduğu fikrî tezleri, İhvân'ın fikrî tezleriyle tam olarak uyuşmamıştır. Onun bazı tezleri İhvân'ı aşmış hatta onunla çatışmıştır. 1950'li yıllarda parlamentoya dayalı bir sistem kurulması, âdil bir iktisadî sistemin gerçekleştirilmesi gibi, başta sosyalist hareket olmak üzere, Mısır'daki siyasi hareketin sahiplendiği meseleleri, İhvân'ın da millî mesele olarak kabul edip sahiplenmesi ve savunmasına, Seyyid Kutub karşı çıkmıştı. Zira ona göre İhvan, ilk önce bütün kuşatıcılığıyla İslâmî akideyi kabul edip sahiplenmeli; sonra bu akidenin gereği olarak ve ona uygun şekilde diğer meselelere el atmalıydı..."el-Verdânî, onu Hasan el-Bennâ'dan ayırıcı özellikleri de şöyle belirtmektedir:

a- Hasan el-Bennâ, mevcut siyasal düzene karşı oldukça yumuşak davranmış ve onun hiçbir şiddet hareketini ileri sürdüğü görülmemiştir. Seyyid Kutub ise, bunun tam aksine, düzeni câhiliyye kabul etmekte ve İslâm'a karşı mücâdele edenler için kullanılan dâru'l-harb statüsüne sokmaktadır.

b- Hasan el-Bennâ'nın kitap ve konuşmalarının hiçbirinde, yönetime karşı açıkça düşmanlığı gösteren ve onun küfrünü ifade eden bir cümleye rastlanmaz. Seyyid Kutub ise mevcut yönetimlerin kâfir olduklarını açıkça ortaya koymuş ve böyle yönetimlerle her türlü yardımlaşmaya ve iyi geçinme çabalarına karşı çıkmıştır.

c- Hasan el-Bennâ, eserlerinde cihad üzerinde pek durmamasına mukabil, Seyyid Kutub, bu konuyu detaylarıyla ve farklı bir metodla ele almıştır.

d- Son olarak el-Bennâ mevcut düzen içinde, toplumun her kademesine, eğitim yoluyla insan yerleştirme metodunu izlerken Seyyid Kutub, bu yolların hiçbirini bemmsememiştir.[59]

---

58 el-Hâlidî, *aynı eser*, s.279-283 arasından özetle.

59 Salih el-Verdânî, *Mısır'da İslâmî Akımlar*, (Ter: H. Acar - Ş. Duman, Fecr yay., Ankara 1988) s. 73-88 arasından özetle.

2- Fikrî Şahsiyeti

a) Seyyid Kutub Sosyalizmi Savundu mu?

Bazıları onun yazdığı *el-Adâletü'l-ictimâiyye fi'l-İslâm* (İslâm'da Sosyal Adalet), Ma'reketü'l-İslâm ve'r-Re'simâliyye (İslâm-Kapitalizm Çatışması) ve es-Selâmü'l-Alemî ve'l-İslâm (Dünya Barışı ve İslâm) adlı kitaplarında, ilk bakışta sosyalist etki altında yazıldığı izlenimi uyandıracak ifadeler bulunduğundan hareketle, sosyalizmi savunmuş olduğunu ileri sürmüşlerdir. Fakat onu en yakından tanıyanlardan biri olan kardeşi Prof. Muhammed Kutub, böyle bir düşünceyi tamamen reddederek bu iddialara şöyle cevap vermiştir:

"O günlerde Mısır, komünizm tehlikesi tehdidi altında idi. Komünistler genç beyinlere seslenmeye çalışıyordu. Seyyid Kutub, bu eserleri yazarak komünizme ihtiyacın bulunmadığı, komünistlerin yapmak istediği şeylerin daha mükemmel şekliyle İslâm'da bulunduğunu belirtmek istemiş ve komünizmin sahte maskesini indirmiştir." Ona göre Seyyid Kutub, komünizm ve sosyalizme düşman olduğu gibi kapatalizme de karşıdır. Sadece kapitalizmin çirkinliklerini ortaya çıkarmak ve İslâm'la uyuşmadığını belirtmek için Ma'reketü'l-İslâm ve'r-Re'simâliyye adlı kitabını telif etmiştir.[60]

b) Seyyid Kutub Reformist miydi?

Müfessirimiz hakkında onun dinde reform düşüncesinde olduğunu ileri sürenler görülmüştür. Fakat o, bizzat hayatta iken bu hususa şu ifadeleriyle açıklık getirmiştir:

"Bazı Müslümanların zannettiği gibi biz İslâm'ın bir reforma ihtiyacı olduğuna inanmıyoruz. Zira her şeyden evvel İslâm, kendi bünyesinde tam ve mükemmeldir. Bizim yapmamız gereken şey, eksik anlayışımıza, gaflet ve tembelliğimize çare bularak din karşısında tavrımızı ve durumumuzu düzeltmektir. Bizim yeniden İslâmî hayat için hâriçten getirilecek düsturlara ihtiyacımız yoktur. Biz terkedilmiş değerlerimize sahip çıkıp onlara sarılmaya muhtacız. "[61]

---

60 el-Verdani, s.376.

61 Seyyid Kutub, *Hasâisu't-tasavvuri'l-İslâmî ve mukavvimâtuh*, s. 104 vd.

Şayet Seyyid Kutub'un reformist olduğuna eserlerinde herhangi bir fıkhî ekolü öne çıkarmadığı delil gösteriliyorsa, belirtelim ki, onun mücadelesinin bir mezhep mücadelesi değil iman küfür mücadelesi şeklinde algılanması daha isabetli olacaktır. Prof. Muhammed Kutub'un deyişiyle, o, şehâdet kelimesinin anlamını ortaya koymak ve anlatmak çabasında olmuştur.[62]

c) Seyyid Kutub Selefi miydi?

Seyyîd Kutub'un selefîliği konusuna geçmeden bu hususta kısa ve özlü bilgi vermekte fayda vardır:

Bilindiği gibi, selefîlik kelimesinin terim anlamı, sahabe dönemiyle birlikte İslâm ümmetinin ilk üç asrını rehber edinen ve bunu da Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) "İnsanların en hayırlısı benim asrım, sonra onları takib edenlerinki, sonra onları takib edenlerin yaşadığı asırdır. Sonra bir kısım kavimler gelecek, onların birisinin şahitliği yemininin, yemini ise şahitliğinin önüne geçmeyecek."[63] hadisine dayandıranların kendilerini nisbet ettiği bir fikir akımıdır. Ramazan el-Bûtî, Selefiyye'nin mübarek bir zaman dilimini yansıttığını ve asla İslâmî bir mezhep olmadığını ifade etmekte ve İbn Teymiye'den itibaren başlatılan bu ekolün fikirlerini tenkîd etmektedir. Kendilerini bu mezhebe nisbet edenlerin en çok üzerinde durduktan hususlar, bid'at, tasavvuf, tevessül ve Kur'ân'daki müteşâbih âyetlerin yorumu gibi meselelerdir. Çağımızda bu ekole ivme kazandıranlar ise Cemâleddin el-Efğânî ve talebesi Muhammed Abduh olmuştur.[64]

Selefi metod şu temellere dayanmaktadır:

a- Nassın akıldan önde tutulması,

b- Kur'ân ve sahîh sünnetle istidlal edilmesi,

c- Naslann tevil edilmemesi ve kelâmî tevillere gidilmemesi.[65]

Seyyid Kutub'un tefsirine bakıldığında bu selefi metodu çoğunlukla

62 Sarmış, *Bir Düşünür Olarak...*, s. 384.
63 Buhâri, *Fedâilu's-Sahâbe*, IV/189.
64 el-Bûti, *M. Saîd Ramadân*, es-Selefiyye, *Dârul-Fikr*, 2. basım, Beyrut 1990.
65 Sarmış, *aynı eser*, s.182.

takib ettiği görülür. Meselâ o, beşer aklının nasların önüne geçirilmemesi gerektiğini ısrarla vurgular ve bazı fukahânın getirdiği maslahat prensibine karşı çıkar. Ona göre bu prensip kabul edilirse akıl vahyin önüne geçirilmiş olur.[66]

Bir sosyolog olan R.Hrair de Seyyid Kutub'un, felsefî soyut fikirlere muhalefet etmesi ve İslâmî hükümlerin sahih yorumlarına olan vurgulamasında, İbn Teymiyye (ö. 728)[67] ve talebelerinin oluşturdukları geleneği izlediğini söylemektedir.[68]

Seyyid Kutub, bazı fıkhî nasların tefsirinde hiçbir yorum yapmayıp âyetin zahiriyle hüküm vermekle de aynı metodu takib ettiğini göstermektedir:

Sözgelimi, hastalık ve sefer hallerinde oruç tutmamayı ve kazaya bırakmayı tecviz eden "Sizden kim hasta veya yolcu olursa başka sayılı günlerde orucunu tutsun." mealindeki Bakara 184. âyetin tefsirinde âyetin mutlak anlamda ve meşakkat kaydı olmaksızın sefer hâlinde ve kayıtsız şartsız hastalık halinde orucun kazaya bırakılabileceğini ifade etmiş ve seleften gelen onbir tane rivayeti zikrettikten sonra, bu dinin, ruhsatıyla ve azimetiyle, uyumlu, mütekâmil bir biçimde yaşanması gerektiğini belirtmiştir. Bu arada selef-i salihinin yaşayış şeklinin fıkhî bahislerden daha hayat dolu ve dinin ruh ve tabiatıyla daha çok bütünleşmiş olduğunu söylemesi de onun selefî olduğunu göstermektedir.[69]

d) Keskin Görüşlere Sahip midir?

Seyyid Kutub, Ebu'l-Alâ el-Mevdûdî'den etkilenerek tefsirinin birçok yerinde ifade ettiği "hâkimiyet nazariyesi"[70] sebebiyle, bazılarınca bugün,

---

66 *Fî Zılâl*, II/723.

67 İbn Teymiye'nin tefsir metodu hakkında geniş bilgi için bkz. İbn Teymiye, *Mukaddime fi Usûli'l-Tefsîr*, Tah: Adnan Zurzûr, (*Dârul-Kur'âni'l-Kerîm-Müessesetti'r-Risâle*, 2. basım, Beyrut 1972).

68 R. Hrair Dökmeciyan, *Arap Dünyasında Köktencilik*, (Ter: Muhammed Karahanoğlu, İlke yay., 1. basım, İst.), 1992., s. 104; *Feth Zi'l-Celâl*, I, 53.

69 *Fî Zılâl*, I/169.

70 *Fî Zılâl*, IV/2012.

köktenci sıfatıyla anılmaktadır.[71] Ona göre şu iki şartı bulunduran fertler müşrik durumuna düşmektedir:

– Helâl ve haram kılmada Allah'ın hakkını gasbeden şahısların uygulamalarını onaylamak,

Başkalarının, Allah'ın hâkimiyet hakkını gasbetmelerini yadırgamamak ve teslimiyetle onlara itaat etmek.[72]

Belki bu fikir mücerred olarak düşünüldüğünde ve meseleye hâlis tevhid inancı açısından bakılınca aşırı olarak algılanmayabilir ama, İslâm'ı bilmeyen veya noksan bilen şahısların durumu göz önüne getirildiğinde, bu fikrin etki alanı veya doğuracağı potansiyel neticeleri itibariyle aşırı olduğu söylenebilir.

Seyyid Kutub, tefsirinin pek çok yerinde, teşrî', yani yasama hususundaki tevhidden bahsetmekte ve insanların bu tevhide ulaşmadıkça gerçek mümin olamayacaklarım söylemektedir. Meselâ, "*İşte o Rabbiniz olan Allah'tır. Ondan başka ilâh yoktur. O her şeyin yaratıcısıdır. Artık sadece ona ibâdet edin. O her şey üzerinde vekildir.*" (En'âm, 6/102) mealindeki âyeti şöyle tefsir etmektedir:

"Allah, yaratmada tek ise mülk yani sahip olma veya yönetimde de tektir. Kezâ yaratma ve yönetimde tek ise rızık hususunda da tektir. Öyleyse O, mahlûkâtın yaratıcısı ve sahibidir. Ve O, yarattıklarını kendi mülkünden rızıklandırıyor, O'na ortak bir başkası yoktur. Kısaca mahlûkâtın beslendiği ve istifâde ettiği her şey katıksız Allah'ın mülküdür. Bu hakikatler, yani yaratma, sâhib olma ve rızık verme Allah'a ait olduğuna göre, Rubûbiyetin de O'na has olduğu kesindir. Bunun neticesi de rubûbiyetin vasıflarının da yalnız O'nun olmasıdır. Rububiyetin özellikleri de yönetmek, yönlendirmek, itaat edilecek ve boyun eğilecek yetki ve kulların üzerinde birleştikleri nizamdır."[73] Bu bilginin referansı olarak Ebu'l-Alâ el-Mevdûdî'nin "el-Mustalehâtul-erbaa fi'l-Kur'ân" adlı eseri gösterilmişse de üzerinde yorum yapılmadığı için bu fikir benimsenmiş demektir. Şayet Seyyid Kutub bunları yazarken, dünyada en az üç milyar insanın İslâm dışı

---

[71] Dökmeciyan, *aynı eser*, s.104 vd.
[72] Sarmış, *Bir Düşünür Olarak...*, s.395.
[73] *Fî Zılâl*, II/1163.

nizamlara inandığını düşünseydi, belki meseleye daha mu'tedil yaklaşır ve bu türden keskin yorumlara gitmezdi. Fakat Seyyid Kutub biraz daha yaşasaydı ve bu fikirlerini yeniden gözden geçirme fırsatını bulsaydı, -bazı kanaatlerini değiştirdiği gibi- bu fikrini de tadil ederdi.

Ancak İbrahim Sarmış meseleye farklı açıdan yaklaşmakta ve bazı aşırı kimselerin Seyyid Kutub'un hâkimiyet ve câhiliye gibi konularda yaptığı açıklamaları kendi aşırılık ve bozgunculuklarına paravan yaptıklarını ve netice itibariyle kendi söz ve fiillerinin faturasını Seyyid Kutub'a çıkarmanın tasvib edilemeyeceğini söylemektedir.[74] Nitekim Seyyid Kutub'un vefatından sonra "Cemâatü'l-Müslimîn" adlı bir grup çıktığı ve devleti, toplumu ve kendilerinden olmayan bütün fertleri tekfir ederek Haricîlerin metodunu uygulamış oldukları belirtilmektedir.[75]

Yine Seyyid Kutub, "*Hakiki iman edenler, Allah anıldığı zaman kalpleri ürperir. Allah'ın âyetleri onlara okunduğu zaman, imanları artar ve yalnızca Rabb'e tevekkül ederler.*" (Enfal, 8/2) mealindeki âyetten sonra şu izahatta bulunmaktadır ki, oldukça dikkat çekicidir:

"Bu âyetin kâmil iman şeklinde yorumlanması için herhangi bir gerekçe yoktur. Allah dileseydi bu tabiri kullanırdı. Ancak bu ifâde, çerçevesi belirlenmiş ve mânâsı dakik bir tabirdir. Buna göre âyette belirlenen bu özelliklere, bu duygulara ve bu amellere kim sahip ise onlar mümindir. Bu sıfatlar kimde bulunmuyorsa onlar da mümin değildir. Zaten biraz ileride gelen "İşte onlar gerçekten mümindirler" ibaresi de bunu teyid eder. Gerçekten mümin olmayanlar asla ve katiyyen iman etmiş olamazlar. Kur'ân tabirleri birbirini tefsir eder. Allah buyurur ki: "Haktan sonra dalâletten başka ne vardır ki?" Buna göre bir şey hak değilse dalâlettir. 'Gerçekten mü'minlerdir" vasfının karşıtı da, 'imanı kemâle ermeyenler' değildir. Kur'ân tabirlerinin her tasavvur ve ifadeyi sulandıran bu tür tevillere araç yapılması caiz değildir."[76]

Kanaatimizce insan bu mülâhazaları şahsı için düşünebilir ama, bunu genelleştirerek ifade etmek, bütün inananları iman seviyesi açısından aynı

74 Sarmış, *Bir Düşünür Olarak...*, s. 406.
75 Sarmış, *aynı eser*, s.386.
76 *Fî Zılâl*, III/1474.

derecede tasavvur etme fikrini akla getirir. Bu tasavvur ise Kur'ân'a muhalif olmalıdır. Bunu kabul etmek Ebû Bekr'in imanı ile Vahşî'nin imanını kuvvet ve kemâl yönüyle eşit görmek demektir.

Seyyid Kutub'un, keskin belki de maksadını aşan yorumlarından biri de şudur: "İslâm topyekün hayatın sistemi ve metodudur. Kim onun tamamına uyarsa o mümindir ve Allah'ın dinindedir. Bir tek hükümde bile olsa, kim İslâm'dan başkasına tâbi olursa -her ne kadar Müslüman olduğunu ve inanca saygı duyduğunu ilan etse de- imanı terk etmiş ve Allah'ın uluhiyyetine karşı haddini aşmış ve dinden çıkmıştır. Bu, Kur'ân âyetlerinin kasdettiği umumi ve küllî bir hükümdür.[77]

Seyyid Kutub'un bu tür yorumlarında herhangi bir fert veya cemaati tekfir etmeyip, hedef almamış olması onun takva sahibi, açık sözlü ve insanların kınamasından korkmayan bir kişiliğe sahib olduğunu da gösterir. Ancak insanların iman problemi yaşadığı fitne asırlarında hükümlerden dem vurmak, İslâmi değerler sistemindeki tertibe riayet etmemektir.

3- Edebî Şahsiyeti

Seyyid Kutub'un gazete ve dergilerle, dolayısıyla edebiyatla irtibatı, hayatının erken döneminde başlamıştır. Kahire'ye gelip, bir gazeteci olan dayısının yanında kaldığı sıralarda bu meslekle tanışmıştır.

İlk defa makalesi günlük bir gazete olan "*el-Belâğ*" da yayınlanmıştır. O sırada 16 yaşında ve ilköğretmen okulunda öğrenciydi.

Bu hususta kendisi, el-Üsbû' gazetesinde şöyle demektedir: "Oniki yıldır gazetelerde yazıyorum, ilk makalem, günlük bir gazete olan *el-Belâğ*'da çıkmıştı, öğretim metotları hakkında idi."[78]

Seyyid Kutub, otuz yıllık gazete ve dergi yazarlığı hayatında, İctimaî, siyasî, terbevî ve edebî tenkitle ilgili makale ve yazılarından dolayı müsbet ve menfî tenkitler almıştır. Abdulbâki Muhammed Huseyn'in, kitabında belirttiğine göre Seyyid'in makalelerinin sayısı 455'tir.[79]

---

77 *Fî Zılâl*, II/972.

78 *el-Üsbû'*, Yıl: l, sayı:26, tarih: 23 mayıs 1934." Salâh Abdulfettâh el-Hâlidî, *Seyyid Kutub: mine'l-milad ile'l-lstişhad*, s.93.'deki alıntı, s.78"

79 Abdulbaki Muhammed Huseyn, *Seyyid Kutup, Hayatuhu ve Edebuhu,* Dâru'l-vefa, l . basım. Mısır, 1986, s.401,402.

Seyyid Kutub, gazeteciliği sırasında birçok devlet sırrına muttali olmuş, bunları da gazete sütunlarında açıkça yazmıştır. Bir makalesinde devletin fikir ve düşünce özgürlüğünü engellediğini, el ve ayağına pranga vurduğunu, bunun tezahürü olarak da pek azı müstesna olmak üzere Mısır gazetelerinin tamamının millî olmayıp, öncelikle İngiltere, Amerika ve Fransa'nın menfaatleri için çalıştığını, kısacası bunların Kapitalizm hesabına yazıp çizdiğini ifade etmiştir. Konferanslarında ve bütün konuşmalarında Seyyid Kutub, siyasî ve sosyal konulara ağırlık vermiş ve çarpıklık ve haksızlıkları çekinmeden ifade ederek dikkatleri bu konular üzerinde odaklaştırmıştır.[80]

Seyyid Kutub, gazetecilikle olduğu gibi mütefekkir ve edîblerle de genç yaşta tanışmıştır. İlk tanıdığı edîblerden biri Abbâs Mahmud el-Akkâd'dır. Onun zengin kütüphanesine sık sık gitmiş ve her cuma sabahı yaptığı edebiyat toplantılarına yaklaşık 25 sene devam etmiştir. İlk edebî yazılarına edebiyatçıların yazı ve makalelerini tenkidle başlamıştır. Ancak ilginç bir nokta vardır ki, o da, Seyyid Kutub'un tenkid ettiği kişilerin çoğuyla tanışmıyor olmasıdır. Edebî çevrelerce bu husus tenkid edilmiştir. Bu tenkitlerin herbirine Seyyid Kutub, kendince makul cevaplar vermiştir. Sözkonusu cevaplarından biri kısaca şöyledir: "Tenkid ettiğim kişileri tanımamam, onları tenkid etmeme engel teşkil etmez. Zira benim onlarla olan arkadaşlığımdan daha güçlü bir arkadaşım var ki, o da vicdanımdır. Ben kendi şahsiyetimi ve vicdanıma olan bağlılığımı başka şahsiyet ve arkadaşlıklara feda edemem."[81]

Seyyid Kutub'un tenkit üslubu gerçekten sert ve şiddetliydi. İfadeleri bazen öyle sertleşirdi ki, küfür ve hakaret sınırına yaklaşırdı. Onun, muarızlarına karşı koymak için birtakım metodları vardı: Bazen sert ifadeyle, bazen alay etmekle, bazen hiciv ve ithamla, bazen de karşıdakini câhil olmakla suçlardı. Şöyle veya böyle her halükarda hicvetme etme yolunu seçerdi. Burada bu tenkitlerinden sadece birine yer vermekte yarar olacağı kanaatindeyiz. er-Râfiî'yi eleştirdiği bir makalesinde şöyle der:

"Onu okuduğumda, hayalim, onda sevgi hissi bulunduğuna ihtimal

---

80 el-Halidi, *aynı eser*, s.111-112.
81 el-Hâlidî, *aynı eser*, s.116-118

vermedi. Çünkü sevgi kalp ister. Ben o adamda kalp olmadığını düşünüyorum. Sevgi aynı zamanda insanlığı iktiza eder, oysa bana göre onda insanlık da yoktu."[81] Ancak Kutub, bu sert tenkitlerinden İslâmi edebiyata ve İslâmî çalışmalara yöneldikten sonra büyük ölçüde dönmüştür.[82]

Seyyid Kutub'un er-Râfiî'yî bu şekilde eleştirmesinin nedeni, temelde hocası kabul edilen Abbas Mahmûd el-Akkâd ile Mustafa Sâdık er-Râfiî arasındaki edebî, kültürel ve dînî yorumlardaki rekabet ve çekişmesine dayanmaktadır. Diğer taraftan Seyyid Kutub, bütün yönlerini değil, er-Râfiînin yalnızca üslubunu tenkid ettiğini belirttiğini de aktarmış olalım.[83]

Seyyid Kutub'un edebî üslubu dört maddede özetlenebilir:

1- **Açıklık**: Cümle kuruluşunda ve anlatımda açık bir üslup kullanmıştır. Bu da, dînî veya edebî olsun, ele aldığı konuların karakterinden ve her şeyi ile İslâm'a inanmış bir neslin yetiştirilmesi niyetinden ileri gelmekteydi.

2- **Sadâkat**: O söylediklerine gönülden inanmakta, görüş ve düşüncelerini hararetle savunmaktadır. Onun üslubunda güçlü bir inanç, büyük bir coşku, sınırsız bir cesaret ve tam bir tevekkül görülür.

3- **Hayal gücü**: Seyyid Kutub, hayal gücü geniş bir edebiyatçıdır, Hatta "*Eşvâk*", "*el-Medinetü'l-meshûra*" ve "*el-Atyâfu'l-erbaa*" gibi bazı edebî eserlerinde bu husus açıklıkla görülür.

4- **Tekrar**: Seyyid Kutub'un eserlerinde tekrar, açıkça görülen bir hususiyettir. Onun bu üslubu kullanmada Kur'ân'ın tekrar üslubundan etkilendiği veya bu hususta Kur'ân'ı rehber edindiği görülür.[84]

Onun Fî Zılâl'deki edebî üslubuna ise çalışmamızın birinci bölümünde temas edilecektir.

Seyyid Kutub, şiir, nesir, roman, hikâye, tiyatro, biyografi ve hâtıra türünde edebî çalışmalar ortaya koymuştur.[85]

---

82 *A.g.e.*, s.124.
83 Sarmış, *Bir Edebiyatçı Olarak Seyyid Kutub*, Fecr yay., Ankara, 1993, s.60-61.
84 *Aynı eser*, s. 33-34.
85 Bu konuda geniş bilgi için bkz. *aynı eser*, s. 35- 57.

C- SEYYİD KUTUB'UN ESERLERİ

Seyyid Kutub'un eserlerini üç kısımda mütalaa etmek mümkündür: Matbu eserleri, gazete ve dergilerde neşredilen makaleleri ve neşredilmemiş çalışmaları.

1- Matbû Eserleri

Seyyid Kutub, uzun zaman yazıp çizmesine rağmen, eser neşrine kırk yaşını doldurduktan başlamıştır. Yayınlanmış olan eserlerini üç kısımda zikretmek mümkündür:

a) Edebî Eserleri

Mühimmetü'ş- şâi'r fil'l-hayât: Bu çalışması, Fakülte III. sınıfta iken verdiği bir konferanstır. Bu eserinde Seyyid Kutub, kendince şâirin nasıl olması gerektiğini ve şiirde kullanılan tabirleri etraflıca ele almakta ve şiirde hayâlin ehemmiyetine de temas etmektedir.[86]

Eşvâk: Nişanlandıktan sonra bazı nedenlerle ayrılmak zorunda kaldığı nişanlısından dolayı yaşadığı gönül macerasının hikâyesidir. Seyyid Kutub, bu kitabı 1947 Mayıs'ında yayımlamıştır.

eş-Şâtıu'l-mechûl: İİk ve son matbû şiir divanıdır. Çünkü, basılmak üzere diye ilan ettiği divanlarının hiçbirini yayımlamamıştır. Bu kitabı 1.1.1935 tarihinde bin beşyüz adet ve 208 sayfa halinde basılmıştır. Divanda geçen bir kasidenin adını kitaba vermiştir. Eser tek baskı yaptığı için elde etmek çok zordur. Bir nüsha Londra Üniversitesinde bulunmaktadır. Abdulbâki Muhammed Huseyn, bu eseri de içine alan "Dîvânu Seyyid Kutub" adıyla Seyyid Kutub'un hemen hemen bütün şiirlerini neşretmiştir.[87]

el-Atyâfu'l-erba'a: Bu kitap, "Üniversiteliler Yayın Komisyonu" tarafından yayımlanmıştır. Kitabın yazılmasına Seyyid'in kardeşleri Hamide, Muhammed ve Emine de iştirak etmiştir. Eseri sırayla Hamide, Emine ve

---

86 Seyyid Kutup, *Mühimmetü'ş-şâir fi'l-hayât ve şî'ru'l-cîli'l-hâdır,* Mektebetu'l-Aksa-Dâru'l-Arabiyye, Beyrut-Amman, Tarihsiz.

87 Bkz. Abdulbâki Muhammed Huseyn, *Dîvânu Seyyid Kutup*, Dâru'l-vefâ, Mısır 1989.

Muhammed nefis hâtıralarla süslemiş, son olarak da Seyyid Kutub, kendi hâtıralarını ve duygularını kaydetmiştir. İlk olarak 1945 yılında Mısır yayınevinde basılmıştır.[88]

Tıflun mine'l-karye: Kitabın ilk basımı "Üniversiteliler Yayın Komisyonu'nca 1946'da yapılmıştır. Roman türündeki bu eser, Seyyid Kutub'un köydeki hayatını, ailesini ve o günkü toplumun ictimaî, siyasî ve kültürel durumunu tasvir eden otobiyografi türünde bir çalışmadır.[89]

el-Medînetü'l-meshûra: Bu da Kutub'un binbir gece masallarından ilham alarak yazdığı hayalî ve üstürevî bir hikâyedir. Eser, Dâru'l-meârif 'in "İkra" serisi içerisinde neşredilmiştir.

b) Kur'an Üslubu ve Edebî Tenkidle İlgili Eserleri

et-Tasvîru'l-fenniyyu fi'l-Kur'ân: Seyyid Kutub'un İslâmi döneme ait ilk eseridir. 1939'da "el-Muktetaf'da neşrettiği iki makalesinin kitaplaştırılmış halidir.[90] İlk defa Prof. Dr. Süleyman Ateş tarafından *"Kur'ân'da Edebî Tasvîr"* adıyla Türkçeye kazandırılmıştır.

Meşâhidü'l-kıyâme fi'l-Kur'ân: Kutub'un "Yeni Kur'ân Mektebi" diye planladığı serinin ikincisidir. Serideki ilk eseri tamamlayıcı muhtevadadır. Seyyid Kutub, bu kitapta seksen sûrede geçen yüzelli adet kıyamet manzarasını kendisine has üslubuyla tasvir etmiştir.[91]

Nakdu kitabi "Müstakbelü's-sekâfe fî Mısr": Dr. Taha Hüseyn'in 1938'de yazdığı "*Müstakbelü's-sekâfe fî Mısr*" kitabı hakkında yazdığı eleştiri niteliğindeki kitabıdır. Eserin önsözünde, "Bu kitabın içinde muvafık ve muhalif olduğumuz görüşler vardır. İçerisinde alınabilecek ve alınamayacak hususlar olduğu gibi ziyade ve noksanlıklar da bulunmaktadır." demektedir.[92]

Kütüb ve şahsiyyât: Portre türüne dâhil olan bu eser, Seyyid Kutub'un

88 el-Halidi, *a.g.e.*, s.528.
89 Bkz., *aynı eser*, s. 529-530.
90 Bkz.el-Halidi, s. 527-528.
91 Seyyid Kutub, *Meşahidü'l-kıyame fi'l-Kur'ân*, Daruş'-şurûk, Beyrut 1993.
92 Seyyid Kutub, *Nakdu kitabi 'Müstakbelü's-sekâfeti fî Mısr,* ed-Dâru's-Suûdiyye, Cidde, 1969, s.8.

yayınlanan çalışmalarının üçüncüsüdür. Kitapta, o günkü meşhur yazarlardan bazıları ve eserleri, tenkitçi bir yaklaşımla tasvir edilmiştir.

Ravdatü't-tıfl: Bu ise çocuklar için hazırlanmış bir hikâye serisidir. Bu seriden iki tanesi yayımlanmıştır. Çocukları teselli edici ve eğitici mahiyettedir. Diğer iki bölümün ise kayıp olduğu belirtilmektedir.[93]

el-Kasasu'd-Dîniyyu li'l-etfâl: Çocuklara yönelik dinî kıssaları ihtiva eden eser, ilk defa 1947'de Kahire'de yayımlanmıştır. Seri halinde dört bölümden müteşekkildir. Seyyid Kutub'un ilk bölümdeki peygamber kıssalarının yazımına iştirak edip etmediği şüphelidir; ancak diğer üç bölümü sadece kendisinin yazdığı kesindir. O'nun yazdığı bölümler, sırasıyla, "kasasu's-sîre", "Kasasu'l-hulefâi'r-râşidin" ve "el-'Arab fî Avrubbâ"dır.[94]

el-Cedîd fi'l-lugati'l-Arabiyye ve el-Cedîd fl'l-mahfûzât: Bu iki kitap, Maârif Bakanlığına bağlı okullar için hazırlanmış ders kitabıdır.

en-Nakdu'l-edebi: usûluhu ve menâhicuh: Seyyid Kutub, bu eserini 1948 Haziran'ında yayımlamıştır. Edebî tenkitle alakalı dördüncü ve son eseridir. Müellif bunu 'Abdulkâhir el-Cürcânî'nin ruhuna ithaf etmiştir.

Bu eserde edebi tenkitle ilgili yeni bir nazariyenin, "Nazariyyetüs'-suveri ve'z-zilâl"in müjdesini vermiştir.[95] Seyyid Kutub'a göre edebî tenkidin vazifesi ve gayesi bir eseri sanat açısından değerlendirmek, konuları itibariyle değerini ortaya koymak ve şuur ve beyanla ilgili kıymetini beyan etmektir. Kısacası ona göre edebî tenkit, eserin meydana getirilmesinde rol oynayan dâhili ve harici faktörleri ortaya çıkarmaktır.[96]

c) İslâm Düşüncesiyle İlgili Eserleri

el-'Adâletü'l-ictimâ'iyye fi'l-İslâm: Bu çalışmasını 1948'de Amerika'ya seferinden önce telif etmiş, basımını da kardeşi Muhammed'e bırakmıştır. Bir yıl sonra (1949) neşredilmiştir. Kitap, Seyyid Kutub'un bir Kur'ân toplumu inşâ etme gayretinin müşahhas bir ürünüdür. Nitekim eserin başında "bu eser hayâlen geldiklerini hissettiğim gençlere hediyemdir" demesi de

93 el-Hâlidi, *a.g.e.*, s.534.
94 el-Hâlidi, *a.g.e.*, s.535.
95 *Aynı eser*, s. 536-538.
96 Seyyid Kutup, *en-Nakdu'l-Edebî usûluhu ve menâhicuh,* Beyrut , Tarihsiz, s.5.

bunu göstermektedir.[97] İslâm düşüncesine dair ilk telifidir. Aslında onun niyeti Kur'ân'ın edebî ve beyânî yönüyle ilgili çalışmalar yapmaktı; ancak, o günkü toplumun bu tür ictimaî konulara daha muhtaç olduğunu görerek önceki planını değiştirmiştir. Bu eser, müellifini "İhvan" cemaatine yakınlaştırırken,[98] özellikle hükümet ve komünizm taraftarları üzerinde de etkili olmuştur. Ayrıca kitapta bazı sahabe hakkında tenkîdî yaklaşımların bulunması ise Mahmud Şâkir tarafından tenkit konusu edilmiştir.[99]

Fi't-tarih: fikretün ve minhâc: Seyyid Kutub'un hacim yönüyle küçük fakat muhteva bakımından gayet değerli olan bu eseri, İslâm'ın Edebiyat ve Tarih konularında dışarıdan ithal düşüncelere ihtiyacı olmadığını, bu nedenle kendi içerisinde yeni bir yapılanma ve metodun gerekliliğinden bahisle çeşitli teklifleri ihtiva eder.[100]

Ma'reketü'l-İslâm ver'-Re'sümâliyye: A.B.D.'de bulunduğu İki yıl zarfında yazılarına ara vermiş ve Mısır'a dönünce, gördüğü ekonomik olumsuzlukların sâikiyle kapitalizm hakkındaki bu eserini yazmıştır. İlk basımı 1951'de Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî'de gerçekleşmiştir.[101]

es-Selâmu'l-Âlemiyyu ve'l-İslâm: Kapitalizme dair kitabından sonra, II. Cihan Harbi'nin galiplerine ve İslâm dünyasına mesaj verebilme ümidiyle bu çalışmayı hazırlamıştır. Kitaptaki konuları, vicdan, ev, toplum ve dünya barışı adıyla dört bölümde ele almıştır.[102]

Fî Zılâli'l-Kur'ân: Kurân-ı Kerîm'in tamamının tefsir edildiği bu telifin hazırlanması dört aşamada gerçekleşmiştir:

İlk önce "el-Müslimûn" dergisinde tefrika şeklinde Bakara suresi 103. âyete kadar yayınlandı.

Tutuklanmasından az önce makalelerine ara verip "Nahve Müctema'in İslâmiyyin" adıyla yeni bir çalışmaya başlayacağını, Fî Zılâl'i de, Kur'ân'dan iki ayda bir cüzü tefsir ederek sürdüreceğini duyurdu. Bu şekilde 16 cüz devam etti.

---

97 Seyyid Kutub, *el-Adâletü'l-ictimâiyye fi'l-İslâm*, Kahire, 2002, s.5.

98 Yılmaz, H. Kâmil, *Seyyid Kutub*, s. 68.

99 Bkz. *el-Adâletü'l-ictimâiyye fi'l-İslâm*, s.161 vd..

100 *Sarmış, Bir düşünür olarak Seyyid Kutub*, s. 286-287.

101 el-Halidi, *a.g.e.*, s. 540-541.

102 Seyyid Kutub, *es-Selâmü'l-âlemiyyu fi'l-İslâm*, Dâruş'-şurûk, Kahire, 1995.

Hakkında beş yıl hapis kararı verildikten sonra da, bu tefsirinin geri kalan kısmını hapishanede ikmâl etmiştir.

Son merhalede ise, ilk 10 cüzü tekrar gözden geçirip ilavelerle basıma hazırlamıştır. Sıhhî sebeplerden dolayı affedilip serbest bırakılınca, ancak 13. cüze kadar tashih yapabilmiş, diğer cüzleri tekrar inceleme imkan ve fırsatı verilmemiştir. Tefsirinin kısaca hikayesi ve yazım serüveni bu kadardır.[103]

Dirâsât İslâmiyye: Bu da 35 kadar muhtelif İslâmî makalelerden meydana getirilmiş bir eserdir. Buradaki kısa kısa makalelerde müellif o günün dünyasında problem olarak gördüğü meselelere kendine has üslubuyla çözüm yolları göstermeye çalışmıştır.[104]

Hâze'd-Dîn: Seyyid Kutub bu eserini, hapiste iken yayınlamıştır. 1960'ta Dâru'l-kalem tarafından Kahire'de basılmıştır. Muhteva olarak, özellikle hapisteki din kardeşlerini teselli mahiyetindedir.[105]

el-Müstakbelü lihâze'd-dîn: Seyyid Kutub, bunu, "Hâzed'dîn"den hemen sonra hazırladı ve kitabı Vehbe yayınevi neşretti. Dolayısıyla bu eseri, "Hâzed'dîn"in mütemmimi mahiyetindedir. Bu eserinde Seyyid Kutub, İslâm'ın ve bütün dinlerin bir hayat sistemi olduğunu ilmî, ictimaî ve târihî açılardan izah etmektedir.[106]

Hasâisu't-tasavvuri'l-İslâmî: İslâm düşünce ve inancının temel Özellikleri bu eserde Kur'ân ışığında ele alınmaya çalışılmıştır. Bu özellikler ise, Rabbanilik, sebat, şümul, tevazün, îcâbiyyet, vâkı'iyyet, ve tevhid.[107]

el-İslâm ve müşkilâtü'l-hadâra: Kutub, bu eserini 1962'de Hasâisu't-Tasavvuri'l-İslâmî'nin peşinden çıkarmıştır. Kitapta asrımız medeniyetinin problemlerine İslâmî çözümler önerilmektedir.

Mealim fi't-tarîk: Kutub'un hayatında en son çıkan ve İslâmi hareket

---

103 el-Halidi, *a.g.e.*, s.544-549.

104 Bkz. Kutup, *Dirâsât İslâmiyye*, Dâruşşurûk, Kahire, 2002.

105 el-Halidi, *a.g.e.*, s. 549.

106 Seyyid Kutub, *el-Müstakbelü lihâze'dîn*, Mektebetü Vehbe, Tarihsiz.

107 Seyyid Kutub, *Hasâisu't-tasavvuri'l-İslâmi*, Daruşşuruk, Beyrut, 1987.

içindeki ihvanları için yazdığı, davetle ilgili önemli hususları ihtiva eden bir el kitabıdır. 1964'de basılmıştır. Türkiye'de ise Risale Yayınları tarafından 1986'da çevirisi neşredilmiştir.[108] Aynı zamanda bu, Seyyid Kutub'un idamına sebeb ve gerekçe gösterilen eseridir. Bunu okuyan Mevdûdî, sanki kendisi yazmış gibi duygulandığını, çünkü içindekilerin hepsinin, inandığı ve gördüğü gerçekler olduğunu söylemiştir.[109]

Mukavvimâtü't-tasavvuri'l-İslâmî: Bu eser, daha önce yazdığı *Hasâisu't-Tasavvuri'l-İslâmî*'nin tetimmesi sayılır. Biri, İslâm inancının özelliklerini, diğeri de buna bağlı olarak İslâm düşüncesinin dinamiklerini ortaya koymaya çalışmıştır. Seyyid, bu kitabında ulûhîyet, ubudiyet ve ulûhiyetin hakikatiyle, İnsan-kâinat-hayat meselelerini Kur'ân perspektifinde aydınlatmak istemiştir.[110]

2- Gazete ve Dergilerde Neşredilen Makaleleri

Seyyid Kutub, makale yazma sanatında da çok başarılı olmuş bir yazardır. Hatta "Edebî sahada onun en üretken olduğu alan, makaleleridir" [111] denilmiştir.

Gazetelerde otuz yıl makale yazmıştır. (1924-1954 arası) Bunun yanısıra, İslâmî, edebî, siyasî ve ictimaî birçok dergide makaleleri yayımlanmıştır. Kendisi, bir nevi portre denebilecek "Kütüb ve Şahsiyyât" adlı eserini, bu makalelerinden derlemiştir. Bazı İslâmî makalelerini "Dirâsât İslâmiyye" de bir araya getirip yayımlamıştır.

Bu arada Seyyid Kutub'un makale ve kasideleri bibliyografik liste şeklinde hazırlanmıştır. Makalelerini, Abdullah el-Habbâs, "Seyyid Kutub el-Edîbu'n-Nâkıd" adlı eserinin sonuna eklemiştir. Kasidelerini de, Abdulbâkî Muhammed Huseyn "Seyyid Kutub, Hayatuhu ve Edebuhu" adındaki eserinin sonuna eklemiştir.[112] Salah Abdulfettah el-Hâlidî de, onun

---

[108] Seyyid Kutub, *Meâlim fi't-tarîk*, Risale Yay., İst., 1986.

[109] Yımaz, H. Kâmil, *aynı eser*, s. 147 vd.

[110] Bkz. Seyyid Kutub, *Mukavvimâtu't-Tasavvuri'l-İslâmî*, Dâruşşurûk, 2. basım, Mısır, 1987.

[111] Bkz. Abdulbaki Muhammed Huseyn, *Seyyid Kutub: Hayatuhu ve edebuh*, Dâru'l-vefa, Mısır, 1986, s.264

[112] Bkz. *a.g.e.*, s.401-444.

Amerika hakkındaki makale ve notlarını cem'ederek "Amerika bi Minzâri Seyyid Kutub" unvanıyla neşretmiştir.[113]

3- Seyyid Kutub'un Neşredilmemiş veya Neşredeceğini Bildirdiği Çalışmaları

Seyyid Kutub, bazı kitapları telife niyetlenmiş ve hatta ilan etmiş olmasına rağmen, gerek içinde bulunduğu şartlar, gerekse o günün ihtiyaçlarını nazara alarak ya telife hiç başlayamamış ya da başlamış ama yarım bırakmıştır. Bunlardan da kısaca bahsedelim:

Mühimmetü'ş- şâir fi'l-hayât, kapsamlı bir çalışmadır. Bu unvanla basılan eseri, tasarladığı kitabın bir mukaddimesi hükmündedir.

Dirâsâtün 'an Şevki, Ahmed Şevkî hakkında telifine niyetlendiği geniş çaplı bir edebî tenkid çalışmasıdır.

el-Mürâhikatü: ahtâruhâ ve ilâcühâ, gençliğin problemleri hakkında hazırlayıp da yayımlamadığı bir çalışmasıdır.

el-Mer'etü luğazün basît, on yıl içinde hazırlayıp, bir özetini "el-Üsbû' "dergisinde yayınladığı kadınlara dair bir çalışmasıdır.

el-Mer'etü fî kasası Tevfîk el-Hakîm,yazmayı vadettiği çalışmadır.

Asdâu'z-zemen, ikinci şiir divanı olup basımından son anda vazgeçtiği eseridir.

el-Ke'sü'l-mesmûme, neşretmediği üçüncü şiir divanıdır.

Kâfîletü 'r-rakîk neşrini ilan edip yayınlamadığı dördüncü şiir divanıdır.

Hulumü'l-fecr, aynı şekildeki divanların beşincisidir.

el-Kıtatü 'd-Dâlle, 'basılmak üzere' diye duyurduğu bir kıssadır.

Min a'maki 'l-vâdî, yazım halinde diye ilan ettiği bir diğer kıssadır.

el-Mezâhibu'l-fenniyyetü'-muasıra, basım halinde olduğunu ilan ettiği edebî tenkide dair bir eseridir.

es-Suver ve 'z-zılâl fi'ş- şi'ri 'l-'Arabî ise, edebî tenkit nevinden bir çalışmasıdır.

---

[113] el-Halidi, *a.g.e.*, s.519.

el-Kıssa fi'l-Edebi'l-Arabî, devam eden bir araştırma olarak ilan edilen diğer bir edebî tenkid araştırmasıdır.

Urabi el-müfterâ aleyh, el-Urâbiyye ayaklanmasının lideri Ahmed Urabi'nin hayatı ve ona yöneltilen iftiralara cevap niteliğinde bir çalışmadır.

Şerîf er-Radiy, bir biyografi çalışmasıdır.

el-Kıssa beyne't-Tevrât ve'l-Kur'ân, *en-Nemâzicü'l-insâniyye fi'l-Kur'ân*, *el-Mantıku'l-vicdâniyyü fi'l-Kur'ân*, *Esâlîbü'l-'ardı'l-fennî fi'l-Kur'ân*. Bu yayımlamayı planladığı eserlere *Meşâhidu'l-kıyâme*'de de işaret etmiştir.[114]

Lahazâtun ma'a'l-hâlidîn, Ebu'l-Hasen en-Nedvî'nin Seyyid Kutub'a nisbet ederek bildirdiği bir araştırmadır.[115]

Amrîka elletî raeytü, Seyyid Kutub'un Amerika izlenimlerini kaleme aldığı çalışmasıdır. Ancak bunun aslı korunamamıştır. Salâh Abdulfettah el-Halidi, Kutub'un diğer kitaplanndan derleyerek *"Amrîka mine'd-dâhil bi minzâri Seyyid Kutub"* unvanıyla hazırlayıp neşretmiştir.[116]

Bunlara ilave olarak, *Mealim fi't-Tarîk-2*, *Fî Zılâli's-Sîre*, *Fî Mevkibi'l-îmân*, *Evveliyyâtun fi hâze'd-dîn*, *Tasvîrîbâtun fi'l-fikri'l-İslâmiyyi'l-muâsır*, ve *Hâze'l-Kur'ân* adında, hazırlanmış olmasına rağmen çeşitli sebeplerle asılları kaybolmuş kitaplarının da olduğu ifade edilmektedir.[117]

---

114 el-Hâlidî, s. 575-578; *Meşâhidu'l-kıyâme*, s. 7.

115 el-Hâlidî, s.579.

116 *Dâru'l-Menâra*, Cidde 1985

117 el-Halidi, *a.g.e.*, s.580.

Birinci Bölüm

FÎ ZILÂL'İN TEFSİR METODU

FÎ ZILÂL'İN TEFSİR METODU

A- FÎ ZILÂL'İN KAYNAKLARI

Seyyid Kutup, tefsirini muhtelif ve pekçok kaynaktan istifade ederek telif etmiştir. Tefsir, Hadis, Siyer ve İslâm Tarihi ile ilgili muteber kaynaklardan yararlanmıştır. Bunların yanısıra bazı kevnî ve içtimâi yönü olan âyetlerin tefsiri esnasında muasır bilim adamlarının kitaplarından da müstağni kalmamıştır.

1- Tefsir Kaynakları

Kutub'un en çok yararlandığı ve nakillerde bulunduğu eserler, İbn Cerir et-Taberî'in (ö. 310) "*Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*"ı ve Târihi[118]

[118] Taberi'den alınan bilgiler ve konularıyla ilgili örneklerden bazılarını kısaca belirtiyoruz:
1- *Fî Zılâl*, Tevbe suresinin 1. âyetinin tefsiri: وذكر الإمام الطبري بعد استعراضه الأقوال في تفسير مطلع السورة وأولى الأقوال في ذلك بالصواب قول من قال لأجل الذي جعله الله لأهل العهد من المشركين وأذن لهم بالسياحة فيه بقوله فسيحوا في الأرض أربعة أشهر إنما هو لأهل العهد الذين ظاهروا على رسول الله ص ونقضوا عهدهم قبل انقضاء مدته فأما الذين لم ينقضوا عهدهم ولم يظاهروا عليه فإن الله جل ثناؤه أمر نبيه ص بإتمام العهد بينه وبينهم إلى مدته بقوله إلا الذين عاهدتم من المشركين ثم لم ينقصوكم شيئا ولم يظاهروا عليكم أحدا فأتموا إليهم عهدهم إلى مدتهم إن الله يحب المتقين) Bu minval üzere süren rivayette, kendileriyle Allah Resulü'nün dört aylık anlaşma yapması ve daha sonra onların anlaşmayı tek taraflı bozmaları üzerine gelişen hadiseler anlatılır. (*Fî Zılâl*, III/1587)
2-Müfessir, (فإذا جاءتهم الحسنة قالوا لنا هذه وإن تصبهم سيئة يطيروا بموسى ومن معه ألا إنما طائرهم عند الله ولكن أكثرهم لا يعلمون) (A'raf, 131) âyetinin tefsirinde Kutub, Taberi'yi israili rivayetleri alması sebebiyle eleştirmektedir. (*Fî Zılâl*, III/1359)
3- *Fî Zılâl*, Âl-i İmran suresi, 162. âyetin (أفمن اتبع رضوان الله كمن باء بسخط من الله ومأواه جهنم وبئس المصير) tefsirinde de Taberi'nin ganimetler konusuyla ilgili olarak Taberi'nin Târihindeki uzunca rivayete yer vermektedir. (*Fî Zılâl*, I/505)

ve İbn Kesîr'in (ö.774) "*Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*"[119] adlı kaynak eserleridir.

4- Müellif, Mâide suresi 93. âyetin tefsirinde (ليس على الذين آمنوا وعملوا الصالحات جناح فيما طعموا إذا ما اتقوا وآمنوا وعملوا الصالحات ثم اتقوا وآمنوا ثم اتقوا وأحسنوا والله يحب المحسنين) gönlüne en çok yatan izahın, Taberi'nin eserindeki yorum olduğunu belirtir. Buna göre âyette zikredilen üç ittikadan birincisi, Allah'ın buyruklarını tasdik edip gereğiyle amel etmek; ikincisi, iman ve tasdikinde sebatkar olmak; üçüncüsü de, ihsan şuuruna ulaşmak ve nafilelerle Allah'a yakın olmaya gayret etmek. (*Fî Zılâl*, II/978)

5- *Fî Zılâl* müellifi, En'âm suresi 53. âyetin (وكذلك فتنا بعضهم ببعض ليقولوا أهؤلاء من الله عليهم من بيننا أليس الله بأعلم بالشاكرين) tefsirinde, âyetin nüzul ortamıyla ilgili rivayetlere yer verirken Taberi tefsirine müracaat etmiştir. (*Fî Zılâl*, II/1101)

6- *Fî Zılâl*, En'âm suresi 91. âyetin tefsirinde, تجعلونه قراطيس تبدونها وتخفون كثيرا altı çizili fiillerin kıraatiyle ilgili olarak Taberi'nin tefsirine başvurmuş ve oradaki rivayeti tercih etmiştir. (*Fî Zılâl*, II/1146)

7- *Fî Zılâl*, En'âm suresi 112. âyetin وكذلك جعلنا لكل نبي عدوا شياطين الإنس والجن يوحي بعضهم إلى بعض زخرف القول غرورا ولو شاء ربك ما فعلوه فذرهم وما يفترون tefsirinde ise, Taberi'nin, azılı ve muannit müşriklerin hangi mucize getirilirse getirilsin asla imana gelmeyeceklerine dair yorum ve teviline yer vermektedir. (*Fî Zılâl*, III/1187)

8- *Fî Zılâl*, En'âm suresi 138. âyetin tefsirinde:
وقالوا هذه أنعام وحرث حجر لا يطعمها إلا من نشاء بزعمهم وأنعام حرمت ظهورها وأنعام لا يذكرون اسم الله عليها افتراء عليه سيجزيهم بما كانوا يفترون Taberi'nin naklettiği şu tevile yer vermiştir: وهذا خبر من الله تعالى ذكره عن هؤلاء الجهلة من المشركين إنهم كانوا يحرمون ويحللون من قبل أنفسهم من غير أن يكون الله أذن لهم بشيء من ذلك والحجر الحرام فهؤلاء المعتدون على سلطان الله الذين يدعون مع ذلك أن ما يشرعونه هو شريعة الله قد عمدوا إلى بعض الزروع وبعض الأنعام فعزلوها (*Fî Zılâl*, III/1220)

[119] İbn Kesir tefsirinden yaptığı nakillerden bazıları şunlardır.

1- وما كان لمؤمن ولا مؤمنة إذا قضى الله ورسوله أمرا أن يكون لهم الخيرة من أمرهم ومن يعص الله ورسوله فقد ضل ضلالا مبينا (Ahzab, 33/36) âyetinin tefsiri münasebetiyle Allah Resulü'nün Zeyd b. Harise'yi Zeynep binti Cahş ile nikahlaması hadisesiyle ilgili olarak şu nakilde bulunur:
روى ابن كثير في التفسير قال قال العوفي عن ابن عباس رضي الله عنهما قوله تعالى وما كان لمؤمن ولا مؤمنة الآية وذلك أن رسول الله ص انطلق ليخطب على فتاه زيد بن حارثة رضي الله عنه فدخل على زينب بنت جحش الأسدية رضي الله عنها فخطبها فقالت لست بناكحته فقال رسول الله ص « بلى فانكحيه » قالت يا رسول الله أؤامر في نفسي فبينما هما يتحدثان أنزل الله هذه الآية على رسول الله ص وما كان لمؤمن ولا مؤمنة إذا قضى الله ورسوله أمرا الآية قالت قد رضيته لي يا رسول الله منكحا قال رسول الله ص « نعم » قالت إذن لا أعصي رسول الله ص قد أنكحته نفسي (*Fî Zılâl*, V/2865)

2- فاسجدوا لله واعبدوا (Necm, 53/62) âyetinin tefsiri sadedinde gelen rivayetlerden bahsederken, konu hakkında İbn Kesir tefsirinde zikredilen rivayetler hakkında şu değerlendirmede bulunur:
وهي الروايات التي قال فيها ابن كثير جزاه الله خيرا ولكنها من طرق كلها مرسلة ولم أرها مسندة من وجه صحيح وأكثر هذه الروايات تفصيلا وأقلها إغراقا في الخرافة والافتراء على رسول الله ص رواية ابن أبي حاتم Bu hususta hurafelerden en uzak olan rivayetin İbn Ebî Hatim'de olduğunu söyler. (*Fî Zılâl*, VI/3419)

3- ربنا اكشف عنا العذاب إنا مؤمنون (Duhan, 44/12) âyetinin tefsirinde İbn Kesir'in şu yorumunu

Bunların yanı sıra nadiren es-Suyûtî'nin (ö. 911) "*ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsîri bi'l-Me'sûr*"u,[120] Beğavî'nin (ö.516) "*Meâlimü't-Tenzîl*"i,[121] İbn Kayyim el-Cevziyye'nin (ö. 751) "*Zadü'l-Meâd*"ı,[122] Cessâs'ın "*Ahkâmu'l-*

---

nakleder: ونحن نختار قول ابن عباس رضي الله عنهما في تفسير الدخان بأنه عند يوم القيامة وقول ابن كثير في تفسيره فهو تهديد له نظائره الكثيرة في القرآن الكريم في مثل هذه المناسبة (*Fî Zılâl*, V/3212)

4- قل إن كنتم تحبون الله فاتبعوني يحببكم الله ويغفر لكم ذنوبكم والله غفور رحيم (Âl-i İmran, 31) âyeti münasebetiyle İbn Kesir'in şu görüşünü nakleder:

يقول الإمام ابن كثير في التفسير عن الآية الأولى هذه الآية الكريمة حاكمة على كل من ادعى محبة الله وليس هو على الطريقة المحمدية فإنه كاذب في نفس الأمر حتى يتبع الشرع المحمدي والدين النبوي في جميع أقواله وأعماله

120 Suyuti'nin ed-Dürrü'l-Mensûr adlı tefsirinden yapılan bir nakil şöyledir:

وفي الدر المنثور روى الترمذي وحسنه وابن المنذر وابن أبي حاتم وأبو الشيخ وابن مردويه والبيهقي في سننه وغيرهم عن عدي بن حاتم رضي اللّه عنه قال أتيت النبي ص وهو يقرأ في سورة براءة اتخذوا أحبارهم ورهبانهم أرباباً من دون اللّه فقال « أما إنهم لم يكونوا يعبدونهم ولكنهم كانوا إذا أحلوا لهم شيئاً استحلوه وإذا حرموا عليهم شيئاً حرموه » Bu örnekte Berae suresi 31. âyetle ilgili olarak ehli kitabın ruhbanlarını ve yetkin alimlerini rab edinmelerinin mahiyetine temas edilmiştir. Mezkur rivayette ise, ehli kitabın ruhbanlarına helal ve haram kılma yetkisi vermeleri tenkit edilmiştir. (*Fî Zılâl*, III/1641)

121 Beğavî'nin tefsirinden aldığı nakillerden bazıları şunlardır:

a- Hac suresi 52. âyet olan وما أرسلنا من قبلك من رسول ولا نبي إلا إذا تمنى ألقى الشيطان في أمنيته فينسخ الله ما يلقي الشيطان ثم يحكم الله آياته والله عليم حكيم âyeti hakkında şu bilgiyi nakleder: وقال البغوي وأكثر المفسرين قالوا معنى قوله تمنى أي تلا وقرأ كتاب الله ألقى الشيطان في أمنيته أي في تلاوته (*Fî Zılâl*, IV/2432)

b- En'âm suresi 33. âyetin tefsiriyle alakalı olarak, Beğavi tefsirinden şu rivayeti nakletmektedir: وقد روى البغوي في تفسيره حديثا بإسناده عن جابر بن عبدالله رضي الله عنه أن رسول الله ص مضى في قراءته إلى قوله فإن أعرضوا فقل أنذرتكم صاعقة مثل صاعقة عاد وثمود فأمسك عتبة على فيه وناشده الرحم ورجع إلى أهله ولم يخرج إلى قريش واحتبس عنهم إلى آخره ثم لما حدثوه في هذا قال فأمسكت بفيه وناشدته الرحم أن يكف وقد علمتم أن محمدا إذا قال شيئا لم يكذب فخشيت أن ينزل بكم العذاب (*Fî Zılâl*, II/1076)

c- Tevbe suresinin ilk âyetinde müşriklere dört ay mühlet verilmesiyle alakalı olarak Beğavi tefsirinden şöyle bir yorum aktarılmaktadır:

وقد ذكر الإمام البغوي في تفسيره أن المفسرين قالوا إنه لما خرج رسول الله ص إلى تبوك أرجف المنافقون وأخذ المشركون ينقضون عهودهم ; فأنزل الله الآيات بالنسبة لهؤلاء مع إمهالهم أربعة أشهر (*Fî Zılâl*, III/1587)

122 إن شر الدواب عند الله الذين كفروا فهم لا يؤمنون (Enfal, 55) âyetinin tefsiri esnasında İbn Kayyim'in Zâdü'l-Meâd'ına şöyle atıfta bulunur: والتي يلخصها الإمام ابن القيم في زاد لمعاد بقوله ولما قدم النبي ص المدينة صار الكفار معه ثلاثة أقسام قسم صالحهم ووادعهم على ألا يحاربوه ولا يظاهروا عليه ولا يوالوا عليه عدوه وهم على كفرهم آمنون على دمائهم وأموالهم وقسم حاربوه ونصبوا له العداوة وقسم تاركوه فلم يصالحوه ولم يحاربوه بل انتظروا ما يؤول إليه أمره وأمر أعدائه ثم من هؤلاء من كان يحب ظهوره وانتصاره في الباطن ومنهم من كان يحب ظهور عدوه عليه وانتصارهم ومنهم من دخل معه في الظاهر وهو مع عدوه في الباطن ليأمن الفريقين وهؤلاء هم المنافقون فعامل كل طائفة من هذه الطوائف بما أمره به ربه تبارك وتعالى وكان من بين من صالحهم ووادعهم طوائف اليهود الثلاث المقيمين حول المدينة ; وهم بنو قينقاع وبنو النضير وبنو قريظة (*Fî Zılâl*, III/1540-41) Bunun dışındaki atıflar için bkz. *Fî Zılâl* Tefsiri, Tevbe, 9/5; Âl-i İmran, 3/31; A'lâ, 87/6; Alak, 3. âyetlerin tefsirleri.

Kur'ân'ı[123] ve M.Reşîd Rızâ'nın "*Tefsîru'l-Menâr*"[124] adlı tefsirleri onun

123 Hanefi fukahasından ve müfessirlerinden el-Cassâs'ın Ahkâmu'l-Kur'ân adlı eserinden de zaman zaman yararlanır. Bunlardan birkaçı şöyle zikredilebilir:

a- فإذا لقيتم الذين كفروا فضرب الرقاب حتى إذا أثختنموهم فشدوا الوثاق فإما منا بعد وإما فداء حتى تضع الحرب أوزارها ذلك ولو يشاء الله لانتصر منهم ولكن ليبلو بعضكم ببعض والذين قتلوا في سبيل الله فلن يضل أعمالهم (Muhammed, 47/4) âyeti münasebetiyle şöyle denilir: ونحن ننقل هنا ما ورد حول هذه الآية في كتاب أحكام القرآن للإمام الجصاص الحنفي ونعلق على ما نرى التعليق عليه في ثناياه قبل أن نقرر الحكم الذي نراه قال الله تعالى فإذا لقيتم الذين كفروا فضرب الرقاب قال أبو بكر قد اقتضى ظاهره وجوب القتل لا غير إلا بعد الإثخان وهو نظير قوله تعالى ما كان لنبي أن يكون له أسرى حتى يثخن في الأرض وهذا صحيح فليس بين النصين خلاف (*Fî Zılâl*, VI/3282-85)

b- وإذا ضربتم في الأرض فليس عليكم جناح أن تقصروا من الصلاة إن خفتم أن يفتنكم الذين كفروا إن الكافرين كانوا لكم عدوا مبينا (Nisa, 4/101) âyetinin tefsiri bağlamında Seyyid Kutup el-Cassas'ın reyine atıfta bulunur ve onu benimser:

والمعنى الذي نختاره في القصر هنا هو المعنى الذي اختاره الإمام الجصاص وهو أنه ليس القصر في عدد الركعات بجعلها اثنتين في الصلاة الرباعية فهذا مرخص به للمسافر إطلاقا بلا تخصيص حالة الخوف من الفتنة بل هذا هو المختار في الصلاة للمسافر كفعل رسول الله ص في كل سفر بحيث لا يجوز إكمال الصلاة في السفر في أرجح الأقوال وإذن فهذه الرخصة الجديدة في حالة خوف الفتنة تعني معنى جديدا غير مجرد القصر المرخص به لكل مسافر إنما هو قصر في صفة الصلاة ذاتها كالقيام بلا حركة ولا ركوع ولا سجود ولا قعود للتشهد حيث يصلي الضارب في الأرض قائما وسائرا وراكبا ويومى ء للركوع والسجود وكذلك لا يترك صلته بالله في حالة الخوف من الفتنه (*Fî Zılâl*, II/747)

124 Kutup, Fîl suresinin tefsirinde M.Abduh ve öğrencileri olan Reşit Rıza ve Abdülkadir Mağribi gibi zevatın ğaybi bir kısım mucizeleri normal aklın sınırlarına çekme gayretlerinden eleştirerek bahseder: فشاع في تفسير الأستاذ الشيخ محمد عبده كما شاع في تفسير تلميذيه الأستاذ الشيخ رشيد رضا والأستاذ الشيخ عبد القادر المغربي رحمهم الله جميعا شاع في هذا التفسير الرغبة الواضحة في رد الكثير من الخوارق إلى مألوف سنة الله دون الخارق منها وإلى تأويل بعضها بحيث يلائم ما يسمونه المعقول وإلى الحذر والاحتراس الشديد في تقبل الغيبيات (*Fî Zılâl*, VI/3978)

b- Kutup, فلعلك تارك بعض ما يوحى إليك وضآئق به صدرك أن يقولوا لولا أنزل عليه كنز أو جاء معه ملك إنما أنت نذير والله على كل شيء وكيل (Hud, 12) âyetinin tefsirinde sözü Kur'ân'ın tehaddisine getirir ve M.Reşit Rıza'nın bir tevcihine atıfta bulunarak onu tenkit eder:

ولقد حاول السيد رشيد رضا في تفسير المنار أن يجد لهذا العدد عشر سور علة فأجهد نفسه طويلا رحمة الله عليه ليقول إن المقصود بالتحدي هنا هو القصص القرآني وأنه بالاستقراء يظهر أن السور التي كان قد نزل بها قصص مطول إلى وقت نزول سورة هود كانت عشرا فتحداهم بعشر لأن تحديهم بسورة واحدة فيه يعجزهم أكثر من تحديهم بعشر نظرا لتفرق القصص وتعدد أساليبه واحتياج المتحدي إلى عشر سور كالتي ورد فيها ليتمكن من المحاكاة إن كان سيحاكى الخ ونحسب والله أعلم أن المسألة أيسر من كل هذا التعقيد وأن التحدي كان يلاحظ حالة القائلين وظروف القول لأن القرآن كان يواجه حالات واقعة محددة مواجهة واقعة محددة فيقول مرة ائتوا بمثل هذا القرآن أو ائتوا بسورة أو بعشر سور دون ترتيب زمني لأن الغرض كان هو التحدي في ذاته بالنسبة لأي شيء من هذا القرآن كله أو بعضه أو سورة منه على السواء فالتحدي كان بنوع هذا القرآن لا بمقداره والعجز كان عن النوع لا عن المقدار وعندئذ يستوي الكل والبعض والسورة ولا يلزم ترتيب

c- *Fî Zılâl* müellifi, Yusuf suresi 30. âyet münasebetiyle M. Reşit Rıza'nın 'hemme' fiiline 'darabe' anlamı vermesinin oldukça zorlama bir yorum olmasından söz eder. (*Fî Zılâl*, IV/1981)

kaynakları arasında yer almaktadır. Ayrıca Beydâvî[125] de atıfta bulunduğu müfessirler arasında sayılabilir.

2- Hadis Kaynakları

Müfessirimiz, âyetlerin tefsirinde delil olarak getirdiği hadis rivayetlerini çoğunlukla o hadisi aldığı eserin musannifi ve ismiyle birlikte zikretmektedir. Meselâ, Buhâri'nin *Sahîh*'inden,[126] Müslim'in *Sahîh*'inden,[127] Ebû Davud'un Sünen'inden[128] Ebû Davud et-Tayâlisî'nin *Müsned*'inden,[129] Ahmed ibn Hanbel'in *Müsned*'inden,[130] el-Beğavî'nin *Mesâbîhu's-Sünne*'sinden,[131] Beyhakî'den,[132] İmam Mâlik ibn Enes'in *el-Muvatta*'ından[133] ve diğer bilinen hadis mecmualarından çokça nakillerde bulunduğu görülmektedir.

---

[125] Enfal suresi 48. âyetin tefsirinde Beydavi'ye atıfta bulunulmaktadır: قال البيضاوي في تفسيره وأوهمهم أن اتباعهم إياه فيما يظنون أنها قربات مجير لهم حتى قالوا اللهم انصر أهدى الفئتين وأفضل الدينين فلما تراءت الفئتان نكص على عقبيه أي فلما قرب كل من الفريقين المتقاتلين من الآخر وصار بحيث يراه ويعرف حاله وقبل أن يلقاه في المعركة ويصطلي نار القتال معه نكص أي رجع القهقرى وتولى إلى الوراء وهو جهة العقبين أي مؤخري الرجلين (*Fî Zılâl*, III/1531)

[126] Mesela bkz. *Fî Zılâl*, Kamer suresi 1. âyetin tefsirinde Peygamberimize müşrikler tarafından yapılan sihir isnadıyla ilgili rivayete yer verilmektedir (*Fî Zılâl*, VI/6425).; Tahrim suresi 1. âyetin tefsirinde ise Allah Resulü'nün bal içmeme hususunda yemin etmesine dair "لا ولكني كنت أشرب عسلا عند زينب بنت جحش فلن أعود له وقد حلفت لا تخبري بذلك أحدا rivayet kaydedilmektedir (*Fî Zılâl*, VI/3613); Ahkâf suresi 29. âyetin tefsirinde Allah Resulü'nün cinlere Kur'ân okuması ve dini tebliğde bulunmasına ilişkin uzun rivayete yer verilmiştir (*Fî Zılâl*, VI/3272); Sâd suresi 35. âyetin tefsirinde Hazreti Süleyman'la (inşallah demeyi unutmasına dair) ilgili uzunca bir rivayet serdedilmiştir. (*Fî Zılâl*, V/3020)

[127] Mesela bkz. *Fî Zılâl*, Fâtiha suresi 6. âyetin tefsiri; Nisa suresi 69. âyetin tefsiri; Maide suresi 97. âyetin tefsiri; Maide suresi 101. âyetin tefsiri; En'âm suresi, 53. âyetin tefsiri; A'râf suresi 31. âyetin tefsiri; A'râf suresi, 172. âyetin tefsiri.

[128] Bakara suresi 190. âyetin tefsirinde أعف الناس قتلة أهل الإيمان hadis rivayeti aktarılmaktadır. (*Fî Zılâl*, I/188)

[129] Mesela bkz. *Fî Zılâl*, Bakara suresi 187. âyetin tefsiri; Tevbe suresi 117. âyetin tefsiri; Kamer suresi 1. âyetin tefsiri.

[130] Mesela bkz. *Fî Zılâl*, bkz. Bakara suresi 187. âyetin tefsiri; Tevbe suresi 117. âyetin tefsiri; Yusuf suresi 106. âyetin tefsiri.

[131] Mesela bkz. *Fî Zılâl*, Bu kaynağı müfessir metin içinde zikretmemiş, daha sonra metin tahrici yapanlar tarafından kaydedilmiştir.

[132] Bkz. *Fî Zılâl*, Kamer suresi 1. âyetin tefsiri; Tevbe suresi 1. âyetin tefsiri; Cin suresi 1. âyetin tefsiri; Maide suresi 84. âyetin tefsiri; Tevbe suresi 117. âyetin tefsiri.

[133] Bkz. *Fî Zılâl*, I/ 244, 248.

Fî Zılâl'de istifade edilen hadis kaynakları hususunda şu ayrıntıyı da belirtmemiz gerekir: Seyyid Kutub, bu eserini çoğunlukla hapiste yazdığı, yanında da muhtemelen hadis kaynakları bulunmadığı veya sınırlı sayıda bulunduğu için, hadis rivayetlerini -bir hadis hafızı olmasını da nazar-ı itibara alarak- İbn Kesîr tefsirinden aynen veya kısmen alarak aktardığı anlaşılmaktadır. İbn Kesîr tefsiri ile *Fî Zılâl* arasında yaptığımız karşılaştırmalar bizi bu neticeye ulaştırmıştır.[134] Ancak bu rivayetlerden bir kısmını, tefsirini yeniden gözden geçirdiği esnada asıl kaynaklarından yazdığına dair pek çok delâlet vardır.[135] Kutub'un bazan da hadis rivayetlerini doğrudan İbn Kesîr'e nisbet ederek zikrettiği müşahede edilmektedir.[136] Burada zihne şöyle bir soru gelebilir: Hadis kitaplarının tamamının hapishane şartlarında yanında bulunmamış olabileceğinden söz edildi. Peki, onun yararlandığı diğer ilim dallarına ait eserler yanında mıydı? Şu soruya şöyle cevap vermemiz mümkündür: S. Kutup, diğer ilim dallarındaki eserlerden hafızasında kaldığı kadarıyla nakilde bulunmuş, bazısını da yanında bulundurmuş olabilir. Nitekim tefsir neşredilmeden önce söz konusu alıntılar, ilgili kitaplara başvurularak genişletilmiştir. Bunu kitabın farklı dönemlerdeki yayım bilgilerinden anlamak mümkündür.

3- Siyer ve İslâm Tarihi Kaynakları

Bu konuda ise temel kaynakları, İbn Kesîr'in el-Bidâye ve'n-nihâye'si,[137] el-Makrizî'nin "İmtâu'l-esm'â"ı,[138] İbn Hazm'ın "Cevâmi'u's-sîre"si,[139] İbn Hişam'ın es-Sîretü'n-Nebeviyye'si[140] ve İbn İshak'ın "Kitâbu'l-Meğâzi"sidir.[141]

---

134 Meselâ bu durumu en bariz bir biçimde 2.Bakara/ 186. âyetin tefsirinde verilen rivayetlerle (I/ 173, 174) İbn Kesîr tefsirindeki rivayetleri karşılaştıdığımızda görmekteyiz. (İbn Kesîr, *Tefsîru-'l-Kur'âni'l-Azim*, I/ 313, 316); Ayrıca krş. *Fî Zılâl*, I/ 188, 189 ile İbn Kesîr, I/ 327, 328)

135 Bkz. *Fî Zılâl*, II/ 625, 1669; III/ 1679; IV/ 2278, 2427, 2454, 2472.

136 Bkz. *Fî Zılâl*, III/ 1641.

137 *Fî Zılâl*, III, 1453,1726. Bazen İbn îshak'a nisbet ettiği rivayetleri el-Bidâye ve'n-Nihâye'den aldığı görülmektedir. Bkz. III, 1726.

138 *A.g.e.*, aynı yer.

139 *Fî Zılâl*, III, 1454.

140 *Fî Zılâl*, II, 822 ,1067; V, 5846.

141 *Fî Zılâl*, I, 443; III, 2231, 2232; VI, 3575-3576. İbn İshak'ın eserinin tam adı, "*Kitâbu'l-Mebde' ve'l-Meb'as ve'l-Meğâzî*" dir.

4- Faydalanılan Diğer Kaynaklar

Seyyid Kutub'un özellikle "hâkimiyyet" ve "câhiliyye" kavramı konusunda Ebu'l-Alâ el-Mevdûdî'nin eserlerini referans aldığına şahid olunmaktadır. "*el-Mustalehâtu'l-Erbaa fi'l-Kur'ân*",[142] "*el-İslâm ve'l-Câhiliyye*"[143] "*el-Hicâb*",[144] "*el-Cihâd fî sebîlillâh*",[145] "*Mebâdiü'l-İslâm*",[146] "*Şehâdetü'l-Hakk*"[147] ve "*Nazariyyetü'l-İslâm el-Hulukiyye*"[148] adlı eserler zikredilebilir. Hocası sayılan Abbâs Mahmûd el-Akkad'ın "*Hakâiku'l-İslâm ve ebâtîlü husûmih*"[149] adlı eserinden de yararlandığı görülür.

Bunların dışında Seyyid Kutub, bir takım ilmî, edebî, içtimâi ve siyâsi mevzularda muasır yazarlardan bir çoğunu referans vermiştir. Meselâ Mustafa Hâlidî ve Ömer Ferrûh'un ortak telif ettikleri *et-Tebşîr ve'l-isti'mâr fil-Bilâdi'l-Arabiyye*",[150] Ali Ali Mansûr'un "*eş-Şerîatü'l-İslâmiyye ve'l-Kânûnu'd-Düveliyyü'l-Âmm*" adlı eseri,[151] el-Yâfî ve Muhibbuddîn el-Hatîb'in müşterek yazdıkları "*el-Ğâratü ale'l-âlemi'l-İslâmî*" adlı telifi,[152] Muhammed Muhammed Huseyn'in "e*l-İtticâhâtü'l-vataniyye fi'l-edebi'l-muâsır*",[153] Ebu'l-Hasen en-Nedvî'nin "Mâzâ hasira'l-âlemu bi'n-hitâti'l-müslimîn"i,[154] Roma ile ilgili olarak "Müdevvenetü Jüstinyen" (Ter: Abdülazîz Fehmi),[155] Ali Abdulvâhid Vâfî'nin "*Hukûku'l-insân*"ı,[156] Muhammed Ebû Zehre'nin "*Muhâdarât fi'n-Nasrâniyye*"si,[157]

---

142 *Fî Zılâl*, II, 927, 1156, 1163.
143 *Fî Zılâl*, III, 1555.
144 *Fî Zılâl*, II, 633, 636, 639, 648, 1160.
145 *Fî Zılâl*, III, 1591.
146 *Fî Zılâl*, II, 1133.
147 *Fî Zılâl*, II, 810.
148 *Fî Zılâl*, IV, 1918.
149 *Fî Zılâl*, II, 845, 1096.
150 *Fî Zılâl*, II, 1630.
151 *Fî Zılâl*, III, 1629.
152 *Fî Zılâl*, II, 1630.
153 *A.g.e.*, aynı yer.
154 *Fî Zılâl*, II, 629, 663.
155 *Fî Zılâl*, II, 629.
156 *Fî Zılâl*, II, 652.
157 *Fî Zılâl*, II, 802, 816, 860, 864, 944.

Abdulkâdir Udeh'in "*et-Teşrîu'l-Cinâî fil-İslâm*"ı,[158] Alexıs Carrel'in Arapça'ya *"el-İnsân zâlîke'l-Meçhul"* adıyla tercüme edilen eseri[159] ve Abdurrezzak Nevfel'in "*Allah ve'l-ilmul-hadîs*"i[160] zikredilebilir.

B- RİVAYET TEFSİRİ AÇISINDAN FÎ ZILÂL

Bu başlık altında, Fî Zılâl'de görülen tefsir metodlarıyla ilgili olarak, Kur'ân'ın Kur'ân'la, Kur'ân'ın Sünnetle ve Kur'ân'ın Sahabe ve Tabiûn kavliyle tefsiri, misaller verilerek sunulacaktır.

1- Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsiri

Seyyid Kutub'un Kur'ân'ı yine Kur'ân âyetleriyle tefsir etme hususunda titizlik gösterdiği anlaşılmaktadır.

1. **Misal**: Fatiha sûresinin ilk âyetinin tefsirinde bunu görmek mümkündür. *"Hamd âlemlerin rabbi olan Allah'a mahsustur."* (Fâtiha, 1) âyetindeki "hamd' lafzını tefsir ederken, "وَهُوَ اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ لَهُ الْحَمْدُ فِي الْأُولَى وَالْآخِرَةِ وَلَهُ الْحُكْمُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ yani *"O'dur Allah. O'ndan başka yoktur İlah. Başta da sonda da, dünyada da ahirette de bütün hamdler, güzel övgüler O'nadır. Hüküm yetkisi O'nundur.*" mealindeki (Kasas, 28/70) âyetini zikretmiş ve hamd kelimesini Kur'ân'ın bu âyetiyle izah etmiştir.[161]

2. **Misal**: Seyyid Kutup, لا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ "*Ona tertemiz (abdestli) olanlardan başkası dokunamaz.*" (Vâkıa, 56/79) mealindeki âyeti başka bir âyetle irtibatlandırarak tefsir etmektedir ki bu, onun, Kur'ân'ı öncelikle Kur'ân âyetleriyle tefsir etmeye önem verdiğini gösterir:

"Nitekim daha önce müşrikler, Kur'ân'ı şeytanların indirdiğini iddia etmişlerdi.[162] Bu âyetle onların iddiası reddedilmiştir. Yani şeytan Allah'ın

[158] *Fî Zılâl*, II, 880, 884, 886.
[159] *Fî Zılâl*, II, 1116.
[160] *Fî Zılâl*, VI, 3438-3440.
[161] *Fî Zılâl*, I, 22.
[162] Burada müfessirimiz, herhalde Şuarâ, 26/210-211. âyetlerine işaret etmek istemiştir. Aslında Kur'ân, "Onu şeytanlar indirmedi. Bu onlara düşmez; zaten güçleri de yetmez." buyurarak bazı müşriklerin söz konusu iddiasına cevap vermiştir ama, Kutub, muhtemelen Vakıa 69. âyeti, müşriklerin iddialarına ikinci bir cevap olarak düşünmüş olmalıdır.

bilgi ve koruması tahtındaki bu kitaba dokunamaz, onu ancak tertemiz melekler indirirler. Bu, âyet hakkında yapılan tevcihlerin en isabetlisidir.[163]

3. **Misal**: Seyyid Kutub, Hadîd (57) sûresi 1. âyeti olan سَبَّحَ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ "Göklerde ne var, yerde ne varsa Allah'ı tenzih ve tesbih eder. O azîz ve hakîmdir." mealindeki âyeti, Kur'ândaki diğer bir kısmı âyetlerle şöyle tefsir etmektedir:

"... Bu âyeti tevil etmeye ihtiyaç yoktur. Bundan şunu çıkarmamız gerekir ki, yer ve göklerde bulunan her şeyin -kendisiyle tesbih ederek Yaratıcı'sına teveccüh ettiği- bir ruhu vardır... Nitekim Kur'ân'da *"Ey dağlar ve kuşlar! Onunla beraber tesbih edin"* buyurulmakla, dağların da, kuşlar gibi Davud (aleyhisselâm) ile birlikte Allah'ı tesbih ettikleri anlatılmıştır. Ayrıca Kur'ân'da bu kevnî hakikati anlatan daha bir çok âyetler bulunmaktadır..."[165]

2- Kur'ân'ın Sünnet'le Tefsiri

Hadis kaynakları bahsinde geçtiği üzere Seyyid Kutub, İbn Kesîr'den naklettiği rivayetlerle ve diğer hadis mecmualarından aktardığı hadislerle Sünnet hususundaki gayretini ve Sünnet'e bağlılığını göstermiştir.

Kur'ân'ı Sünnet'le Tefsirine Misaller:

1. **Misal:** Nur suresi 31. âyeti tefsir ederken, kadının el ve yüzünün avret olmadığına delil olarak Esmâ binti Ebî Bekir'den rivayet edilen şu hadisi zikretmektedir:

"Allah'ın Rasûlü, Esmâ'ya, 'Ey Esmâ, bir kadın büluğa erdikten sonra -yüzüne ve iki eline işaret ederek- bundan başkasının görülmesi uygun değildir' dedi." Seyyid Kutub, bu rivayeti verdikten sonra, "Bunu Ebû Dâvud, Sünen'inde rivayet etti ve mürsel olduğunu söyledi" demektedir.[164]

2. **Misal:** Fatiha'nın tefsirinde kudsî hadis şeklinde bilinen şu hadisi zikreder:

"İbn Mâce'nin Sünen'inde yer alan ve Hz. Ömer'den mervî olan bir hadîste, Allah'ın Rasûlü, kullardan birinin şöyle dediğini anlattı: Ey

[163] *Fî Zılâl*, VI, 3471.
[164] *Fî Zılâl*, IV, 2512. Bkz. Ebû Davud, *Sünen*, II/460.

Rabbim, Zât-ı ulûhiyyetinin celâline ve saltanatının büyüklüğüne yakıştığı tarzda hamd sana mahsustur. Bu söz, iki meleğe ağır geldi ve bunu nasıl yazacaklarını bilemediler. Hemen Rabb'in huzuruna çıktılar ve dediler ki: Ey Rabbimiz, senin bir kulun öyle bir söz söyledi ki, onu nasıl yazacağımızı bilemiyoruz. Allah buyurdu: Nedir kulumun dediği? (Halbuki O, onun ne dediğinden çok iyi haberdardır.) Dediler: Ey Rabbimiz, o şöyle dedi: يا رب لك الحمد كما ينبغي لجلال وجهك ولعظيم سلطانك Bunun üzerine Allah o meleklere: Kulumun dediğini olduğu gibi yazın ki, bana kavuştuğunda onun mükafatını ben takdir edeyim."[165]

3. **Misal:** Seyyid Kutub bazen hadisleri kaynak zikretmeden nakletmektedir.

Müfessirimiz, يَسْأَلُونَكَ عَنْ الْأَهِلَّةِ *"Sana hilallerden sorarlar."* (Bakara, 2/189) âyetinin tefsirinde şöyle demektedir: "Bazı rivayetler Nebi'ye (sallallahu aleyhi ve sellem) hilalin çıkması, büyümesi ve eksilmesi gibi durumların sebebi hakkında soru yöneltildiğini söylemektedir. Bazı rivayetler ise onların şöyle dediklerini ifade etmektedir: Ey Allah'ın Rasûlü! Hilaller niçin yaratıldı? Muhtemeldir ki bu sual, peşinden gelen cevaba daha uygundur: De ki, hilaller, insanlar ve hac için birer zaman ölçüsüdür.[166]

4. **Misal:** Müfessirimiz, bazen bir âyet hakkındaki hadis rivayetlerini zikrettikten sonra Kur'ân âyetleriyle çelişki arzedip etmediğine de bakmaktadır: Meselâ ayın ikiye yarıldığını ifade eden Kamer (54/1) süresindeki اقْتَرَبَتْ السَّاعَةُ وَانْشَقَّ الْقَمَرُ *"Kıyametin kopma anı yaklaştı ve ay yarıldı."* âyetinin tefsiri amacıyla gelen birçok rivayeti kaydettikten ve bunun tevatür derecesinde kesin bir kevnî mucize olduğunu belirttikten sonra, bazı rivayetlerde geçen "bu mucizenin müşriklerin isteği üzere gerçekleştiği" meselesini, Kur'ân'a ters düştüğü gerekçesiyle şöyle tenkid etmektedir:

"Müşriklerin Allah Rasulü'nden bir mucize talep etmeleri sonucu ayın ikiye ayrılması görüşü Kur'ân'ın mefhumuyla çatışmaktadır. Kur'ân'a göre Peygamber, kendisinden önceki peygamberlere gelen mucizelerle gelmemiştir. Bunun sebebi ise şu âyettir: "*Bizi mucizeler göndermekten alıkoyan*

165 *Fî Zılâl*, I, 22; Bkz. İbn Mace, *Sünen*, II/1249.
166 *Fî Zılâl*, I, 180; V, 2897; Krş. İbn Kesir, *Tefsir*, I/306.

tek şey, öncekilerin bu âyetleri yalanlamış olmasıdır." (İsrâ,17/59) Bu âyetin anlamı şudur: Allah'ın hikmeti, geçmiş kavimler yalanladıklarından dolayı, artık mucizeler göndermemeyi iktizâ etmiştir. Yine bu âyet, müşriklerin her fırsatta Allah'ın Rasulü'nden mucize getirmesi hususundaki taleplerine de bir cevaptır.[167]

5. **Misâl:** Müfessirimiz, bazan hadisleri metin bakımından tenkîd etmektedir. Nitekim وَإِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَهَا وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ "Eğer onlar barışa yanaşırlarsa sen de yanaş ve Allah'a güven. Çünkü Allah Semî'dir, Alîm'dir (her şeyi hakkıyla işitir ve bilir.)" âyetinin tefsiriyle ilgili olarak Ahmed b. Hanbel'den gelen bir hadis rivayetini naklettikten sonra şöyle demektedir:

"Bu hadisteki anlaşılamayan nokta, rivayette, hicret ve hicret yurdu ile cizyenin birlikte zikredilmesidir. Halbuki cizye, Mekke fethinden sonra farz kılındı. Fetihten sonra da hicret kaldırıldı. Doğrusu, cizyenin, hicrî 8. seneden sonra farz kılındığı ve dolayısıyla, müşrik araplardan -cizye âyeti inmeden önce Müslüman oldukları için- alınmadığıdır. Bundan sonra ise, cizye, müşrik araplarla aynı durumda olan mecusi müşriklerden kabul edilmiştir. Şayet cizye ahkâmı, Arap yarımadasında müşrikler bulundukları halde nazil olsaydı, -İbn Kayyim'in belirttiği gibi- onlardan cizye kabul edilirdi. Bu aynı zamanda, Ebû Hanîfe'nin de görüşüdür..."[168]

Ancak onun hadis rivayetlerini naklindeki keyfiyeti ve naklettiği rivayetlerin çeşitli teknik durumları tenkid mevzuu olmuştur. Bu tenkitlerden bazıları şunlardır:

1- Salâh Abdulfettah el-Hâlidî, Seyyid Kutub'un bazı âyetlerin tefsirinde sahih hadisleri zikretmediğini belirtmektedir. Misal olarak da Bakara suresinde geçen kıblenin tahvili ile alakalı âyetten sonra Buhari'deki ilgili sahih rivayete temas etmemesini zikreder.[169]

2- Bazı hadis rivayetlerini, benzeri Buhâri ve Müslim'de bulunmasına rağmen, önce bu iki kaynağa başvurmaksızın başka kaynaklardan almış,

---

[167] *Fî Zılâl*, VI, 3427.
[168] *Fî Zılâl*, III, 1546.
[169] Ebû Âiş Abdülmun'im İbrahim- Ebû Huzeyfe Muhammed İbrahim, *Fethu Zi'l-Celal fi tahrici ehâdisi'z-Zılâl*, Mekke, 1990, I, 71-72; Krş. *Fî Zılâl*, I, 134 vd.

daha sonra da, benzer rivayetlerin Buhâri ve Müslim'de bulunduğuna işaret etmekle yetinmiştir.

Meselâ, ayın ikiye aynlması (inşikâku'l-kamer) ile alakalı olarak İmam Ahmed b. Hanbel'in rivayetini tam metniyle zikretmiş; fakat Buhâri ve Müslim'deki rivayete kısaca temas etmekle iktifa etmiştir.[170]

3- Âhad haberlere karşı tavrı, bunların inanç konularında delil olamayacağı noktasındadır. Dolayısıyla bu noktada bir kısım selefîler gibi düşünmüştür. Buradan hareketle meselâ Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi ve sellem) büyü yapıldığına dâir haberleri reddetmiştir. Ona göre sihir itikadî bir konudur; sihrin ona tesir etmesi ise -her ne kadar bu konudaki hadis sahih de olsa- onun ismetiyle çelişen durum olması sebebiyle kabu edilemez.[171]

4- Bazen hadisleri, mutemed olma bakımından alt sıralarda yer alan hadis kaynaklarından alması da, tenkide medar olmuş bir diğer noktadır. Ancak onun tefsirinde görülen bu gibi durumlar, tefsirini, sırf davet gayesiyle yazması sebebiyle hoşgörüyle karşılanabilir.

Sözgelimi müfessirimiz, İbni Ebi'd-Dünyâ'dan (ö. 281) -eser adını belirtmeksizin- nakilde bulunmaktadır. Hadis literatüründe onun eserleri, terğîb ve terhîb konusunda kaynak kabul edilse de, diğer konularda mutemed olma bakımından alt sıralarda yer alır. Söz konusu rivayet şöyledir:

"Hz. Ömer, bir gece Medine'yi teftiş amacıyla dolaşırken, Müslümanlardan birinin evine uğradı. Vardığında adam ayakta namaz kılıyordu. Adamın tilâvetini dinlemek üzere beklemeye durdu. Adam Tûr suresini okumaya başladı. Surenin 7 ve 8. âyetlerine, yani *"Rabbinin azabı mutlaka vuku bulacaktır. Ona engel olacak hiçbir şey yoktur"* kısmına gelince Hz. Ömer, "Ka'be'nin rabbine yemin ederim ki, bu hak bir kasemdir." dedi ve merkebinden inerek bir duvara yaslandı. Bir süre öylece bekledikten sonra evine döndü. Bir ay evde kaldı. İnsanlar onu hasta diyerek ziyaret ediyorlardı ama, hastalığının ne olduğunu bilmiyorlardı."[172]

5- Seyyid Kutup, tefsirine aldığı rivayet ve haberleri naklederken,

---

[170] *Fî Zılâl*, VI, 3425-3426.
[171] *Fî Zılâl*, VI, 4008.
[172] *Fî Zılâl*, VI, 3393-3394.

bazen rivayeti baştan sona senediyle vermekte, bazen de sadece hadis imamının ya da rivayet olunan sahabinin adını belirtmektedir. Fî Zılâl'de çok görülen bu husus bir hadisçi gözüyle tenkide medar olabilir.[173]

6- O bazen zayıf hadisleri delil olarak kullanmaktadır. Ancak onun kitabındaki zayıf hadislerin sayısı, sahih ve hasen derecesindekilere nisbetle azdır.[174] Bunda yanı tefsirine zayıf hadislerin girmesinde, müfessirimizin, gerek nizami İslâmi ilimler tahsili yapmamış olması ve gerekse tefsirinin telifi sırasındaki şartlar, bu gibi tenkitlere mahal verilmesinde müessir olmuş olmalıdır.

3- Kur'ân'ın Sahabe ve Tâbiûn Kavli ile Tefsiri

Seyyid Kutub, tefsirinde sayılamayacak kadar çok yerde Sahabe ve Tâbiûn'dan gelen rivayetlere yer vermektedir. Bu noktada bir kaç misal vermek meseleyi tavzih için yeterli olur:

1. **Misâl:** Bakara 41. âyeti tefsir ederken, âyet sonundaki ولا تَشْتَرُوا بِآيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلاً وَإِيَّايَ فَاتَّقُونِ "*Ayetlerimi ucuz bir fiyata (semenen kalîlen) satmayın. Benden korkun.*" mealindeki âyette geçen *semenen kalîlen* terkibi hakkında şöyle demektedir:

"Bu âyetin tefsirinde bazı Sahabe ve Tabiûn (Allah onlardan razı olsun) burada geçen "*semen-i kalîl*" için -âhirette, îmanın getireceği neticelere kıyasla- "dünyanın bütünüdür" demişlerdir.[175]

2. **Misal**: كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ "*Birinize ölüm geldiği zaman eğer bir mal (hayır) bırakacaksa, anaya, babaya, yakınlara uygun bir biçimde vasiyet etmek, Allah'tan korkanlar üzerine bir vecîbedir.*" (Bakara, 2/180) mealindeki âyeti tefsir ederken şöyle demektedir:

"Miras âyetleri bu vasiyet âyetlerinden sonra nazil olmuş ve buna göre mirasçılar için belirli miktarlar tayin edilmiştir. Ana ve baba her halükârda

---

[173] *Fî Zılâl*, misal olarak I, 448'de sadece bir sahabiyi zikrederken, VI, 3426'da ise musannif dahil bütün ravileri zikretmektedir.

[174] *Fethu Zi'l-Celal*, I, 71-73.

[175] *Fî Zılâl*, I, 67.

mirasçı kılınmıştır. Böyle olunca, -vâris için vasiyet olmaz hadisine binâen-vâlideyn için vasiyet söz konusu olamaz. Rasûlullah şöyle buyurmuştur: "Allah her hak sahibine hakkını verdi. Bundan böyle mirasçıya vasiyet etmek yoktur." Akrabalara gelince, onlar, âyetin umumu içine dâhildirler. Miras âyetlerinin şümûlüne girenler için vasiyet olamaz. Miras düşmeyen akrabalar için ise vasiyet âyeti geçerlidir; onlar her zaman vasiyet âyetinin şümulüne girebilirler. Bu bazı sahabe ve Tâbiûn'in görüşüdür ki, biz de bunu tercih ediyoruz."[176]

3. **Misal:** لا يَتَّخِذْ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَلَيْسَ مِنْ اللَّهِ فِي شَيْءٍ إِلَّا أَنْ تَتَّقُوا مِنْهُمْ تُقَاةً "*Müminler müminleri bırakıp da kâfirleri dost edinmesinler. Kim bunu yaparsa artık Allah nezdinde hiçbir değri yoktur. Ancak kâfirlerden gelecek bir tehlikeden sakınmanız başkadır.*" (Âl-i İmran, 3/28) mealindeki âyetin tefsirinde müfessimiz İbn Abbas'ın "Takiyye davranışla değil, ancak lisanla olur."[177] kavlini naklederek âyeti tefsir etmektedir:

4. **Misal:** Seyyid Kutub, وَالسَّقْفِ الْمَرْفُوعِ "*Yükseltilmiş tavana yemin olsun ki.*" (Tûr, 52/5) âyetini tefsir ederken Tâbiîn'den Süfyân-ı Sevrî'nin görüşünü nazara vermekte ve onun tefsirini tercih etmektedir ki, bu görüşe göre "yükseltilmiş tavan" semâ olarak izah edilmiştir.[178]

4- Seyyid Kutub'un İsrâiliyât Rivayetlerine Karşı Tutumu

İsrailiyyât, Yahudiler tarafından rivayet edilen birtakım haberlerdir.[179] Ancak Seyyid Kutup isrâiliyâta karşı tavır almış, bu tür rivayetleri tefsire katmamaya itina göstermiş ve bunları sahih senedden yoksun birer efsâne (üstûre) saymıştır. Hatta israiliyyat olduğunu sezdiği rivayetlerin hiçbirine itibar etmemiştir. Bu hususla ilgili birkaç misal verelim:

1. **Misal**: Nuh (aleyhisselâm) kavminin başına gelen tufan hadisesiyle ilgili olarak (Hûd, 11/40-48) şöyle demektedir:

---

176 *Fî Zılâl*, I, 166, 167.
177 *Fî Zılâl*, I, 386.
178 *Fî Zılâl*, VI, 3393.
179 Muhammed Ebû Şehbe, *el-İsrailiyyat ve'l-mevzûât fi kütübi't-tefsir*, Beyrut, 1992, s.12.

"Tufan bütün yeryüzünü mü kapladı? Yoksa Hz. Nuh'un (aleyhisselâm) peygamber olarak gönderildiği karayı mı? Eski ve Yeni Dünyada o tufanın kalıntıları nerede bulunuyor?... İşte bütün bunlar, cevabı hakikat adına doyurucu olamayan zandan ibaret sorular olup, bunlara verilen cevaplar, doğru delile isnad etmeyen israiliyyattan başkası değildir. Sonra bu tür rivayetlerin Kur'ân kıssalarının araştırılması mevzuunda da herhangi bir ilmî değeri yoktur."[180]

2. **Misal**: وَيَسْأَلُونَكَ عَنْ ذِي الْقَرْنَيْنِ "*Sana Zülkarneyn hakkında soru sorarlar...*" (Kehf, 18/83) âyetinde geçen Zülkarneyn kıssasıyla ilgili olarak şöyle demektedir:

"... Şayet Tevrat tahrif edilmeyip de uydurma şeyler katılmış olmasaydı, bu tür hâdiselerin çoğunda güvenilebilecek bilgiler olabilirdi. Ne var ki Tevrat, efsane olması şüphe götürmeyen yığın yığın uydurma haberlerle doludur. Ayrıca Allah tarafından vahyedilen Tevrat'a yığınlarca uydurma kıssa sokuşturulmuştur. Bu yüzden târihî kıssalarda Tevrat güvenilir bir kaynak olamaz. Şu halde tahriften korunabilen tek bir kitap kalıyor: o da Kur'ân-ı Kerîm. Kur'ân'da zikredilen tarihi kıssaların biricik kaynağı ise yine Kur'ân'ın kendisidir..."[181]

C- KUR'AN İLİMLERİ AÇISINDAN FÎ ZILÂL

Bu kısımda da, Fî Zılâl'deki bazı Kur'ân ilimlerinin ele alınış keyfiyetine misalleriyle temas edilecektir.

1- Nüzul Sebebi İle Tefsiri

Seyyid Kutub, gerek duyduğu ve âyetin anlaşılmasına katkıda bulunduğu kanaatine vardığı yerlerde, sebeb-i nüzul rivayetlerine yer vermiştir. O, özellikle Kur'ân'ın iniş ortamı ve o günkü sosyal durumlar hakkında bilgi vermesi yönüyle sebeb-i nüzul rivayetlerinden müstağni kalmamıştır. Şimdi tefsirinden buna bazı misaller verelim:

---

180 *Fî Zılâl*, IV, 2290.
181 *Fî Zılâl*, IV, 2289.

1. **Misal:** إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوْ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا *"Safa ve Merve Allah'ın şeâirindendir. Kim Kabe'ye haccederse veya umre yaparsa Safâ ve Merve'yi tavaf etmesinde bir günah yoktur."* mealindeki Bakara suresi 158. âyetin tefsirinde şöyle demektedir:

"Bu âyetin sebeb-i nüzulü hakkında birkaç rivayet vardır. Muhacir ve Ensâr'ın durumlarına en uygun ve mantıklı olan rivayet şöyle der: Bazı Müslümanlar cahiliyye dönemlerinde, üzerinde "İsaf" ve "Naile" adında iki putun bulunduğu bu iki tepe arasında tavaf ettikleri için, hac ve umrede Safa ve Merve arasında tavaf etmekten çekindiler. Cahiliyede tavaf ettikleri gibi tavaf etmeyi çirkin gördüler... Bunun üzerine âyet nâzil oldu. "[182]

2. **Misal:** Seyyid Kutub, bazen sebeb-i nüzulleri, kaynağını zikretmeden kısaca ifade etme yolunu tercih etmektedir:

وَيَسْأَلُونَكَ عَنْ الْيَتَامَى قُلْ إِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ "*Sana yetimler hakkında soruyorlar. De ki: onları iyi yetiştirmek daha hayırlıdır.*" (Bakara, 2/220) âyetini tefsir ederken şöyle demektedir:

"... Derken, yetimlerin mallarını yemekten sakındırmak için bu âyetler nazil oldu. Müttakîler hemen kendilerine çeki düzen verdiler, hatta, yetimlerin yemeklerini kendi yediklerinden ayırdılar…"[183]

3. **Misal**: Seyyid Kutub, يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّا أَخْرَجْنَا لَكُمْ مِنْ الْأَرْضِ "*Ey iman edenler! Kazandıklarınızın iyilerinden ve yerden sizin için rızık olarak çıkardıklarımızdan harcayın.*" (Bakara, 2/267) mealindeki âyet ile ilgili olarak şöyle demektedir:

Bu âyetin iniş sebebi hakkında bazı rivayetler gelmiştir ki, burada, Kur'ân'ın indiği ortamı ve ruhları terbiye etmek üzere gösterdiği cehd-i gayreti göz önüne getirmek için zikredilmesinde bir beis olmasa gerektir.

İbn Cerîr -senediyle- Berâ ibn Âzib'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Bu âyet, Ensâr hakkında nazil oldu. Ensâr, hurmaları toplama zamanında henüz olgunlaşmamış olan hurmaları, Mescid-i Nebevideki iki direk arasına bağlanan ipin üzerine asarlardı ve fakir muhacirler de ondan yerdi..."[184]

---

[182] *Fî Zılâl*, I, 148.
[183] *Fî Zılâl*, I, 232.
[184] *Fî Zılâl*, I, 311.

2- Nâsih ve Mensûh Âyetlere Yaklaşımı

Kur'ân'ın geçmiş şeriatlere ait bir kısım ahkâmı neshedip, bir bölümünü de benimsemiş olduğu kanaatini taşıyan Seyyid Kutub'un,[185] tefsirinin tamamı incelendiğinde, esas olarak Kur'ân'da nâsih ve mensûh bulunmadığı kanaatine vardığı görülmektedir. Bunu, genel olarak âlimlerin mensûh olarak savundukları âyetleri muhkeme irca etme çabalarından çıkarmak mümkündür.[186]

Meselâ يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنفِقُونَ *"Sana neyi infakta bulunacaklarını sorarlar."* (Bakara, 2/215) âyetinin tefsirinde, bunun, yani insanlara tasaddukta bulunmanın kesinlikle zekâtı farz kılan âyetle nesholunmadığını belirtmektedir.[187] Ancak bazı konularda neshi reddetme eğiliminden dönmüş ve neshin sabit olduğu görüşüne varmıştır. Meselâ daha önce oruç ve oruca karşılık fidye vermekle ilgili âyette nesh olmadığını savunmuş ama, daha sonra bu hususta sahih rivayetler bulunduğu kendisine bildirilince evvelki kavlinden dönmüş ve âyetin, sıhhati yerinde ve mukîm olanlardan, oruç tutmayıp da onun yerine fidye verme iznini neshettiğini ifade etmiştir.[188]

3- Tefsirinde kıraat ilminden yararlanması

Seyyid Kutub, çok sık olmamakla birlikte, zaman zaman farklı kıraatleri vererek âyetlere farklı boyutlar getirmeye çalışmıştır. Bunlardan birkaç misal verelim:

1- "Seyyid Kutub, وَإِنْ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ إِلَّا لَيُؤْمِنَنَّ بِهِ قَبْلَ مَوْتِهِ *"Ehl-i kitaptan herbiri ölümünden önce ona muhakkak iman edecektir."* (Nisa, 4/159) mealini müfid olan âyet üzerindeki farklı iki görüşü sunarken şöyle demektedir:

"Biz ikinci görüşü tercihe şâyan buluyoruz ki, bu ise Übey ibn Ka'b'ın kıraatinin ifade ettiği anlamdır. Übey'in kıraati إِلَّا لَيُؤْمِنَنَّ بِهِ قَبْلَ مَوْتِهِم şeklindedir. Bu kıraate göre âyetin anlamı şöyle olur: Hz. İsa'yı (aleyhisselâm)

[185] *Fî Zılâl*, II, 829.
[186] *Fî Zılâl*, I, 165, 259.
[187] *Fî Zılâl*, I, 231.
[188] *Fî Zılâl*, I, 172; *Fethu zi'l-Celâl*, I, 31.

inkâr eden Yahudiler bu vaziyet üzere devam edecekler, onu kendilerinin öldürdüklerini ve astıklarını söyleyecekler. Onlardan ölümün eşiğine gelen hiçbir kimse yoktur ki, son ânında İsa'nın ve misyonunun hak olduğunu görmemiş olsun ve ona iman etmemiş olsun. Ama ne yazık ki o an, imanın hiçbir fayda sağlamayacağı bir andır."[189]

2- وما كان لنبي أن يغل ومن يغلل يأت بما غل يوم القيامة (Âl-i İmrân, 3/161) âyetiyle ilgili olarak, أن يغل ifadesindeki kıraat farklılıklarını şöyle nazara vermektedir: "Bir kıraatte bu fiil mechul olarak gelmiştir. Yani 'yüğalle' şeklinde. Buna göre anlam, Nebi'ye karşı savaş ganimetlerinin gizli tutulması olacak iş değildir, hıyanettir. Hasan Basri'den mervi olan bu kıraat, aslında âyetin devamıyla da uyum arz eder: ...Her kim hıyanet edip de ganimetten veya kamuya ait hasılattan bir şey aşırır, bunu da gizlerse, kıyamet gününe o vebâlini aldığı şeyler, boynuna asılı olarak gelir."[190]

3- A'raf suresi 21. âyette geçen ...إِلاَّ أَن تَكُونَا مَلَكَيْنِ أَوْ تَكُونَا kısmındaki مَلَكَيْنِ kelimesi hakkında, bir de "melikeyni" şeklinde bir kıraatın olduğunu ve bu kıraati âyetin ruhuna daha muvafık bulduğunu kaydeder. Bunu şöyle izah eder: "Burada "melek" şeklinde okunan kelime bir kıraate göre "Melik" şeklinde okunmuştur. Tâhâ suresinin (120). âyetin metni bu kıraatı desteklemektedir: "Size sonsuzluk ağacını ve yıkılmayacak bir hükümranlığı göstereyim mi?" Buna göre şeytan onları yıkılmayacak hükümranlık ve sonsuz ömür va'detmekle aldatmış olur. Gerçekten de bunlar insanın en güçlü ihtiraslarıdır. Hatta denebilir ki, cinsel arzular bile insanın kuşaktan kuşağa neslini sürekli olarak sürdürme ihtirasını gerçekleştirme vasıtalarından biridir. "Melek" şeklindeki kıraate göre âyetin anlamı ise şöyle olur. "Şeytan melekler gibi, bedenin somut bağlarından kurtulma ve orada sonsuza kadar kalma va'diyle onları aldatmaya çalışmıştır... Şu kadar var ki, birinci kıraat çok meşhur olmasa da diğer Kur'ân âyetlerinin metinleriyle ve şeytanın insanın köklü ihtiraslarına uygun düşen tuzaklarıyla daha muvafık görünmektedir."[191]

---

[189] *Fî Zılâl*, II, 802-803. Ayrıca bkz. III, 1655.

[190] *Fî Zılâl*, Âl-i İmran 161. âyetin tefsiri.

[191] *Fî Zılâl*, A'râf suresi 21. âyetin tefsiri. Ayrıca diğer örnekler için şu âyetlerin tefsirlerine bkz. Nisa. 4/24, 160, En'âm, 6/1, 124, Feth, 48/29.

4- Müteşâbih Âyetlere Yaklaşımı

Seyyid Kutub, Zât-ı Ulûhiyyetle ilgili müteşâbih âyetlerde Kelâm âlimlerinin girdiği ve içinden çıkamadıkları tartışmalara -selefî metodu gereği- iltifat etmemiştir. Nitekim, Âyetü'l-kürsî'de (Bakara, 2/256) geçen وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا (*O'nun kürsüsü gökleri ve yeri içine alır, onları koruyup gözetmek kendisine zor gelmez.*) beyanıyla ilgili olarak şu açıklamayı yapmaktadır:

"Kur'ân'daki bu ibareler etrafında meydana gelen tartışmalara girmeye -Kur'ân'ın bu ifâde üslubunu anladığımız taktirde- ihtiyacımız yoktur. Çoğu zaman Kur'ân'ın sadelik ve berraklığını bizim için ifsad eden Batı'ya ait yabancı düşüncelerden etkilenmedik. Burada ayrıca Kürsî ve 'Arş hakkında tefsir edici ve anlamını belirleyici sahih rivayetlere rastlamadığımı da ilâve etmek yerinde olacaktır."[192]

Mesela, Âl-i İmrân suresi 54. âyetin tefsirinde, Hazreti İsa'nın teveffisi, göğe ref'i gibi hususların müteşâbih konulardan olduğunu, iç yüzünün ve mahiyetinin sadece Allah tarafından bilinebileceğini ifade etmektedir.[193]

Yine Seyyid Kutub,

هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ فَسَوَّاهُنَّ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ *"O Allah'dır ki, yeryüzündeki her şeyi sizin için yarattı. Sonra göğe yöneldi (istiva etti). Onları yedi kat olarak düzenledi. O, her şeyi en iyi bilendir,"* (Bakara, 2/29) mealindeki âyeti zikrettikten sonra şöyle demektedir:

"Müfessirler ve Kelâm âlimleri yer ve göğün yaratılması hakkında bir çok şey söylemektedirler. Öncelik (kabliyyet), sonralık (ba'diyyet), istiva ve tesviye kavramlarından bahsederlerken, önce ve sonra terimlerinin beşerî ıstılahlar olup Allah'a kıyas edildiği vakitte, hiçbir anlamı olmayacağını unutmakta, keza istiva ve tesviyenin de beşerin sınırlı aklına sınırsız olanı yaklaştıran iki lügavî terim olduğunu gözardı etmektedirler. Müslüman âlimler arasında bu Kur'ânî ifadeler hakkında kopan kelâmî tartışmalar,

---

192 *Fî Zılâl*, I, 290. Ayrıca bkz. VI, 3480.
193 Bkz. *Fî Zılâl*, Âl-i İmran, 54. âyetin tefsiri.

Grek felsefesinden ve Hristiyan ve Yahudilerden gelen teolojik bahislerden kaynaklanan bir hastalık ve âfetten başka bir şey değildir..."[194]

Bu cümleden olarak Seyyid Kutub, Allah'ın fiiilleriyle ilgili bazı âyetleri zikrettikten sonra şu açıklamayı yapmaktadır:

"Bunların vukuunu, keyfiyetini idrak etmeye çalışmaksızın kabul etmekten başka Çâre yoktur. Çünkü keyfiyetin tasavvuru mâhiyyetin tasavvurunun bir bölümüdür. Allah'ın misli ve benzeri olmadığı için ne O'nun zâtını ne de fiillerini idrak etmeye herhangi bir yol yoktur. Çünkü O'nun fiilinin herhangi bir şeyin fiiline benzetilmesi de imkan dışıdır. Madem ki O'nun benzeri yoktur, öyleyse O'nun fiillerinin keyfiyetleri hususundaki bütün düşünce çabaları -O'nun mâhiyyeti yarattıklarının mâhiyyetinden farklı olduğundan- insanı dalâlete götürür..."[195]

Seyyid Kutup, tefsirinde müteşâbih konulardan olan vahdet-i vücud meselesine de açıklama getirerek şöyle demektedir:

"İslâmi düşünceye göre yaratıklar, Yaratıcı'dan gayrıdır ve Yaratıcı'nın misli ve benzeri yoktur; buradan hareketle gayri müslimin bu terimden anladığı şekildeki "vahdet-i vücûd" fikri bertaraf olmuş olmaktadır. Yani gayri müslimin anlayışına göre vücûd ve yaratıcısı bir tek bütündür. Veya vücûd, Yaratıcının zatî aydınlanmasıdır. Veya vücûd, mucidini gösteren bir surettir veya bu esasa göre başka düşünceler.. *Müslümanın nazarında Vücûd, bir tek yaratıcı irâdeden çıkması, bağlı bulunduğu kanunların birliği, yaratılmış olması , âhengi sahih olması ve Rabbi'ne huşû ve ibâdet ile yönelmesi anlamında tektir.* "[196]

Bazıları, Fî Zılâl'in Hadîd ve İhlâs surelerinin tefsirlerindeki bazı müteşâbih ifadelerden hareketle Seyyid Kutub'un İslâm dünyasındaki bazı zevatın dile getirdiği Vahdet-i Vücûd nazariyesini kabul ettiğini ileri sürmüşlerdir. Ancak yukarıda onun kendi ifadelerinden anlaşıldığı üzere, panteist anlamdaki vahdet-i vücud anlayışına karşı olduğu açıkça görülmektedir.[197]

---

194 *Fî Zılâl*, I, 53.

195 *Fî Zılâl*, III, 1393. Belki şöyle dense daha isabetli olabilirdi: Bizim anlayış, biliş ve duyuş keyfiyetimizden münezzeh bir şekilde Allah'ın ef'âl ve icraatını tasavvur etmek mümkündür..

196 *Fî Zılâl*, I, 106.

197 Bu hususta geniş cevap için bkz. *Fethu Zi'l-Celal fi tahrici ehâdisi'z-zılâl*, I, 15.

D- FIKHÎ ÂYETLERİN TEFSİRİ AÇISINDAN

Seyyid Kutup, tefsirini daha ziyade fikrî, edebî ve sosyal açıdan telif ettiğinden, umumî manada ahkâm âyetlerine temas etmiş, fakat fıkhî ihtilaflara dalmamaya özen göstermiştir. Bu türden meseleleri öğrenmek isteyenlere de ilmihal ve fıkıh kitaplarını tavsiye etmiştir. Şimdi onun fıkhî âyetlerle ilgili tefsir metoduna bakalım:

1- Fıkhî İhtilâfları Fıkıh Kitaplarına Havale Etmesi

Müfessirimiz, ihtilaflı fıkhî konuları genellikle fıkıh veya ilmihal kitaplarına

havale etmektedir, meselâ, Bakara sûresinde geçen yemin keffaretine ilişkin âyeti belirttikten sonra şöyle demektedir:

"Bu üç günün peşipeşine olup olmaması, fıkhî bir ihtilaf konusudur. Çünkü tetâbu' hakkında bir nass yoktur. Bu tür fer'î meselelerdeki fıkhî ihtilâflar, bizim Fî Zılâl'deki metodumuz değildir. İsteyenler fıkıh kitaplarından ilgili yerlerine bakabilirler."[198]

Ancak Seyyid Kutup, fıkhî ihtilâflara ve furûa ait meselelere girmemeyi prensip olarak benimsemesine rağmen nadiren de olsa ihtilaflı bazı fıkhî konulara girmiş ve ulemâ tarafından kabul görmeyen görüşleri tekrar gündeme getirmiştir.

Meselâ, Ramazan orucunda imsak vaktinin tayiniyle ilgili olarak (Bakara, 2/187), imsakin, güneş doğmazdan az önce başladığını söylemektedir. Ancak "muhtemelen, ziyadesiyle ihtiyat prensibine dayalı olarak, bu şer'î imsak vaktinden önce oruca başlıyoruz" kaydını düşmeyi de ihmal etmemiştir.[199]

Seyyid Kutub'un burada yani fıkhın fer'î meselelerinde, mezhepler üstü olma prensibiyle hareket ettiği veya bu konuda dört mezhepten birinin görüşünü naklettiği vakit, Kur'ân'a bir mezhebin gözlüğüyle bakmış olma endişesi taşıdığı sezilmektedir.

---

[198] *Fî Zılâl*, II, 971. Ayrıca benzer tesbitler için bkz. I, 157, 590; II, 629.
[199] *Fî Zılâl*, I, 175.

2- Bazı Fıkhî Konularda İçtihadını veya Kendi Tercihini Belirtmesi

1. **Misal:** Müfessirimiz Seyyid Kutup, bazı fıkhî meselelerde ictihad etmekte ve kendi görüşünü belirtmektedir. Meselâ, Kur'ân'a dokunma meselesinde, fukahânın çoğunluğunun benimsemediği farklı bir yorumu tercih etmektedir.[200] Buna göre Seyyid Kutup, لا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ *"Ona ancak temiz (abdestli) olanlar dokunabilir."* (Vakıa, 56/79) mealindeki âyeti şöyle tefsir etmektedir:

"Nitekim müşrikler Kur'ân'ı şeytanların indirdiğini iddia etmişlerdi. Bu âyetle onların iddiası reddedilmiştir. Yani şeytan Allah'ın bilgi ve koruması altındaki bu kitaba dokunamaz, onu ancak tertemiz melekler indirirler. Bu, âyet hakkında yapılan tevcihlerin en doğrusudur. Âyetteki 'Lâ', fiilin vukuunu nefyetmekte, fiili yasaklamamaktadır. Yeryüzünde bu Kur'ân'a temizi-pisi, mümini-kâfiri herkes dokunur. Bu hususta iki rivayet bulunmaktadır. İbn Kesir, Zühri ve başkalarının okuduğu rivayetin iyi (ceyyid) bir vicâde[201] yoluyla geldiğini ve bunun bu şekilde alınmasının da uygun olmadığını söylemiştir. Bu konudaki rivayet edilen iki hadisin senedi ise tenkide medar olmuştur."[202]

2. **Misal:** أَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ *"Sayılı günlerde olmak üzere (oruç size farz kılındı). Sizden kim hasta yahut yolcu olursa (tutamadığı günler kadar) diğer günlerde kaza eder."* (Bakara 2/184) âyetini şöyle tefsir etmektedir:

---

[200] Bkz. Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Beyrut 1993, XVII, 146. Burada Kurtubi, konu hakkındaki her iki kanaati belirtmiş ve genel kanaatin, Kur'ân-ı Kerîm'e ancak hades ve necasetten temizlenmiş muvahhitlerin dokunabileceği olduğuna dikkat çekmiştir.

[201] Hadis tahammül yollarından biri olan vicâde, hadis ıstılahında "bulunan, ele geçiriien bir sahîfe veya kitaptan semâ', icazet (şeyhin rivayet etme izni vermesi) veya mtinâvele (şeyhin hadislerin bulunduğu kitabı talebeye elden vermesi) olmaksızın hadisi alıp rivayet etmektir. bkz. Koçyiğit, Talat, Hadis Terimleri Sözlüğü, Rehber, Ankara 1992, s. 506.

[202] *Fî Zılâl*, VI, 3471. *Krş*. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Kahraman Neşriyat, İstanbul, 1992, VIII, 21-22. Ayrıca bu hususta seleften gelen farklı rivayetler ve mushafa abdestsiz dokunulabileceğine dair sadece ruhsat bulunduğu hakkında bkz. es-Sicistânî, Ebû Davud Süleyman ibn el-Eş'as, *Kitâbu'l-Mesâhif*, "(Tah: Arthur Jeffery), l.basım. Mısır 1936", s. 185 vd.

“Hastalık ve seferîlik için muayyen bir sınırlama yoktur. Âyetin zahirine göre herhangi bir sefer veya hastalık oruç tutmamayı mubah kılar. Ancak bu iki hal kalktıktan sonra tutamadığı oruçları kaza etmesi gerekir. İslâmî anlayış olan zorlukları defetme ve zararı giderme prensibine en yakın olan da budur.”[203]

3. **Misal:** Namazın fitne korkusuyla kısaltılmasına ruhsat tanıyan وَإِذَا ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلَاةِ إِنْ خِفْتُمْ أَنْ يَفْتِنَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنَّ الْكَافِرِينَ كَانُوا لَكُمْ عَدُوًّا مُبِينًا *“Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman kâfirlerin size kötülük etmelerinden (fitne) korkarsanız, namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur. Şüphesiz ki kâfirler, sizin apaçık düşmanınızdır.*[n] (Nisa, 4/101) âyetiyle ilgili olarak şöyle demektedir:

“Buradaki kasr hususunda bizim tercih ettiğimiz anlam, İmâm Cessâs'ın benimsediği anlamdır. Buna göre, esas olarak kasr, sadece dört rekatlı namazları iki rekat kılarak kasretmek değildir. Bu zaten mutlak anlamda seferi durumdakilere verilen bir ruhsattır. Bu âyette söz konusu edilen ruhsat, fitne korkusu durumunda kalan müminlere verilmiş olan bir izindir ki, bu durumdaki bir yolcu, ayakta, yürüyerek, binek üzerinde ve imâ ile namazını eda edebilir. Tercihe şayan olan görüş de budur.”[204]

4. **Misal:** Müfessirimiz, الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ *“Hac bilinen aylardadır. Kim o aylarda hacca niyet ederse (ihramını giyerse)hac esnasında kadına yaklaşmak, günah sayılan davranışlara yönelmek, kavga etmek yoktur.”* (Bakara 2/197) âyetinin tefsirinde şöyle demektedir:

“Nassın zahiri hac için belirli bir vakit olduğunu ve hac zamanının bilinen aylar olduğunu ifade ediyor. Bu aylar, Şevval, Zilka'de, ve Zilhicce'nin ilk on günüdür. Buna göre hac için ihrama girmek, -her ne kadar bazı mezhepler ihramı, sene boyunca uygulamayı muteber saymış olsalar ve bu ayları, hac şeârini bilinen vakitlerde eda etmeye mahsus kabul etmiş olsalar da- ancak bu aylarda geçerli olur. Mâlik, Ebû Hanîfe ve Ahmed ibn Hanbel'in görüşü bu istikâmettedir. İmâm Şafiî ise birinci görüşten, yani

---

203 *Fî Zılâl*, I, 168.
204 *Fî Zılâl*, II, 747.

ancak belirli aylarda hac için ihrama girilebileceği görüşünden yanadır. Bu, İbn Abbas, Atâ, Tâvus ve Mücâhid'den rivayet edilmiştir. Tercihe şayan olan da İmam Şafii'nin görüşüdür."[205]

3- Âyette Fıkhî Bir Hüküm Bulunmadığını Belirtmesi

Bazen de Seyyid Kutub, âyetin fıkhî hüküm ihtiva etmediğini belirterek fakihleri üstü kapalı bir şekilde tenkîd etmektedir: فَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ صَابِرَةٌ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ أَلْفٌ يَغْلِبُوا أَلْفَيْنِ بِإِذْنِ اللّٰهِ وَاللّٰهُ مَعَ الصَّابِرِينَ "*...Eğer sizden sabreden yüz kişi olursa iki yüz kişiyi yener. Allah'ın izniyle bin kişi olursa iki bin kişiyi yener. Çünkü Allah sabredenlerle beraberdir.*" (Enfal, 8/66) âyetinde fıkhî bir hüküm bulunmadığını, bu âyetin, müminlerin Allah katındaki durumunu ifade ettiğini ve onlara bir manevi destek mahiyetini taşıdığını belirtmektedir."[206]

Müfessirimizin, günümüzle yakından alâkalı görmediği ganimet gibi fıkhî konulara tefsirinde fazla yer vermediğini daha önceki bahislerde kendi ifadeleriyle aynen nakletmiştik. Fakat şu ifadesini de vermekte fayda görüyoruz: "Biz burada ganimet ve enfâl ile alâkalı fıkhî ayrıntılara Allah'ın dilediği vakit gelip İslâm toplumu ortaya çıkıncaya kadar girme taraftarı değiliz."[207]

E- FİLOLOJİK TETKİKLER YÖNÜNDEN FÎ ZILÂL

Bu kısımda Seyyid Kutub'un, Arap dili ve Belagatı alanına giren görüş ve tesbitleri sunulacaktır.

1- Seyyid Kutub'a Göre Kur'ân Dili Arapça'nın Önemi

Seyyid Kutub, İslâmî lügatten söz etmekte ve bu Kur'ân'ın dil mu'cizesi olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre İslâmî dilin Arap ülkelerinde

---

[205] *Fî Zılâl*, I, 196.

[206] *Fî Zılâl*, III, 1550. Oysa ki, bu âyet muhtemel olan "savaştan kaçma" durumunda müminlere sorumluluk düşeceğini ifade etmekte ve savaştan kaçmayı bertaraf etmesi bakımından fıkıhla doğrudan alâkalı görünmektedir.

[207] *Fî Zılâl*, III, 1519.

hakimiyeti, inancın hakimiyetinden ve orada yerleşmesinden daha ilgi çekicidir. Bu konu şimdiye kadar gerçek mânâda araştırılmış da değildir. Gerçekte dil sosyal hayatla iç içedir ve beşer tabiatında belirli bir derinliğe sahiptir. Bu nedenle Arap dilinin böylesine değişmesi veya terakkisi mükemmel bir mu'cize sayılır. Bu başarı Arap diline ait değildir; zira, Arap Dili orada daha önceden de konuşuluyordu. Fakat İslâmiyet'ten önce bu mu'cize yeryüzünün hiçbir mekanında vücuda getirilmemiştir. Buradan hareketle Seyyid Kutub, İslâm'dan sonraki Arapça'ya "İslâmî Dil" adını vermiştir. Buna göre Arap Dili görünümünde dünyaya gelen ve bu mu'cizenin eliyle izhâr edilen yeni kuvvet, kesinlikle İslâm'dır. Kutub'a göre bu mu'cize "İslâmî Dil" hakkında, yeni fethedilen yerlerdeki gizli dâhîlerce birçok araştırma yapılması ve bu dehâların Arapça'yı kendi ana dilleri olarak kabul etmeleri gözden ırak tutulmaması gereken önemli bir noktadır. Bunu Kutub iki sebebe bağlamaktadır: Birincisi, Arapçanın çok geniş ve yaygın olması, ikincisi de Arapça'nın, o dahîlerin önceki dil ve kültürlerine nazaran, insanın fıtrat ve ruhuna daha yakın hatta ondan ayrılamaz olmasıdır.[208]

Bu hususta Seyyid Kutub'un düşüncesine iştirak etmekle birlikte şunu da ilâve etmek yerinde olacaktır. İslâmî dil şeklinde nitelendirilen Arapça'nın giderek yaygınlaşması Kur'ân'ın cazibesinin yanı sıra, İslâm'ın maddi gücü elinde bulundurması ile de çok yakından ilgili bir konudur. Nitekim bunu "Arapça, İslâm fetihleri sayesinde dünya dili hâline gelmiştir" şeklinde ifade edenler vardır.[209] Ancak bu noktada şunu da tavzih etmek gerekir: İslâm ülkeleri ve fatihleri, fethettiği yerlerde Arapçayı bir sömürgeci imparatorluk gibi mecbur tutmadı; tam aksine yeni Müslüman olan kavimlerin Kur'ân ve ilimlerine olan meraklarından dolayı Arap dili öğrenildi ve böylece yaygınlaştı.

Bir de Seyyid Kutup, günümüz Arapça'sının Kur'ân'ı anlama noktasında yetersiz olduğunu ve Arap dilinin, daha açıkçası edebî zevkin yozlaştığını kastederek şu duygusunu da kaydetmektedir:

---

208 *Fî Zılâl*, II, 673, 674.

209 Abdulmun'im Hafâci, *Abdulazîz Şeref, et-Tefsîrul-i'lâmi li'l-edebi'l-'arabî*, Dâru'l-Cîl, 1. basım, Beyrut 1991, s. 271.

"Bu zamanda okuyucu için Kur'ân'da ifade edilen lafız ve ibareler alışılmış ve rahat anlaşılan özellikte olsaydı, ben sûreyi ritmiyle, sûretleriyle, gölgeleriyle hakikat ve manzaralarıyla beşerin dilinde herhangi bir tercümesinin eda edemeyeceği şeyi eda etmek üzere, ona herhangi bir açıklama yapmamayı tercih ederdim. Fakat açıklama yapmak zorundayız; zira biz bu zamanda Kur'ân dilinin alışılmış sıcacık ikliminden fersah fersah uzaklaşmışız."[210]

2- Kur'ân'ın Lügavî ve Nahvî Hususiyetlerinden Hareketle Kur'ân İbârelerindeki Mânâ İnceliklerini Ortaya Koyması

Seyyid Kutup, tefsirinde lugavî ve nahvî hususlara fazla yer vermemiş olmakla birlikte, bir kısım edebî incelikleri ortaya koymak için lügat ve nahve dâir konuları kısaca zikretmiştir. Buna numune olmak üzere birkaç misal verebiliriz:

1. **Misal**: Adem'in (aleyhisselâm) oğullarından birisi için sunduğu kurbanın kabul edilip, diğerinden reddedilmesini anlatan âyetteki (Mâide, 5/27) فَتُقُبِّلَ (fetukubbile) kelimesi üzerinde şöyle izahatta bulunmaktadır:

"Fiilin "fetekabbele" değil de "fetukubbile" şeklinde mechûl kalıbında olması, kurbanın kabul edilmesinin veya reddinin ğaybî bir kudretle olduğuna işaret eder. Buna göre bu ibare iki hususu ifade ediyor: Birincisi, bu kabulün keyfiyetini araştırmamamız ve Eski Ahit'ten nakledilegelen birtakım üstûrelere dalmamamızdır. İkincisi de, kurbanı kabul edilenin, herhangi bir günahı bulunmadığını ifade etmektedir. Öyleyse (âyetin mesajı) bir kardeşin diğerine kin duyması ve içinde onu öldürme hislerinin kabarması için haklı gerekçe bulunmadığıdır."[211]

2. **Misal:** قُلْ هُوَ الَّذِي ذَرَأَكُمْ فِي الْأَرْضِ وَإِلَيْهِ تُحْشَرُونَ olan Mülk (67) suresi 24. âyette geçen ذَرَأَكُمْ kelimesinin çoğaltmak veya yayılmak; *"el-haşru"* kelimesinin de etrafa dağıldıktan sonra bir araya getirmek anlamına geldiğini belirttikten sonra, bu iki kelimenin tasvir açısından birbirine mütekâbil iki hareketi temsil ettiğini ifade etmektedir.[212]

---

[210] *Fî Zılâl*, VI, 3837.
[211] *Fî Zılâl*, II, 875.
[212] *Fî Zılâl*, VI, 3647.

3. **Misal**: Müfessirimiz, Bakara 197. âyette geçen bazı kelimelerin karşılıklarını vermektedir: رَفَثَ kelimesi, cima ve sâiklerini ya ulu orta veya kadınlarla konuşmak; cidal, birinin, yanındaki arkadaşını öfkelendirecek derecede onunla tartışması; füsûk ise küçük ya da büyük günah işlemektir."[213] demektedir.

4. **Misal**: Seyyid Kutub, وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَى عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَحْسُورًا *"Eli sıkı olma; büsbütün eli açık da olma. Sonra kınanır, (kaybettiklerinin) hasretini çeker durursun (mahsûran)."* (İsrâ, 17/29) âyetinin tefsirinde şöyle demektedir:

Hasr, Arapça'da yürümekten âciz olan ve güçsüz olduğundan dolayı hayvanın çökmesi anlamına gelir. Aynı şekilde cimriyi de cimriliğiyle, müsrif ise israfçı olmasıyla bir zavallı olarak oturtur. Her iki durumda da insanlar, israf ve cimrilikten dolayı kınanmaktadır. Çünkü işlerin en hayırlı olanı vasat olanıdır."[214]

3- Fî Zılâl'de Belâğatla İlgili Tesbitler

Belâgat denildiği zaman -her ne kadar bazıları beyan ve maânîyi tek isim altında ilmü'l-beyân şeklinde ifade etmişlerse de- "İlmü'l-meânî, 'İlmü'l-beyan, ve İlmü'l-bed'î "anlaşılmaktadır.[215]

Beyân, lügatte ortaya çıkmak, aydınlanmak ve zahir olmak anlamlarına gelir. Istılahta ise, bir anlamı birbirinden farklı yollarla - aynı anlama açıkça delâlet edecek tarzda- ifade etmeyi tarif eden usûl ve kaidelerden ibarettir.[216] Teşbih, mecaz, istiare ve kinaye bu ilmin başlıca konularını teşkil eder.

Maânî ilmi, beyân âlimlerine göre "Sevkedildiği maksada uygun olacak tarzda muktezâ-i hâle mutabık olan Arapça lafzın hallerini bildiren ve tarif eden ilmin adıdır." Bu ilmin konusu, -konuşanın kastettiği maksat-

---

213 *Fî Zılâl*, I, 196. Ayrıca bkz. I, 70.

214 *Fî Zılâl*, IV, 2223.

215 et-Teftâzânî, Saduddîn, *Muntasaru'l-Maânî*, Salâh Bilici Kitabevi, Üçler matbaası, İstanbul, 1977, s. 28 vd.

216 Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâğa fil-Meânî ve'l-beyân ve'l-bedî*, Dâru Kahraman, İstanbul, 1984, s. 244 vd.

ların ikincil anlamlarını ifâde etmesi bakımından- Arapça lafızdır. Faydası ise Kur'ân-ı Kerîm'in i'câzını bilmek ve belagat ve fesahatin sırlarına vâkıf olmaktır. Maânî ilminin kurucusu ise Abdulkâdir el-Cürcânî'dir.[217] Tevkîd, kasr, hazf, îcâz, ıtnâb, takdîm, te'hîr gibi hususlar da, "maânî ilmi-"nin temel konularındandır.

Bedî, lügatte, emsalsiz bir şekilde yaratılan ve îcâd edilen şey demektir. Istılahta da, kelâmı muktezâ-i hâle mutabık olduktan sonra, -maksada lafz ve mânâ bakımından açıkça delâlet etmekle beraber- güzellik ve tazelik açısından ziyâdeleştiren ve ona değer kazandıran meziyyet ve vecihleri bildiren ilimdir.[218] Konuları ise tevriye, istihdam, istidrâd, iftinân, mukâbele, murââtü'n-nazîr, idmâc ve hüsn-ü ta'lîl gibi hususlardır.[219]

a) Fî Zılâl'de "Beyân" İlmiyle Alâkalı Tesbitler

Seyyid Kutub, Beyân ve Maânî ile ilgili noktaları kaydederken ilgili âyete kazandırdığı anlamı vermekte ve meseleyi mücerred bırakmamaktadır.

1) Te'kîd ile İlgili Misal

قَالُوا بَلْ جِئْنَاكَ بِمَا كَانُوا فِيهِ يَمْتَرُونَ وَأَتَيْنَاكَ بِالْحَقِّ وَإِنَّا لَصَادِقُون "*Yok" dediler, "biz sana, onların şüphe ettikleri cezayı getirdik ve sana emr-i Hak ile geldik, emin ol bizler sadık kimseleriz.*" (Hicr, 15/63-64) âyetlerini zikrettikten sonra şu açıklamayı yapar:

"Bu te'kîtlerin tamamı, bize Lût'un (aleyhisselâm) içinde bulunduğu sıkıntıyı tasvir etmektedir. O, bir taraftan evine gelen konuklarını ağırlama görevi, bir taraftan da onları kavmi karşısında himaye etme vazifesi arasında telaş içinde bulunuyordu. Bu sebeple kendisine talimatlar gönderilmeden önce onun gönlünü rahatlatmak için âyetler te'kîd üzerine te'kîdle gelmiştir."[220]

---

217 Ahmed el-Haşimi, s. 45-47.
218 *A.g.e.*, s. 360 vd.
219 *A.g.e.*, s. 362 vd.
220 *Fî Zılâl*, IV, 2149.

2) Mecâzla İlgili Misal

Mecaz, istiâre gibi mecaz nevilerine de şâmildir. Zira mecazın anlamı, bir lâfzı delalet ettiği mânâdan, asıl mânâyı kasdetmeye engel bir karine olduğu takdirde -aralarındaki bir alâkaya binâen- diğer bir mânâya nakletmektir.[221] Bir diğer tarife göre mecaz, bir kelimenin lügatteki kullanımı dışındaki bir anlamda ifade edilmesidir.[222]

Seyyid Kutub, genellikle mecaz değil hakikati ön planda tutmaya çalışmışsa da nadiren mecaz üzerinde durduğu da görülür. Meselâ, Yâsîn (36) sûresinin 2. âyetinde Kur'ân'a *"Hakîm"* sıfatı verilmesiyle ilgili olarak şöyle demektedir:

"Kur'ân, kasemle kendisini *"Hakîm"* olarak tanıtmaktadır. Hikmet aslında akıl sahiplerinin sıfatıdır. Böyle tabir edilmesi, Kur'ân'a hayat ve irâde sıfatını da giydirmiş olmaktadır. Bu sıfat da hakîm olmanın gerektirdiği hususlardandır. Bununla birlikte bu ifâde bir mecazdır; fakat bir gerçeği tasvir etmekte ve ona yaklaştırmaktadır. O gerçek ise bu Kur'ân'ın bir ruhu olduğu ve onda kalben ve ruhen temizlenilip terakki edildiği zaman karşılıklı duygu alışverişi yapılabilecek derecede bir canlıya ait vasıflar bulunduğudur."[223]

3) Kinâye ve Fî Zılâl'de Kinaye ile Alâkalı Tesbitler

"Konuşmacının, anlatmak istediği mânâyı lügatteki tam karşılığı olan lafızla değil de o kelimeye yakın veya ona müradif bir ifadeyle söylemesi ve bunu asıl maksadına delil yapması"[224] şeklinde tarif edilen kinaye hakkında da müfessirimiz Seyyid Kutub, bazı tesbitlerde bulunmaktadır.

1. **Misal**: Kutub, Müddessir sûresi 4. âyet olan وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْ "Elbiseni tertemiz tut, maddî manevî kirlerden arın." âyetindeki kinayeyi şöyle izah etmektedir:

"Elbiselerin temizliği Arapça'da kalp, huy ve iş temizliğinden ve

---

221 Ebû Zehre, *el-Mu'cizetü'l-kübrâ: el-Kur'ân*, s. 242.
222 er-Râzi, *a.g.e.*, s.173.
223 *Fî Zılâl*, V, 2858. Ayrıca el-Keşşaf tefsirinde de Kur'ân'ın hikmet sahibi ve canlı bir hikmetle konuşan bir delil olduğuna dikkat çekilmektedir. Bkz. ez-Zemahşeri, *el-Keşşaf*, V, 89.
224 Ebû Zehre, s. 245.

elbisenin sardığı şahsın taharetinden kinaye olarak kullanılır. Tahâret ise Mele-i A'lâ'dan gelen feyizleri alabilmek için en münâsip bir durumdur ve risâletin de ayrılmaz bir parçasıdır. Aynı zamanda temizlik inzâr ve tebliğ meselesi için de zaruridir."[225]

2. **Misal**: Seyyid Kutub, Kalem sûresi 16. âyet olan سَنَسِمُهُ عَلَى الْخُرْطُوم "Yakında onun burnunu dağlayıp damga basarız" âyetindeki kinayeyi şöyle tavsif etmektedir:

الْخُرْطُوم kelimesinin anlamlarından biri de, kara hınzırının burnunun ucu demektir. Bu kelime burada muhtemelen onun burnundan kinaye olarak gelmiştir. Arap dilinde أنف yani burun ise, izzet ve onurdan kinaye olarak kullanılır. Bu âyette الْخُرْطُوم yani "*burnu üzerine dağlanma*" şeklindeki tehdit, iki türlü alçaltma ve tahkiri ihtiva etmektedir: Birincisi, kölenin dağlanması gibi bir dağlanma; ikincisi ise, onun yani "Bu eski insanların masalları!"diyen müşrik ve kafirlein burunlarının tıpkı hınzırınki gibi uzatılmasıdır."[226]

b) Fî Zılâl'deki "Maânî" İlmiyle Alâkalı Tesbitler

1) Hazfle İlgili Misaller

1. **Misal:** Seyyid Kutup, يَامَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنسِ أَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِي وَيُنذِرُونَكُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَذَا قَالُوا شَهِدْنَا عَلَى أَنفُسِنَا وَغَرَّتْهُمْ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَشَهِدُوا عَلَى أَنفُسِهِمْ أَنَّهُمْ كَانُوا كَافِرِينَ "Ey cin ve insanlar topluluğu! İçinizden size âyetlerimi anlatan ve bu gününüzle karşılaşacağınızı bildirerek sizi uyaran peygamberler gelmedi mi? "Ey Yüce Rabbimiz! Kendi aleyhimize şahidiz" diyecekler. Dünya hayatı onları aldatmıştı. Böylece kendilerinin kâfir olduklarına, yine kendileri şahitlik ettiler." (En'âm, 6/130) âyetiyle alakalı şu tesbiti ve yorumu yapmaktadır:

"Burada, istikbâldeki bir tablo arzediliyor; fakat dinleyicinin anlatılan konuyla yüzyüze getirilmesi söz konusudur. Bu da, ibaredeki bir lafzın hazfiyle olmuştur. Kelâmın takdiri: وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا يَامَعْشَر الْجِنِّ وَالْإِنس يقول

[225] *Fî Zılâl*, VI, 3754. *el-Keşşaf*'ta da bu lafzın kinaye olduğu vurgulanır. Bkz. *el-Keşşaf*, VI, 176.
[226] *Fî Zılâl*, VI, 3664. Kinaye ile ilgili ayrıca bkz. *Fî Zılâl*, VI, 3667.

şeklinde olur. يقول kelimesinin hazfedilmesi, tasvir eden ibareyi, beklenen gelecek vaziyetinden görünen vâki'/şimdiki bir hâle getirmektedir."[227]

2. **Misal:** Seyyid Kutup, إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَيَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمَسْجِدِ (*İnkar edenler ve Allah'ın yolundan ve Mescid-ı Haram'dan alıkoyanlar…*) diye başlayan Hacc sûresi (22) 25. âyetteki hazfe dikkat çekmiştir:

"Buradaki ifade inceliklerinden biri de *inne'nin haberinin hazf edilmesidir.* Onların durumu nedir? Cezaları ne olacaktır? gibi sorulara cevap verilmemiştir. Sanki "İnkar edenler ve Mescid-i Haram'dan alıkoyanlar..." denilerek sadece vasıflarının zikredilmesi, onların durumunu anlatmak için kâfi gelmiştir.[228]

2) İltifat İçin Misal

Söz sanatlarından biri de iltifattır. İltifat, sözü bir başka tarafa nakletmektir. Hitaptan ğaybete veya tersi gibi. İbn-i Cinnî, buna Arapça'nın şecaati demekte; çünkü ona göre değişiklik, dinleyiciyi daha aktif hale getiren bir husustur.[229]

Meselâ, Fî Zılâl'de Bakara sûresi 48. âyetteki hitaptan ğaybete geçişe dikkat çekilmektedir. Âyet şöyledir:

وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَاعَةٌ وَلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ "*Öyle bir günden korkun ki, o günde hiç kimse başkası için herhangi bir ödemede bulunamaz; hiç kimseden (Allah izin vermedikçe) şefaat kabul olunmaz, fidye alınmaz; onlara asla yardım da yapılmaz.*"

Seyyid Kutup "âyetin başının muhatap sîgası olduğu halde sonunun ğayba çevrilmesi meseleyi genelleştirmek içindir; zira burada anlatılan husus âyete muhatap olan ve olmayan bütün insanları ilgilendiren genel bir prensiptir"[230] açıklamasıyla âyetteki belâgî maksadı izah etmiştir.

3) Îcâzla İlgili Misaller

Seyyid Kutub, "Maksadı olabildiğince az harfle ve mânâyı ihlal etmek-

[227] *Fî Zılâl*, III, 1207.
[228] *Fî Zılâl*, IV, 2418. Krş. *el-Keşşaf*, IV, 81. Ayrıca benzer örnek için bkz. *Fî Zılâl*, I,606.
[229] İbn Âşur, *Tefsiru't-Tahrir ve't-Tenvir*, I, 109.
[230] *Fî Zılâl*, I, 70.

sizin ifade etmektir."[231] şeklinde tarif edilen îcâz üzerinde de yer yer durmakta ve bu belâğî mesele yardımıyla Kur'ân'ın i'câzını göstermeye çalışmaktadır. Misal olarak şunları kaydedebiliriz:

1. **Misal**: Bakara sûresinin ilk beş âyetinde üç ayrı insan tipinin resmedildiğini belirttikten sonra şöyle devam etmektedir: "Az sayıdaki kelime ve ibareyle üç ayrı insan tipi tasvir edilmektedir. İnsan toplumlarında bunların herbirinin misalleri vardır. Bu insan tipleri her yerde ve her asırda tekrarlanıp duran aslî unsurlardır. İnsanlık neredeyse bütün zaman ve mekânda bu üç tip insanı içinde barındırmıştır. İşte bir yönüyle bu da, Kur'ân'ın bir i'câzıdır.[232]

2. **Misal**: وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَمَا تَسْقُطُ مِنْ وَرَقَةٍ إِلَّا يَعْلَمُهَا وَلَا حَبَّةٍ فِي ظُلُمَاتِ الْأَرْضِ وَلَا رَطْبٍ وَلَا يَابِسٍ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ "*Bilinmeyen nice hazineler ve görünmeyen gayb aleminin anahtarları O'nun yanındadır. Onları Kendisinden başkası bilemez. Karada ve denizde ne varsa hepsini O bilir. O'nun haberi olmadan bir tek yaprak bile düşmez. Yer altı tabakalarının karanlıkları içindeki tek bir tane, hasılı yaş ve kuru hiçbir şey yoktur ki açık, net bir kitapta bulunmasın.*" (En'âm, 6/59) âyetiyle ilgili olarak şu açıklamayı yapmıştır:

"Bu âyet, başları döndüren ve akılları bitkin düşürecek çapta bir seyahattir. Zaman ve mekânın değişik boyutlarında ve görülen-görülmeyen, bilinen ve bilinmeyenin derinliklerinde bir cevelândır. Bu öyle bir cevelândır ki, hayal onun boyutlarını tasavvur etmekle bîtâb düşer. İşte Kur'ân böyle çaplı bir konuyu birkaç kelimeyle resmetmektedir. Dikkat edin! İşte budur i'câz!"[233]

4) Takdîm ile İlgili Misal

فَلِلَّهِ الْآخِرَةُ وَالْأُولَى "*Hayır, öyle değil! Âhiret hayatı da, dünya hayatı da Allah'ın elindedir.*" (Necm, 53/25) mealindeki âyette sûrenin ritim ve kâfiyesi gözetilerek "takdîm" yapılmıştır. Bunun yanısıra Ahiretin Dünya'ya

---

[231] Râzi, *Nihâyetü'l-îcâz*, s. 87 vd.

[232] *Fî Zılâl*, I, 37.

[233] *Fî Zılâl*, II,1112. Ayrıca diğer misaller için bk. I, 1527; II. 1121, 1122; III, 1207, 1527, 1281; IV, 2086, 2160; V, 2891, 3056.

takdîm edilmesinde manevî bir nükte daha kastedilmiştir. O da, Kur'ân üslûbunun mânânın edasıyla ritmin nağmelendirilmesini -birisi için diğerini ihlâl etmeden- bir araya getirme özelliğidir."[234]

c) Fî Zılâl'deki Bedî' İlmiyle Alâkalı Tesbit ve Misaller

Seyyid Kutub'un bedî' ile ilgili tesbitlerine geçmeden evvel, onun 'sanat' şeklinde tercüme edilen 'el-fennu' kelimesini kullanmasının sû-i tevile neden olması ihtimaline karşı tedbir olarak getirdiği şu izahı aktarmakta fayda vardır:

"Ben "et-Tasviru'l-fennî fi'l-Kur'ân" adlı kitabı telif ederken zihnimde bir tek anlam vardı: O da takdim güzelliği, ifadelerin uyumu ve fevkalâde fesahat. Benim zihnimde kesinlikle mücerret hayale dayalı, uydurulmuş ve süslenmiş ifadeler belirmemiştir. Bu, uzun zamandır devam eden Kur'ân çalışmalarımda, beni bu tevile zorlayacak bir anlayışım da olmamıştır." [235]

Şimdi Fî Zılâl'deki "Bedî' ilmine dair görüş ve tesbitlerini sunabiliriz:

1. **Misal**: Ona göre Kur'ân'da güzellik (cemal), mükemmelliğin (kemal) peşinden gider:

"... Buna göre cemâl, bu kâinatta kemâl gibi bizzat maksûddur. Belki bu ikisi bir hakikatin iki yüzünden ibarettirler. Bundan dolayıdır ki Kur'ân, nazarları göklerin kemâline tevcih ettikten sonra cemâline çevirmiştir:

أَلَمْ تَرَى أَنَّ اللّٰهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ ثَمَرَاتٍ مُخْتَلِفًا أَلْوَانُهَا وَمِنَ الْجِبَالِ جُدَدٌ بِيضٌ وَحُمْرٌ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهَا وَغَرَابِيبُ سُود وَمِنَ النَّاسِ وَالدَّوَابِّ وَالْأَنْعَامِ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ كَذَلِكَ إِنَّمَا يَخْشَى اللّٰهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ إِنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ غَفُورٌ "*Görmedin mi Allah nasıl gökten su indirdi de, onunla, renkleri türlü türlü meyvalar çıkardık. Dağlardan geçen beyaz, kırmızı, değişik renklerde ve simsiyah yollar yarattık. İnsanlardan, hayvanlardan ve davarlardan da yine böyle türlü renkte olanlar var. Kulları içinden ancak âlimler Allah'tan gereğince korkar. Çünkü Allah Azîz ve Ğafûrdur.*" (Fâtır, 35/27-28).

Kutup, bu âyetin bedî yönü hakkında şu yorumu yapmaktadır.

'Şüphesiz bu âyetler, bu kitabın kaynağını gösteren işaretlerden olup,

[234] *Fî Zılâl*, VI, 3409.
[235] Kutub, *et-Tasviru'l-fenniyyü fi'l-Kur'ân*, s.255.

çok ilginç kevnî işarettirler. Bütün yeryüzünü dolaştıran, oradaki bütün renk ve boyaları takib ettiren bir işarettir bu. Meyvelerde, dağlarda, insanlarda, hayvan ve davarlarda .. Birkaç kelimede yerdeki canlı ve cansızları bir araya getiren bir işaret. Ve kalp, bütün yeri kuşatan bu ilahi meşher karşısında adeta tutuluyor![236]

Kutup, âyetlerin cemal yönünü tahlile şöyle devam ediyor:

"Âyet, gökten su indirilmesi ve çeşitli renklerde meyveler çıkarılması ile başlıyor. Burada arz ve üslup makamı, boya ve renklerdir. Çünkü meyvelerin sadece renklerini zikrediyor, "onunla muhtelif renklerde meyveler çıkardık." diyor. Meyvelerin renkleri, renkler için eşsiz bir meşheri andırıyor ki, bütün insanlığın ressamları bunun bir kısmını bile yaratmaktan âcizdir. Hiçbir meyve türü yoktur ki, onun rengi aynı neviden olan kardeşlerinin rengine benzemiş olsun. Gerçekten aynı neviden olan iki meyve incelense, aralarında mutlaka renk farkı olduğu görülür. Kur'ân, meyvelerin renklerinden, zahiren ilginç bir tarzda dağların renklerine intikal ediyor. Fakat bu intikal renklerin incelenmesi açısından tabii görülüyor. Nitekim kayaların renklerinde, çeşit ve çokluk bakımından meyvelerin renklerine ilginç bir benzerlik vardır. Gerçekten bazen o taşlar içinde meyvelerin şekil ve hacminde öyleleri olur ki neredeyse meyvelerin küçüğüyle büyüğünü onlardan ayırt edemezsin!"[237]

2. **Misal**: Seyyid Kutub, Kur'ân'ın bedîî zevke bakan yönlerine de temas etmektedir. Bunu ise bazan tekâbül, bazan da mukabele lafızlarıyla ve bedî' kelimeleriyle ifade etmektedir.

وَهُوَ الَّذِي أَنزَلَ مِنْ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ نَبَاتَ كُلِّ شَيْءٍ فَأَخْرَجْنَا مِنْهُ خَضِرًا نُخْرِجُ مِنْهُ حَبًّا مُتَرَاكِبًا وَمِنْ النَّخْلِ مِنْ طَلْعِهَا قِنْوَانٌ دَانِيَةٌ وَجَنَّاتٍ مِنْ أَعْنَابٍ وَالزَّيْتُونَ وَالرُّمَّانَ مُشْتَبِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ انظُرُوا إِلَى ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ وَيَنْعِهِ إِنَّ فِي ذَلِكُمْ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ "*Gökten su indiren O'dur. Sonra Biz onunla her çeşit bitkiyi çıkarırız. O bitkiden bir filiz, ondan da büyüyüp birbirinin üstüne binmiş taneler, başaklar çıkarırız. Hurma tomurcuklarından sarkan salkımlar, üzüm, zeytin ve nar bahçeleri yetiştiririz. Bunlardan kimi birbirine benzer, kimi benzemez. Her birinin meyvesine,*

236 *Fî Zılâl*, V, 2842.
237 *A.g.e.*, aynı yer.

bir ilk meyve verdiğinde, bir de tam olgunlaştıkları zaman bakın! Elbette bütün bunlarda iman edecekler için alınacak birçok dersler vardır." (En'âm, 6/99) âyetinde geçen bazı lafızları bedî' açısından tahlil ederken şöyle der:

"Her bitki yeşil olarak başlar. Burada kullanılan خَضِرًا kelimesi, أخضر kelimesinden daha dakik ve derindir. Bu yemyeşil bitkiden başaklar halinde üst üste dâneler çıkar. Hurmaya gelince, onun filizinden de aşağıya doğru sarkan salkımlar çıkar. قِنْوَانٌ kelimesi قنو kelimesinin çoğuludur ve küçük dal demektir. İşte قِنْوَانٌ ve bunun دَانِيَةٌ (aşağıya doğru sarkan) sıfatıyla nitelenmesi, müştereken, insanda sıcak ve latif bir intiba bırakırlar. وَجَنَّاتٍ مِنْ أَعْنَابٍ şeklinde ifade ve beyan edilen bütün zeytin ve nar gibi bitkiler, familyaları itibariyle hem benzer, hem de farklıdırlar. "Meyve verdiği zaman meyvesine ve olgunlaşmasına iyice bakınız, araştırınız": Basiretli bir his ve uyanık bir kalple bakınız. Onlara iyice açıldıklarında ve tamamen olgunlaştıklarında dikkatle bakınız. 'Bakın ve güzelliğinden istifade edin' diyor; meyve verdiğinde meyvesini yiyin demiyor. "Olgunlaştığında meyvesine ve mükemmelliğine bakın." Zira burada âyetlerin anlatım makamı, güzellik ve o güzellikten istifade etmektir. Yani burada Allah'ın âyetleri ve Onun eşsiz sanat eserlerini düşünmemiz söz konusudur."[238]

3. **Misal**: Seyyid Kutub, lügatte zarâfetli veya şık oldu anlamına gelen أنق fiil kökünün masdarı olan 'enâkat[239] أناقة tabiriyle de Kur'ân'ın bedîi yönüne dikkat çekmiş olmalıdır. Nitekim Amme cüz'ünün tefsirinin girişindeki şu ifadeleri bunu gösterir:

"Bu ifade üslubunda diğer bir olgu daha vardır ki, o da tabirde açıkça görülen 'enâkat'tir. Bununla birlikte burada varlık alemi ve insanlardaki güzellik unsurları da kastedilmektedir. Şekil, çağrıştırdığı husus (zıll), mûsikî ritim, kâfiye ve fâsılalardaki fevkalâde sanat, tamamen uyuyan gafilleri uyandırmaya yönelik ayrı ayrı ritim, renk ve etkileyici unsurlardır.."[240]

Seyyid Kutub, bundan başka 'tekâbül' ve 'tetâbuk' ifadeleriyle de Kur'ân'ın 'bedî' yönüne temas etmiştir.

---

238 *Fî Zılâl*, II, 1161.
239 Cebbûr Abdunnur, *Mu'cemü Abdinnur*, Arabî-Fransî, Beyrut, 1983, I, 297.
240 *Fî Zılâl*, VI, 3802, 3808.

4. **Misal**: "Birbirine uygun ve birbirine zıt iki şeyi bir arada ve aynı anda zikretmek"[241] anlamına gelen tekâbül, Fî Zılâl'de, "kevnî olaylar ve kıyamet sahneleriyle alâkalı âyetlerde "birbirine zıt kelimelerin peşipeşine zikredilmesi" mânâsında kullanılmaktadır.

Seyyid Kutub kıyamet sahneleriyle ilgili tesbitlerini "Meşâhidü'l-kıyâme" adlı eserinin yanı sıra, tefsirinde de münâsebet bulduğu her yerde bazen tafsilatlı, bazen de özet bir şekilde kaydetmektedir.

Misâl olarak, Ra'd sûresindeki tekâbüller üzerindeki tesbitlerini zikretmek yeterli olacaktır:

"Sûrenin iklimi, birbirine bakan (mütekâbil) tabiat sahnelerinin iklimidir. Gök ve yer, gece ve gündüz, yüksek dağlar ve akan nehirler, birbirine komşu ve birbirinden ayrı kara kütleleri, salkımlı ve salkımsız hurma ağaçları.. Bütün bu tekâbüller, sûredeki anlam, hareket ve neticelerin bütünü için gelmekte ve bu manevî tekabül, sûredeki hissî tekâbüllerle uyum arzetmekte ve genel atmosfere uymaktadır. Meselâ "arşa istiva"daki isti'lâ anlamı, güneş ve ay'ın musahhar kılınmasına bakmakta; rahimlerin eksilttiği şeyler arttırdığı şeylere bakmakta ve sözü gizleyen ise onu açığa vurana mukabil gelmektedir. Sonra geceleyin gizlenenle, gündüz açığa çıkan birbirine mukabil olarak zikredilmektedir. Ra'dın hamd ile tesbihi, meleklerin korku ile tesbihlerine bakmaktadır. Hakk davetinin sırf Allah için olması, bâtıl davetinin şerikler için olmasına, bilenler kör olanlara, Ehl-i Kitaptan Kur'ân ile sevinenler, onun bazısını inkâr edenlere, Kitâb'daki mahv, isbâta...kısaca anlam, hareket ve yönelişler, üslubun genel iklimine uygun ve birbirine mukabil olarak ifâde edilmektedir. Bütün bunlar, Kur'ân'daki tenâsukun (tenâsüp) bedî yönünü teşkil eder."[242]

5. **Misal**: Kur'ân'ın bazı âyetlerinde hissî anlamla ma'nevî anlamın örtüştüğü (tetâbuk) görülür. Bu husus üzerinde Seyyid Kutup yeri geldikçe durmaktadır. Meselâ, Bakara 217. âyette geçen وَمَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ... فَيَمُتْ "Sizden kim dininden döner ve kâfir olarak ölürse onların yaptıkları işler dünyada da ahirette de boşa gider." kısmındaki "حَبِطَتْ/boşa gider" ifadesini şöyle izah etmiştir:

---

241 er-Râzi, *Nihâyetü'l-Îcâz*, s.286.
242 *Fî Zılâl*, IV, 2040, 2041, 2135, 2335, 2346, 2505; V, 2945, 3158-59.

حبوط kelimesi, حبطت الناقة' den alınmıştır. Bu ifade ise, deve, pis bir yerde otlayıp da karnı şiştiği vakit kullanılır. İşte Kur'ân, burada amelin hubûtunu ve boşa gitmesini bu lâfızla beyan etmiştir. Böylece hissî medlul (anlam) ile manevî medlul birbiriyle örtüşmektedir. Bâtıl amelin irileşmesi ve dış görünümünün şişkin olması ve sonunda helak olup gitmesi ile devenin irileşip şişmesi ve sonunda şişkinlik sebebiyle helaki arasında tam bir mutabakat vardır."[243]

d) Nahiv ve Sarf İlmine Dâir Hususlardan Faydalanması

Seyyid Kutub, az da olsa bu ilimlerden yararlanmış ve âyetin tefsirinde kullanmıştır. Misâl olarak şunları verebiliriz:

1) İhtisas ile İlgili Misal Vermesi

Seyyid Kutub, وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ أُوْلَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُوْلَئِكَ هُمْ الْمُتَّقُونَ (Bakara, 2/177) âyetinde zikredilen الصَّابِرِينَ ifadesi üzerinde durmakta ve şöyle izahta bulunmaktadır:

"Burada bu kelime ihtisasa delâlet etmektedir. Ondan önce zikredilen sıfatlar merfû oldukları halde bu kelime ihtisas üzere mansubtur. Cümlenin takdiri أخص الصَّابِرِينَ (özellikle de sabredenleri kastediyorum) şeklinde olur. Bu da sabrın iyilik sıfatları arasında ayrı bir önemi olduğuna dikkat çekmek içindir. Dikkat edilirse burada 'sabredenler', diğer iman esasları ve namaz, zekat ve sözünde durma gibi amelî ibadetlerden ayrılmakta veya temyiz edilmektedir. Zira sabır, sabredenler adına büyük bir makamdır. Ayrıca burada Allah'ın mizanında sabrın önemine de dikkat çekilmiş olmaktadır."[244]

2- Muzâri Fiile Misal Vermesi

وَإِنَّهُمْ لَيَصُدُّونَهُمْ عَنْ السَّبِيلِ وَيَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ مُهْتَدُون "*Şüphesiz bu şeytanlar onları doğru yoldan alıkoyarlar da, onlar, kendilerinin doğru yolda olduklarını sanırlar.*" (Zuhruf, 43/37) âyetiyle ilgili olarak şöyle demektedir:

---

243 *Fî Zılâl*, I, 228.
244 *Fî Zılâl*, I, 161. Krş. *el-Keşşâf*, I, 108.

"Burada muzari fiille «لَيَصُدُّونَهُم» ve «يَحْسَبُونَ» şeklinde ifade edilmesi, şeytanlar tarafından bu işin devamlı yapılacağını ve diğerlerinin de bunu göreceğini, yoldan çıkmış olup o tuzağa doğru yürüyenlerin ise bunu asla hissedemeyeceklerini ve göremeyeceklerini ifade etmektedir."[245]

F- FÎ ZILÂL'İN DİĞER ÖZELLİKLERİ

1- Fî Zılâl'in Edebî Üslubu

Seyyid Kutup'un tefsiri, "Çağımızdaki tefsirler içinde edebî üslup bakımından mukayese edilemeyecek bir üstünlükte bir tefsirdir. Onun bu meziyyeti inkar edilemez bir husustur. Yazılarında bir parlaklık, halâvet ve canlılık görülür." değerlendirmesini hak etmiştir.[246]

Bu üstün üslubun en dikkat çeken yönleri, bir mânâyı birden çok eşanlamlı kelimeyle ifade ederek anlaşılmasını kolaylaştırması, ifadelerinin akıcı olması ve en önemlisi âyetlerin indiği ortamı, psikolojik ve sosyolojik tahlillerle tasvir etmesidir. Buna, tefsirin hemen hemen her sayfasından misal vermek mümkündür. Duhâ sûresinin başındaki şu ifadeler bu konuda misâl verilebilir:

"Bu sûre, konusu, ifâdesi, sahneleri (meşâhid), gölgeleri (zılâl) ve ritmiyle bir şefkat dokunuşu, bir rahmet esintisi, ağrı ve elemlerin üzerini sıvazlayan bir şefkat, bir sevgi tayfı ve ümit ve rıza meltemidir ki, O'nun (sallallahu aleyhi ve sellem) gönlüne serinlik, itminan ve yakîn boşaltıyor..."[245]

Seyyid Kutub'un bazı ifadeleri bazılarınca tenkid edilmiştir. Buna şu pasajı örnek verebiliriz: "Mu'cizekâr kudret fırçası (er-rîşetü'l-mu'cize), o devâsâ sahnelerin çizimine başlıyor..bir dokunuş göklere, bir dokunuş yerlere, hayatın gizli yanlarına ve yeryüzünün manzaralarına..."[247]

Ezher âlimlerinden Süleyman er-Rûmî, Kutub'un bu gibi yerlerde sahih akîde ile tashih edilmemiş edebî bir üslup kullandığını söylemekte ve bunu da, onun, hayatının başından beri edebî ortamlarda bulunup daha

---

[245] *Fî Zılâl*, V, 3189.
[246] er-Rûmî, *İtticâhâtü't-tefsir*, III, 999.
[247] *Fî Zılâl*, IV, 2044.

sonra dîni çalışmalara girmiş olmasına bağlamaktadır. Yine er-Rûmî'ye göre, Kutub, söz konusu ifadelerini yeniden gözden geçirme gereğini duymuşsa da, şartların elverişsizliği sebebiyle bütününü tashih etmeye vakit bulamamıştır.[248]

Kanaatimizce, bu türden tenkitler izâfi nitelikli tenkitlerdir. Sözgelimi, insan, sanat ufkuna sahip değilse, Seyyid Kutub'un Kur'ân'ın sanat yönünü ifade ederken kullandığı kelimelere takılması ve o kelimeyi farklı anlamlara çekmesi gayet tabiîdir. Ama sanat ve edebiyat ruhu ve nosyonu olan birinin bu noktada Seyyid Kutub'u ciddi ciddi tenkit etmesi sözkonusu olamaz.

2- Fî Zılâl'in Dinamik (el-Harekî) ve Gerçekçi (el-Vâkiî) Özelliği

Seyyid Kutup, Kur'ân'ı anlamanın sadece zahiri birtakım bilgilerle değil, hayatın ve mücadelenin içinde olmaktan geçtiğini ısrarla vurgular ve bunu şöyle izah eder:

Seyyid Kutub'a göre Kur'ân âyetleri gerçek anlamda sadece Arap dili ve beyanla ilgili hususlardan hareketle anlaşılamaz. İlk önce ve her şeyden evvel, o âyetleri, Kur'ânın aktif ve târihi ikliminde yaşayanlar anlayabilirler (...)[249]

Diğer bir yerde ise "Kur'ân'ı ancak dâva ve mücâdelenin içinde olanlar anlar ve onun zevkine varır. Kur'ân'ı oturduğu yerden çeşitli dil ve beyân kaideleriyle anlamaya çalışıp da dâva ve mücâdeleden uzak bulunanlar onun hakikatini asla duyamazlar."[250]

Seyyid Kutub'un bu ifadeleri, içerisinde bulunduğu iklimle çok ilgilidir. O dönemde "İhvan Cemaati" içindeki konumu itibariyle cemaat içinde yönlendirici ve teşvik edici bir konumda bulunan Seyyid Kutub'un bu iddialı ve haklı ifadeleri dile getirmesi gayet tabiidir. Kur'ân'ın ilk nüzul ettiği döneme hayâlen ve fikren gidildiği zaman onu en iyi anlayanların Sahâbe-i kiram olduğu rahatlıkla anlaşılır. İşte Seyyid Kutub'un aradığı ve

248 *İtticâhâtü't-tefsir*, III, 1052.
249 *Fî Zılâl*, III, 1453.
250 *Fî Zılâl*, IV, 1866.

arzuladığı, İslâm'ın, ilk Müslüman ve Kur'ân'la ilk muhatab olan seçkin Sahabe gibi bir toplulukla temsil edilmesidir. Bu düşüncesini tefsirinin çok yerinde görmek mümkündür. Nitekim onun, "Kur'ân-ı Kerîm'i, Müslümanlar bir hayat ve eğitim sistemi olarak değil de, sadece kültürü arttırıcı ve okunmasıyla sadece ibadet edilen bir kitap gibi algılamaya başladıklarından bu yana ondan kâmil manada istifâde edememişlerdir."[251] ifadeleri zikrettiğimiz maksadına işaret etmektedir.

Kur'ân'ı anlayabilmek, Seyyid Kutub'a göre Kur'ân'ın ikliminde yaşamaktan geçer:

"Kur'ân ikliminde yaşamak, onu incelemek, okumak ve içindeki ilimlere vâkıf olmak anlamına gelmez. Bizim kastettiğimiz Kur'ân iklimi (cevvu'l-Kur'ân) bu olamaz. Biz, Kur'ân iklimindeki hayattan şunu kastediyoruz: İnsanın Kur'ân şu anda iniyormuşcasına bir takım sıkıntılar, mücâdeleler, zorluklar ve hareket içinde yaşamasıdır. Kalbinde, düşüncesinde ve hareketlerinde önce kendisi olmak üzere bütün insanların ruhuna İslâm'ı inşâ etme düşüncesiyle yatıp kalkmasıdır... İşte insan, gerçek hayatı, bu Kur'ânî iklimde yaşayabilir ve Kur'ân'ın zevkine varabilir. Böyle bir iklimde yaşamayanlar, -her ne kadar okuyup ilimlerine vâkıf olsalar da- Kur'ân'dan ayrı sayılırlar (...) Kur'ân'la şu ihlaslı insanların arasına köprü inşâ etme çabamız, onlar bu köprüyü geçip diğer mıntıkaya ulaşıp da gerçekten ve fiilen Kur'ân ikliminde yaşama mücadelesi vermedikçe, hiçbir anlam ifade etmez. İşte bu çaba ve mücadele neticesinde, insanlar, Kur'ân'ın zevkine varabilir ve Allah'ın dilediğine lütfettiği bu nimetten istifâde edebilirler..."[252]

Ona göre bu dinin en önemli hususiyetlerinden biri de, yaşanan gerçek hayatı ele alması ve dinamik olmasıdır. Bu hareket ise merhale merhale olup, her merhalenin kendisine göre ihtiyaçlarını karşılayacak vesileleri vardır. Bu aşamalar birbiri ardına gelir ve birbirlerine devir teslim yaparlar. Bu din, mücerret nazariyelerle yaşanan hâdiselere cevap vermez. Aynı şekilde bu yaşanan hayatın merhaleleri de donuk vasıtalarla yürümez. Kur'ân âyetlerini bu dinin cihad metodu hakkında delil getirmeye kalkı-

---

251 *Fî Zılâl*, V, 2563.
252 *Fî Zılâl*, II, 1016-1017.

şanlar, dinin bu hususiyetini gözetmeyenler, bu metodun geçtiği aşamaları anlamayanlar ve her aşama ile çeşitli nasların münasebetini kuramayanlar, meseleyi korkunç bir şekilde karıştırıyor ve bu derin metodu saptırıyorlar. Bu hatalarının en önemli nedeni de her nassı nihâî/ değişmez kabul etmeleridir."[253]

Seyyid Kutub'un bu metoda bağlı kalarak tefsirinde cizye ve ganimet gibi henüz asrın gündeminde olmayan konuların fıkhî ayrıntılarına girmediği görülmektedir.

Meselâ cizye hükmünün geçtiği Tevbe, suresi 29. âyetten sonraki şu açıklaması bu cümleden zikredilebilir:

"Burada kendilerinden cizye alınacak ve alınmayacak insanlar ve cizyenin miktarları hakkındaki fıkhî ihtilâflara ayrıca girmek istemiyoruz. Bunun nedeni ise bu cizye meselesiyle bizim -tıpkı bu konuda fetva veren ve içtihat bildiren fukahâ döneminde olduğu gibi- karşı karşıya bulunmamamızdır. Bugün bu cizye meselesi realite planında olmayan târihsel bir meseledir. Kaldı ki Müslümanlar bugün cihâd etmiyorlar! Bunun nedeni de bugün Müslüman bulunmaması!..Gerçekten bugün İslâm ve hakiki Müslümanların varlığı ele alınması gereken önemli bir problemdir.[254]

Seyyid Kutub, tefsirinde süregiden hayata yönelik ve hayattaki insanlara ve özellikle de Müslümanlara faideli olacak hususları nazara vermiştir.[255] Ona göre bugün Müslümanlar, fıkhî ihtilaflara ancak İslâm ahkâmının tatbik imkanı olduğu zaman girilir ve o günün şartlarına uygun kanuni düzenlemeler yapılır; yoksa, nazariyat ve faraziyat âleminde değil!"[256]

3- Mübhem ve Gaybî Konularda Sükût Etmesi

Tefsire, Kitap ve Sünnet'in kabul ettiğinin dışında birtakım önkabullerle girişmeyen birisi hakkında bundan başka bir tutum da düşünülemez. Zira Kur'ân'ın kısaca zikrettiği bir meseleye ve onun ayrıntısına,

---

253 *Fî Zılâl*, V, 2837.
254 *Fî Zılâl*, III, 1634.
255 er-Rûmî, III, 1019.
256 *Fî Zılâl*, III, 1634.

Sünnet'ten başka hangi merci açıklık getirebilir ki? Bu nedenle Seyyid Kutup, Kur'ân'ın mübhem zikrettiği ve Sünnet tarafından beyan edilmeyen rivayetlere dalmaktan şiddetle kaçınmıştır. Kutup bu prensipte Muhammed Abduh ekolü ile aynı çizgiyi paylaşmaktadır. Nitekim onlar da özellikle gaybî konularda susmayı ilke edinmişlerdir.[257]

Misal: وَلَقَدْ زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحَ وَجَعَلْنَاهَا رُجُومًا لِلشَّيَاطِينِ

"Biz yere en yakın göğü lambalarla donattık. Onları şeytanlara atılan mermiler yaptık. Hem onlara alevli ateş hazırladık." (Mülk, 67/5) âyetinden sonra Kutup şöyle demektedir:

"Biz, tefsirimizde gaybî konuları ihtiva eden âyetlerle ilgili olarak Allah'ın bize anlattığından daha fazla bilgi serdetmemeyi bir kaide haline getirdik. Nassın sınırlarını aşmayıp sınırda kalmayı tercih ettik. Şeytan adında bir yaratık olduğuna inanırız; çünkü bu, bize Kur'ân'da beyan edilmiştir. Yalnız bu taşlama işinin nasıl olduğu, taşların büyüklüğü ve şekli hakkında Allah bize bilgi vermemiştir."[258]

Seyyid Kutub, Kur'ân'ın mübhem bırakıp bütün yönleriyle tavzih etmediği bazı âyetleri psikolojik yönden izah ederek sözkonusu âyetteki kapalılığı izâle etme metodunu da kullanmıştır. Buna en bariz misal أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَى قَرْيَةٍ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا قَالَ أَنَّى يُحْيِي هَذِهِ اللهُ بَعْدَ مَوْتِهَا فَأَمَاتَهُ اللهُ مِائَةَ عَامٍ ثُمَّ بَعَثَهُ قَالَ كَمْ لَبِثْتَ قَالَ لَبِثْتُ يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ قَالَ بَلْ لَبِثْتَ مِائَةَ عَامٍ فَانظُرْ إِلَى طَعَامِكَ وَشَرَابِكَ لَمْ يَتَسَنَّهْ وَانظُرْ إِلَى حِمَارِكَ وَلِنَجْعَلَكَ آيَةً لِلنَّاسِ وَانظُرْ إِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنشِزُهَا ثُمَّ نَكْسُوهَا لَحْمًا فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ قَالَ أَعْلَمُ أَنَّ اللهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ "Yahut şu kimsenin hali gibi ki o bir şehre uğramıştı. Şehrin altı üstüne gelmiş, ıpıssız yatıyordu. "Allah burayı bu ölümünden sonra nasıl diriltecek?" dedi. Bunun üzerine Allah onu yüz yıl boyunca öldürüp sonra diriltti. "Ölü vaziyette ne kadar kaldın?" diye sorunca o: "Bir gün veya daha az" diye cevap verdi. Allah ona: "Hayır! yüz sene kaldın. İşte yiyeceğine ve içeceğine bak henüz bozulmamış. Bir de merkebine bak! (Kemikleri nasıl birbirinden ayrılmış). Seni de insanlara canlı bir delil yapmak için öldürüp dirilttik. Hele o kemiklere dikkat et, onları nasıl birleştirip yerli yerine koyuyoruz, sonra da onlara et giydiriyoruz!"

[257] er-Rûmî, Menhecü'l-medreseti'l-akliyye fi't-tefsir, I, 253 vd.
[258] *Fî Zılâl*, VI, 3634.

Böylece işin gerçeği kendisine tam mânasıyla belli olunca: "*Artık pek iyi biliyorum ki Allah her şeye kadirdir" dedi.*" (Bakara, 2/259) âyeti hakkında yaptığı şu izahlardır:

"Burada hissedilen eserlerin, o adamın şahsında veya merkebinde görülmüş olması gerekir. Bu sebeple biz, merkebin kemiklerden soyulmuş ve kokuşmuş olduğunu tercih ediyoruz. Sonra âyet, kemiklerin birbirine eklenmesi, et giydirilmesi ve hayata döndürülmesi ve bunların o adamın gözü önünde cereyan etmesi, bu arada adamın yiyecek ve içeceğinin kokuşmamış olması gibi hususların tamamı, aradaki farklılığın -herkes aynı mekânda olduğu bir ortamda- neticesiyle görülebilmesi içindir. Hâdiseyi müşahede edenler, böylece aynı ortam ve aynı atmosferin etkisi ile karşı karşıya gelmekte ve bu da hiçbir şeyin âciz bırakamayacağı kudrete diğer bir delil olarak ortaya çıkmaktadır."[259]

4- Tefsirin Konu Bütünlüğüne (el-Vahdetü'l-Mevdûiyye) Riâyet Edilerek Yapılması

Seyyid Kutup, bir sûreyi tefsir ederken önce sûreyi âyet gruplarına böler, bundan sonra da her mecmuayı müstakil bir ders olarak inceler. Bu inceleme metodu Kur'ân'ın bütünlüğünden birşey eksiltmediği gibi, aksine, konu hakkındaki farklı vecih ve yorumları açık ve net bir biçimde ortaya koymayı sağlamıştır. Nitekim Dr. Adnan Zurzûr onu Kur'ân tarihinde -kısa veya uzun- Kur'ân sûrelerindeki konu bütünlüğünü ortaya çıkaran ve gösteren ilk müfessir saymaktadır. Ve Zurzur'a göre daha önce gelen müfessirlerin bazıları bu konu bütünlüğünü hiç düşünmemiş ve varlığını kabul etmemişlerdir. Bazıları da bu konu bütünlüğünü kabul etmiş, fakat bunu bir tefsir olarak sunmaktan âciz kalmışlardır.[260]

Kutup, önce, sûrede geçen âyetler hakkında bilgi verir, âyetlerin etrafında döndüğü mevzuun yörüngesini ve sûrenin hedefini açıklayan

---

259 *Fî Zılâl*, I, 300.

260 Adnan Zurzûr, Ulûmu'l-Kur'ân, *el-Mektebü'l-İslâmi*, Dımeşk, 1991, s.431; er-Rûmî, III, 1039-1040. Ancak Adnan Zurzûr'un bu kanaatine bütünüyle katılmak zordur. Çünkü bu konuda Burhâneddin el-Bikâî'nin telif ettiği *"Tenasübü ed-Dürer fî Tenâsübi'l-Ayâti ve's-Suver"* adlı eseri, kendi sahasında önemli bir boşluğu doldurduğu ehl-i ilimce kabul edilir.

genel bir mukaddime sunar. Ona göre her sûre kendi içinde bir konu bütünlüğüne sahiptir. Yine her sûrenin kendine has bir şahsiyeti, metodu, üslubu ve konu çerçevesi vardır. Kutub'a göre Kur'ân sûrelerinin durumu Allah'ın ayrı ayrı yarattığı insan tiplerindeki duruma benzer. Hepsi insandır, tümünde insani özellikler bulunur ve herbirinin fonksiyonel insanî yapıları vardır. Fakat onlar, birbirine çok yakın muhtelif tiplerdir...[261] Misal olarak Bakara sûresi genelinde gösterdiği münâsebet ve bütünlüğü verebiliriz:

"Bu sûre birkaç konuyu ihtiva ediyor. Ancak bu konuların bağlı bulunduğu iki ana hat vardır ki birbirine sımsıkı bağlıdırlar. Sûre bir taraftan Medine'deki İslâm Devleti'nin İsrailoğullarına karşı tutumu, diğer yönden de ilk diriliş asrındaki Müslüman cemaatin durumu etrafında dönmektedir."[262] Sonra Kutup, sûrenin yörüngesiyle konuları arasındaki irtibatları beyan etmekte, davetin seyir çizgisini ve İslâm Devleti'nin karşılaştığı bazı problemlere kısaca bakış yaparak Müslüman cemaatinin hayatı ve meseleleri üzerinde durmaktadır. Sonunda da sûrenin başı ile sonunun birbirine münasip ve bir nizam içinde olduğunu ve sûrenin temel konuları olan müminlerin sıfatları ve iman hususiyetlerinin aynı çizgide birleştiğini belirtmektedir.[263]

5- Fî Zılâl'de İlmî Tefsir Anlayışı

Çağımızda ve evvelki asırlarda münakaşası yapılan hususlardan biri de, her türlü ilim ve fenni bire bir Kur'ân'da arayan ve daha da ileri giderek Kur'ân'ı bir fizik veya coğrafya kitabı gibi algılayacak kadar onun âyetlerini bilimsel nazariyelerle izah etmeye çalışan "bilimsel tefsir metodu" olmuştur. Meselâ Şâtıbî bu metoda ilk karşı çıkanlardan sayılır. O, Kur'ân'a bazı tabii ve sosyal bilimlerin izafe edilmesinin bir haddi aşma olarak algılamış ve gerekçe olarak da Sahabe ve Tâbiûn'da bu tür yorumların bulunmayışını göstermiştir.[264] Ancak Şâtıbî'nin bu görüşü, bazılarınca, Kur'ân'ın

[261] *Fî Zılâl*, III, 1243.
[262] *Fî Zılâl*, I, 28.
[263] *Fî Zılâl*, I, 35.
[264] Şâtıbî, *el-Muvâfakât fî usûlü'ş- şerîa*, Dâru'l-fikr, Beyrut, Ts., II, 52 vd.

evrenselliğine ve bütün insanlar için gönderildiği gerçeğiyle bağdaşmadığından isabetli görülmemektedir.[265]

Kur'ân âyetlerini, değişime açık olan ilmî nazariyelere bağlayarak "işte bu âyetin anlamı bundan başkası olamaz" tarzında değil de, meseleye ihtiyatlı yaklaşmak ve "bu âyette anlatılan gerçek, falan ilmî buluş ile uygunluk arzetmektedir; ilim geliştikçe bizim aklımızın şimdi yetmediği başka sırlar ortaya çıkabilir" demek, bu konuda takip edilecek en uygun metod olmalıdır.[266]

Hasılı, şu iki esasa uyulduğu takdirde, kesinlik kazanmış ilmî verilerle Kur'ân'ın bildirdiği hakikatların karşılaştırılmasında, hiçbir sakınca olmadığını ve hatta imanın kuvvetlenmesi için bunu gerekli gördüğümüzü burada özellikle belirtmek isteriz:

1- Âyetler tefsir edilirken, lügat ve nahiv bakımından hamledilmesi imkânsız manâları vererek ibareleri zorlamamak;

2- Kesinlik kazanmamış nazariyelere itibar etmeyerek, sadece kesinleşmiş olan ilmî verilere istinâd etmek.[267]

Fî Zılâl'de ilmî tefsir anlayışına gelince; Seyyid Kutub, müsbet bilimleri Kur'ân'da arayanları şiddetle eleştirmiştir. Zira ona göre bu bilimlerin sahası Kur'ân değildir. Kur'ân bu cüz'î bilgilerin ötesinde daha büyük maksatlar için gönderilmiştir. O, Astronomi, Tıp ya da bir Kimya kitabı olsun diye indirilmemiştir. Bugün birtakım hamaset sahipleri bu bilimleri Kur'ân'da aramakta, buna karşılık, bazı muhalifler de Kur'ân'ın bu bilimlere ters düştüğünü öne sürmektedirler.

Her iki gayret de Kur'ân'ın vazifesini, tabiatını ve amelî sahasını iyi kavrayamamış olmanın delilidir. Zira Kur'ân'ın alanı, insanın bizzat kendisi ve hayatıdır. Vazifesi, varlık hakkında genel bir tasavvuru temin ve varlığın Yaratıcısıyla olan irtibatını tesis etmektir. İnsanın evrendeki konumunu ve Rabbisiyle olan ilişkisini ortaya koymak ve bu temel üzerine de insanın

---

265 Akdemir, Sâlih, Abdullah Dıraz'ın "*Kur'ân'ı Anlamaya Doğru*" adlı eserinin çevirisine yazdığı giriş, Mim Yay., Ankara, 1983, s. XXIX.

266 Bkz.Mustafa Müslim, *Mebâhis fî i'câzi'l-Kur'ân*, Dâru'l-menâra, Cidde, 1988, s. 152 vd.; Kırca, Celâl, *Kur'ân-ı Kerîm'de Fen Bilimleri*, Marifet yay., 3. basım, İstanbul, 1994, s.82 vd.

267 Akdemir, Salih, *aynı eser*, s. XXIX.

kendisine ait bütün güç kaynaklarını kullanabileceği bir hayat nizamı tesis etmek. Bu güç kaynaklarından biri akıldır. Akıl, ancak istikâmet üzere geliştirildikten ve deneylerle bilimsel araştırma yapması için önü açıldıktan sonra fonksiyonunu yerine getirebilir. İnsan, aklıyla birtakım neticelere ulaşabilir; ancak bu neticeler kesinlikle nihâi olamaz.

Kur'ân'ın işlediği obje, tasavvuru, inancı, duyguları, anlayışları, ahlâk ve davranışlarıyla bizzat insanın kendisidir. Maddî ilimler ise tamamen insan aklı, deneyleri, buluşları, hipotez ve teorileriyle ayakta durur. İnsanın yeryüzünde halife olmasının esası da maddi ilimlerdir. Kâinat yaratılış itibariyle insan için hazırlanmıştır. Kur'ân insanın sapmaması ve fesada uğramaması için onun fıtratını tashih ve terbiye etmektedir. Kendisine verilen güç kaynaklarını kolayca kullanabilmesi için, içinde yaşayacağı nizamı kusursuz hale getirmektedir. İnsana, evrenin tabiatı, yaratıcısıyla ilişkisi, yaratmadaki ahengi ve cüzleri arasındaki ilişkinin mahiyeti hakkında genel bir fikir vererek, onu düşünce bakımından donatmaktadır. Sonra cüz'î bir takım meseleleri anlamayı, hilafetinin gereği olarak insana bırakmaktadır. Ayrıntılı bilgiler vermemektedir; zira bu ayrıntıların bilinmesi insanın zâti görevidir.[268]

Kutub'a göre Kur'ân'daki kevnî âyetlerle ilgili tefsirlerin çoğu nazariyyelerden ibarettir. Halbuki nazariyyeler bugün vardır, yarın bir diğeriyle bozulur. O, bu hususta şöyle der:

"Biz kesin olan Kur'ân nassını kesin olmayan nazariyyeye bina etmeye çalışmıyoruz. Çünkü bu türlü teoriler, bugün makbul, yarın merdud olurlar. Bu sebeple biz, bu Fî Zilâl'de Kur'ânî nasları ilmî diye anılan nazariyyelerle uzlaştırma gayreti içinde değiliz. Ancak tecrübelerle sabit olan, sözgelimi madenlerin sıcaklık karşısında genleşmesi, suyun buhara dönüşmesi ve soğukta donması gibi ilmî hakikatler bahsimizden hariçtir. Kur'ân bir ilmî teoriler kitabı olmayıp, tecrübî bir bilim olmak için de gelmemiştir. O topyekün bir hayat sistemidir...

Bazen Kur'ân birtakım kevnî gerçeklere işarette bulunur. Meselâ: "*Gökler ve yeryüzü birbirine yapışıktı, biz onları birbirinden ayırdık.*" (Enbiyâ, 21/30) âyetinde ifade edilen hakikate -her ne kadar onların nasıl

---

[268] *Fî Zılâl*, I, 181.

ayrıldıklarını bilemesek de- kesin olarak inanırız. Ayrıca Kur'ân'ın ifade buyurduğu bu mücmel hakikata muhalif düşmeyen astronomi nazariyyelerini de kabul ederiz. Fakat biz, Kur'ân âyetini alıp herhangi bir astronomi teorisinin ardından koşturmadığımız gibi, beşer nazariyyelerini de Kur'âna tasdik ettirme peşinde olmayız. Bu, kesin bir hakikattir.[269]

S. Kutub, Zümer sûresindeki يُكَوِّرُ اللَّيْلَ عَلَى النَّهَارِ وَيُكَوِّرُ النَّهَارَ عَلَى اللَّيْلِ "*Allah geceyi gündüz üzerine, gündüzü de gece üzerine dürer.*" (Zümer, 39/5) âyetinin tefsirini yaparken az evvel kendisinin belirttiği çerçevede ilmî tefsire girmekte ve şöyle demektedir:

"Bu ilginç tabir, inceleyen kimseyi, daha sonraları keşfedilen yerin küreviyyetini kabule zorla itmektedir. Aslında ben bu Fî Zılâl'de Kur'ân'ı insanların ortaya çıkarttığı nazariyelerle tefsir etmeme konusunda çok hırslıyım. Zira onlar doğru da olabilir, yanlış da... Bununla birlikte, buradaki ifade beni zorla yeryüzünün küreviyetine bakmaya zorladı. Zira bu tabir yeryüzü hakkında maddî bir gerçeği tasvir etmektedir. Buna göre küre şeklindeki yeryüzü, güneşin karşısında kendi etrafında dönmektedir. Güneşe karşı gelen tarafı ışık kaplamakta ve gündüz olmaktadır. Fakat güneş karşısına gelen kısım sabit değil, sürekli değişmektedir..."[270]

تُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَتُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ "*Allah'ım, Sen geceyi gündüzün içine, gündüzü de gecenin içine katarsın...*" (Âl-i İmran, 3/27) âyetinde Seyyid Kutub, kendisini âyetin üslubuna kaptırıp farkına varmadan ilmî tefsir yapmaktadır:

"Bunun anlamı, ister gecenin gündüz içine ve isterse de gündüzün gece içine sokulması olsun, burada kastedilen, mevsimlerin nöbet değişimi esnasında gecenin veya gündüzün kısaltılması veya sabahları ve akşamları gündüzün gece içine, gecenin de gündüz içine girmesidir. Kısaca burada hangi anlam maksûd olursa olsun, kalp neredeyse Allah'ın (kudret) elini felekleri hareket ettirirken ve bu karanlık küreyi aydınlık kürenin önüne dürerken ve karanlık ve aydınlık yerleri değiştirirken müşahede eder gibi olur. Azar azar, gecenin karanlığı gündüz aydınlığının içine sızar. Yavaş

---

[269] *Fî Zılâl*, IV, 2376.
[270] *Fî Zılâl*, V, 3038.

yavaş, sabah karanlığın derinliklerinde nefes almaya başlar. Peydeprpey gece, kışa girerken gündüzden bir bölümü eksilterek uzar..."[271]

Bunun yanısıra günümüzde hâlâ münâkaşası yapılan, evrenin yaratılışı ile ilgili bilgiler aktarmakta ve hatta kendi tercihini ortaya koymaktadır. Bunu da şöyle savunmaktadır:

"Biz Kur'ân'ı bu görüşler üzerine bina etmiyoruz. Ancak Kur'ân nassı ile arasında bir yakınlık ve paralellik gördüğümüzde o görüşü Kur'ân âyetini tefsir etmek üzere alıyoruz."[272]

Hulâsa-i kelam, Seyyid Kutub, genellikle tefsirinde ilmi nazariyelere değil de, makam münasebetiyle, ilmen isbatlanmış bilimsel gerçeklere yer vermiştir. Zâten onun Kur'ân ve kâinata bakışı da böyle bir ilmî tefsire girmesini haklı çıkaracak niteliktedir. Ona göre, "Kur'ân, şu gördüğümüz varlık âleminin tam ve doğru bir tercümesi ve semanın yer için vazettiği bir nizam ve sistemdir."[273] Yine Kutub'a göre "Kur'ân, Allah katından indirilmiş tilâvet edilen kitap, kainat ise Allah'ın kudret eliyle yapılan ve üzerinde tefekkür edilen kitaptır."[274] Bu ifadesiyle Seyyid Kutub, hem Kur'ân'ın okunmasını, hem de Allah'ın kudret kalemiyle yazdığı kâinat kitabının incelenmesini önemle vurgulamış oluyor ki, bununla aynı zamanda Müslümanları müsbet bilimlere de teşvik ediyor.

G- FÎ ZILÂL'İN İCTİMÂÎ- EDEBÎ TEFSİR EKOLÜ İLE MÜNASEBETİ

Muhammed Abduh'un (ö. 1905/1323)[275] kurucusu olduğu bilinen İctimâî-Edebî tefsir hareketinin en mümeyyiz vasfı, Kur'ân'ı tefsir ederken, onun hidâyet yönüne ağırlık vermesi ve ictimaî problemleri Kur'ân'ın ışığında çözümlemeye çalışmasıdır. Bu ekole göre, tefsirin konusu; insan, insanın hidâyeti ve ictimaî meseleler olmalıdır. İşte bu eğilime ictimai tef-

---

271 *Fî Zılâl*, I, 384.
272 *Fî Zılâl*, V, 3110.
273 *Fî Zılâl*, VI,3446.
274 *Fî Zılâl*, VI, 3254.
275 M. Abduh ve fikirleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. el-Cündî, Abdulhalîm, el-Îmâm Muhammed Abduh, *Dâru'l-meârif*, Kahire, Ts., s. 87 vd.; er-Rûmî, *İtticâhât*, I, 124-169.

sir ekolü denilmesinin nedeni budur.[276] Bazı müellifler, bu ekolü, "ıslâhî-ictimaî tefsir" adıyla tanıtmışlarsa da[277], maksatları birdir.

Muhammed Huseyn ez-Zehebî bu tefsir hareketine İctimai-Edebî adını vermekte ve onu şöyle tanıtmaktadır:

"Tefsir ilmî, asrımızda yeni bir metotla yeni bir görünüm kazanmıştır. Bu tefsir üslubu, günümüz Müslüman toplumuna ve asrımızın realitelerine Kur'ân'dan referanslar getirmesiyle temayüz etmektedir. Bu metoda göre Kur'ân, ifadelerindeki incelik ve esrarın ortaya konmasıyla edebî; bu edebî üslûbu sosyal kânun ve nizamlarla telif ederek ictimaî bakımdan tefsir edilmeye çalışılmıştır.[278]

Şimdi de, asrımızda neş'et etmiş olan bu ekolün başlıca temsilcilerine kısaca işaret edilecek, daha sonra, ekolün tasvib ve tenkid edilen ana meselelerine temas edilecek ve akabinde de Fî Zılâl'in bu tefsir hareketiyle olan münâsebeti ortaya konulacaktır.

Her ne kadar bu ekol sistematik olarak M. Abduh ile başlatılır ve ona izafe edilirse de, Cemâleddîn-i Afğânî (ö. 1315/1897) ve fikirlerinin de bu ekol üzerindeki etkisi gözardı edilemez. Çünkü M. Abduh onun talebesi olarak kabul edilmektedir.

Afğânî'nin tefsir faaliyeti, Kur'ân'dan seçtiği bazı âyetleri "*el-Urvetü'l-Vuskâ*" dergisinde izah ve yorumlamasına dayanır. Makalelerinde en çok Kur'ân'ın tek başına hidâyet sebebi ve davetin temel direği olduğunu vurgulamıştır. Bunun yanısıra insanların yaptığı yorumlara vahiy gibi güvenilmemesi gerektiği ve sadece bir görüş olarak bakılması gerektiği üzerinde durmuş, mezheplerin taklid edilmesini ve birtakım hurafeleri de şiddetle eleştirmiştir.[279] Kendisinden sonra fikir ve metodunu takib edenlerin en başında Muhammed Abduh gelmektedir.

Onun metodunu devam ettiren M. Abduh, Afğâni'nin Mısır'daki en mühim manevi vârisi sayılır. Tam adı, "Muhammed Abduh b. Hasen

---

276 Şimşek, M.Said, *Günümüz Tefsir Problemleri*, Düşünce Yay., İstanbul, 1995, s. 35 vd; Ayrıca bkz. Zirikli, el-A'lâm, Beyrut, 1992, VI, 252.

277 Muhammed es-Sebbâğ, *Lemehât fî ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut, 1974, s. 213.

278 ez-Zehebî, Muhammed Huseyn, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, Kahire, 1961, II, 213.

279 er-Rûmî, *Menhecü'l-medreseti'l-akliyyeti'l-hadîse fi't-tefsîr*, Riyad, 1983, s. 97 vd.

Hayrullah" olup Türkmânî ailesindendir. Mısır bölgesinin müftülüğü görevini yapmış olup, önde gelen İslâm yenilikçileri arasında zikredilir.[280]

Abduh'un talebesi olan M. Reşid Rızâ (ö. 1354/1935)[281] hocasının verdiği tefsir derslerini "Tefsîru'l-menâr" adıyla neşretmiştir. Ancak bu, Kur'ân'ın tamamına ait bir tefsir olamamıştır. Müellif Yusuf sûresinin 53. âyetine kadar yazmış ve çok geçmeden vefat etmiştir. M. Reşid Rızâ, kısa sûrelerden Kevser, Kâfirûn, İhlâs ve Muavvizateyn'i de tefsir etmiştir.[282] M. Reşid Rızâ, el-Menâr'da çeşitli sûrelerdeki bazı âyetlere delil olmak üzere sünnete başvurduğunu belirtmekle, hocasında noksan gördüğü sahih sünnete müracaat hususuna daha çok itinâ gösterdiğini imâ etmiştir."[283]

Bu ekol içinde Abdülazîz Câvîş'in (ö.1347/1929)[284] de belirli bir yere sahip olduğu ifâde edilmektedir. Onun telif ettiği "Esrâru'l-Kur'ân"adlı tefsirinde edebî ve ictimaî konulara ağırlık vererek M.Abduh'un metodu-

[280] Bazıları Abduh'un hayatını iki noktada özetlerler:
a- Taklit kaydından kurtulup fikir hürriyetine davet ve hükümetin millet üzerindeki itaat hakkı ile,
b- Milletin devlet üzerindeki adaletle muamele hakkının ayırt edilmesi. Belli başlı eserleri ise, yarım kalan ve öğrencisi M. Reşit Rıza'nın neşrettiği *Tefsîrul-Menâr*, *Risâletü't-Tevhîd*, *er-Red âlâ Hanoto*, *Şerhu Nehcil-Belâğa ve Şerhu Makâmâti Bedîüzzamân el-Hemezânî*'dir. bkz. Muhammed es-Sabbâğ, s. 216-217.

[281] el-Menâr dergisinin sahibi ve İslâmî reformcuların önde gelenlerindendir. Eserlerinden bazıları şunlardır 12 cilt halinde yayımladığı ve tamamlamaya ömrünün vefa etmediği "Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm" adlı tefsiri, üç cilt halinde basılan "*Târihu'l-İmâm eş-Şeyh Muhammed Abduh*", "*Nidâün li'l-cinsi'l-latîf*" (matbu), *el-Vahyül-Muhammedî* (matbu), *Yüsrü'l-İslâm ve Usûlü't-Teşrîi'l-Âmm* (matbu), *el-Hilâfe* (matbu), *el-Vehhâbiyyûn ve'l-Hicâz* (matbu), *Muhâverâtul-Muslih vel-Mukallid* (matbu). Bkz. Zirikli, *el-A'lâm*, VI, 126.

[282] ez-Zehebî, *aynı eser*, II, 245.

[283] Muhammed Reşîd Rıza, *Tefsîru'l-Kurâni'l-Hakîm eş-Şehîr bi Tefsîrul-Menâr*, Daru'-l-Marife, Beyrut, l993, I, 16.

[284] Abdülaziz b. Halil Câvîş, bir hatib ve yazardır. Edebiyat ve Tefsir ilmiyle ilgilenmiştir. Mısır'daki millî hareketin mensuplarındandır. Aslen Tunus'lu olup İskenderiye'de doğdu. Ezher ve Dâru'l-Ulûm'da ilim tahsil ettikten sonra Cambridge Üniversitesi'inde Arap Edebiyatı hocası olarak seçildi. Oradan Mısır'a dönünce müderrislik yaptı ve ardından devletin okullarında okutulan Arapça derslerini teftiş etmek üzere müfettiş tayin edildi. 1908 yılında el-Livâ gazetesinin yazı işleri idaresini üstlendi. Yayınlanan eserlerinden bazıları şunlardır: "*Eseru'l-Kur'âni'l-Kerîm fî Tahrîril-Fikri'l-Beşerî*", "*el-İslâm: Dînül-fitra*" ve "*Esrâru'l-Kur'ân*" bkz. Zirikli, Âlâm, IV, 17; er-Rûmî, *aynı eser*, I, 205.

nu takib etmiş olduğu vurgulanır.[285] Nitekim Muhammed Muhammed Huseyn onun tefsir metodunu şöyle açıklamıştır:

"Abdülazîz Câvîş, Kur'ân-ı Kerîm'i tefsirinde Tarih, Edebiyat, İctimâi ve siyasetle ilgili meselelere sık sık atıflarda bulunmasıyla M. Abduh'un metodunu takip etmiştir."[286]

Muhammed Mustafa el-Merâğî (ö. 1364/1945)[287] de Muhammed Abduh'un talebelerindendir. Reşid Rızâ gibi üstadının derslerine çok devam etmemişse de, önemli idari görevlere getirilmesi sebebiyle hocasının fikirlerini daha çok yayma imkanı bulmuştur. Tefsir çalışması olarak Kur'ân'dan seçtiği bazı âyetleri cemaate ders vermiş ve daha sonra verdiği bu dersler kitaplaştırılmıştır.[288]

Ahmed Mustafa el-Merâğî (ö. 1371/1952)[289] de bu tefsir hareketi içinde anılır. Merâğî'nin tefsiri, el-Menâr tefsirinden çok sayıda iktibas ihtiva etmesi sebebiyle, onun muhtasarı gibi telakki edilmektedir. Bu açıdan da bazılarınca M.Abduh ekolüne dahil edilmektedir.[290]

M. Abduh'un mühim tâbilerinden biri de, Abdulkâdir el-Mağribî'dir. (ö. 1375/1956)[291] Onun bu ekolle tanışması, Afğânî ve M. Abduh'un bera-

---

285 Abdülaziz Câviş, *Esrâru'l-Kur'ân*, Matbaatü'l-Hidâye, İstanbul, Ts., s.8.

286 Muhammed Muhammed Huseyn, *el-İtticâhâtü'l-Vataniyye fi'l-Edebil-Muasır* (Mektebetu'l-Adâb, 2. basım, Mısır, Ts.) I, 240.

287 Tam adı Muhammed b. Mustafa b. Muhammed b. Abdulmün'im el-Merâğî'dir. Merâğa denilen yerde doğmuştur. Kahire'de öğrenim gördüğü sırada M. Abduh'un derslerine devam etmiştir. Tefsir alanında şu eserleri telif etmiştir: Kur'ân'ın yabancı dillere tercümesine dair bir risale (matbu), Hucûrât sûresinin tefsiri, Hadîd sûresi ve Furkân suresinin bazı âyetlerinin tefsiri (matbu), Lokman ve Asr sûrelerinin tefsiri (matbu), *ed-Durûsü'd-Dîniyye* adı altında bazı risaleler (matbu). Buhûsün *fi't-teşrîi'l-İslâmi* adında bir risale (matbu) ve *Kitabu'l-evliyâ ve'l-mahcûrîn* adında mahtût bir eseri vardır. Daha fazla bilgi için bkz. ez-Zirikli, *A'lâm*, VII, 103.

288 ez-Zehebî, *aynı eser*, II, 256 vd.

289 Mısırlı müfessir ve âlimlerdendir. 1909 yılında Dâru'l-Ulûm'dan mezun olmuş, aynı yerde İslâm Hukuku hocalığı yaparken aynı zamanda bazı medreselere de nezâret etmiştir. Eserlerinden bazıları şunlardır: *Tefsîru'l-Merâğî*, 8 cilt halinde basılan ve meşhur eseridir, *el-Vecîz fî Usûli'l-Fıkh*, *Ulûmü'l-Belâğa ve el-Hisbetu fi'l-İslâm* da onun eserlerindendir. Ayrıntı için bkz. Zirikli, *aynı eser*, I, 258.

290 er-Rûmî, *Menhecü'l-medreseti'l-akliyye...*, I, 209 vd.

291 Tam adı Abdulkâdir b. Mustafa el-Mağribî et-Tarablusî'dir. Şam'da bulunan İlmî Kurul'da başkan vekilliği yapmıştır. Dil ve Edebiyat âlimlerindendir. Aslı Tunus'un Derğût mıntıkasından olan el-Mağribî, Lazkiye'de doğmuştur. Trablusşam'da büyümüş, babasından, bazı Şam ve

ber yayımladıkları ‘el-Urvetü’-vüskâ’ dergisi ile olmuştur. O, Afğânî ile irtibat kurup, onun öğretilerini dikkatle incelediğinde fikrî hayatında terakki ettiğini ve tefsirdeki metodunu da Afğânî ve onun öğrencisi M. Abduh’un eserlerinden iktibas ettiğini belirtmiştir.”[292]

İctimai-edebi tefsir ekolünü bazı alimler takdirle anarken, bazıları da eleştirmiştir. Meselâ bu konuda M. Huseyn ez-Zehebî’nin tasvipkâr ve takdirkâr değerlendirmesi şöyledir:

“Öncelikle bu ekol, Kur’ân’a herhangi bir mezhebin gözlüğüyle bakmamıştır. Yani Kur’ân’ı kendi mezhebiyle eşdeğer sayan bir tutuma girmemiştir. Diğer bir hususiyeti de, Kur’ân’ın güzelliklerine gölge düşüren hurafe kabilinden olan isrâiliyyâttan şiddetle sakınmışlardır. Kur’ân’ın tefsirinde kötü bir iz bırakmış olan bir kısım zayıf ya da uydurma nakillere yer vermedikleri gibi, bu konuda tenkitçi bir tutum sergilemişlerdir. Bunun bir delili olarak, isrâilî rivayetlere çokça başvurulan ğaybî konularla ilgili âyetlerin tefsirine dalmamış ve Kur’ân’ın müphem bıraktığı hususların tefsirine girmemiş olmalarıdır. Ğaybî hususlarla ilgili âyetlerde, bunlara mücmel olarak iman edilmesi gerektiğini savunmuş ve tafsile girmeme kararlılığını ortaya koymuşlardır. Aynı zamanda bu ekol, diğer ilim ve fenlerin nazariyatından -ki bunlar, tefsirde makbul addedilmemiştir- etkilenmemiş; ancak gerektiğinde ve çok zarurî olduğunda istifâde etmiştir.

Bu tefsir ekolü, kendine has metoduyla Kur’ân’ın belagat ve i’câzını ortaya koymuş ve izah etmiştir. Kur’ân’ın anlam ve maksatlarını anlatmaya, kâinat ve toplumun kânunlarını birlikte mütâlaa ederek, öncelikle İslâm toplumunun problemlerini tedavi etmeye çalışmışlardır. Bu tefsir metodu, Kur’ân’ın irşadı, hidâyeti ve öğretileri ışığında dünya ve âhiretin hayrını cem’etmiştir. Kur’ân ile ilmin isbat ettiği doğru nazariyeleri uzlaştırmıştır. İnsanlara, Kur’ân’ın Allah’tan gelen ebedî mesaj olduğunu, onun beşerî ve çağdaş gelişmelere ışık tuttuğunu açıkça ortaya koymaya çalışmıştır. Kur’ân etrafındaki evham ve şüpheleri defetmeye gayret etmiş

İstanbul ulemâsından ders almıştır. Eserlerinden bazıları: el-İştikâk ve’t-Tarib, ilk telifidir ve 1908’de yayımlanmıştır. Tefsîru sureti Tebâreke, *Alâ Hâmişi’t-Tefsîr*, Müzekkirâtü Cemâliddîn el-Afğâni ve Aserâtü’l-lisân belli başlı eserleri arasında sayılır. Bkz. Zirikli, *Âlâm*, IV, 47.

292 Abdulkâdir el-Mağribî, *Cemâlüddîn el-Afğânî*, *Zikrayât ve Ehâdîs*, 2. basım, Mısır, Ts., s.45.

ve bunları okuyucuya çarpıcı bir üslupla ve Kur'ân'ı sevdirecek bir tarzda yapmıştır. Bütün bu güzellikleri görmezlikten gelemeyiz."[293]

Subhî Sâlih ise el-Menâr tefsiri hakkında şu değerlendirmeyi yapar ve kısmen eleştirir: "Müellif, daha çok seleften gelen rivayetlere başvurarak, onlarla çağın gerektirdikleri arasında bir uzlaşma sağlamaya çalışır. Çoğu zaman bu gayretlerinde başarıya ulaşır. Ama bazen, bazı zayıf rivayetlere tutunarak, inatla onları savunur. Ancak hareket noktası olan metodu, genel olarak Kur'ân üslubunu anlamadaki derinliğini ve Kur'ân'ı hidâyet ve i'câz kitabı olarak incelediğini göstermektedir.[294]

Bu tefsir okuluna karşı itiraz edilen noktalara gelince, Ömer Nasuhi Bilmen, bunu iki grupta ele alarak şöyle ifade etmiştir:

"Birinci kısım, faydalı ve faydasız her yeniliğe, her fikrî harekete karşı cephe alan ve kendi maddi menfaatlerini mikyas ittihaz ederek, o açıdan düşünen zavallı kimselerdir ki, bunların itirazları her veçhile ehemmiyetten sakıttır.

İkinci kısım ise hüsn-i niyyetle düşünen, dini esasların kısmen de olsa çiğnenmesi yüzünden, hedeflenen terakkilerin büsbütün sönüp gideceğine kâni bulunan mütefekkir ve endişeli zatlardır. Bunlar merhumun (M. Abduh) yazılarında, fikirlerinde bu gibi bazı kusurlar görmüş, bu yüzden haklı olarak bazı tenkitlerde bulunmuşlardır. Bu zatlar diyorlar ki: "İslâm dininin birtakım ahkâmı vardır ki, bunlar katiyyen sabit şeylerdir; bunların hakkındaki nasslar gayri mütehavvil olan lisan kavâidine, usûl-i fıkha göre tahlil edilerek bunlardan maksûd olan mânâların nelerden ibaret olduğu katiyyetle teayyün etmiştir. Artık bu gibi hususlarda içtihada imkan yoktur. Eğer beşeriyyetin faydalı-faydasız, ihtiyaçtan kaynaklanan-kaynaklanmayan her yeni hareketine tevâfukunu temin için bu gibi dînî nasslar ile oynanır ise, artık muayyen bir dinin mâhiyyeti, esâsâtı ortadan kalkmış olur; onun hükümlerinden eser kalmaz.

Dînî hakikatleri zihinlere yakınlaştırma iddiasına gelince, bunda da düşünülecek cihetler vardır. Şöyle ki, meselâ; mu'cize-i kevniyye kabilinden olan bir hâdiseyi, herkesçe kabul edilsin diye bir hâdise-i tabîiyye gibi

---

[293] ez-Zehebî, *et-Tefsir ve'l-müfessirun*, II, 214-215.
[294] Subhî Salih, *Mebâhis fî ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut, 1990, s. 297.

göstermeye çalışmak, hiçbir şekilde takib edilen gayeye hizmet edemez. Çünkü hârikulâde şeylerin vücûduna bütün dinlerin erbabı inanırlar. Onlara karşı bir mucizenin mâhiyyetini âdî/sıradan bir hâdise gibi tasvir etmek zaittir. Zâten bu mucizeleri semavî kitaplar o kadar vazıh, tevile imkan vermeyecek bir halde beyan etmektedir ki, bu babdaki tevilin hiçbir kıymeti olamaz. Hârikanın vücuduna kail olmayanlar ise dinlere karşı cephe almış kimseler demektir. Artık bunlara karşı hârikaların mâhiyyetini ale'lâde birer hâdise gibi göstermek, onların dâvalarını tasdikten ve kabul ettirilmesi matlûb olan bir gayenin İnkârı hakkındaki cereyanı takviyeden başka şeye yaramaz.

Hele birçok peygamberlerin ibraz etmiş oldukları bir kısım mu'cizât-ı kevniyyeyi tasdik edip de, ulviyyeti şân-ı enbiyâ arasında gün gibi parlayan Hazret-i Muhammed'in (sallallahu aleyhi ve sellem) mu'cizelerini yalnız bir mu'cize-i kelâmiyyeden ibaret addederek sâir mu'cizât-ı kevniyyesini tevile, inkâra yeltenen kimseler, garip bir zihniyyetin esîri olmuş, tenakuzdan tenakuza düşmüş olmazlar mı?

Nassların müsait bulunduğu ve örf ve âdetin gerektirdiği hususlarda ise fikrî hareket için büyük bir saha vardır, bunu kimse inkar edemez. Binâenaleyh dînî esaslara aykırı olmayan yenilikler, lüzumu takdirinde pekâlâ kabul edilebilir. Fakat bu hususta da teenni ile mütebassirâne hareket edilmesi lâzımdır. Bir yenilik için hakiki bir ihtiyaç var mıdır, var ise bu ne tarzda kabul ve tatbik edilmelidir? Bütün bunlar evvelce düşünülecek şeylerdir. Bir cemaat ve kavmin birden hazmedemiyeceği bir teceddüd hareketi, nekahet hâlinde bulunan bir hastaya kuvvet vermek için hazmedemiyeceği miktarda kuvvetli şeyler yedirip içirmeğe benzer ki, bu aksülamelden başka bir şeye yaramaz. O halde İslâm âlemine hizmet emeliyle bazı teceddütlere lüzum gören ve bu uğurda çalışmak isteyen zevat, bunların bazı mahzurları olabileceğini de göz önünden uzak tutmamalıdırlar.[295]

Her iki yöndeki değerlendirme ve eleştirileri arzettikten sonra kendi kanaatimizi de şöyle ifade edebiliriz:

---

[295] Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi*, İstanbul, 1974, II, 768-769; Ayrıca bkz. Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usulü*, Ankara, 1985, s. 311.

Bu tefsir ekolü, herhangi bir fıkhî ya da, itikadî mezhebin taraftarlığını ve savunuculuğunu yaparak ve Kur'ân'ı o mezhebin ölçülerine göre tefsir etmeme iddiasıyla yola çıkmakla ve İslâmî düşünceyi donukluktan kurtarma yönünde bir adımı atmış sayılabilirse de -Seyyid Kutub'un dediği gibi- İslâmî tasavvuru donukluktan kurtaralım derken, aklı dînî naslar karşısında birinci dereceden hakem kılarak, ilk asırlarda ortaya çıkan i'tizâlî düşünce metodunu daha aşırı bir şekliyle asrımıza taşımış ve bir vebal altına girmişlerdir. Bu ise dinî hükümlerin ilahi hikmet boyutunu ihmâl edip, Kur'ân'ın rasyonalist ve seküler yorumlarına götüren bir metoddur ki, böyle bir anlayış, dünyevîlik cephesi de olmakla birlikte, esas hedefi uhrevîlik olan yüce dînimizin tabiatına aykırıdır. Diğer taraftan bu ekolün isrâiliyyata karşı takındığı tavır, Kur'ân tefsirlerine hurafe türünden bilgi karışmasını önleyici bir mahiyet arzetmesi sebebiyle takdir edilmelidir. Ancak, Ömer Nasuhi Bilmen'in ifade ettiği üzere, dînî hakikatleri zihinlere yaklaştırma gayesiyle kevnî mu'cizelerin birer tabiî hâdise tarzında yorumlanması çabaları hiçbir surette tasvib edilmesi mümkün olmayan bir husustur.

Fî Zılâl'in ictimaî-edebî tefsir hareketi ile münâsebeti:

Seyyid Kutub'un, ictimaî-edebî tefsir metodu ile olan münâsebetine gelince, bu hususu iki kısımda mütâlâa edebiliriz:

1- İctimaî-Edebî Tefsir Hareketiyle Hemfikir Olduğu Yönler

Seyyid Kutub, tefsir metodunu açıklarken ifâde ettiğimiz ve misalleriyle arzettiğimiz üzere, Kur'ân'ın müphem bıraktığı hususlarda yorumdan kaçınması, israiliyat rivayetlerine iltifat etmemesi, Kur'ân'ın müteşâbih ve gaybla ilgili âyetlerine dalmaması yönünden bu tefsir hareketiyle müşterek bir konumda bulunmaktadır.

Ayrıca, toplumun problemlerini ortaya koyup, onlara Kur'ân'dan çözümler arama bakımından da, söz konusu tefsir hareketi ile aynı metodu takib ettiği müşahede edilmektedir. Şimdi bunu, iki misalle daha müşahhas ve anlaşılır hâle getirmek istiyoruz:

1. **Misal**: Ribâ ile alâkalı Bakara 275. âyeti tefsir ederken önce konunun sosyal boyutunu uzun bir biçimde izah etmeye çalışmış, arkasından, bu âyetin edebî yönünü, en son olarak da bu konuda gelen fıkhî rivayetleri sıralamıştır. Maddeler halinde özetleyecek olursak:

a- Müslümanların şunu kesinlikle bilmeleri gerekir ki, bir yerde faiz düzeni ile birlikte Müslümanlık bir arada bulunamaz. Din adamlarının buna muhalif olarak verdikleri fetvalar bir aldatmacadır. Çünkü temelde İslâmî düşünce, faiz düzenine tamamen terstir...

b- Faiz düzeni insanlığın başındaki bir musîbettir. O, beşerin saadetini azaba çeviren en çirkin bir nizamdır...

c- İslâm'da ahlâk ve muamelat birbirine tamamıyla bağlı iki husustur. Buna göre insan bütün amellerinden Allah katında sorumludur ve hesap verecektir. İslâm ahlâkı ile muamelât birbirinden ayrı değildir...

d- Faiz alış-verişi, sâdece ferdin vicdanını değil, aynı zamanda toplumdaki yardımlaşma ruhunu da ifsad edip, yerine açgözlülük ve tama' gibi mezmûm sıfatları getiren bir davranıştır...[296]

2. **Misal**: İnfak etmenin faziletini anlatan, الَّذِينَ يُنفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ لَا يُتْبِعُونَ مَا أَنفَقُوا مَنًّا وَلَا أَذًى لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ *"Mallarını Allah yolunda harcayıp da arkasından başa kakmayan, fakirlerin gönlünü kırmayan kimseler var ya, onların Allah katında has mükâfatları vardır."* (Bakara, 2/262) âyetinin tefsirinde infakın ruhî ve sosyal yönünü şöyle açıklamaktadır:

"Günümüz psikloglarının yaptığı araştırmaya göre insan, kendisine iyilik yapanlara karşı bir gün mutlaka düşmanlık edecektir. Psikolojik bir vâkıa olarak ihsanın ve iyiliğin karşılığı düşmanlıktır. Buna sebeb olarak da şöyle denilmiştir: Sadaka alan kişi, veren karşısında zayıflık ve eksiklik hisseder ve bu duygu, onun şuur altına yerleşerek onu devamlı rahatsız eder. Bu rahatsızlık sonucu kendisinden üstün olan kişiye kin ve düşmanlık besleyerek ondan daha üstün olduğunu kabul etmeye başlar. Zira sürekli veren kişinin karşısında küçüklük ve zayıflık hissetmektedir. Veren ise daima karşısındakine karşı üstünlüğünü ortaya koymaktadır. Neticede sadaka alan, verene karşı düşmanlık yapacak derecede incitildiğini hisseder."

---

296 *Fî Zılâl*, I, 318-329 arasından özet.

Kutub'a göre bu sayılan sebeplerin tamamı, câhiliyye toplumları için söz konusu olabilir. Zira bunlar, İslâm'ın ruhundan ve hükümlerinden bîhaberdirler. Bu iddialar bizim dinimiz için asla geçerli değildir. İslâm bu problemleri şöyle çözmüştür: İslâm, fertlerin zihinlerine, mal ve mülkün Allah'a ait olduğu ve mal sahiplerinin elinde bulunan servetin Allah'ın ihsan ettiği rızıklar olduğu fikrini yerleştirir. Bu hakikat hakkında bütün rızıkların kaynağını ve esas sebebini bilmeyenlerden başkası münâkaşa etmez..."[297]

3. **Misal**: Ribânın kötülük ve fena neticelerini ifade eden الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ *"Faiz yiyenler, şeytan çarpmış kimselerin cinnet nöbetinden kalktığı gibi kalkarlar."* (Bakara, 2/275) âyeti hakkında ilginç bir tesbit yapmakta ve çoğunlukla görüldüğü gibi edebî-ictimâî tefsir yapmaktadır:

"Acaba hangi mânevî tehdit bu mücessem, hareket ve hayat dolu tablonun derecesine çıkabilir? İnsanların bildiği ve tanıdığı cin çarpmış bir saralının sureti canlanıyor gözümüzün önünde... İşte âyet, faizcilerin hislerini coşturmak için, onları bulundukları ve alışkın oldukları iktisadi nizamdan çıkarmak ve sert bir şekilde ırgalamak üzere rolünü oynaması için bu tabloyu gözler önüne getiriyor. Aynı zamanda bu âyet, günümüzde yaşanan bir gerçeği de ifade etmektedir. Tefsirlerin çoğu bu korkunç suretteki kıyamdan maksadın, kıyamet günü dirilişi olduğunu kaydetmişlerdir. Fakat gördüğümüz kadarıyla bu suret bugün insanların hayatlarında da bizzat vardır. Bu anlam, bundan sonra gelen âyetteki Allah ve Rasûlü'ne harb açmış olma tehdit ve uyarısı ile de uygunluk arzeder."[298]

2- Fî Zılâl'in İctimaî-Edebî Tefsir Hareketinden Ayrıldığı Noktalar

Seyyid Kutub'un tefsirini yazarken el-Menâr tefsirinden yararlanmış olması,[299] onun bu ekolün hâlis bir talebesi olduğunu göstermez. Nitekim o, son yazdığı eserlerinden 'Hasâisu't-tasavvuri'l-İslâmî'de, M. Abduh'un

---

297 *Fî Zılâl*, I, 306.
298 *Fî Zılâl*, I, 323 vd.
299 *Fî Zılâl*, III, 1764.

metodunu tenkid etmiştir. Ona göre M. Abduh, donukluktan kurtarmaya çalıştığı aklı, dinin nassları karşısında birinci derecede hakem kılmıştır. Bu ise neticede anarşiye götürebilecek bir tarzdır.[300] Hatta Seyyid Kutub, tefsirinin bir yerinde, Abduh ekolünün, Descartes felsefesinden etkilendiğini, bu sebeple aklı ön planda tuttuğunu ifade etmektedir.[301]

Buna bağlı olarak Seyyid Kutub, ictihad meselesinde de, aklı ön plana alıp, muhkem âyetleri bir takım maslahatlarla yorumlayanlara itiraz etmiştir:

"Allah'ın koymuş olduğu inanç, düşünce ve hayat nizamı ortadadır. Nass sahih, delâleti kat'î ve belirli bir vakitle sınırlanmamış ise, aklın, 'inanç ve ibadetleri alırım; fakat, bana göre şu meselelerde zaman değişmiş! gibi ictihatlara gitme salâhiyeti yoktur. İçtihat, ancak umumi nassı cüz'î problemlere tatbik etmekle mümkün olur. Yoksa genel bir prensibin alınması veya reddedilmesi ictihada mevzu teşkil edemez. (...)[302]

Seyyid Kutub, Kur'ân'da zikredilen kevnî mu'cizeler konusunda da M. Abduh'a iştirak etmemiştir. Meselâ, Fîl sûresinin tefsirinde, M. Abduh'un Ebâbîl kuşlarını, bulaşıcı bir deri hastalığı şeklinde tevil etmesinin, Kur'ân'a ön fikirlerle yaklaşmanın yanlış bir metod olduğu gerekçesiyle hatalı olacağını ifâde etmekte ve bu vesileyle Abduh ve ekolünün kevnî mu'cizelere bakış keyfiyetlerini de eleştirmektedir.[303]

Ayrıca Kutub, وَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَى وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ وَلَا يُظْلَمُونَ نَقِيرًا *"Erkek olsun kadın olsun, her kim de mümin olarak iyi işler yaparsa, işte onlar cennete girerler ve zerre kadar haksızlığa uğratılmazlar"* (Nisa, 4/124) âyetini M.Abduh ve Mustafa Merâğî'nin 'Müslüman olsun gayri müslim olsun, kim bir iyilik yapmışsa karşılığını mutlak anlamda görecektir' tarzındaki yorumlarına Kur'ân'ın diğer naslarına ters düştüğü için katılmadığını belirtmiştir.[304]

---

300 Seyyid Kutub, Hasâisu't-tasavvuri'l-İslâmi ve mukavvimâtuh, Beyrut, 1987, s. 14-20 arasından özet.

301 *Fî Zılâl*, III, 1588, 1637.

302 *Fî Zılâl*, II, 808.

303 *Fî Zılâl*, VI, 3798 vd. Ayrıca bkz. III, 1532-1534.

304 *Fî Zılâli*'l-Kur'ân, II, 762.

H- FÎ ZILÂL HAKKINDA İLERİ SÜRÜLEN BAZI GÖRÜŞLER VE BU GÖRÜŞLER ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Seyyid Kutub'un telif ettiği Fî Zılâli'l-Kur'ân, İslâm âleminde en çok şöhrete mazhar olan tefsirlerdendir. Eser adından da anlaşılacağı üzere Fî Zılâl; "Kur'ân'ın Gölgesinde, Himayesinde, Hâkimiyetinde" anlamlarıyla mütevazı ve iddiasız yazılan ve tesmiyesinde "Tefsir" kelimesi yer almayan, fakat baştan sona incelendiğinde genel anlamda bir tefsirlerde bulunması gereken ana hususları ihtiva eden bir eserdir.

Bununla birlikte, Fî Zılâli'l-Kur'ân'ın klasik anlamda bir tefsir sayılıp sayılmayacağı, tartışılan bir husus olmuştur. Bazıları daha önceki klasik tefsirlere benzemedikleri için, onun bir tefsir olmadığını öne sürmüş ve buna gerekçe olarak da, onun hem sarf ve nahivle ilgili münâkaşalara girmediğini ve hem de Fıkıh ve Tefsir Usûlü meselelerini tartışmadığını ileri sürmüşlerdir: Meselâ, Salâh Abdulfettâh el-Hâlidî de benzer şekilde Fî Zılâl için "bir tefsirden ziyâde, davet rehberi" nitelemesinde bulunmaktadır.[305] Yine müsteşrik yazarlardan Jansen, Fî Zılâl için; "onu tam anlamıyla bir Kur'ân tefsiri saymak oldukça güçtür, belki muazzam bir vaaz ve tavsiyeler koleksiyonudur" değerlendirmesini yapmaktadır.[306]

Bunlara karşılık, Dr. Adnan Zurzûr ise, Fî Zılâl'in, İslâm toplumu için yazıya geçirilmiş pratik bir rehber olup; Kur'ân ilimleri, Tefsir ilimleri veya Fıkıh, Metodoloji, Kelâm gibi İslâmî sahalar için kültürel bir kılavuz olmadığını belirttikten sonra, tefsir terimini yeniden tarif etmek gerektiğini teklif etmekte ve Fî Zılâl'e tefsir denilemeyeceği iddiasını öne sürenlere şöyle demektedir: "Her kim tefsirin, Kur'ân ilimleri, fıkhî ihtilâflar ve usûle dâir bilgilerden müteşekkil bir İslâmî kültürden ibaret olduğunu zannediyorsa, o kimse malumatını yeniden gözden geçirsin ve tahlile tabi tutsun ve Kur'ân'ın asıl iniş maksadına dönsün!"[307]

Subhî Salih'in Fî Zılâl hakkındaki değerlendirmesi de şöyledir: "Seyyid Kutub'un Fî Zılâl'inde, Kur'ân'ın beyan, tasvir ve üslubunu anla-

---

305 *Fethu zi'l-Celâl*, I, 35 vd.

306 Bkz. Jansen, J. J. G., *Kur'ân'a Bilimsel-Filolojik- Pratik Yaklaşımlar*, Ter: Halîiürrahman Açar, Fecr Yay. 1. basım, Ankara, 1993, s. 147.

307 Adnan Zurzûr, *Ulûmu'l-Kur'ân*, s. 426.

ma hususunda başarılı tesbitler mevcuttur. Ancak bu tefsirin asıl hedefi, Kur'ânî prensipleri yeni nesle kolay bir dille anlatmaktır. O, öğretici olmaktan ziyade yön verici bir tefsirdir."[308]

Hilmi Muhammed el-Kâûd, haftalık el-Müctema dergisinde yayınlanan ve Seyyid Kutub'un edebî gayeden dînî gayeye yönelmekle edebiyata isyan edip etmediğini tartıştığı bir makalesinde onun hakkında şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

"Eğer Seyyid Kutup köklü ve derin bir edebî güce sahip olmasaydı, Fî ZılâI tefsirini yazamaz ve çağdaş edebiyatla ilgili eleştirel nitelikte eserleri de olamazdı. Seyyid Kutup, ince ve seçkin üslup sahiplerindendir. Onun üslubundaki beyan gücü, et-Tasviru'l-Fennîyi yazdıktan sonra parladı; Fî Zılâl'de ise zirveye ulaştı. Şüphesiz bu tefsiri okuyanlar, tasvir ve tenasüp ile birlikte doyurucu bir üslup bulurlar. Bu üslubun er-Râfiî'nin üslubuna yakın olduğu söylenebilir."[309]

Fî Zılâl hakkında yapılan bu tenkid ve değerlendirmeler karşısında bizim de kanaatimiz şudur: Şayet Kur'ân tefsiri denildiğinde, Fıkıh, Kelâm, Felsefe, Metafizik, Metodoloji vs. bütün İslâmi disiplinlerin münâkaşasının serdedildiği ansiklopedik bir kültürel rehber kastediliyorsa, bu anlamda Fî Zılâl'e tefsir kelimesi ıtlak olunması doğru olamaz. Böyle değil de, sadece toplumun ıslahını hedef alan ve toplumu Kur'ân'a yönlendirmeyi hedef edinen bir kitap düşünülürse, o zaman Fî Zılâl, "Kur'ân tefsiri" sıfatını fazlasıyla hak eder. Kaldı ki, görüldüğü üzere Fî Zılâl, klasik tefsir unsurlarından pek çoğunu da ihtiva etmektedir.

Ayrıca Seyyid Kutub'un bu tefsiri, Kur'ân tefsirine Kur'ân'dan olmayan unsurları sokmama prensibinin de tabiî bir meyvesidir ki, o, bu prensibini şöyle açıklamıştır:

"Kur'ân'ı anlama ve onu tefsir etmede ve İslâm düşüncesinin ortaya konulmasında en uygun yol, insanın, zihninden, geçmiş bütün sabit

---

[308] Subhî Sâlih, *a.g.e.*, s.237 vd.

[309] Hilmi Muhammed el-Kâûd, "*Hel temerrede Seyyid Kutup* '*alel-Edeb?*', *el-Müctema*", sayı: 1199, (14-20/5- 1996), s. 59. Ancak bu üslup yakınlığı söz konusu olamaz; zira Seyyid Kutub'un er-Râfiî'ye sert eleştiriler yöneltmesinin en önde gelen nedeni, onun üslubuna olan antipatisidir. Bkz. Sarmış, İbrahim, *Bir Edebiyatçı Olarak Seyyid Kutub*, s. 61.

fikirlerin atılması, Kur'ân'la aklî ve şuûrî herhangi bir önyargıya sahip olmaksızın yüz yüze gelinmesi ve bütün hükümlerinin, Kur'ân ve Hadis'in şekillendirdiği varlık hakikatleri üzerine bina edilmesidir. Buradan hareketle Kur'ân ve Sünnet, hâriçten gelen başka düşüncelerle muhakeme edilemeyecektir. Kur'ân'ın isbat ettiği bir husus, reddedilemeyeceği gibi tevil de edilemez. Kur'ân'ın bâtıl kabul ettiği de isbata kalkışılamaz. Kur'ân'da isbat ve nefyedilen hususların dışında ise ancak akıl ve tecrübenin algılayabildiği (ictihadi) hususlar kalır."[310]

Kutub, bu düşüncesini başka bir yerde şöyle ifâde etmektedir:

"Bizim Kur'ân'dan ilham alma metodumuz, kesinlikle geçmişten gelip de Kur'ân'dan kaynaklanmayan aklî ve hissî birtakım kültür kalıntılarını göz ardı etmek ve Kur'ân nasslarmı o bilgilerle muhakeme edip, onlardan esinlenerek Kur'ân'ı ele almamaktır. Bize göre Allah'ın kitabını muhakeme edecek Kur'ân'dan başka bir bilgi kaynağı yoktur. Biz bilgilerimizi en başta Kur'ân'dan alır ve ondan istifade ederiz. Düşünce ve bilgilerimizi de bunun üzerine tesis ederiz. Kur'ân'a bakışta ve İslâm düşüncesinin özelliklerini ilham almada tek doğru metod da budur."[311]

Hulâsa edecek olursak, Fî Zılâl, edebî ve ictimaî yönü ağır basan bir Kur'ân tefsiridir. Onun tefsir olmadığı veya bütün yönleriyle mükemmel bir Kur'ân tefsiri olduğu yönünde sarfedilen görüşler de, kanaatimizce bir peşin fikirliliğin veya bilgi yetersizliğinin dışa vurumu olsa gerektir.

---

[310] *Fî Zılâl*, VI, 3730. *Fî Zılâl*'e bakıldığında bu metodu tatbik ettiği görülmektedir. Meselâ o, Kur'ân'ın bazı haber ve kıssalarının birer sembol ve hayal ettirme (tahyil) olduğunu iddia edenlere "Kur'ân'a, Kur'ân dışı kaynaklardan edindikleri bilgilerle yaklaşıyorlar" eleştirisini yapmıştır. Diğer taraftan meleklere hayır, şeytanlara ise şerri temsil eden; taşlara (rucûm) ise korumayı temsil eden varlıklar gözüyle bakanlara da, 'Onlar bunu nereden getirmişlerdir?, Kur'ân ve hadisin nasslarmı muhakeme ettikleri bu bilgileri nereden almışlardır? sorularını sorarak tepki göstermiştir. (Bkz. *Fî Zılâl*, VI, 3730)

[311] S. Kutup, *Hasâisu't-Tasavvuri'l-İslâmî ve Mukavvimâtuh*, s. 14-15.

İkinci Bölüm

KUR'ÂN'IN İ'CÂZI AÇISINDAN FÎ ZILÂL TEFSİRİ

KUR'ÂN'IN İ'CÂZI AÇISINDAN FÎ ZILÂL TEFSİRİ

A- KUR'ÂN'IN İ'CÂZI VE SEYYİD KUTUB'A KADAR BU SAHADA GÖRÜLEN GELİŞMELER

1- İ'câz-ı Kur'ân'ın Tarifi ve İ'câz Kavramının Ortaya Çıkışı

عجز, lügatte kudretin zıddı anlamını taşır. İ'câz kelimesi ise aynı fiil kökünden olup, âciz ve çaresiz bırakmak anlamına gelen bir masdardır. 'A'ceztü fülânen' sözüyle 'filanı âciz veya çaresiz bıraktım' anlamı kastedilir.[312]

Istılahta ise i'câz, "Kur'ân'ın, gerek belâğatte, gerek teşrîde ve gerekse gaybî haberler vermede, beşeri benzerini getirmekten âciz bırakan yücelikte olmasıdır."[313]

Kur'ân'da i'câz ve mu'cize lafızları bulunmadığı gibi, bu lafızların ıstılâhî anlamda ilk defa ne zaman ve hangi eserde kullanıldığını tesbit etmek de zordur. Ancak Ali ibn Raban et-Taberî'nin (ö. 247) hicri III. asrın ikinci çeyreğinde telif ettiği "*el-Üslûb ve'l-belâğa*" isimli eserinde, mucize ve

---

312 İbrahim Mustafa ve Diğerleri, *el-Mu'cemu'l-Vasît*, Çağrı yay., İstanbul, 1986, A-C-Z mad; *el-Müncid fi'l-Lugati ve'l-A'lâm, Dâru'l-metrik*, 21. basım, Beyrut, Ts., A-C-Z mad.

313 el-Bûtî, Muhammed Saîd Ramazan, *Ahsenü'l-Hadîs*, Menşürâtu'l-Mektebi'l-İslâmî, Dımeşk, Ts., s.lll. *Seyyid Şerif el-Cürcâni de i'câzı*, "Kelâmda, mânâyı, mümkün olan bütün yollardan daha beliğ bir tarzda ifade etmektir" şeklinde tarif etmiştir. Bkz. *el-Cürcânî, Seyyid Şerîf, et-Ta'rîfât Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye*, 3. basım, Beyrut, 1988, s. 31.

ondan türetilen kelimeleri kullanmamış olması, bu kelimelerin en azından o çağda kullanılıyor olsa bile henüz yaygınlaşmamış olduğunu ifâde ediyor olmalıdır. Nitekim mu'cize kelimesini Ahmed ibn Hanbel (ö. 241) genel mânada kullanmış olduğu; i'câz kelimesini ilk defa kullananın da, Muhammed ibn Yezîd el-Vâsitî (ö. 306) olduğu bilinmektedir.[314]

Burada vurgulamak gerekir ki, i'câza dâir eserlerin III. asırdan itibaren telif edilmeye başlanması, Kur'ân i'câzı olgusunun daha önce hiç mi hiç bulunmadığını göstermez; bilakis bu, zaten mevcut olan i'câzın izahını yapmak, unsurlarını göstermek ve teknik tabirlerle öğretimini yapmaktır. Yani "i'câzu'l-Kur'ân ilmiyle, var olan muhteva. belirli kalıp ve formlarda sistemleştirilerek sunulmuştur.

2- İ'câzda Sarfe Tartışması

İ'câzla ilgili diğer bir anlayış da, Mutezile mezhebi ileri gelenlerinden en-Nazzâm (ö. 231/845) ve tâkipçilerinin telakkisidir. Buna göre i'câz: "Allah'ın, insanların bir benzerini getirememeleri için onların güç ve kabiliyetlerini geriye çevirmesidir."[315] Râfiî, bu görüşü ortaya atanların Mutezilîler olup, Yunan felsefesinden yararlandıklarını ve yalnızca diyalektik yaptıklarını ileri sürer.[316] Hatta bunu ilk olarak Vâsıl ibn Atâ'nın ortaya attığını ifade edenler de olmuştur.[317] Muhammed Ebû Zehre ise Ebu'r-Reyhân el-Beyrûnî'nin (ö. 430) "Kitâbu mâ li'l-Hind" adlı kitabında verdiği bilgiye dayanarak, sarfe düşüncesinin Hint ve Brahmanizm kaynaklı olduğunu ileri sürmektedir.[318]

İlginçtir ki bu sarfe anlayışı, yabancı kaynaklı bir düşünce olmasına rağmen, İslâm âlimlerinin pek çoğu tarafından münâkaşa edilmiş ve bazıları tarafından hüsn-ü kabul görmüştür. Meselâ ez-Zemahşerî i'câzın, sarfede değil, Kur'ân'ın eşsiz nazmında olduğunu[319] söylerken, hem şiî

---

314 Nuaym el-Humusî, *Fikretü İ'câzi'l-Kur'ân*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1980, s.7 vd.

315 er-Râfiî, *İ'câzu'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1973, s. 144.

316 er-Râfiî, *a.g.e.*, s.144.

317 Bkz. Çiçek, Halil, 20. *Asırda Kur'ân İlimleri & Kur'ân Çalışmaları*, Timaş Yay., 1. basım, İstanbul 1996, s. 169 vd.

318 Muhammed Ebû Zehre , *el-Mucizetü'l-Kübrâ el-Kur'ân*, Dâru'l-fikri'l-Arabî, Ts., s. 26

319 Abdulkerim el-Hatîb, *el-İ'câz fî dirâsâti's-sâbıkîn*, Dâru'l-ma'rife, Beyrut, 1975, I, 158.

hem de mu'tezilî olarak tanınan Kâdî Abdulcebbâr (ö. 415)[320] da, i'câzın sarfe ile olmayıp Kur'ân ifadelerinin fesahatinde ve anlamlarının hiçbir söz ustasının ifade edemeyeceği derecedeki güzelliğinde saklı bulunduğunu belirtmiştir.[321] Şiî bir âlim olan el-Murtazâ (ö. 436) ise sarfeyi kabul edenlerdendir. Ona göre Allah, Kur'ân'ın benzerini getiremesinler diye, insanlardan gerekli ilimleri çekip almıştır.[322]

Bu konudaki tartışmalarda tenkitlerin hep Nazzâm'a yöneltilmesi, sarfe nazariyesinin çok marjinal kaldığını gösterir. Esasen, hem Kur'ân'ın mu'ciz olduğunu hem de sarfeyi kabul etmek çok anlamsız bir tartışmadır. Nitekim bu görüşün saçmalığını, Râzî, Bâkıllânî, Suyûtî ve Taşköprüzâde gibi bir çok önde gelen islâm âlimi ortaya koymuşlardır.[323]

---

320 Ahmed Emin, *Zuhru'l-İslâm*, Beyrut, 1969, IV, 43 vd.

321 Abdulkerim el-Hatîb, *el-İ'câz fî dirâsâti's-sâbıkîn*, I, 240.

322 Râfiî, *aynı eser*, II, 151; Subhî Sâlih, *Mebâhis fi ulûmi'l-Kur'ân*, (Ter: Said Şimşek, Kur'ân İlimleri, Konya, Ts., s. 250.

323 Fahruddîn er-Râzî de en-Nazzâm'ın bu nazariyyesini üç delille iptal eder:

a- Araplar, Kur'ân gelmeden önce muârazaya muktedir oldukları halde âciz kalsalardı, Kur'ân'ın fesahatini azametli görmezlerdi. Belki onların taacübü, daha önceden Kur'ân gibi bir kelâma muktedir oldukları halde muâraza edememeleri sebebiyle olurdu. Biz biliyoruz ki Araplar, bizzat Kur'ânın fesahatine hayran olmuşlardır. O halde Nazzam'ın görüşü geçersizdir.

b- Şayet onların kelâmı, tahaddîden evvel -fesahat yönüyle- Kur'ân'ın yakın olsaydı, bununla muâraza etmeleri gerekirdi. Ve tahaddîden önceki kelâmlarıyla sonraki arasındaki fark, tahaddîden sonraki kelâmlarıyla Kur'ân arasındaki fark gibi olurdu. Böyle olmadığına göre bu düşünce de bâtıldır.

c- Kısa zamanda bilinen kalıpların unutulması, aklın zevaline delildir. Fakat Arapların aklı tahaddîden sonra da devam ettiği herkesin ma'lûmudur. Bu nedenle Nazram'ın dediği bâtıldır. (Bkz. er-Râzi, *Nihâyetü'l-İ'câz fî dirâyeti'l-mecâz*, s. 80-81.)

Süyûtî ise sarfe denilen görüşün sahiplerine şu karşılığı vermiştir "Eğer güçleri alınsaydı muâraza için toplanmalarının bir anlamı kalmazdı. Güçsüz insan olü hükmünde olduğundan, ölülerin âciz kalması söz konusu olamaz. Kaldı ki, Kur'ân'a i'câz nisbet edilmesi icmâ ile sabittir. Aslında "gerçek mu'ciz Allah'tır" sozüne gelince bu, tahaddî vaktinin geçmesiyle Kur'ân i'câzının yok olacağı anlamına gelir ki, bu da, ebedî mu'cize hakkındaki icmayı ihlâl etmek demektir." Bkz. es-Süyûti, *el-İtkân fî Ulümi'l-Kur'ân*, (Daru Kahraman, 4. basım, İst. 1978), 11, 150-151.

Taşköprü zade ise "... Eğer Kur'ân mu'ciz olmasaydı, mu'ciz Kur'ân değil Allah olur, kelâm-ı ilâhinin diğerleri üzerinde bir üstünlüğü söz konusu olmazdı." diyerek sarfe görüşünü tenkid etmiştir. (Bkz. Taşköprüzâde, *Miftâhu's-Saâde ve Misbâhu's-Siyâde fî Mevdûâtil-Ulûm*, (Dâru'l-Kütübi'l-Îİmiyye, Beyrut ts.) s.482.

Seyyid Kutub'un sarfe konusunda herhangi bir kanaat ve görüş izhâr etmediğini görüyoruz. Ancak i'câz konusunda söylediği hususlar dikkate alındığında böyle bir görüşü benimsemediği ve bu türden felsefi tartışmaları da önemsemediği için gündeme getirmediği düşünülebilir.

3- İ'câzın Vukuu ve Miktarı

Kur'ân'ın mu'ciz olduğu konusunda âlimler arasında ihtilaf yoktur. İhtilaf, yalnızca i'câzın keyfiyeti konusunda olmuştur. Cumhura göre ise i'câz, Kadîme delâlet eden şeyle vuku bulmuştur ki, o da lafızlardır. Bu konudaki farklı görüş ise, "Tahaddî kadîm (ezelî) kelâm ile yapıldı. Kadîm kelâm ise zâtî bir sıfattır. Bu nedenle Araplar güçlerinin yetmediği bir şeyle mükellef kılındılar ve âciz duruma düştüler", iddiasıyla ortaya çıkmıştır. Bu görüş sarfe mezhebini benimseyenlere aittir.[324]

Zemahşerî de, i'câzın tahaddîden sonra vuku bulduğunu belirtmiş ve bunu tefsirinin mukaddimesinde zikretmiştir.[325]

Kur'ân'dan mu'ciz olan kısma gelince, el-Bâkıllâni, bu hususta şöyle demektedir: "Kur'ân'dan mu'ciz olan miktarın en azı, uzun veya kısa bir sûre veya herhangi bir sûre kadardır. Eğer âyet bir sûrenin harfleri sayısınca olursa -Kevser sûresi gibi- bu mu'ciz sayılır. Arapların muârazadan âciz kalmaları hakkında bu miktardan daha azı için delil yoktur." demektedir. Mutezile mezhebine mensup âlimler ise her sûrenin başlı başına mu'ciz olduğunu söylemişlerdir. Doğrusu, her sûrede -kısa olsun uzun olsun farketmez- Kur'ân'ın muciz olduğu ayan beyan ortadadır.[326]

---

el-Bâkıllânî şöyle cevap vermiştir: "Eğer Kur'ân ile muâraza mümkün olsaydı, bu durumda kelâm mu'cize olmaz, sadece engelleme mu'cize olur ve bu söz, edip ve şâirlere Üstünlük sağlamazdı. Bu mezhebe taraftar olan, sanki şöyle demiş gibidir: "Aslında herkes Kur'ân'ın bir mislini getirmeye kadirdir ama, onun tertip yönünü bilmedikleri için bu hususta geri kalmışlardır. Eğer bilgi sahibi olurlarsa ona erişebilirler!" Bkz. el-Bâkıllânî, Muhammed b. et-Tayyib, İ'câzıu'l-Kur'ân, (Tah: İmadüddin Ahmed Haydar, *Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye*, 1. basım., Beyrut, 1991, s. 52-53.

324 ez-Zerkeşî, Bedruddin Muhammed b. Abdullah, *el-Burhân fi ulûmi'l-Kur'ân*, Tah: Muhammed Ebu'l-Fadl ibrahim, Tarihsiz, II, 93.

325 ez-Zemahşerî, el-Keşşâf, *Dâru'l-Meârif*, Kahire, 1977, I, 7.

326 ez-Zerkeşî, *a.g.e.*, s.93.

4- Kur'ân'm Tahaddisi ve Seyyid Kutub'un Bu Konudaki Tesbitleri

Kur'ân i'câzının tahakkuku için şu unsurlann bulunması şart kabul edilmiştir: Bunlar, tahaddî,[327] tahaddîye karşılık verme/muâraza, ve muâraza için engel bulunmamasıdır.[328]

Tahaddî, lügatte birisiyle münâkaşa etmek, ona muârazada bulunmak ve meydan okumak anlamına gelir. Istılahta da, "Kur'ân'ın ve nübüvvet-i Muhammediyyenin ebedî bir kânunu ve burhanıdır."[329] şeklinde tarif edilmektedir.

Tahaddî iki kısma ayrılabilir: Birincisi küllî tahaddî, yani Kur'ân'ın tamamıyla ilgili olan meydan okumadır. İkincisi ise cüz'î, yani Kur'ânın bir kısmına nazîre getirilmesine ilişkin tahaddîdir.[330] Bir diğer açıdan tahaddî, umûmi ve husûsidir. Umûmi tahaddî, her millete ve her seviyeye yöneltilen tahaddî, hususi tahaddî ise Araplara ve özellikle de Kureyş müş-riklerine yönelik olan tahaddîdir.[331]

Kur'ânın tahaddî üslubu o günkü fesahat[332] ve beyan ustalarını muâraza meydanına çekmek ve onlara aczlerini itiraf ettirmek için tedrici bir metot takib etmiştir. Önce Kur'ân'ın benzerini, bundan sonra uydurma da olsa 10 sûresini, son olarak da bir sûresini nazîre olarak getirmelerini istemiştir. Fakat hiçbirine de muvaffak olamamışlardır.[333]

Seyyid Kutub, tahaddinin belirli bir tertib üzere olup olmadığı konusunda önceki müfessirlerden farklı bir yaklaşıma sahiptir. Zira

---

327 Genel olarak tahaddî i'câzın şartı kabul edilmişse de, Bâkıllanî, buna itiraz etmiş ve "Eğer öyle olsaydı Hz. Musa ve Hz. İsa'nın bütün mucizelerini reddetmemiz gerekirdi; zira onların mucizelerinde tahaddi olmamıştır" diyerek tepki göstermiştir. Bkz. el-Bâkıllânî, *Î'câzu'l-Kur'ân*, s. 322.

328 es-Sâbûnî, *et-Tibyân fî ulûmi'l-Kur'ân*,

329 Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kuran Dili*, Eser Neşriyat, İst., Ts., I, 268.

330 es-Sâbûnî, *et-Tibyân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, s. 92. Küllî tahaddi için Kasas, 28/49; cüz'î tahaddî için ise Bakara, 2/23, Hûd 11/13 âyetler misal verilebilir.

331 es-Sâbûnî, *aynı eser*, s.91 vd. Tahaddi âyetleri için bkz. Bakara, 2/23-24; Hûd,11/13-14; İsrâ,17/88; Tûr, 52/33-34.

332 Fesahat, zuhur ve beyan yani açıklık demektir. Mesela, sabah aydınlığı ortaya çıkınca, '*Ef-saha's-subhu.*' denir. Bkz. İbnu Sinan el-Hafaci (ö. 466) *Sirru'l-fesâha*, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1982, s.58.

333 es-Sâbuni, *aynı eser*, s. 91 vd.

hemen bütün müfessirler tahaddînin tedricî olduğunu söylemektedirler. Ona göre tahaddîden asıl maksat, muhataplardan miktar yönüyle değil de, Kur'ân'a benzeyen sözler getirilmesinin istenmesidir. Muarızların âciz kalması da Kur'ân nevinden bir kelam getirebilme yetersizliğidir. Binaenaleyh, tahaddînin tertib üzere olması gerekmez. Kur'ân'da farklı tahaddîler bulunması, muhataplara halin gereğine göre hitab edilmesinden ibarettir. Bir defa Kur'ân'ın tamamı, bir kere on sûresi, bir kez de bir sûresi için nazire getirilmesi istenmiş ve bu hususta meydan okunmuştur. Ayrıca Kutub'a göre Kur'ân'ın zikretmediği bir şeyi tayin etme hakkı kimseye verilmemiştir.[334]

Tahaddînin bir hikmeti de, Arapları Kur'ân'ın üslup, nazm/diziliş ve metodunu düşünmeye davet etmesidir. Aczlerini anlayınca ona müracaat ettiler ve bu durum, kendilerinden sonra gelen nesillerin i'câz vecihlerini ve belagat fenlerini keşfetmesine sebeb oldu. Arkadan gelenler araştırmaları devam ettirdiler, bu konuda herkes birbirini teşvik etti, yardımlaştı ve neticede bu ilim bir disiplin haline geldi. Eğer bunu yapmasalardı, bu edebiyat yok olacak ve bugün yeryüzünde belki de, "Kur'ân, mu'cizedir" diyen bir tek insan kalmayacaktı."[335]

Tahaddînin, sadece insanlar için vuku bulmuş olması da söz konusudur. Nitekim Zerkeşî, şöyle demiştir:

"Tahaddî cinler değil, sadece insanlar için vuku bulmuştur. Zira cinler Kur'ân üsluplarının geldiği Arapça'nın ehli değildirler. Âyetteki "İnsanlar ve cinler bir araya gelseler" (İsrâ, 17/88) ifâdesinde cinler, Kur'ân i'câzının tazîmi için zikredilmişlerdir. Çünkü heyet-i ictimaiyede, ferdin sahip olmadığı bir kuvvet vardır."[336]

Kur'ân'ın tahaddîsi hakkında Seyyid Kutub'un tesbitlerine gelince, o, وَإِنْ كُنتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلَى عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنتُمْ صَادِقِينَ فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ *"Eğer kulumuza indirdiklerimizden herhangi bir şüpheye düşüyorsanız,*

---

334 *Fî Zılâl*, IV, 1461-1462.
335 er-Râfiî, *Î'câzu'l-Kur'ân*, s.239.
336 ez-Zerkeşi, *a.g.e.*, s.111.

haydi onun benzeri bir süre getirin, eğer iddianızda doğru iseniz Allah 'tan gayri şahitlerinizi (yardımcılarınızı) da çağırın. Bunu da yapamazsanız- ki elbette yapamayacaksınız- yakıtı insan ve taşlardan ibaret olan cehennem azabından sakının. Çünkü o ateş, kâfirler için hazırlanmıştır." (Bakara, 2/23-24) âyetini şöyle izah etmektedir:

"Buradaki tahaddî çok ilginçtir. Daha ilginci ise muârazamn imkân dışı olmasıdır. Şayet bunu tekzib etme imkânına sahip bulunsalardı bu fırsatı bir an bile kaçırmazlardı. Şüphe yok ki, Kur'ân-ı Kerîm'in onların muâraza edemeyeceğini belirtmiş olması ve bunun böylece tahakkuku, tartışmasız bir mu'cizedir. Eğer bu hükmü nakzedebilecek bir şeyler getirebilseler, Kur'ân'ın hucciyyeti gider ve dolayısıyla bu davadan da vazgeçilirdi. "[337]

Bir diğer münâsebetle de şöyle demektedir:

"Kur'ân'ın ulaştığı noktaya hiçbir maddî mu'cize ulaşamaz. İşte Kur'ân'ın ifâde yönü. O günden bugüne onun beyân mu'cizesine hiçkimse karşı duramamıştır. Allah o asırda onlara meydan okudu ve bu meydan okuma hâlâ devam etmektedir. Bu mevzudaki esaslar objektif olup, karşıdaki insanların mümin ya da münkir olması neticeye etki etmez. Kureyş'in ileri gelenleri inkâr ettikleri ve sevmedikleri halde Kur'ân'a karşı koyamayacaklarını nasıl anlamışlarsa, bugün ve yarının bütün câhil inkarcıları da aynı duyguları yaşayacaklardır."[338]

Seyyid Kutub, أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ وَادْعُوا مَنْ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (Yunus, 10/38) âyetini tefsir ederken, "Şüphesiz, tahaddî sabit olmuş ve bunun karşısında da acz gerçekleşmiştir; bu acziyet hâlen vardır ve ebediyyen devam edecektir." demek suretiyle i'câzın tahaddî ile gerçekleştiğine temas etmiş olmaktadır.[339]

Kutub'a göre Kur'ân'daki mukatta'/kesik harfler de meydan okumanın bir aracıdır. Bu harfler Kur'ân'ın telif edildiği harflerin numuneleridir. Mukattaa harfleri yepyeni bir dizilişle gelmekte, ancak beşer o harflere sahip olduğu ve kelimeleri bildiği halde onu ifadeye güç yetirememekte ve

337 *Fî Zılâl*, I, 48 vd.
338 *Fî Zılâl*, III, 1421.
339 *Fî Zılâl*, III, 1785.

Yaratıcı Kudretin döktüğü kalıba dökememektedir.[340] Kur'ân'la muhatab olan Araplar, bu harfleri tanıyorlar ve ona benzer harflerle nasıl bir kelam ortaya koyacaklarını da biliyorlardı. Üstelik, Kur'ân ile kendi ifadeleri arasındaki müthiş farkın da idrâkindeydiler. Zira söz sanatından anlayan herkes bu farkı anlayabilirdi (...) Aslında Kur'ân ile aynı harflerden müteşekkil beşer kelâmı arasındaki fark, tıpkı Allah'ın sanatıyla insanın eşyadaki sanatı gibidir. Allah'ın sanatı açık ve seçiktir, en küçük şeyde bile beşer sanatı ona ulaşamaz. Zira bir çiçekte değişik renklerin bölüştürülmesi, gelmiş ve geçmiş ressamların en mahiri için bir mucize olarak görülür. İşte Kur'ân'daki Allah'ın sanatı ile beşerin kendine göre kalıplara döktüğü kelâm sanatı da aynen bunun gibidir.[341]

Kur'ân'ın tahaddîsine karşı bir kısım muâraza teşebbüsleri olmuşsa da, onların bu teşebbüsleri, insanlar için istihza ve alay konusundan öte bir anlam ifade etmemiştir.[342]

B- İ'CÂZ VECİHLERİNİN SEYYİD KUTUB'A KADAR UZANAN GELİŞME SEYRİ

Fî Zılâl'deki i'câz vecihlerine ilişkin tesbitlere geçilmeden önce, başlangıcından Seyyid Kutub'a kadar bu alanda kaydedilmiş olan gelişmelere ana hatlarıyla temas edelim:

Kur'ân'ın nazmı, fesâhati, belâğatı, ğaybî haberleri, ruhlara tesiri gibi asrımıza gelinceye kadar i'câz vecihleri adına söylenen hususlar, hakikatte birbirinin benzeri ya da farklı yorumu olmuştur. Bu durum, bir güftenin farklı bestekâr ve sesler tarafından değişik biçimlerde eda edilmesine benzetilebilir.

İ'câzla ilgili ilk eserin yazılış tarihi, hicri III. asrın ortalarına kadar gitmektedir. Suyûtî'ye göre, Ebû Osman 'Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhız el-Kinânî (ö. 255/869), i'câz hakkında ilk telifte bulunan edebiyatçı ve

340 *Fî Zılâl*, IV, 2301.
341 *Fî Zılâl*, V, 2804. Ayrıca bkz. *Fî Zılâl*, IV, 2301; V, 2676, 2804.
342 Bu teşebbüsler hakkında geniş bilgi için bkz. er-Râfiî, *İ'câzu'l-Kur'an*, s. 173 vd.

aynı zamanda Mutezilî kelâmcıdır.[343] Câhız, Mutezilî bir âlim olup aynı zamanda beyân üstadlarındandır. Süyûtî, onun -sarfeyi değil-Kur'ân'ın i'câzını kabul ettiğini ifade eder.[344]

İ'câz hakkında ilk mufassal eser ise, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Vâsitî (0.306/918)'nin *İ'câzu'l-Kur'ân*'ıdır. el-Vâsıtî, Kur'ân'ın nazmıyla mu'ciz olduğunu söylemiştir. Eserin orijinali bize kadar ulaşmamıştır.[345]

Hicrî III. asırda i'câz fikrinin Kur'ân nazmı üzerinde yoğunlaştırıldığı anlaşılmaktadır.

Dördüncü asırda Ebû İsa er-Rummânî (ö. 386/992) '*en-Nüket fî İ'câzi'l-Kur'ân*'ı telif ederek el-Vâsıti'yi takib etmiştir.

er-Rummânî (ö.382/992) ise Kur'ân i'câzını şu yedi vecihle izah etmiştir:

Bütün gayretlerine rağmen muârızların, Kur'ân'la muârazadan vazgeçmiş olması, Kur'ân'ın herkese meydan okuması, muâraza etmeye kalkışanların âciz bırakılması, eşsiz belâğatı, istikbal hakkındaki doğru haberleri, harikulade olması ve bütün mucizelerle mukayese edilebilirliği.[346] Ayrıca O, Kur'ân'ın üslûbundaki beşer üstü özellikleri, ancak dilde ve üslubunda zevk-i selimi elde etmiş olanların anlayabileceklerini; avâm-ı nâsa gelince, onların bu hakikati ehl-i ilmin görüşlerine itimad ederek idrak edebileceklerini ileri sürmüştür.[347]

Aynı asırda yaşamış olan el-Hattâbî (ö. 388/998), Kur'ân i'câzının onun belâğaîtnde olduğunu genişçe izah etmeye çalışmış, ayrıca Kur'ân'ın kalplere tesir etme ve kalpleri fethetme gücünün de bir i'câz vechi olduğunu belirtmiştir.[348]

el-Hattâbî i'câzın ancak basiretle sezilebileceğini, bu sebeple konu hakkında çok ihtilâfa düşüldüğünü ve ihtilâfın i'câzın vukûunda değil

---

343 Suyûti, *el-İtkân*, II, 198.

344 er-Râfiî, *İ'câzu'l-Kur'ân*, II,144.

345 Subhî es-Sâlih, *Mebâhis*, s. 253; Nuaym el-Humusî, *aynı eser*, s. 61-62.

346 er-Rummâni, Ebu'l-Hasen Ali b. İsa, *en-Nüket fî İ'câzi'l-Kur'ân* (Selâsü Resâil fî İ'câzi'l-Kur'ân içinde), *Dâru'l-Meârif*, Mısır, Ts., s. 75.

347 Nuaym el-Humusî, *Fikretü İ'câzi'l-Kur'ân*, s. 62-64.

348 er-Rummânî, *en-Nüket*, s. 24-30 arasından özet.

keyfiyetinde olduğunu söylemiştir.[349] Hattâbî, i'câzın yalnız ğaybî haberlerde olduğunu ileri sürenlere karşı ğaybî haberlerde i'câz bulunduğunda şüphe olmamakla birlikte, bunun her sûrede var olan genel bir durum olmadığını da belirtmiştir. Ona göre Kur'ân'ın beyan şekli, bütün unsurlarıyla bir bütündür. O bütün ise Kur'ân'ın nazmıdır. Arapları âciz bırakan husûsiyyet de budur.[350]

el-Hattâbî'nin i'câz vechi olduğunu belirttiği 'Kur'ân'ın ruhlara tesiri' çok önemli bir husustur; zira çağımızda yetişen bazı müellifler de -ileride zikredileceği üzere- bu vecih üzerinde ısrarla durmuşlardır.

Hicrî IV. asır, i'câz disiplininin gelişmesi açısından verimli olmuştur denilebilir. Çünkü bir önceki asırda nazma ağırlık verilirken, bu çağda Kur'ân'ın insanlar üzerindeki psikolojik etkisi de i'câz vechi olarak zikredilmeye başlanmıştır.

Hicrî V. asırda yaşayan Ebû Bekr el-Bâkıllâni (ö.403/1112), meşhur '*İ'câzu'l-Kur'ân*'ı yazmıştır. el-Bâkıllânî'nin, eserini kendi devrinde i'câz hususunda ortaya atılan bazı kelâmî meselelere cevap vermek için yazdığı anlaşılmaktadır. Zaten o, bir kelâm âlimi olarak tanınır ve bilinir. el-Bâkıllânî, i'câzı, kelâm ilmine dayalı olarak izah etmektedir. Meselâ onun yaşadığı dönemde hâkim olan düşünce Kur'ân'ın sadece muasırları için bir mu'cize olduğu, her asır için mu'ciz olmadığı şeklindeydi. el-Bâkıllânî ise, bunun aksine Kur'ân'ın her asra hitab ettiğini ve bütün devirler için mu'cize olduğunu, bunu anlamak için de Kur'ân'ı diğer kelâmlarla mukayese etmenin kâfi geleceğini savunmuştur.[351]

el-Bâkıllâni'ye göre Kur'ân'ın i'câzı, ondaki ğayb haberlerinde, Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) ümmî oluşunda, Kur'ânın nazım, telif, tertib ve sarsılmaz sebâtındadır.[352] Ancak bu i'câz vecihlerini ilk tesbit eden o değildir, kendisinden önce de bu vecihler söylenmiştir.[353] Bu asırda da i'câz, daha ziyade, nübüvvetin isbatı amacıyla kullanılan bir delil

---

[349] A.Kerîm el-Hatib, *el-İ'câz fi dirâsâti's-sâbikîn*, I, 182 vd.

[350] A.Kerîm el-Hatîb, *a.g.e.*, I, 186-187.

[351] er-Râfiî, *İ'câzu'l-Kur'ân*, II, 152.

[352] el-Bâkıllâni, *İ'câzu'l-Kur'ân*, *Daru ihyâi'l-ulûm*, 2. basım, Beyrut, 1990, s.62-66 arasından özet.

[353] A. Kerîm el-Hatib, *a.g.e.*, I, 204.

olarak ele alınmıştır. Bunun yanı sıra Kur'ân'ın nazmı gibi edebî hususiyetleri de ihmal edilmemiştir.

Beşinci asırda i'câzla ilgilenen âlimler içinde, Ebû Bekr Abdulkâhir b. Abdurrahmân el-Cürcânî'nin (ö.471/1078) de önemli bir yeri vardır. O, yazmış olduğu '*Delâilü'l-i'câz*'ında, Kur'ân i'câzının, onun nazmında olduğunu genişçe ve delillerle isbat etmeye çalışmıştır.[354] el-Cürcâni, bu nazmın ancak edebî zevkle anlaşılabileceği kanaatini taşır.[355] Delâilü'l-i'câz'ın yanısıra i'câz çerçevesinde *er-Risâletü'ş- şâfiye* ve *Esrâru'l-belâğa* adlı iki telifi daha vardır. el-Cürcâni, bir önceki asra nisbetle Kur'ân'ın belâğî ve edebî yönüne ağırlık vermiştir.

VI. asırda el-Gazâlî (ö. 505/1111) Kur'ân'ın, dînî ve dünyevî bütün ilimlerin prensiplerini ihtiva etmesiyle mu'ciz olduğunu belirtmesiyle dikkatleri üzerine çekmiştir.[356] Buna göre Gazâlî, Kur'ân'ı, ihtiva ettiği ilimler bakımından mu'ciz olmakla tavsif etmiştir. Esasen, Gazâli'nin bu görüşü erken dönemde ifade etmesi çok önemlidir. Zira onun bu görüşü, çağımızdaki ilmî tefsir yönelişleri için teşvik edici bir konuma sahip olabilir.

İbn Atıyye (ö.543/1148), tefsirinin mukaddimesinde i'câz üzerinde durmuştur. Ona göre Kur'ân'ın i'câz vechi, Kur'ân'ın baştan sona kadar her şeyi kuşatan ilme sahip, cehl/bilgi yetersizliği, unutma ve hatadan münezzeh olan Allah'ın kelâmı olmasında aranmalıdır. O, i'câz vechini şöyle izah etmiştir: Allah, her şeyi ilmiyle kuşatmıştır. Bütün kelâmları da ilmiyle ihata etmiştir. Binaenaleyh O, bir lafızdan sonra hangi lafzın gelmesinin daha uygun olacağını "Muhît" sıfatıyla bilir. Kur'ân, başından sonuna kadar böyledir. Beşer ise cehl, unutma ve yanılma gibi kusurların yanı sıra, muhît bir ilme de sahip değildir. Kur'ân'ın nazmı fesahatin en yüksek mertebesinde gelmiştir. Bu açıdan bakıldığında "Araplar Kur'ân'a nazire getirmeye muktedir idiler ama, Muhammed gelince onların bu kabiliyeti geri alındı ve güçleri yetmedi" iddiasının bâtıl olduğu anlaşılmaktadır.[357]

---

354 el-Cürcânî, *Delâilü'l -i'câz*, Mektebetü'l-Kahire, Kahire 1977, s. 477 vd
355 A.Kerîm el-Hatib, *a.g.e.*, I, 324.
356 Nuaym el-Humusî, *a.g.e.*, s. 91, 92.
357 İbn Atıyye, *el-Kâdî Ebû Muhammed Abdulhak ibn Ğâlib*, *el-Muharraru'l-Veciz fi tefsîri'l-kitâbi'l-azîz*, Dâru'l-kiitübi'l-ilmiyye, 1. basım, Beyrut, 1993, I, 52-53.

Hülasa olarak İbn Atıyye, i’câz konusunu Allah’ın Alîm ve Muhît sıfatlarıyla izah etmekte ve bu hususta Allah’a iman edenler açısından hiçbir tartışmaya mahal bırakmamaktadır.

Kâdî İyâz’a (ö. 544) göre Kur’ân’ın i’câz vechi dörttür: Bunlar, hüsn-ü telif ve kelimelerinin birbiriyle kaynaşması, fesahati, îcâzı ve hârika belâgatıdır.[358]

Şiî müfessirlerden et-Tabresî de (ö. 548 veya 552), tefsirinde Kur’ân’ın, belâgat, ğaybî haberler, ihtiva ettiği ilimler, mânâ güzelliği, insicamlı ve tenakuzdan uzak olması yönleriyle mu’ciz olduğunu söylemiş ve bu hususlara münâfi olan sarfe iddiasını da reddetmiştir.[359]

Fahruddin er-Râzî (0.606/1209) “Nihâyetü’l-îcâz” adlı eserinde, Kur’ân’ın mu’ciz oluşunun ve i’câzının, onun fesahatinde olduğunu söylemiştir. İ’câzın delili ise, ona göre Kur’ân’la araplara meydan okunması ve onların da buna karşılık verememeleridir. Zaten âciz kalmasalardı, muârazayı terk ederek mızraklarla kendilerini ölüme atmazlardı.[360] Râzî, devamla i’câzın sarfe olduğunu iddia eden en-Nazzâm’ın, bu görüşünün doğru olmadığını ifade etmiştir. Bunun akabinde de, Kur’ân i’câzının, onun üslubunda, onda ihtilaf ve tenakuz bulunmamasında, ve gayb haberleri ihtiva etmesinde olduğu görüşünü savunanlara, bu görüşlerinin butlanını isbât etmeye çalışmış ve en sonunda tek doğru i’câz vechinin fesahat olduğunu iddia etmiştir.[361]

İbnu’l-Arabî (ö.628/1231) de mu’cizeleri aklî ve hissî olarak ikiye ayırmış, Kur’ân’ın ise ebedî mu’cize olduğunu ve Kur’ân i’câzının ancak basiretle anlaşılabileceğini ifade etmiştir.[362]

---

358 el-Kâdî Ebu’l-Fadl İyâd b. Musa, *eş-Şifâ bi ta’rîfi hukuki’l-Mustafâ*, şeriketu ve matbaatu Mustafa el-Bâbi el-Halebî ve evlâdih, Mısır, 1950, I, 166. Ayrıca Kâdî İyâd, bu dört veche ilave olarak; -Kur’ân’da geçmiş asırlara ilişkin haberlerin bulunması, Kur’ân’ın, onu dinleyenlerde hâsıl ettiği ürperti ve tesir, Kur’ân’ın dünya durdukça Allah tarafından korunması. Onu okuyan ve dinleyenlerin usanmaması noktalarını da zikretmektedir. Bak. K. İyâd, *aynı eser*, s. 173 vd.

359 Nuaym el-Humusî, *a.g.e.*, s.98.

360 er-Râzî, *Nihâyetü’l-îcâz*, Dâru’l-ilmi li’l-melâyin, Beyrut, 1985, s, 78 vd.

361 er-Râzî, *aynı eser*, s. 79-82 arasının özeti. Ayrıca daha geniş bilgi için bkz.er-Râzî, *et-Tefsîrul-Kebîr*, Dâru ihyâit-türâsi’l-arabî, Beyrut, Tarihsiz, II, 115 vd.

362 Suyûti, *el-İtkan*, II, 148 vd.

Ali b. Ebî Ali el-Amidî (ö.631/1234), i'câzın, nazm, belagat ve gayb haberlerinin bütününden hâsıl olduğunu belirtmiştir. Bu görüşüyle o, kendisinden önceki fikirlerin tamamını bir araya getirmiş, Kur'ân i'câzı konusuna dar ve sınırlı değil, daha genel ve kapsamlı bir açıdan yaklaşmaya çalışmıştır.[363]

Yedinci asırda yapılan i'câz çalışmaları ile ilgili, son olarak el-Beydâvî'yi (0.685/1286) zikredebiliriz. O, meşhur "Envâru't-tenzîl" adlı tefsirinde tahaddî âyetlerini tefsir ederken, Kur'ân'ın; fesahati, hüsn-ü nazmı, belâğatı ve mânâ mükemmelliği ile mu'ciz olduğunu ifade etmektedir.[364]

VIII. asır âlimleri içerisinde, i'câz hakkında "e*t-Tibyân fi'l-i'câz*" adlı eseri telif eden Zemlekânî'yi (ö.727/1327) anabiliriz. Suyûtî, bu kitaptan nakilde bulunarak onun i'câz görüşünü şöyle özetlemektedir: "Kur'ân'ın i'câzı, onun kelime ve terkiplerinin hârika bir tarzda telifinde ve ondaki her edebî sanatın, lafzen ve ma'nen en yüksek mertebede olmasındadır."[365] Bu değerlendirme de "nazmdaki i'câz" fikriyle hemen hemen aynıdır.

Takiyyüddin İbn Teymiyye (ö. 728) ise Kur'ân'ın muâraza edilemeyişi yönüyle mu'ciz olduğuna işaret etmiş ve bütün âlimlerin ilimleri bir araya getirilse bile, Kur'ân'da bulunan ilimlerin ancak bir parçasını oluşturabileceğini belirtmiştir.[366]

İbn Cüzeyy el-Kelbî (ö. 741), i'câzı on vecihle izah etmiştir. Bunlar: Kur'ân'ın fesahati, nazmı, ilginç üslubu, insanların ona muâraza edememeleri, ümmî olan Resûlullah'ın geçmiş ümmetlere dâir verdiği haberler, geleceğe dair verdiği gayb haberleri ve bu haberlerin aynen vukû bulması, Zât-ı Ulûhiyetin varlığı ve birliği ile ilgili getirilen deliller ve inkarcılara verilen cevaplar, helâl ve haram gibi insanların menfaatleri ve hidâyetleri için getirilen hükümler, Kur'ân'ın noksanlık, ziyâdelik ve tahriften korun-

---

363 el-Amidî, *Ğâyetü'l-Meram fî ilmi'l-Kelâm*, (Tah: Hasan Mahmûd Abdullatîf, *el-Cumhûriyyetü'l-Arabiyyetü'l-Müttahide*, *el-Meclisü'l-a'lâ li'ş-şuûni'l-İslâmiyye*, *Lecnetü İhyâi't-Turâsi'l-Arabî*, Kahire, 1971, s. 334. Krs.Alûsî, *Rûhu'l-maânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-seb'il-mesânî*, (Dâru'l-fikr, Beyrut, 1987, I, 29.

364 el-Beydâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, Mısır, 1955, I, 15.

365 es-Süyûti, *el-İtkan*, II, 151.

366 Nuaym el-Humusî, *Fikretü i'câzi'l-Kur'ân*, s. 113.

muş olması, kolaylıkla ezberlenebilmesi ve okuyan ve dinleyenlerin tekrardan usanmamalarıdır.[367]

Yine bu asırda, Yahya b. Hamza el-Alevî (ö. 749/1348), konuyla ilgili "*et-Tırâz fi'l-belâğa*" adlı bir eser yazmıştır ki, ona göre Kur'ân'ın i'câzı, sûrelerin baş ve sonlarında ve âyetlerin başlangıç ve fasılalarında görülen meziyyetlerde aranmalıdır.[368] Ayrıca, bu zâtın sarfe görüşünü benimsediği bilinmekte ise de, bazı Şiî müellifler bu görüşün ona isnadının şüpheli olduğunu söylemektedirler.[369]

VIII. asır âlimlerinden biri de *Râğıb el-Isfahânî*'dir. (ö.749/1348) Suyûtî, onun i'câz görüşünü şöyle açıklar: "Bil ki Kur'ân'ın i'câzı iki kısımdır. Birincisi, bizzat Kur'ân'a ilişkin olan i'câz, ikincisi ise, insanları muârazadan menetmesiyle alâkalı olan i'câzdır. Bizzat Kur'ân'la ilgili i'câz, onun fesahat, belâgat veya anlamıyla ilgilidir..."[370] Bu görüşüyle Isfahânî, önceden beri söylenegelen sarfe nazariyyesiyle Kur'ân'ın nazm veya telif bakımından mu'ciz olduğu görüşünü birleştirme/cem' yoluna gitmiştir.

el-Muvâfakât'ın müellifi Endülüs'lü âlim eş-Şâtıbî (ö.790/1388) de i'câzla ilgili olarak, ilmî tefsir hakkındaki görüşüyle bilinmektedir. O, Kur'ân'ın bütün ilimleri ihtiva ettiği tezini öne süren ilmî tefsir anlayışını reddeder. Ona göre Kur'ân'ın i'câzı fesahatindedir. Bunun gerekçelerini ise mezkûr eserinde sıralar.[371]

ez-Zerkeşî (ö.794/1391) '*el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*'ında, Kur'ân'ın üslubu üzerinde çokça durmuştur. ez-Zerkeşî'nin i'câz fikrinin özü şudur: "Ehl-i tahkike göre i'câz, önceki görüşlerin -sadece birinde değil-bütününde aranmalıdır. Ona göre i'câzın bir tek düşünceye hasredilmesinin anlamı yoktur. Onun öne çıkardığı bazı i'câz yönleri ise şunlardır: Kur'ân'ın -

---

[367] İbn Cüzeyy, Ebul-Kâsım Muhammed ibn Ahmed, *Kitâbu't-teshîl li-ulûmi'l-tenzîl*, Matbaatü Hassan, Kahire, ts., I, 23-24.

[368] Nuaym el-Humusî, *aynı eser*, s.246.

[369] Tevfik el-Fekiki, *İ'câzu'l-Kur'ân fi mezhebi'ş- şîati'l-imâmiyye*, Risâletü'l-İslâm, III. cilt, sayı: 3, s. 301.

[370] es- Suyûtî, *el-İtkân*, II, 152.

[371] eş-Şâtıbî, Ebû Ishak, *el-Muvâfakât fî usûli'ş-şerîa*, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, Ts., III, 292 vd.

mümin olsun münkir olsun- dinliyenlerin kalp ve kulaklarına saldığı güzel duygu ve etki, sürekli gençlik ve canlılığını koruması, akıcılığı (cezâlet) ve tatlılığı ('uzûbet) cem'etmesi -ki bu iki özellik beşerin sözlerinde genellikle bir arada bulunması mümkün olmayan ve birbirine zıt iki vasıftır- ve son kutsal kitap olup diğer kitaplara ihtiyaç hissetmemesi, aksine, o kitapların Kur'ân'ın açıklamasına ihtiyaç duymasıdır."[372]

IX. asır âlimlerinden İbn Haldun, Mukaddime'sinde, beyan sanatından bahsederken, Kur'ân'ın belâğatindeki i'câzı nazara vermiş, onun ise ancak lisan zevkine sahip olanlar tarafından idrak edilebileceğini söylemiştir. Ona göre nazm ve nesir yönüyle bir kelâmın sanatı mânâlarında değil, lâfızlarındadır. Anlamlar lâfızlara tâbidir ve lâfızlar da anlamlar için birer kalıp ve zarftan ibarettir.[373]

es-Süyûtî'nin (ö.911/1505) *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân* adlı meşhur eserinde i'câzla ilgili olarak kendisinden önceki tanınmış şahsiyetlerin i'câz görüşlerini hülâsa olarak nakletmiş, fakat muayyen bir tercih yapmamıştır.[374]

İbn Kemâl Paşa (ö.938/1533), *İ'câz-ı Kur'ân* adlı risalesinde Kur'ân'ın, belâğatiyle değil sarfeyle mu'ciz olduğunu, sadece insan ve cinleri değil, melekleri de âciz kıldığını öne sürmüştür.[375] Bu sünnî âlimin böyle bir görüşe sahib olması, câlib-i dikkattir. Çünkü sarfe görüşünü ileri sürenler, genellikle, ya Mu'tezile veya Şîa mezhebine meyleden şahsiyetler olmuştur.

eş-Şirbînî, *es-Sirâcü'l-Münîr* adlı eserinin mukaddimesinde, i'câzın, Kur'ân'ın nazm ve muhtevasında olduğunu; ilimlerinin sırları için bir nihayet bulunmadığını ve her zaman, öncekilerin bilmediği yeni hakikatlerin keşfedilebileceğini ifâde etmiştir.[376]

Onikinci asırda ise bu sahada bir görüş sahibi olarak Şah Veliyyullah ed-Dehlevî'yi (ö. 1176) zikredebiliriz.

---

372 *el-Burhân*, II, 106-107.

373 İbn Haldun, *Mukaddime*, Dârul-fikr, Ys, Ts., s. 577.

374 es-Suyûtî, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*, II, 148-160 arasından özet.

375 Kemalpaşazâde, Şemseddin Ahmed ibn Süleyman, *Risale fi İ'câzi'l-Kur'ân* (Tah: M. Mahfuz Ata, İstanbul, 1992, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, s.71. vr. 202b.

376 Nuaym el-Humusî, *aynı eser*, 160-175.

ed-Dehlevî, en çok Kur'ân'ın üslubu üzerinde durmuş, bunun yanı sıra onun ğayb haberleri, yüksek belâgatı ve teşrî bakımından mu'ciz olduğunu kaydetmiştir.[377]

Onüçüncü asırda "*Fethu'l-Kadîr*" adlı tefsirin müellifi, muhaddis, müfessir ve fakîh olan eş-Şevkânî (ö. 1250) tefsirinde Kur'ân'ın sarfe ile değil, onda bulunan üstün belâgat ile mu'ciz olduğunu ifade etmektedir.[378]

XIII. asırda i'câzdan bahseden âlimler arasında el-Âlûsî (ö.1270/1853) görülmektedir. O, Kur'ân'ın i'câzını şöyle tanıtır: "Kur'ân, bir bütün olarak ve cüziyyatıyla -hatta en kısa sûrede bile- nazm, belâgat ve ğaybî haberleri bakımından mu'cizdir. Bazen bir âyette bu i'câz yönleri bütünüyle görülür, bazen de gaybî haberler konusunda olduğu gibi bütünüyle görülemeyebilir. Ancak bu durum Kur'ân için bir nakîsa veya kusur sayılmaz.(...)"[379]

Ondördüncü asra gelince, bu asrın başından günümüze kadar i'câz vecihleri konusunda birçok âlim söz söylemiştir. Onların metotları ve bakış açılan ise farklılık arz etmiştir. Kısaca bu asırdaki i'câz yönelimi, iki kısımda mütâlâa edilebilir:

Birincisi, ilmî i'câz yönelişidir ki, başlıca temsilcileri, Abdullah Fikrî,[380] Muhammed Tevfîk Sıdkî,[381] Tantâvî Cevherî (ö. 1940),[382] Ali Fikrî[383] gibi şahsiyetlerdir.

İkincisi ise, i'câz vecihleriyle ilgili diğer yönelişlerdir ki, bu kısım,

---

377 ed-Dehlevî, Şah Veliyyullah, *el-Fevzü'l-Kebîr fî usûli't-tefsîr*, (Farsça'dan Arapça'ya Ter.: Süleyman el-Hüseynî en-Nedvî, *Dârul-beşâiri'l-islâmiyye*, Beyrut, 1987, s.101-103.

378 eş-Şevkânî, Muhammed Ali ibn Muhammed, *Fethu'l-Kadîr, Dâru'l-hayr*, 1. basım, Beyrut, 1992, I, 55; II, 506.

379 el-Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, I, 27-32.

380 Bu zât, günümüz modern Astronomi ilmi ile Kur'ân âyetleri arasında mukayese yaparak bir muvâzene kurmaya çalışmıştır. Bkz. Nuaym el-Humusî, *aynı eser*, s. 219-220.

381 *Durûsü süneni'l-kâinât* adında Fizik, Kimya, Anatomi gibi bilimlerin getirdiği açıklamalarla Kur'ân âyetlerini tefsir etmeye çalışmıştır. Bkz. Nuaym el-Humusî, *a.g.e.*, s. 221-223.

382 '*Tefsîru'l-cevâhir*'in müellifidir. Tantâvî bu eserinde Kur'ân'ın modern çağımıza dair bütün ilmî keşifleri ihtiva ettiğini izah etmek suretiyle ilmî i'câzı göstermeye çalışmıştır. (Bkz. Nuaym el-Humusî, *a.g.e.*, s. 223 vd.

383 "*el-Kur'ân: Yenbûu'l-ulûm ve'l-irfân*" adlı üç cüz bir eser vermiştir. Yorumlarında zorlamalar görülmektedir. Bkz. Nuaym el-Humusî, *a.g.e.*, s.230 vd.

sadece ilmî i'câz değil, i'câzın diğer yönleri üzerinde de durmuş olan âlimlerden teşekkül etmektedir. Bu grubun başlıca temsilcileri ise şunlardır:

Cemâleddîn el-Kâsimî (ö. 1914), "*Mehâsinu't-te'vîl*" adlı tefsirinde i'câzdan bahsetmiş; i'câzın belagatta, söz kalıplarının güzelliğinde, anlamın kuvvetinde, geçmiş milletlerin durumundan ve gelecekle ilgili verdiği haberlerde olduğunu belirtmiştir.[384]

Muhammed Reşid Rızâ (ö. 1354/1935) *Tefsîru'l-menâr*'da yer yer Kur'ân'ın edebi i'câzına temas etmiş, hatta Kur'ândaki i'câz vecihleri hakkında kısa bir bölüm ayırmıştır. Burada Kur'ân'ın yedi vecihle mu'cize olduğunu belirtmiştir.[385]

er-Râfiî (ö. 1937/1356),[386] Kur'ân'ın dört açıdan muciz olduğunu söylemiştir: Kur'ân mûsikîsi, bilimlerin kaide ve prensiplerini ihtiva etmesi, haşiv ve ziyadeden uzak olması, nazmı ve mantıkî yönü.[387]

Felsefe, Kelâm ve Tefsir alanlarında eserleri olan Mısır'lı bir ilim ve fikir adamı olan ve tefsir sahasında *el-Mushafu'l-Müfesser*, Tefsir Tarihi alanında *Safvetü'l-irfân fî tefsîri'l-Kur'ân* ve Kur'ân'ın tercemesiyle ilgili *el-Edilletü'l-'İlmiyye 'âlâ Cevâzi Tercemeti'l-Kur'ân* adlı eserleri bulunan Ferit Vecdi (ö. 1954)[388] i'câza daha farklı bir açıklama getirmiş ve gerçek i'câzın Kur'ân'daki yüksek ruhâniyyet olduğunu belirtmiştir.[389] Aslında bu tesbit ilk dönemlerde el-Hattâbî tarafından söylenmiştir; fakat, bunu "hakiki i'câz" vurgusuyla ilk defa Ferit Vecdi öne sürmüştür. Bu görüşüyle

---

384 el-Kâsımî, Cemâleddîn, *Tefsir ilminin Temel Meseleleri*, Ter: Sezai Özel, İz Yay., İstanbul, 1990, s.244 vd.

385 Nuaym el-Humusî s, 313 vd. Bu yedi madde özetle şöyledir: Kur'ân'ın üslubu, nazmı, belağatı, gayb bilgileri, çelişkiden uzak oluşu, zamanın onun içindeki dînî ve hukuki hiçbir hükmü iptal edememesi ve beşer için bilinmeyen meseleleri gerçekleştirmesi. Bkz. er-Rûmî, *el-İ'câz*, I, 469.

386 Mustafa Sâdık b. Abdürrezzak b. Saîd b. Ahmed b. Abdulkâdir er-Râfiî, edîb, şâir ve yazardır. Aslen Trablusşam'lıdır, Behtîm'de doğmuş Tanta'da vefat etmiştir. Eserlerinden bazıları şunlardır: Dîvânu Şi'r, *Târîhu Âdâbi'l-Arab*, *İ'câzu'l-Kur'ân vel-Belâğatü'n-Nebeviyye*, Tahte *Râyeti'l-Kur'ân*, *Resâilül-ahzân*, *Vahyu'l-kalem*...ilh. Bkz. Ziriklî, el-Alâm, VII, 235.

387 Bkz. er-Râfiî, *İ'câzu'l-Kur'ân*, s.212, 265.

388 Yavuz, Yusuf Şevki, TDV *İslâm Ansiklopedisi*, Ferit Vecdi mad. XII, 393-395.

389 A. Kerîm el-Hatîb, *el-İ'câz fî dirâsâti's-sâbikîn*, I, 237.

o, diğer i'câz vecihlerini ikinci plana atmakta ve İslâm bilginlerinin genel kanaatine muhalif gibi görünmektedir.

Muhammed Abdullah Drâz (ö. 1958) "*en-Nebeü'l-azîm*" isimli eserinde, Kur'ân'ın daha ziyâde bir dil mu'cizesi olduğunu vurgulamıştır.[390] Ayrıca bu eserde müellif, âyetler ve ihtiva ettikleri konular arasındaki münâsebet üzerinde durmuş ve Kur'ân'ın eşsiz üslubu ile hem avamı hem de havâssı tatmin ettiği hususunu vurgulamıştır.[391]

Bedîüzzaman Saîd Nursî'ye (ö. 1960) göre, "Kur'ân'ın i'câzı onun nazmında tecelli eder. Parlak i'câz ancak onun nazmındaki nakışlardır."[392] O, temelde Arap ediplerinin ve Kur'ân müfessirlerinin söyledikleri hususların dışına çıkmamışsa da, verdiği misallerle ve özellikle de bu misalleri yorumlamasıyla temayüz etmiştir. Sözler adlı eserinde de bu konuya genişçe yer vermiştir.

Seyyid Kutub'a Göre İ'câz Vecihleri

Müfessirimiz, tefsirinde çeşitli münâsebetlerle Kur'ân'ın değişik i'câz vecihlerine temas etmektedir. Dile getirdiği bu vecihlere geçmeden önce, onun daha önce bu konuda yapılan çalışma ve değerlendirmeler hakkında yapmış olduğu bazı mütâlâalarını ve bir kısım tespitlerini sunmak istiyoruz. O, kısaca şöyle demektedir:

"Bazı insanlar Kur'ân'da gördükleri teşrî', esneklik (mürûnet) ve câmiiyyet (şumûlllülük) yönlerini Kur'ân'ın en büyük meziyyeti sayarlar. Yine onlar, Kur'ânî ifade üslubunun bu meziyeti taşıdığını ve dolayısıyla i'câzın bunda gizli bulunduğunu zannederler. Bazıları da, anlamlarla ifâde tarzını birbirinden ayırıp Kur'ân'ın i'câzını, anlam ve üslup diyerek ayrı ayrı incelerler. Biz ise şöyle diyoruz: Aslında Kur'ân'ın takib ettiği üslup, onun maksat ve konularını ortaya çıkaran en önemli esas olmuştur. Kur'ân'ın ifâde üslubu, onun maksat ve mevzularını ifade etmeye kâfi-

---

390 Abdullah Drâz, *en-Nebeü'l-Azîm*, Ter: Suat Yıldırım, Akçağ yay., Emel matbaacılık, Ankara, 1985, s. 110.

391 Dıraz, *a.g.e.*, s. 164 vd.

392 Nursî, Bediüzzaman Saîd, *İşârâtü'l-i'câz fi mezânni 'l-icâz*, (Tah: İhsan Kasım es-Sâlihî, *Dâru'l-enbâr*, Bağdat, 1989, s. 29.

dir."[393] Görüldüğü gibi Seyyid Kutub, burada Kur'ân i'câzının, takib ettiği edebî üslup ve metodunda aranması gerektiğini, üslup ve anlamı ayırmanın ise gereksiz bir gayret olduğunu söylemektedir.

Seyyid Kutub bir başka yerde Kur'ân'ın üç i'câz vechine dikkat çekmektedir: "Kur'ân, ifâdelerinde, metodunda (menhec) ve benzersiz bir toplum meydana getirmede mu'cizdir."[394]

Bir başka münâsebetle Seyyid Kutub, "İ'câz, sâdece lâfız, ifâde ve üslupta değil, aynı zamanda metod, teşrî ve psikoloji yönlerinde de söz konusudur. Edebî formasyona sahip olanlar bu yöndeki i'câzı başkalarından daha iyi idrak ederler. Aynı şekilde ictimaî, hukukî, psikolojik ve genel anlamda insanî düşünce alanında söz sahibi olanlar da bu Kitap'taki konulu i'câzı "el-i'câzu'l-mevdûî" daha derin bir tarzda anlarlar..."[395] diyerek, i'câz hakkında yeni ufuklar göstermektedir.

Netice olarak diyebiliriz ki, XX. asırda i'câz disiplinine yeni yorumlar getirilmiş ve bu Kur'ân ilmi yeniden eski canlılık ve hareketliliğini kazanmaya başlamıştır. Kimileri, Kur'ân'ın bir ruh olduğunu ve bu ruhâniyet sayesinde insanların gönüllerine tesir ettiğini söylemek suretiyle onun müessiriyetine dikkat çekmiş, kimileri buna yakın bir izahla Kur'ân'ın mûsikî ritmine bakarak bu yönüyle eşsiz olduğunu söylemiş, bazıları da Kur'ân'ın eşsiz tasvir ve anlatımını içtimâi ve ruhî açıdan inceleyerek bu ilimde daha önceden işaret edilen i'câz vecihlerine yeni derinlikler kazandırmışlardır.

Kanatimizce i'câz vecihleri ile ilgili yeni yeni yorumların ortaya çıkması, Kur'ân'ın i'câz yönlerinin bitmeyeceğine ve her asırda gelen Kur'ân ehlinin, onda gizli bulunan cevherler keşfedeceğine dair bir işarettir. Nitekim es-Sekkâkî (ö. 626/1229), Kur'ân'ın i'câz vecihlerinin sınırlı olmadığını, onun i'câzının zevke göre değişeceğini, her âlimin ondan farklı bir i'câz yönü çıkarabileceğini ve bu zevki kesbetme yolunun da uzun müddet Belâgat ilmine hizmetten geçtiğini söylemiştir.[396] Ayrıca M. İbrahim

---

393 Seyyid Kutub, *et-Tasviru'l-fenni*, s.196.
394 Seyyid Kutup, *Fî Zılâl*, II, 1093.
395 *Fî Zılâl*, III, 1785-1786.
396 es-Sekkâki, *Miftâhu'l-ulûm*, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut , ts., s. 416.

Şerîf de: "Aslında günümüze kadar beşer aklı Kur'ân'ın bütün i'câz vecihlerini sayabilmiş değildir; zaten bu da imkan dışıdır. Beşer onun âyetlerini düşündükçe ve tefekkür ettikçe ona ait yeni i'câz vecihleri ortaya çıkarılmış ve Kur'ân'ın Hakk olduğu gün ışığı gibi ortaya çıkmıştır." diyerek aynı hususu teyid etmektedir.[397]

C- FÎ ZILÂL'DE İ'CÂZ VECİHLERİ

1- Kur'ân'ın Üslûbundaki İ'câz

a) Kur'ân Üslubunun Genel Tanıtımı

Dil ile üslubu birbirinden ayrı düşünmek mümkün değildir.[398] Zira Kur'ân'ın veya herhangi bir eserin üslubu söz konusu olduğunda kullanılan dil malzemesi göz ardı edilemeyecek bir konudur.

Üslup kelimesi lügatte; uzanan yol, arslanın boynu ve burnu havada olmak anlamlarına geldiği gibi,[399] oluş, deyiş veya yapış biçimi, tarz, biçimlendirme ve söyleyiş özelliği ve kendine özgü anlatış biçimi anlamlarına da gelmektedir.[400] Istılahta ise üslup, 'konuşanın, konuşması esnasında izlediği yol' şeklinde tarif edilmektedir.[401]

Kur'ânın üslubu, cümlelerinin teşkilinde ve kelimelerinin seçilmesinde kendine mahsus olan anlatım tarzı demektir. Kelimeler ve sentaks kaideleri lisanda değişmediği halde, söyleyenler ve yazanlar ayrı ayrı üsluplara sahip bulunurlar. İşte Kur'ân-ı Mu'cizu'l-Beyân da, kelimeleri ve cümle yapıları bakımından Arapça'nın dışına çıkmadığı halde başkalarından hemen ayırt edilebilen kendine has bir ifade tarzına sahiptir.[402]

Kur'ân tamamıyla hitabet üslubu olmadığı gibi, Arap şiirine muhalif bir üslupla ve ezberlenmesi ve okunması hedeflenen bir kitab olarak gel-

---

397 M. İbrahim Şerif, *İtticâhâtü't-tecdîd*, s. 546.

398 Aktaş, Şerif, *Edebiyatta Üslup ve Problemleri*, Akçağ Yay., Ankara, 1986, s.11.

399 el-Fîrûzâbâdî, *Muhammed Mecduddîn*, el-Kâmûsu'l-muhît, Dâru'l-cîl, Beyrut, ts. I, 86.

400 Heyet, Türkçe Sözlük, TDK yay., Ankara, 1988, II, 1537.

401 ez-Zerkânî, Menâhil, II, 325.

402 Yıldırım, Suat, *Kur'ân-ı Kerîm ve Kur'ân İlimlerine Giriş*, Ensar Neşr., 3.basım, İstanbul, 1989, s. 119 vd.

miştir. Kur'ân nazmı tamamen orijinaldir ve eski söz üsluplarına tıpa tıp uymamıştır. Meselâ Kur'ân bir taraftan öğüt verirken diğer taraftan da yasamada bulunur. Kur'ân nazmı görünüş itibariyle Arapların hitaplarına benzerse de gerçek bir âlim ondaki anlam tabakalarından, âdâb ve yasama ile alâkalı pek çok hükümler istinbat edebilir.[403]

Kur'ân dil ve üslubuyla mu'cizdir. Hârika üslubuyla devrinin en büyük ediplerine karşı meydan okumuş, onlar da Kur'ân karşısında aczlerini itiraf etmişlerdir. Arap Dili o günden bugüne çok değişimler, iniş ve çıkışlar yaşadığı halde Kur'ân, dil bakımından hep zirveyi tutmuştur. Bütün tazelik ve taravetiyle her asrın insanına meydan okumaktadır.[404]

Bir beliğ belagat ve beyânda ne kadar mükemmel olursa olsun farklı mânâ ve mevzuları aynı düzeyde ve hârika bir şekilde ifâde etmesi mümkün değildir. Bilakis onun sözü ve kelâmı, konuların değişmesine göre farklılık gösterir. Belki bir anlamı güzel ifâde edebilir ama başka bir konuya geçince duraksar ve başarısız olur. Kur'ân'a gelince onda böyle bir durum söz konusu olamaz. Gerek kıssa ve gerekse helâl ve haram konuları olsun, farklı konulardaki bütün âyetlerin aynı düzeyde yüksek bir beyân olduğu görülür. Bu husus Kur'ân'ın üslubuna has bir özelliktir.[405]

Kur'ân'ın bir diğer üslup özelliği de farklı kültür, yer ve zamana aynı anda ve tek kelâmla hitâb etmesidir. Anlatılan mânâ aynı fakat bu mânânın bir yüzeyi, bir derinliği ve birde kökleri vardır. İşte âyetler öyle bir üslup kullanır ki, bu üç tabaka anlamın bütününü içine alır.[406]

Kur'ân üslubunun bir diğer husûsuyeti de "tasrîf" tir. Kur'ân bu üslüba şu âyetlerle dikkat çekmektedir:

وَلَقَدْ صَرَّفْنَا لِلنَّاسِ فِي هَذَا الْقُرْآنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ فَأَبَى أَكْثَرُ النَّاسِ إِلَّا كُفُورًا "*Bu Kur'ân'da Biz her türlü mânayı, çeşitli tarzlarda tekrar tekrar açıkladık. Ama insanların çoğu inkârcılıkta ısrar ettiler.*" (İsra, 17/89) وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فِي هَذَا الْقُرْآنِ لِيَذَّكَّرُوا وَمَا

403 İbn Aşûr, *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*, ed-Dâru't-tenviriyye li'n-Neşr, *ed-Dâru'l-cemâhîriyye* li'n-neşr ve't-Tevzî' ve'l-İ'lâm, Ys. Ts. I,115 -133' den özet.

404 ez-Zerkâni, Muhammed Abdülazîm, *Menâhilü't-irfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru ihyâi'l-kütübi'l-arabiyye, Beyrut, ts., I, 228-229.

405 el-Bûtî, *Ahsenul-Hadîs*, s. 100 vd.

406 el-Bûtî, *Ahsenul-Hadîs*, s. 102.

يَزِيدُهُمْ إِلَّا نُفُورًا *“İnsanlar düşünüp ders alsınlar diye Biz Kur’ân’da bu gerçekleri farklı üsluplarla beyan ettik. Ne var ki bu, onları daha da kaçırmaktan başka bir sonuç vermedi.”* (İsra, 17/41) وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فِي هَذَا الْقُرْآنِ لِلنَّاسِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ وَكَانَ الْإِنسَانُ أَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلًا *“Biz bu Kur’ân’da, insanlar için her türlü misal ve öğüdü, farklı üsluplarla tekrar tekrar ifade ettik. Fakat birçoğu bunları anlamadı. Zira bütün varlıklar içinde tartışmaya en düşkün olan, insandır.”* (Kehf, 18/54)

Bu ve benzeri âyetlerden anlaşılmaktadır ki, Kur’ân, tevhid ve toplum ıslahını gerçekleştiren emirleri çeşitli beyan şekilleriyle anlatır. Tehdid ve uyarmaktan müjdelemeye, kınama ve yadırgamadan Allah’ın yaratıklarını ve iç dünyamızı düşünmeye davete, ondan, akıl ve idrak sahiplerinin anlayacağı ibretli kıssalara kadar muhtelif söz üslupları ve tesir yollarıyla kalbi olan veya kulak verenlere hitap eder.

Seyyid Kutub da, Kur’ân üslubunun önemli bir hususiyeti olan esneklik (murûnet) özelliğini kastederek şöyle demektedir:

“Bir âyet, kendi içinde tutarlı ve mütenâsip olarak mütenevvi anlamlar ihtiva eder. Anlamlardan her birisi ifadede veya mânâlar arasında herhangi bir karışıklığa düşmeksizin, beyandan kendine düşen payı eksiksiz bir şekilde alır. Her mesele ve her hakikat, farklı alanlarda o tek âyet ile istidlalde bulunulacak tarzda kendisine uygun keyfiyeti kazanır. Her defasında aynı âyet, delil getirildiği konuda sanki o saha ve o konu için vazedilmişçesine asıl bir unsur olarak görünür. Bu olgu bu kadar işaretten daha fazla izaha ihtiyaç duymayan açık seçik Kur’ânî bir hakikattir.”[407]

b) Fî Zılâl’de Kur’ân Üslubunun Üstünlüğünün ve Mu’ciz Olduğunun İfâde Edilmesi

Şüphesiz ki, Seyyid Kutub, tefsirinde Kur’ân’ın üslubuyla mu’ciz olduğunu bildirmiş ve bunu birbirinden ilginç misallerle açıklamıştır. Aslında Fî Zılâl’deki Kur’ân üslubu konusu, oldukça geniş ve müstakil bir araştırma konusu olabilecek bir muhtevaya sahiptir. Fakat bizim konumuz i’câz olduğundan, burada, onun yalnızca Kur’ân üslubunun mu’ciz ve

---

407 *Fî Zılâl*, III, 1787.

eşsiz olduğuna dair tespitlerini arz etmekle iktifa edeceğiz. Bunu da edebî üslup ve hitâbî üslup ve diğer müteferrik üsluplar şeklinde üç kısımda ele alacağız:

Şimdi Kutub'un belirtilen çerçeve içinde mevzu hakkındaki tesbitlerini kaydedelim:

1) Edebî Üslup Konusundaki Tespitleri

Bu konudaki misallere geçmeden önce Kur'ân'ın, şiir üslubundan farklı olduğunu çok veciz ifâdelerle anlatan Seyyid Kutub'un şu tesbitini zikretmeden geçemeyeceğiz:

"Kur'ân'ın üslubuyla şâirlerinki tamamen farklıdır. Zîra Kur'ân, aydınlık bir yolda ve belirli gayeye doğruca ve sapmadan ilerler. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), yarınki sözüyle çelişkili olacak bir şey söylemez. Değişen arzu ve tepkilerinin peşinde de gitmez. O, ancak davet konusunda ısrar eder, inancında sabit durur ve eğriliği olmayan dosdoğru bir metodu kendine şiar edinir. Şâirler ise böyle değildir. Onlar, değişip duran his ve tepkilerinin esiridirler. Onlar üzerinde hisler hâkimdir. Bir konuyu bir an siyah, bir an beyaz görürler. Memnun olup bir söz söylerler; öfkelenir başka bir söz söylerler. Kısaca onlar sürekli değişen mizaçlara sahip kimselerdir. Diğer yandan şâirler, vehmin etkisiyle zihinlerinde birçok âlem tasavvur eder ve o âlemlerde yaşarlar. Hayallerinden bazı fiilleri ve neticelerini geçirirler, sonra bunları vuku bulmuş gerçekler zannederek etkilenirler. Böylece gerçekliği olan şeylerle ilgileri azalır. Çünkü onlar hayallerinde başka bir dünya tasavvur eder ve onun üzerinde yaşarlar. Buradan da şiirle Kur'ân'ın farkı ortaya çıkmaktadır."[408]

"Şiir, mûsıkî ritmine, güzel hayallere, güzel suret ve gölgelere sahip olabilir ama bu, katiyyen Kur'ân'a benzeyemez ve onunla karıştırılamaz. İkisini ayıran temel bir fark vardır: Bu Kur'ân, hayat için değişmeyen, sabit ve mütekâmil bir sistemi anlatır. Ama şiir, birbiri ardına gelen etkilenmeler ve coşan duygulardan ibarettir. Hayata bakışı sabit değil, her an değişiklik gösterir." (...)[409]

---

[408] *Fî Zılâl*, V, 2621.
[409] *Fî Zılâl*, VI, 3686.

Fî Zılâl'in birçok yerinde Seyyid Kutub, Kur'ân üslubunda seçkin kelimeler kullandığına dikkat çekmektedir ki, numune olarak iki misal vermek yeterlidir. Şimdi onun edebî üslup konusundaki verdiği misalleri kaydedelim:

1. **Misal**: ولاَ تُصَعِّرْ خَدَّكَ لِلنَّاس "*Kibirli davranarak insanlara yüzünü dönme.*" (Lokman, 31/18) mealindeki âyeti üslubu açısından şöyle tahlil eder:

صعر, develere isabet edip de boyunlarını aşağıya doğru eğdiren bir hastalıktır. İşte Kur'ân üslubu sa'r'a benzeyen hareketten, yani kibir ve insanlara böbürlenerek surat asmaktan nefret ettirmek için bu tabiri özel olarak seçmiştir.[410]

İkinci olarak Hacc sûresindeki,

يَاأَيُّهَا النَّاسُ ضُرِبَ مَثَلٌ فَاسْتَمِعُوا لَهُ إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ لَنْ يَخْلُقُوا ذُبَابًا وَلَوْ اجْتَمَعُوا لَهُ وَإِنْ يَسْلُبْهُمْ الذُّبَابُ شَيْئًا لَا يَسْتَنقِذُوهُ مِنْهُ ضَعُفَ الطَّالِبُ وَالْمَطْلُوبُ "*Ey insanlar! İşte size bir misal veriliyor, ona iyi kulak verin: Sizin Allah'tan başka yalvardığınız bütün sahte tanrılar güç birliği yapsalar, bir sinek bile yaratamazlar. Hatta sinek onlardan bir şey kapsa, onu dahi kurtarıp geri alamazlar. İsteyen de, kendinden istenilen de, kaçan da kovalayan da ne kadar güçsüz!*" (Hac, 22/73) âyetinde gözlediği Kur'ân üslubuna ve kullanılan seçkin lâfızlara şöyle dikkat çeker:

"Sineklerin yaratılması, deve ve filin yaratılması gibi beşer için muhaldir. Çünkü sinek de o mucize olan hayat sırrını ihtiva eder. Ve yaratmanın imkansızlığı noktasında fil ve deve eşittir. Fakat mu'ciz Kur'ân üslubu, hakir ve küçük sineği misal olarak seçmektedir. Zira onu yaratmaktan âciz olmak, insan hissine, deve ve fili yaratmanın verdiği acziyetten daha ziyade bir acziyet hissettiriyor. Ve bu tabirdeki hakikati de ihlâl etmiyor. İşte bu Kur'ân'ın dikkat çekici ve ilginç üslub özelliklerindendir."[411]

2. **Misal**: Seyyid Kutub, "Bir sûrenin, diğer sûrelerde işlenmiş bir konuyu diğer surelerden ayırıcı bazı üslup özellikleri ile ele alması ve sûreyi okuyanın, aynı konuyu sanki yeni okuyormuş gibi hissetmesini"

---

[410] *Fî Zılâl*, V, 2790; Ayrıca benzer tespitleri için bkz. III, 1238; V, 2992.
[411] *Fî Zılâl*, IV, 2444.

"el-lukatâtu'l-fenniyye" yani "edebî buluntular, cevherler" tabiriyle ifade etmektedir.[412] Bununla ilgili şu tespitleri de, Kur'ân üslubunun eşsiz olması adına oldukça kayda değer bir misal teşkil eder:

مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ تَرَاهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنْ اللَّهِ وَرِضْوَانًا سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ "*Muhammed Allah'ın Resulü'dür. Onun beraberindeki müminler de kâfirlere karşı şiddetli olup kendi aralarında şefkatlidirler. Sen onları rükû ederken, secde ederken, Allah'tan lütuf ve rıza ararken görürsün. Onların alâmeti, yüzlerindeki secde izi, secde aydınlığıdır...*" (Fetih, 48/29)

"Burada Kur'ân'ın eş*siz üslubuyla* çizdiği bir tablo vardır. Buradaki *edebî cevherlerden* birisi, müminlerin, kâfirlerle ve kendi aralarındaki durumlarını tasvir eden *cevherdir.* İkincisi, ibadet halinde iken içinde bulundukları durumu tasvir eden *cevher;* üçüncüsü, kalplerini ve onları meşgul eden şeyleri tasvir eden *cevher;* dördüncüsü de ibâdet ve Allah'a teveccühün yüzlerindeki eserini tasvir eden *cevherdir.* Bunun peşinden onların İncil'deki ve Tevrat'taki vasıflarını tasvir eden *cevherler* geliyor...

Birinci cevherde, -içlerinde babaları kardeşleri akraba ve arkadaşları olduğu halde- kâfirlere karşı çok şedîd olduklarını kaydediyor. Onlar, bütün bu bağları küfür nedeniyle kestiler. Sadece din kardeşi oldukları halde kendi aralarında merhametlidirler. Bunun adı, Allah için sertlik, Allah için merhamettir. Bu, inanç için hamiyet ve inanç adına müsamahadır. Onlar bütün duygu ve hislerini iman esasına göre bina ederler. O imandan dolayı düşmanlarına karşı sert; kardeşlerine karşı da incelerden ince olurlar. Yine onlar Allah için tepki gösterirler; mâsivâdan ötürü tepki göstermek suretiyle benlik ve hevâ yörüngeli davranmazlar.

İkinci cevherde, ifade üslubu sanki onların nerede olurlarsa olsunlar sürekli durumlarının rüku ve secde olduğunu işaret ediyor. Bunun sebebi rükû ve secdenin ibadet halini temsil etmesidir. Ruhlarındaki aslî hali öyle ifade etmektedir ki, sanki onlar bütün zamanlarını rükû ve secdede geçiriyorlar.

Üçüncü cevherde, onların nefis ve sırlarındaki derinlikler öyle bir

412 *Fî Zılâl*, IV, 2077.

tarzda ifade ediliyor ki, zihinlerini meşgul eden yegâne duygu, şevklerinin gözetlediği tek husus, Allah'ın fazl ve rızâsıdır; bundan başka beklentileri ve meşgul oldukları bir şey yoktur.

Dördüncü cevherde, ibadetin onlar üzerindeki tesirini ifade ediyor. Buradaki sîmâ, yüzde meydana gelen malum iz değildir; buradaki secde izinden maksat, ibâdetin eseridir. Huşû ve boyun eğmeyi en mükemmel surette temsil ettiği için "sücûd" lafzı seçilmiştir. Söz konusu eser bu huşû-un eseridir. O yüzlerde kibir, caka ve şımarıklık görülmez; onun yerini tevazu, soluk benizlilik, şeffâfiyet ve engin bir nuranilik almıştır.

Aslında mezkûr edebî cevherlerin temsil ettiği bu parlak suret, yeni değildir. Bu, kader levhasında sabit bir surettir. Bundan dolayı Tevrat'ta da zikri geçmiş olan kadîm bir tablodur bu: *"Bu, onların Tevrat'taki durumudur"* [413]

3. **Misal**: "Kur'ân öyle bir tabir ve üsluba sahiptir ki, diğer bir dile tercüme edilmesi mümkün değildir" diyen Seyyid Kutub, وَيَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا لَوْلَا نُزِّلَتْ سُورَةٌ فَإِذَا أُنزِلَتْ سُورَةٌ مُحْكَمَةٌ وَذُكِرَ فِيهَا الْقِتَالُ رَأَيْتَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ يَنظُرُونَ إِلَيْكَ نَظَرَ الْمَغْشِيِّ عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ *"İman edenler: "Keşke savaş hakkında bir sûre indirilseydi?" diyorlar. Fakat net ve kesin bir sûre indirilip de içinde savaşma emri zikredilince, kalplerinde hastalık bulunanların, ölüm sekeratına giren kimsenin bakışı gibi boş gözlerle sana baktıklarını görürsün."* (Muhammed, 47/20) mealindeki âyetin tefsirinde şöyle demektedir:

"Bu öyle bir tabirdir ki *benzerini getirmek* veya *başka bir ibareye tercüme etmek* mümkün değildir. Bu ibare korkuyu, zayıflığı ve başarısızlığı *eşsiz bir şekilde resmediyor.* Bu, imâna ve sâdık fıtrata sarılmamış her nefis için söz konusu olan ebedî bir tablodur. Hastalık ve nifak karakterinin de tâ kendisidir."[414]

4. **Misal**: قُلْ هُوَ الْقَادِرُ عَلَى أَنْ يَبْعَثَ عَلَيْكُمْ عَذَابًا مِنْ فَوْقِكُمْ أَوْ مِنْ تَحْتِ أَرْجُلِكُمْ أَوْ يَلْبِسَكُمْ شِيَعًا وَيُذِيقَ بَعْضَكُمْ بَأْسَ بَعْضٍ انظُرْ كَيْفَ نُصَرِّفُ الْآيَاتِ لَعَلَّهُمْ يَفْقَهُونَ *"De ki: "O size tepenizden, yahut ayaklarınızın altından azap göndermeye, yahut sizi gruplar halinde birbirinize katıp kiminize kiminizin hıncını tattırmaya*

[413] *Fî Zılâl*, VI, 3331-3333.
[414] *Fî Zılâl*, VI, 3296 ; Ayrıca bkz. *Fî Zılâl*, VI, 3402.

kadirdir." Bak, âyetleri nasıl tekrarlıyor, türlü türlü ifade ediyoruz ki onları anlasınlar." (En'âm, 6/65)

Seyyid Kutub tefsirinde bu âyetin üslubuna şöyle dikkat çekmiştir:

"Ruha, azabın üstten gelmesi veya alttan kaynaması tasavvuru, onun sağdan veya soldan gelmesi düşüncesinden daha etkilidir. Vehim, insana sağdan ya da soldan gelen azabın bertaraf edilebileceğini düşündürebilir. Ama tepeden dökülen veya kendisini alttan yakalayan azaba gelince bu, insanı kuşatan, ezici ve sarsıntı meydana getirici bir azaptır. Onun karşısında durulamaz ve ona mukavemet edilemez. İşte âyette kullanılan ifade ve üslup, insanın his ve vehmine kuvvetle etki eden bu noktayı ihtiva etmektedir."[415]

5. **Misal**: Seyyid Kutub'un Kur'ân üslubuyla ilgili tespitlerinden biri de, Kur'ân'ın her asırdaki ve her seviyedeki insana hitab etmesidir. O, bu konuda şöyle der:

"Kur'ân her asırdaki bütün insanlara hitâb etmektedir. Orman ve çölde oturana hitâb ettiği gibi, şehirde oturana ve denizdeki kaptana da hitab eder. Aynı şekilde okuma ve yazmayı hiç bilmeyen ümmîye hitab ettiği gibi, bir astronomi, fen ve felsefe bilginine de hitab eder. Bunlardan herbirisi, Kur'ân'da kendini bu kâinatla irtibatlandıracak, kalbinde tefekkür, itaat ve istifâde etme duyularını harekete geçirecek dinamikleri bulabilirler."[416]

Misâl olarak tefsirinden birkaç tespitini zikredeceğiz:

هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ الأَرْضَ ذَلُولا "*Yeryüzünü size hizmete hazır, uysal bir binek gibi kılan da O'dur.*" (Mülk, 67/15) âyetinde geçen "yeryüzünün 'zelûl' yani itaatkâr olarak tavsif edilmesindeki üslup inceliğini şöyle izah etmektedir:

"İnsanlar bu yeryüzünde uzun süre alışkanlık kazanmalarından, üzerinde kolaylıkla durup gezdiklerinden, havasından, suyundan, yer altı ve yerüstü bütün rızık ve madenlerinden faydalandıklarından, Allah'ın kendilerine yeryüzünü musahhar kılma ve itaat ettirme nimetini unutuverirler. Kur'ân bu baş döndürücü nimeti, her asrın ve her insanın, bu itaatkâr

---

415 *Fî Zılâl*, II, 1124. Benzer misal için bkz. II, 1055.
416 *Fî Zılâl*, VI, 3633.

yeryüzü ilminin inkişafı nisbetinde anlayacağı bu tabirle onlara hatırlatıyor ve adeta gözlerinin içine sokuyor."[417]

Kutub'a göre Kur'ân her asra ve her seviyedeki akla hitab eder. Bununla ilgili olarak,

أَمَّنْ جَعَلَ الْأَرْضَ قَرَارًا وَجَعَلَ خِلَالَهَا أَنْهَارًا وَجَعَلَ لَهَا رَوَاسِيَ وَجَعَلَ بَيْنَ الْبَحْرَيْنِ حَاجِزًا أَئِلَهٌ مَعَ اللَّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ "*O nesneler mi üstün, yoksa yeri oturmaya elverişli kılan, içinden yer yer ırmaklar akıtan ve oraya sağlam dağlar yerleştiren ve iki denizin arasına bir engel koyan Allah mı? Hiç Allah ile beraber başka tanrı mı olur? Elbette olmaz! Ama onların çoğu bu gerçeği anlamıyorlar.*" (Neml, 27/61) âyetiyle ilgili olarak şu izahta bulunmaktadır:

"Muhtemelen o zaman Kur'ân'la muhatap olan insanlar, bu âyetten bugünkü beşer ilminin vardığı ilginç hadiseleri idrak edemiyorlardı. Fakat onlar, yeri yaşamak için uygun görüyorlardı. Yine onlar, tanrılarından birinin yerin yaratılışında ortaklığı bulunduğu iddiasına da sahip değillerdi. Bu kadarı kâfî geliyordu. Daha sonra âyet bütün asırlara açık kalmakta ve beşerin ilmi genişledikçe, onun asır be asır yenilenen muhteşem anlamından yeni bir şey daha idrak ettiler. İşte bu, Kur'ân'ın peşipeşine gelen zamanlarda bütün akıllara hitâbında tecelli eden bir mu'cizesidir."[418]

2) Hitabî Üslup Hakkındaki Tespitleri

1. **Misal**: Seyyid Kutub'a göre Kur'ân üslubunun ilginç ve eşsiz yönlerinden biri de, alışılmış hâdiseleri sürekli nazara vererek insanları düşünmeye davet etmesidir.

Bu cümleden olarak,

أَوَلَمْ يَرَوْا كَيْفَ يُبْدِئُ اللَّهُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ إِنَّ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ بَدَأَ الْخَلْقَ ثُمَّ اللَّهُ يُنْشِئُ النَّشْأَةَ الْآخِرَةَ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ « *Peki o inkâr edenler dünyada gezerek Allah'ın, mahlukatı yoktan nasıl yarattığını, sonra da onu nasıl yenilediğini görmüyorlar mı? Şüphesiz ki bu işler, Allah'a göre kolaydır. De ki: "Dünyayı gezin dolaşın da, Allah'ın yaratmaya nasıl başladığını anlamaya çalışın! Sonra, Allah tekrar yaratmayı da (ölümden sonra*

417 *Fî Zılâl*, VI, 3637.

418 *Fî Zılâl*, V, 2657. Bu konudaki benzer tespitleri için bkz.V, 2777-2778; VI, 3292, 3683, 3804.

diriltmeyi de) gerçekleştirecektir. Allah elbette her şeye kadirdir." (Ankebut, 29/19-20) mealindeki âyetleri tefsir ederken şu tesbitlerini kaydetmektedir:

"Bu âyetler, Allah'ı ve ona kavuşmayı inkâr eden herkese hitab eder. Bu hitabın delili ise gördüğümüz kâinattır. Alanı, yer ve göktür. Kur'ân, üslubu gereği, bütün evreni, kendisine, iman delilleri için bir meşher, kalp ve duygulara açık bir sayfa yapmıştır. Bu sayfada Allah'ın âyetleri araştırılır ve varlık ve birliğinin delilleri müşahede edilir. Kâinattaki manzaralar ve olgular her zaman mevcuttur; hiçbir insana gizli kalmaz. Fakat bu manzaralar uzun bir alışkanlık dönemi sebebiyle insanların nefislerinde önemini kaybeder ve uzun süre tekrarlanmasıyla da beşerin kalpleri üzerindeki etkisi ve ritmi zayıflar. İşte Kur'ân-ı Kerîm, o her yeri kuşatan güzelliklere yeniden döndürür insanları. Onların kalp ve vicdanlarını yaşadıkları evrenin sırlarına yeniden uyandırır. Kur'ân, hayat ve hareket kabiliyeti olmayan soğuk mantık kurallarından oluşan cedel metotları yerine, işte bu üslubu kullanır."[419]

2. **Misal**: Seyyid Kutub'un Kur'ân üslubu hakkındaki tesbitlerinden biri de, Kur'ân'da Allah kelamının hep tevhidle bağlanmasıdır. Bu meyanda şöyle demektedir:

"Bu kitabın mucizelerinden biri de, kâinat manzaralarını ve insan ruhunun çalkantılarını tevhid akîdesine getirip bağlamasıdır. Kâinat sayfasındaki ve insan vicdanındaki her zuhur ve parıltı bir delil ve işarete dönüşür. Böylece kâinat içindeki şuurlu ve şuursuz her şey, Allah'ın âyetleri için bir meşher haline gelir. Kur'ân, ulûhiyet ve ubudiyet meselesini zihnî cedel, ölü, kuru, insan kalbine dokunmayan ve ona müessir olamayan metafizik felsefe ile arz etmez. Bilakis Kur'ân, bu konuları, etkileyici, mesaj verici, yaşanılan ve pratik hadiselerle destekli bir güzellik ve nazım içerisinde sunar."[420]

3. **Misal**: Seyyid Kutub'un üslupla ilgili önemli tesbitlerinden biri de, Kur'ân'ın, insan fitratına, ona münasip bir mantıkla seslenme üslubuna sahib olduğudur. Nitekim,

إِنَّ مَثَلَ عِيسَى عِنْدَ اللّٰهِ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ "*Allah yanında*

[419] *Fî Zılâl*, V, 2729; Benzer tesbitler için bkz. VI, 3454; IV, 2168; III, 1793.
[420] *Fî Zılâl*, IV, 2106.

Îsâ'nın durumu, aynen Âdem'in durumu gibidir. Allah Âdem'i topraktan yaratıp "ol" dedi, o da derhal oluverdi." (Âl-i İmrân, 3/59) âyeti münâsebetiyle Kur'ân'ın üslubu ile alâkalı şu tesbiti yapmaktadır:

"Beşerin bilgi ve tecrübesine kıyasla İsa'nın (aleyhisselâm) dünyaya gelişi gerçekten ilginçtir. Ancak onun yaratılışı, beşerin babası Adem'in yaratılışı ile kıyas edildiğinde, bunda nasıl bir acayiplik bulunabilir ki? Ehl-i kitap, onun babasız dünyaya gelmesi sebebiyle hakkında tartışmalar yapıyor ve bir takım yanlış kanaatler serdediyorlar. Yine Ehl-i kitâb, Âdem'in topraktan yaratıldığını, onun insan varlığının kendisinden var edildiği Rûhullah'tan bir nefha olduğunu kabul ediyorlar. Ve Âdem (aleyhisselâm) hakkında İsa (aleyhisselâm) etrafında uydurdukları üstûreleri konuşmadıkları gibi, Âdem'in (aleyhisselâm) lâhûtî bir tabiatının olduğunu da iddia etmiyorlar. Halbuki Âdem'i insan yapan unsur ile, İsa'nın babasız olarak doğmasını sağlayan unsur aynı unsurdur; o da, ilâhî nefhadır. Bu da sadece ve sadece "kün" kelimesidir. Bu kelime ile yaratılması da "istenilen şey yaratılır ve var oluverir!" demektir. Bu şekilde bu hakikatin sadeliği tecelli etmektedir. İsa'nın hakikati, Âdem'in hakikati, bütün yaratıkların hakikati. Bu hakikat insan aklına öyle kolaylık ve açıklıkla girer ki, insan hayrette kalır. Peki bu olay etrafında - en büyük âdetullah olan yaratma sünnetine uygun cereyan ettiği halde, nasıl münakaşa ve ihtilaf meydana geldi?! İşte bu gibi en karmaşık meselelerde bile fıtrata sâde, yaşanan ve fıtrî mantıkla hitab etmede Hakîm olan Zikr'in üslubudur ki, bu hitaptan sonra konu gayet kolaylıkla anlaşılmaktadır."[421]

4. **Misal:** Kur'ân üslubundaki te'sîr de Seyyid Kutub'un önemle üzerinde durduğu hususlardandır. Nitekim, وَاسْأَلْ مَنْ أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رُسُلِنَا أَجَعَلْنَا مِنْ دُونِ الرَّحْمَانِ آلِهَةً يُعْبَدُونَ "*Senden önce gönderdiğimiz elçilere sor bakalım: Biz, hiç Rahman'dan başka tapılacak tanrılar kabul etmiş miyiz?*" (Zuhruf, 43/45) mealindeki âyetin tefsirinde şu tespitini kaydetmektedir:

"Kur'ân, bu hakikati (bütün peygamberlerin aynı mesajlarla geldiğini) burada eşsiz bir surette dile getiriyor. Rasûl'ün (sallallahu aleyhi ve sellem) kendisinden önce yaşayan peygamberlere bu suali (Allah'ın, ibadet

[421] *Fî Zılâl*, I, 405.

edilmek üzere Rahman dışında ilahlar kılıp kılmadığı) sorma şekli ve bu soru etrafında her peygamberden gelen kesin cevap izlenimleri. İşte bu, gerçekten enteresan bir tablodur. Bu kalplere oldukça tesirli ve mesaj verici bir üsluptur."[422]

5. **Misal:** Seyyid Kutub, Kur'ân'ın tahaddîsini aynı zamanda bir üslub olarak ele almakta ve bu bağlamda Kur'ânî üslubun bazı özelliklerinden bahsetmektedir:

"Tahaddi üslubunun bir husûsiyyeti de göklere ve tüm mahlukata bakarak onları incelemeyi teşvik etmesidir. Bu keskin araştırmacı ve derin bakış, Kur'ân'ın diriltmek ve canlandırmak istediği bakıştır. Alışkanlık sersemliği, gözün, güzelliğine bakmakla, kalbin, aldığı mesaj ve ilhamlarla ve aklın, nizam ve inceliğini düşünmekle doymadığı bu güzel ve acîb kâinata bakışın güzelliğini alıp götürdü. Aslında dikkatle bakan gözler, ilhama açık kalpler ve düşünen akıl sahipleri için kâinatın güzellikleri eskimediği gibi, devamlı surette yenilenir durur."[423]

6. **Misal**: فَسَتَعْلَمُونَ مَنْ هُوَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ "*Kimin kesin bir yanlışlık içinde olduğunu yakında öğrenirsiniz.*" (Mülk, 67/29) âyetiyle ilgili şu tesbiti yapmaktadır:

"Bu aynı zamanda inkârda ısrar etmelerini sarsmak için kullanılan bir üsluptur. Bu üslupla onlara durumlarını -yanlış yolda olma endişesiyle- yeniden gözden geçirmeleri ve âyette bildirilen azapla karşılaşmamaları için çağrıda bulunulmaktadır. Aynı zamanda onların dalâlette olduklarını yüzlerine vurmuyor ki, izzet ve onurları onları günaha götürmesin. Bu da insanların psikolojik yapılarına uygunluk arz eden bir davet üslubudur.[424]

3) Kur'ân Üslubunda Mûsikî Ritim (el-Îkâu'l-Mûsikî) ve Fî Zılâl'de Bu Konunun Anlatılması

Yeryüzüne gelen milletler kendilerine göre birtakım mûsikî nağmeleri ve bunlara ait usul ve kaideler geliştirmişlerdir. Meselâ Yunanlılar, îcâd ettikleri vezinlere "makâmât" adını vermişlerdir. Yine Hintliler altı adet

422 *Fî Zılâl*, V, 3191.
423 *Fî Zılâl*, VI, 3633.
424 *Fî Zılâl*, VI, 3648.

makam vazetmişler ve bunlardan da muhtelif nağmeler türetmişlerdir. Bedevî veya kırsal kesimde yaşayanlar ise herhangi bir makam olmaksızın ve kaide gözetmeden sadece fıtrî zevklerine dayalı olarak vezinler çıkarmışlardır. Kur'ân-ı Kerîm de insanlık için ortak olan bu meseleden müstağni kalmamış ve onların mûsikî zevkini gözetmiştir.[425]

Mustafa Sâdık er-Râfiî şöyle der: "Kur'ân'ın hârika nazım ve telifi, hakkıyla tilâvet edildiği zaman son derece etkili bir mûsikî şeklinde tecelli etmektedir. Kur'ân'daki mûsikîyi hiç kimse başka lafızlarla gerçekleştiremez. Kur'ân'daki muhtelif seslerden meydana gelen mûsikî, ancak Kur'ân'a has bir özelliktir. Harflerin gerek ses ve mahreçleri, gerekse hems-cehr, şiddet-rihvet, tefhîm-terkîk, ismât-izlâk, tefeşşî ve tekrir gibi sıfatlarda, birinin diğeriyle tabiî münasebet kurarak Kur'ân'da kazandıkları tertip, onun mûsiki nazmının i'câzını göstermeye bir ölçü olarak kâfidir, denilse hata edilmiş olmaz."[426]

Ayrıca Râfiî Kur'ân'ın sesinde bir tür i'câz bulunduğundan bahsetmekte ve şöyle demektedir:

"Hakikatte kelimeler ruhun sesidir. Çünkü ruh, o kelimeyi kullanıldığı yere uygunluğu sebebiyle seçmiş ve kelime orada hususi bir anlam kazanmıştır. Edebî bir sözde üç türlü ses vardır: Ruhun sesi, aklın sesi ve hissin sesi. Ruhun sesi, harfler, mahreçleri, harekeler ve nağmelerin kaynaşmasından oluşan mûsıkîli bir sestir. Aklın sesi, sözü teşkil eden cümlelerdeki telifin güzelliklerinden ve mânâyı devam ettiren beyan vecihlerinden meydana gelen ma'nevi bir sestir. Aklın sesi, hangi yöne meyledeceği konusunda yanılmaz. Duygunun ve hissin sesine gelince, o, seslerin en üstünüdür. Bu ses ancak manevî tasavvurun dakikliğinden, güzel hitabetten, ruhun yer yer sükûn, yer yer de mücâdele hâlinden ve azamî ihlâs ile eda edilen beyandan neş'et eder. İşte edebî bir sözde bu ses, yani duygunun sesi, kelâmın ruhu konumundadır. Kur'ân i'câzının ruhu da bu sestir."[427]

Kur'ân mûsikîsinin dayandığı esaslardan biri de Kur'ân'da bulunan fâsılalardır. Kur'ân'daki âyet sonlarına 'fâsıla', âyetin bittiği yerdeki keli-

---

425 ed-Dehlevî, Şah Veliyyullah, *el-Fevzül-kebîr fi usûli't-tefsîr*, s.91 vd.
426 er- Râfiî, *Târîhu âdâbi'l-'arab*, II, 225.
427 er-Râfiî, *İ'câzu'l-Kur'ân*, s.220 vd.

menin son harfine de 'fâsıla harfi' denmektedir. İşte âyetlerin fâsılalarına baktığımız zaman, bunların mûsıkî cümlelerinin son bulduğu aralıklar için tam bir karar mahalli olduklarını görürüz. Fâsıla harflerinin çoğu, kendilerinde 'ğunne' sıfatı bulunan mîm ve nûn harfleridir ki, bu harfler, tabiî bir mûsikîyi ifade ederler. Fasıla harfleri içinde bu iki harften sonra en çok göze çarpan fasıla medleridir. Bunlarda da aynı tabiî durum kendini gösterir.[428]

Hulasa, fonetik açısından, şehirlilerin ifadesindeki yumuşaklıktan olduğu kadar, bedevîlerin anlatış üslübundaki sertlikten de uzak olan Kur'ân-ı Kerîm, birinin yumuşaklığını diğerinin sertliğiyle hikmetli bir ölçüde birleştirerek meydana getirdiği ahenkli bir ses sayesinde, ancak zihinlerde tasavvur olunabilen bir ses armonisini gerçekleştirmiştir.[429]

c) Fî Zılâl'de Kur'ân Mûsikîsi ile İlgili Tesbitler

1) Lafizdaki Melodi (Ceres) ve Ritim (Îkâ')

Seyyid Kutub, Arap Dîli'nin edebî zevkine son derece vakıf bir edebiyatçı olduğundan Kur'ân lafızlarındaki melodiye ve ahenge çoğu defa dikkat çekmiştir. Bununla ilgili örnekler verelim:

1. **Misal**: En'âm sûresi 100. âyetinde geçen خَرَقُوا *"uydurdular"* kelimesinin kendisine has bir melodi ve çağrıştırdığı mânası (zıll) olduğunu ve sanki bu lafzın, iftirayı, "yarılarak ve ikiye ayrılarak doğma" manzarasını sahnelendirdiğini belirtir."[430]

2. **Misal**: Kehf Sûresi 8. âyetteki صَعِيدًا ve جُرُزًا kelimelerinin lafzî ahengi üzerinde durmuş ve şöyle demiştir: "Bu tabirlerde ve bunlarla çizilen sahnede tam bir uyum vardır. "جُرُزًا" kelimesi, lafzî âhengiyle kuruluk veya kuraklık anlamını tasvir etmektedir. "صَعِيدًا" kelimesi de çoraklık ve toprağın sertliği sebebiyle verimli olmaması durumunu resmetmektedir."[431]

3. **Misal**: Müfessir, حَمَلَتْهُ أُمُّهُ وَهْنًا عَلَى وَهْنٍ "Annesi onu nice zahmetlerle

---

[428] Karaçam, İsmail, *Sonsuz Mucize Kur'ân*, Çağ yay, İstanbul, 1987, s. 321.
[429] Dıraz, Abdullah, *Kur'ân'ın Anlaşılmasına Doğru*, s. 116.
[430] *Fî Zılâl*, II, 1162.
[431] *Fî Zılâl*, IV, 2260; Benzer örnek için bkz. VI, 3434.

karnında taşımıştır." mealindeki âyette kullanılan lafızların, melodileriyle, bir annenin durumunu canlandırdığını şöyle ifade etmektedir ki, onun bu tesbiti çok ilginçtir: "Bu lafızlar neredeyse ahenk ve melodileriyle, güçlük, zorluk, meşakkat ve bitkinliği mücessem/somut olarak ortaya koymaktadırlar. Sanki bu lafızlar yorgun ve bitkin bir şekilde dönen ve nefes nefese kalmış bir insanın âhı gibidir. Evet bu, hamileliğin ve özellikle son günlerinin, hamli vazetme ve çekilen elemlerin canlı tablosudur."[432]

2) Sûrelerdeki Mûsikî Ritim (el-Îkâ'u'l-Mûsıkî)

Seyyid Kutub, bazı sûrelerdeki mûsikî ritmi kaydetmiş ve o ritimlerin nasıl bir anlam taşıdığını belirtmiştir. Bu noktayla ilgili birkaç tesbitini kaydedelim:

1. **Misal**: Meryem sûresindeki mûsikî ritimle alâkalı olarak şu izahta bulunmaktadır:

"*Sûrenin tamamının, yaygın ve konulara uyum sağlayan kendine has iklimi vardır. Bu sûrenin siyakı, güçlü his ve reaksiyonlar için adeta bir meşherdir. Yani insan ruhundaki tepkilerle (infial), insanın çevresindeki kâinatın tepkileriyle dolu bir sergi. Bizim cansız ve hissiz olduğunu tasavvur ettiğimiz şu kâinatın, sûrenin akışı içerisinde ruh ve his sahibi olarak sunulması da, sûrenin genel ikliminin resmedilmesine iştirak etmektedir. Sûrede yeryüzü, gökler ve dağların öfkelendiğini, hatta neredeyse parçalanacak şekilde tepki gösterdiğini görürüz.*" (Meryem, 19/90-91)

"Sûrenin genel havasına hâkim olan hususlar (yani surenin zılâli) rahmet, rızâ ve ittisaldir. Sûre, Hz.Zekeriyya (aleyhisselâm) hakkında Allah'ın rahmeti ile başlıyor. Rahmet; lafzı, anlamı ve ilham ettiği hususlarla (zıll) ile beraber sûrenin ortalarında da tekrar ediliyor. Rahman ismi çok zikrediliyor. Müminlerin kavuşacağı nimetleri de "vüdd" lafzıyla tasvir ediyor. Sûrede kullanılan kelime, ibare ve çağrıştırılan hususlarda, rahmetin serin dokunuşlarını hissettiğin gibi, kâinatın, şirke karşı gösterdiği reaksiyonun ifadesi olarak neredeyse paramparça olacak vaziyetini de anlıyorsun. Yine sûrenin, kendisine has bir mûsikî ritminin bulunduğu görülür.

---

[432] *Fî Zılâl*, VI, 3262. Benzer misaller için bkz. III, 1203; IV, 2370, 2399; VI, 3431, 3434, 3442, 3157.

Hatta lafızlarının ahenk ve fasılalarında bir genişlik ve derinlik de vardır. Genellikle bu sûrenin fasılası şeddeli dâl harfi, وُدًّا هَدًّا، ضِدًّا، مَدًّا halinde gelmektedir: Ya da زاي ile gelmektedir: أَزًّا gibi.

Sûredeki mûsikî ritim, fâsıla ve kâfiyelerin farklılığına, iklim ve konunun çeşitliliğine bakıldığında açıkça görülmektedir. Nitekim sûre, Zekeriyya (aleyhisselâm) ve Yahya (aleyhisselâm) kıssasıyla başlıyor, fâsıla ve kâfiye ise زَكَرِيَّا، خَفِيًّا şeklinde devam ediyor. Bunun arkasından Meryem ve İsa'nın (aleyhisselâm) kıssası geliyor, fasıla ve kâfiye de aynı düzene göre devam ediyor.

Kıssalar bitip de, Hz.İsâ'nın hakikatıyla ilgili âyetlere gelince, fâsıla ve kâfiyelerin nizamı değişiyor. Fâsıla uzuyor ve kâfiye vakf anında uzatılan yâ ile değil, mîm harfi veya sâkin nun ile sona eriyor."[433]

2. **Misal**: Buna bir diğer misal de En'âm sûresinden verebiliriz.

Seyyid Kutub, bu sûrede قُلْ، قُلْ şeklinde gelen ritimlerin "tevhîd" noktasında beşer kalbinin derinliklerine dokunduğunu ve insanların bu şekilde tevhîd'e yönlendirilmeye çalışıldığını belirtmektedir.[434]

3. **Misal**: Seyyid Kutub, 53. sırada gelen Necm sûresinin tamamının yüksek bir mûsikî nağmesi olduğunu şöyle izah etmektedir:

"Genel olarak bu sûre, ulvî ve nağmeli bir mûsikî manzumesidir. Nağmeler, vezin ve kâfiyelerin ritmine sirayet ettiği gibi, lafzî binasına da sirayet etmektedir. Bu tenğîm (nağmelendirme), sûrede genel bir nitelik olmakla birlikte, bazı yerlerde açık bir şekilde vezin ve kâfiyeye riâyet edildiği görülür. Meselâ; أَفَرَأَيْتُمْ اللَّاتَ وَالْعُزَّى وَمَنَاةَ الثَّالِثَةَ الْأُخْرَى (Necm, 53/19-20) âyetlerinde, eğer sadece وَمَنَاةَ الْأُخْرَى denilmiş olsaydı, vezin bozulurdu. Yine sadece وَمَنَاةَ الثَّالِثَةَ denilseydi, bu defa da kâfiyenin ritmi muattal kalırdı. Demek ki, her kelimenin, ibare içinde belirli bir kıymeti vardır; ama, bununla birlikte vezin ve kâfiye de gözetilmiştir. Yine bundan sonra gelen iki âyetin vezniyle ilgili bulunan إِذًا kelimesi için de benzer durum söz konusudur. أَلَكُمُ الذَّكَرُ وَلَهُ الْأُنْثَى تِلْكَ إِذًا قِسْمَةٌ ضِيزَى (Necm, 53/21-22) âyetlerindeki إِذًا -her ne kadar ibare içinde edebî bir maksat eda etmiş olsa da- vezin için zaruridir."[435]

---

433 *Fî Zılâl*, IV, 2300. Benzer misaller için bkz. IV, 2320-2321; VI, 3676, 3754, 3694, 3695.
434 *Fî Zılâl*, III, 1240.
435 *Fî Zılâl*, VI, 3404.

3) Harflerdeki Ritim

Harflerdeki ritimden, Kur'ân âyetlerinin son kelimelerinde gelen son harflerin (fâsılalar) meydana getirdiği mûsikî ritim kastedilmektedir. Bu hususu Seyyid Kutub'un dikkat çekici iki tesbitini misal vererek açıklayalım:

1. **Misal**: Nâziât suresindeki âyetlerde uzatılan ha (el-Hâü'l-memdûde)' lar, (بَنَاهَا, فَسَوَّاهَا , ضُحَاهَا , دَحَاهَا , وَمَرْعَاهَا , أَرْسَاهَا gibi) uzun ve muhteşem bir ritim sahibidir ki büyüklüğün teşhisine ve korkutmanın tecsimine iştirak ediyor."[436]

2. **Misal**:"Kur'ân'da her sûredeki âyetlerin sonunda belirli bir kâfiye bulunur. Ancak Kur'ân'ın kâfiyeleri şiirdeki gibi değildir; yani kâfiye tek ve aynı harften değil de birbirine benzer ritimdeki harflerden oluşur. Genellikle "Basîr, Hakîm, Mübîn ve Mürîb" gibi olanlar belirli bir mevzuu anlatılırken; "el-Elbâb, el-Ebsâr, en'-Nâr ve Karâr" gibi son bulan kâfiyeler dua yerlerinde; "Hafiyyê, Şakiyyê, Şey'ê ve Şarkiyyê" gibi kâfiyeler ise daha ziyade kıssalarda zikredilir."[437]

4) Ayetlerdeki Mûsikî Ritim

Bu hususta Seyyid Kutub'un en ilginç tespitlerinden de iki misal vererek Kur'ân mûsikîsi hakkındaki tesbitleri noktalamak istiyoruz:

1. **Misal**: Müfessirimiz, كَبُرَتْ كَلِمَةً تَخْرُجُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ âyetini mûsikî ritim açısından şöyle tahlil etmektedir:

"Bu âyetteki lafızlar dizilişleriyle ve melodisiyle onların yani inkarcıların söyledikleri kelimenin azametini ifâde etmeye katkıda bulunmaktadır. Âyet, dinleyiciyi fecâat ve azametle yüzyüze getirmek ve havayı bunlarla doldurmak için كَبُرَتْ *(büyük oldu)* kelimesiyle başlıyor. "Büyük kelime"yi, daha ziyade dikkat çekmek amacıyla cümledeki zamiri için temyiz yapıyor: كَبُرَتْ كَلِمَةً *(kelime yönüyle büyük oldu)* Bu kelimeyi sanki ağızlarından rast gele çıkıveren bir kelime haline getiriyor: تَخْرُجُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ .

أَفْوَاهِهِمْ kelimesi de kendine has ahenk ve melodisiyle söz konusu

[436] *Aynı eser*, VI, 3812. Benzer misal için bkz. V, 2912 vd.
[437] *Fî Zılâl*, I, 547 vd.

kelimenin büyütülmesine iştirak ediyor. İşte bunu telaffuz eden biri, bu kelimedeki med ile ağzını açar. Sonra iki hâ harfi peşi peşine gelir ve ağız, kelimenin sonundaki mîm harfiyle kapanmadan evvel bu iki hâ harfiyle dolar. Böylece cümlenin nazmı ile lafızların melodisi, anlamın tasvirinde müşterek rol oynamış olurlar."[438]

2. **Misal**: Seyyid Kutub, غَافِرِ الذَّنْبِ وَقَابِلِ التَّوْبِ شَدِيدِ الْعِقَابِ ذِي الطَّوْلِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ إِلَيْهِ الْمَصِيرُ "*O, aynı Zamanda günahları bağışlar, tövbeleri kabul buyurur, ama cezalandırması da çetin olup, lütuf ve ihsanı pek geniştir. Ondan başka tanrı yoktur.*" (Ğâfir, 40/3) âyetiyle ilgili olarak şöyle demektedir:

"Bu âyetin kendine has bir ritmi vardır. Ayetteki kelimeler, sûrenin genel ritmine uyum sağlamaktadır. Diğer taraftan bunlar, sanki belirli etkiye sahip, düzenli bir ahenk gösteren ve aynı zamanda mânâları da mûsikî ritmine destek veren aletler gibidir."[439]

5) Seyyid Kutub'un Kur'ân Üslubuyla İlgili Diğer Tespitleri: Kıssalar ve Tekrar Üslubu Hakkında

Seyyid Kutub, Kur'ân kıssalarının üslubu konusunda da yer yer bilgi vermektedir. Misal olarak, Kehf sûresinde verdiği şu bilgiler onun genel olarak kıssa üslubu hakkındaki fikrini ortaya koymaktadır:

"Bu Kehf sûresinde takip edilen kıssa metodu, sanat yönüyle önce hülasa etme ve sonra ayrıntılı olarak arz etme şeklinde görülmektedir. Kıssa sahneler halinde arz edilir, sahneler arasında da siyaktan (sözün akışı) anlaşılan boşluklar bırakılır. Nitekim ilk dört âyette kıssa özetlendikten sonra tafsilâtına geçilmektedir.[440]

Seyyid Kutub'a göre kıssa üsluplarından biri de şöyledir:

"Siyak (sözün akışı), tarihte olup biten bir kıssayı hikâye üslubuyla anlatırken, birden bire mecra veya makamı değiştirir ve sanki olaylar, o anda cereyan eder gibi olur. Hemen akabinde, istikbalde olacak hadiselerden bahseder ve bunlarla muhatapları inzar eder. Bu, Kur'ân'ın kıssaları arz etme yollarından biridir. Bu metot ve üslup, kıssaya gerçek yaşanan

---

[438] *Fî Zılâl*, IV, 2260.
[439] *Fî Zılâl*, V, 3065.
[440] *Fî Zılâl*, IV, 2261; Ayrıca bkz. V, 2677.

hayatın ruhunu üfler, kıssayı anlatılan bir hikâyeden, nazarlara arz edilen bir realiteye çevirir ve adetâ gözler aynı anda hâdisenin vukûunu gözetlemeye başlar!"[441]

"Kıssalar, Kur'ân'da farklı yerlerde ve farklı vesilelerle zikredilmiştir... Kur'ân kıssalarından bazılarının birkaç yerde tekrarlandığını gören bazıları, bunun sadece kuru bir tekrardan ibaret olduğunu zannedebilirler. Halbuki bu tekrarlar, araştırmacı ve müdakkik bir nazarla tetkik edilirse görülür ki, herhangi bir kıssanın veya bir kısmının tekrar tekrar zikri, yeni bir meseleyi aydınlatmak içindir. Anlatılan bölüm de sadece o mevzu ile alâkalı bir parçadır. Birtakım kimseler de bu kıssaların aslında vâki olmayan bazı edebî ifadelerden ibaret olduğu iddiasını öne sürmektedirler.[442] Fakat basireti açık ve müstakim yaratılışlı (sağduyulu) bir insan, Kur'ân'daki bu kıssaların gerçek vakıalar olduğunda ve yeri geldikçe bir meseleye ışık tutması için gerektiği kadar anlatıldığında zerre kadar şüphe etmez...Kur'ân, bir hikâye ya da târih kitabı değildir. O bir davet kitabı ve hayat nizamıdır. İnsanları Hakk'a davet ederken bu davetle ilgili bir kıssayı da münâsip şekilde ve münâsip miktarda ifade eder. Kıssalardaki belâğatın, kuvvetli telkinin, üstün ifadenin sun'î/beşerî edebiyatla hiçbir alâkası yoktur. Ayrıca Kur'ân'da uzun uzun anlatılan peygamber kıssaları, birbirine zincirleme bağlı uçsuz bucaksız yollardan gelen iman kervanını temsil eder... Peygamberlik lütfuna mazhar olan bu seçkin zatların imanlarını ve Allah'la münâsebet seviyelerini de bu kıssalardan öğreniriz..."[443]

Seyyid Kutub'a göre Kur'ân'daki tekrarların hikmeti hulasa olarak şudur:

"Kur'ân hakikatian, farklı yönlerden ve müteaddit zevk ve meşreplere göre ve karşıdaki muhatapların psikolojik durumlarını nazara alarak arz olunur. Anlama seviyelerine göre ve bu Kur'ân'ı indiren Zât'ın bildiği nefislerin ahvâline göre arz edilir. Kıssalar, her defasında ve her halükârda yepyenidir; çünkü her defasında nefiste itaat etme duygularını coşturmaktadır."[444]

---

441 *Fî Zılâl*, VI, 3432. Ayrıca bkz. VI, 3664.
442 Burada kıssaların sembolik olduğu iddiasını öne sürenlere cevap verilmektedir.
443 *Fî Zılâl*, I, 55 vd.
444 *Fî Zılâl*, VI, 3790 vd.

6) Mekki Sûrelerin Üslubu Hakkında

Seyyid Kutub, Mekkî sûreîerdeki üslubu şöyle özetlemektedir:

"Bu Kur'ân'ı 'Siyer' hâdiselerini göz önünde bulundurarak okuyan kimse, onu, ruhu üzerinde egemen ve son derece etkin bir kuvvet olarak hisseder. Bu etkinlik ve güçle Kur'ân, Mekke'deki insanlarla karşılaştığını ve onları, idarelerini kendi istekleriyle Kur'ân'a teslim edinceye kadar alıştırdığını da müşahede eder. Ve yine görür ki Kur'ân o insanlara ilginç bir şekilde çeşitli üsluplarla hitab etmektedir: Zaman olur yığınlarca duygu yüklü ve keskin etkiye sahip deliller tufanıyla, bazen yakıcı bir kamçı darbesiyle onları karşılar. Bu darbeler insan hissini alevlendirir ve insan onun tesirine dayanamaz, acısına tahammül edemez. Zaman zaman sevimli bir yakarış üslubuyla ve yumuşak ifadelerle insanları karşısına alır ve insan kendini ona kaptırır, onunla gönlü itmi'nâna erer. Bazen de korkunç dehşetler ve sarsıcı çığlıklarla hitab eder ve insanın basar ve basiretini, başına gelecek çok yakın tehlikelere karşı açar. Bazen o, insanları bir gerçeğin bütün sadeliği ve nezâhetiyle yüz yüze bırakır ve ondan yüz çevirme ve hakkında tartışma imkanı bile bırakmaz. Bazı zaman da ruhu kaplayan, kendine çeken ve sevdiren tatlı bir ümit meltemi ve engin bir arzu ile karşılar. Bazen de ruhun derinliklerine, menfezlerine kadar sızar ve ruhuna, ruhunun derinliklerini bizzat keşfedecek projektörler yerleştirir. İnsan, gördükleri bazı şeyler karşısında kâh utanır, kâh tiksinir ve gafil olduğu hareket ve tepkilerinin farkına varır. Yüzlerce dokunuş, yüzlerce bakış, yüzlerce vesvese ve yüzlerce etkileyiciler.. İşte Kur'ân okuyan kişi bunları öğrenir, o uzun savaşı ve ağır ağır yapılan manevi tedaviyi takib eder ve Kur'ân'ın o inatçı ruhlara ve câhiliyyeye karşı nasıl muzaffer olduğunu müşahede eder.[445]

Müfessirimizin bu ifâdelerinden, Mekkî sûrelerdeki üslubun farklı şekillerde cereyan ettiği ve Kur'ân'ın o günkü dengeleri çok hassas bir biçimde gözeterek tebliğini sunduğu anlaşılmaktadır.

7) Ahlâki Konularda Üslup

Seyyid Kutub, Kur'ân'ın ahlakla ilgili nokta-i nazarını sunduktan sonra, إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ مُخْتَالًا فَخُورًا "*Bilin ki Allah kendini beğenen ve övünüp duran kimseleri sevmez.*" (Nisa, 4/36)

---

[445] *Fî Zılâl*, VI, 3692-3693.

"Kur'ânî tabir diyor ki, *'Allah şunları sevmez'*. Aslında Allah için bizim gibi kerih görmek veya sevmek tarzında bir tepki gösterme söz konusu değildir. Burada asıl maksat beşerin eza, kovma ve kötü karşılık verme gibi alışkın olduğu hususlara gösterdiği tepkidir. Zaten hemen peşi sıra *"Biz kâfirler için alçaltıcı bir azap hazırladık"* buyurmakla alçaltmanın kibir ve böbürlenmeye karşı bir ceza olduğu ifade edilmektedir. Fakat Kur'ânî tabir, kastedilen mânanın yanına, vermek istediği mesajı (zılâl) bırakmakta ve nefislerde, bu sıfatlara ve muamelelere karşı bir nefret ve tiksinti uyarmaktadır.[446] Yani Kutup Allah'ın insanların zatına değil, onlardaki fena sıfat ve hasletlere buğz ettiğini ifade etmektedir ki, dikkatlerden kaçırılan önemli bir detaya parmak basmaktadır.

8) Ahkâm Âyetlerinde Üslûp

Seyyid Kutub, Kur'ân'daki ahkâm âyetlerinde de bir üslup güzelliği ve akıcılık olduğunu belirtmekte ve buna Kur'ân'daki en uzun âyet olan müdâyene âyetini (Bakara, 2/282) misal olarak vererek şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

"İnsan, Kur'ân'da yer alan şu hukukî tabirin önünde hayret ve hayranlıkla durmakta. Bu ifadede, teşrî ve üsluptaki dikkat ve mükemmellik net bir şekilde görülmektedir. Bu ifade şeklinde bir lafız diğeriyle değiştirilemez, bir paragraf diğerinin önüne geçirilemez. Bu hukukî anlatımda mutlak dikkat, tabirin güzellik ve akıcılığına gölge düşürmemektedir. Yine bu anlatımda teşrî, dînî vicdanla -yasal delâlet açısından nassın bütünlüğünü bozmaksızın- çok derin ve tesirli bir şekilde irtibatlandırılmaktadır. Akdin iki tarafında, şahit ve kâtiplerin tutumlarındaki muhtemel bütün etkenler göz önünde bulundurularak mesele her ihtimale göre ihtiyatla ele alınmaktadır...Aslında hukukî âyetlerdeki i'câz, diğerlerindeki i'câzın aynısı, belki daha açık ve daha kuvvetlisidir. Zira burada maksat öyle ince ve dakiktir ki, bir tek lafız onu bozabilir ve o lafzın yerine bir diğeri geçemez. Şayet i'câz olmasaydı, bu mutlak hukuki dikkat ve mutlak fennî güzellik böyle eşsiz bir şekilde gerçekleşmezdi."[447]

[446] *Fî Zılâl*, VI, II, 661.
[447] *Fî Zılâl*, I, 334.

9) Kur'ân'ın İknâ Üslûbu

Seyyid Kutub, قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ كَانَ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ وَكَفَرْتُمْ بِهِ şeklinde başlayan ve "*De ki: Söyleyin bakalım: Eğer bu Kur'ân Allah tarafından geldiği halde siz reddetmişseniz, İsrailoğullarından da bir şahit, (tevhid, âhiret vb. iman esasları gibi Kur'ân'da bildirilen hakikatlerin) benzerine şahitlik edip iman ettiği halde, siz büyüklük taslayarak iman etmezseniz sizden daha şaşkın, daha zalim kimse olabilir mi? Allah elbette böyle zalimleri hidâyet edip emellerine ulaştırmaz.*" (Ahkâf, 46/10) mealindeki âyet münâsebetiyle ve Kur'ân'ın birbirinden farklı üsluplar takib ettiğinden bahisle şöyle demektedir:

"Bununla Mekke'lilerin ruhlarına hakim olan inat ve ısrarın sarsılması ve kalplerine korku atılıp yalanlamaya devam etmekten sakındırılmaları istenilmiştir. Madem ki Muhammed'in dediği gibi bu, Allah katından bir gerçektir; bu durumda âkıbet çok vahim olacak demektir. En iyisi, (onlara göre) doğru olması muhtemel bu faraziyeye karşı tehdit olundukları belaların başlarına gelmemesi için tedbiri elden bırakmamaktır. *Öyleyse en tedbirli davranış, o vahim neticeyle karşılaşmadan önce yalanlama hususunu ağırdan almak ve meseleyi titizlik ve dikkatle yeniden düşünmek olmalıdır.* Özellikle buna bir de Ehl-i Kitap'tan bir veya birden çok insanın, -kendi dilleriyle ve kendilerinden birinin eliyle kendilerine inen Kur'ân geldiği sırada kibirlenip inkar ettikleri bir zamanda- lehte şehâdette bulunması ve bu yola imanla uyması eklenirse."[448]

10) Soru Sorma ve Cevaplandırma Üslûbu

Seyyid Kutub, tefsirinde istifham ve cevap üslubunun bazı imânî hakikatlerin anlatımında daha kuvvetli ve daha pekiştirici olduğunu belirtir. Nitekim أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّ اللّٰهَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَلَمْ يَعْيَ بِخَلْقِهِنَّ بِقَادِرٍ عَلَى أَنْ يُحْيِيَ الْمَوْتَى بَلَى إِنَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ "*O kâfirler şu gerçeği hâla anlamadılar mı ki; gökleri ve yeri yaratan ve yarattıktan sonra hiçbir yorgunluk çekmeyen Allah, ölüleri diriltmeye de, haydi haydi kadirdir!*" (Ahkâf 46/33) âyetinin tefsirinde bu hususu şöyle belirtmiştir:

448 *Fî Zılâl*, VI, 3258.

"Bu, surenin başında ele alınan, gözlemlenen varlık kitabına (el-kitabü'l-manzûr) yeniden dönüştür. Kur'ân üslubu; surede doğrudan doğruya verilen görüşle, hikaye içinde gelen görüş arasında bu tür art arda gelişleri çokça ihtiva eder. Böylece aynı hakikati dile getiren iki kaynak arasındaki paralellik ortaya konulmuş olur. Göklerle yerin oluşturduğu bu görkemli kainattan başlamak üzere varlık kitabı bütünüyle yaratıcı kudrete şehadet eder ve insan hissine ölümden sonra diriltilmenin ne kadar kolay olduğunu ilham eder. Vurgulanmak istenen bu diriltmenin gerçekliğidir. Bu gerçeğin zihinlere yerleştirilmesi konusunda en etkin yöntem de meselenin soru cevap üslubuyla dile getirilmesidir. Ardından kapsamlı yorum ve netice geliyor: "O her şeye kadirdir." Görüldüğü gibi âyette, ölümden sonra diriltme vb., olmuş olacak her şey bu şümullü kudretin içine girmektedir.[449]

2- Kur'an'ın Tasvir Yönüyle İ'câzı

Seyyid Kutub'a göre, Kur'ân'ın üslupla ilgili en önemli i'câz yönünü, ondaki "edebî tasvir" (et-tasviru'l-fennî) oluşturmaktadır. Ona göre Kur'ân'ın tasvirlerinden, i'câza dâir bazı sırlar idrâk edilebilir.[459] Nitekim o, tasviri, et-Tasviru'l-Fennî adlı eserinde şöyle izah eder:

"Tasvir, Kur'ân üslubunun, özellikle tercih edilen önemli bir vasıtasıdır. Kur'ân, gözle görülen bir olayı, müşahede edilen bir manzarayı, zihnî bir mânâyı ve psikolojik bir durumu ifade ettiği gibi, insan karakterlerini de müşahhas ve hayat dolu tablolarla anlatır. Sonra çizdiği bu tablolara canlılık ve hareket giydirir. Böylelikle zihnî anlamlar şekillenir ve hareket kazanır. Psikolojik durumlar, sahnelere; insan karakterleri de canlı, müşahhas ve gözle görülebilir sûretlere dönüşür. Yine Kur'ân, vak'aları, sahneleri, kıssa ve manzaraları misal verirken, sanki şu anda oluyormuşçasına takdim eder. Anlatılan bu hususlara bir de konuşmalar eklenince, olayların zihinde canlandırılması için gereken bütün erkân tamamlanmış olur. Yani Kur'ân konuşmaya başlar başlamaz, dinleyicilere yepyeni bir bakış kazandırır ve onları hâdisenin gerçekleştiği veya gerçekleşeceği sahneye çeker. Orada manzaralar birbirini takip ederken ve hareketler sürekli yeni-

---

[449] *Fî Zılâl*, VI, 3274.

lenirken, muhatap ve dinleyici bunun tilâvet edilen bir kelâm ve konunun anlaşılmasına yardım eden bir misal olduğunu unutur ve yalnız sahnede hareket eden şahısları müşahede eder."[450]

Seyyid Kutub'a göre Kur'ân'da zikredilen tasvirlerin amacı, beşerin, -ancak kendisinin anlayabileceği tabirler ve suretler içine konulduktan sonra- idrak edebileceği bazı hakikatleri, onun anlama seviyesine yaklaştırmaktır.[451] Bazen Kur'ân'ın kullandığı tek lâfız, bir anlamı görülür ve hissedilir şekilde tasvir eder. Nitekim Seyyid Kutub, âyetteki يُمَسِّكُونَ "*Kitaba sarılanlar.*" (A'râf, 7/170) ifadesinin şöyle bir anlamı görülür ve hissedilir biçimde tasvir ettiğini kaydeder:

"*Bu tablo, kitaba ciddiyet ve kararlılık ile sarılmanın resmi ve ona bütün muhtevasıyla sarılmanın gerektiğini tasvir eden bir ifâdedir. Ciddiyet, kuvvet ve kararlılık ayrı; zora koşma, sınırları zorlama ise başka bir şeydir. Ciddiyet, kuvvet ve kararlılık kolaycılığa değil, aksine sululuğa ve gevşekliğe engeldir. Aynı zamanda ciddiyet, ufuk genişliğinin değil, lâubaliliğin karşıtıdır. Ciddiyet, realiteyi görüp gözetmeye değil; realiteyi Allah'ın nizamına hakem kılmaya ve onun üzerinde tutmaya engeldir. Çünkü bütün realiteler Allah'ın hükmüne mahkûm olmak zorundadır...*"[452]

Ona göre, Kur'ân'ın tasvirlerinde, tasvirin muhtevasıyla, tasvir edilen şeyler arasında tam bir tenasüp görülür. Sözgelimi, مَا مِنْ دَابَّةٍ إِلَّا هُوَ آخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا "*Hiç bir canlı yoktur ki mukadderatı O'nun elinde olmasın.*" (Hûd, 11/56) buyuruluyor. Burada, yeryüzündeki her canlının alnından tutan kâhir bir kudret tasvir edilmektedir. "Nâsiye", alnın en üst kısmıdır. Kahhâriyet ve galebe, âyetin siyak ve sibakına uygun bir tarzda tasvir ediliyor. Zira sûrede Hûd (aleyhisselâm)'ın daveti anlatıldığından, âyetteki ifâdeler, onun cemaatinin kabalığına, tabiatlarının sertliğine, bedenlerinin huşunetine ve hissizliklerine pek uygun düşmektedir.[453]

---

450 S. Kutub, *et-Tasvir*, s.36.
451 *Fî Zılâl*, V, 3062.
452 *Fî Zılâl*, III, 1388. Benzer misaller için ayrıca bkz., *aynı eser*, III, 1203; IV, 2320; V, 2695.
453 *Fî Zılâl*, IV, 1899.

a) Kur'ân'daki Tasvir Vecihleri

Şimdi genel anlamda Seyyid Kutub'un et-Tasviru'l-Fennî adlı eserindeki tasvir görüşünü özetledikten sonra Fî Zılâl'deki tesbitlerine geçebiliriz:

1) Psikolojik Tasvirler

1. **Misal**: بَلَى مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ فَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُون "Hayır, durum hiç de öyle değil. Günah işleyip de günahın kendisini her taraftan kuşatıp kapladığı kimseler var ya, işte onlar cehennemliktir. Hem de orada ebedî kalacaklardır." (Bakara, 2/81) âyetinde günahkâr insanın canlı bir üslupla tasviri yapılmaktadır. Seyyid Kutub bu psikolojik tasviri psikolojik tahlillerle daha anlaşılır bir şekilde şöyle sunmaktadır:

"Hatâ bir kazanç mıdır? Hatâyı kazanmaktan kastedilen zihnî mana, hata işlemektir. Fakat âyetteki ifade tarzı, bilinen psikolojik bir durumu îmâ etmektedir, şöyle ki: Hatâyı çokça irtikâb eden şahıs, o hatâyı âdet haline getirir ve ondan bir haz duyar. Bir anlamda o hatanın kendisi için bir kazanç olduğunu vehmeder. Zaten hisleriyle onun çirkin olduğunu anlasaydı, yapmayacaktı. O hatâyı işlemenin bir ziyan ve hüsran olacağını hissetseydi, ona cesaretle yönelmez ve onun iyice ruh dünyasını kuşatmasına da müsaade etmezdi. Eğer çirkinliği görüp de zararı hissetseydi, onun gölgesinden bile kaçması, ondan istiğfar dilemesi ve ondan başka birisinin himayesine girmesi gerekirdi. Bu takdirde hatâ onu çepeçevre kuşatmaz ve onun için tevbe kapılarını kapatmazdı. وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ ifadesinde bu anlamın mücessem hale getirilmesi söz konusudur ki bu, ancak Kur'ân ifadelerine has bir özelliktir."[454]

2. **Misal**: Seyyid Kutub, Kur'ân'da münafıkların tutumunu ifade eden قَدْ يَعْلَمُ اللهُ الْمُعَوِّقِينَ مِنْكُمْ وَالْقَائِلِينَ لِإِخْوَانِهِمْ هَلُمَّ إِلَيْنَا وَلَا يَأْتُونَ الْبَأْسَ إِلَّا قَلِيلًا الخ "Allah içinizden bozgunculuğa meyledip savaştan alıkoymak isteyenleri ve kardeşlerine: "*Bize gelin*" *diyenleri elbet biliyor. Zaten bunlardan ancak pek az bir kısmı savaşa geliyorlardı. Savaşa katıldıklarında da size karşı pek cimri ve kıskanç davranırlar. Hücum eden düşmanın ortalığa saldığı büyük korku gelince, ölüm sekerâtına düşmüş kimsenin bakışı gibi, gözleri dönmüş bir*

---

454 *Fî Zılâl*, I, 86.

tarzda sana baktıklarını görürsün." (Ahzâb, 33/18-19) âyetleri hakkında şöyle demektedir:

"Kur'ân, onların psikolojik suretini *eşine rastlanmaz ve olağanüstü bir tarzda resmediyor.* Gerçeğin tâ kendisi olan bu suret, insanlar içinde devamlı bulunan bu insan tipi hakkında gülme ve alay etme hissini tahrik ediyor. Şiddet ânında korkma, içine kapanma ve paniğin; rahat zamanında ise gerilerek, güzel ve tumturaklı konuşmalar yapmanın tasvir edildiği bir suret. Evet, hayırda cimrilik yapmanın ve herhangi bir gayreti esirgemenin; en ufak bir tehlike tevehhümünde de, ızdırap ve bağırıp-çağırmanın tablosu... *İşte Kur'ânî tabir, bu tabloyu, değiştirilmesi ve tercümesi imkân hârici olan hârika sanatlı üslubu ile çizivermiştir.*"[455]

3. **Misal:** Seyyid Kutub, قُلْ أَنَدْعُو مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَنفَعُنَا وَلَا يَضُرُّنَا وَنُرَدُّ عَلَى أَعْقَابِنَا بَعْدَ إِذْ هَدَانَا اللَّهُ كَالَّذِي اسْتَهْوَتْهُ الشَّيَاطِينُ فِي الْأَرْضِ حَيْرَانَ لَهُ أَصْحَابٌ يَدْعُونَهُ إِلَى الْهُدَى ائْتِنَا قُلْ إِنَّ هُدَى اللَّهِ هُوَ الْهُدَى وَأُمِرْنَا لِنُسْلِمَ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ "*De ki: "Allah'tan başka, bize, yalvarıp ibadet ettiğimiz takdirde fayda, terkettiğimiz takdirde zarar vermeyen şeylere mi yalvaralım? Allah, bizi doğru yola koyduktan sonra şeytanların kandırıp şaşkın bir halde çöle düşürdükleri, arkadaşlarının ise "bize gel!" diye doğru yola çağırıp durdukları ahmak gibi, gerisin geriye İslâm'dan şirke mi dönelim? De ki: "Allah'ın gösterdiği yol, tek doğru yoldur ve bize âlemlerin Rabbine teslim olmamız emrolundu.*" (En'am, 6/71) âyetiyle ile alâkalı olarak şöyle dernektedir:

"Bu, tevhidden sonra şirke girmiş ve kalbi sahte tanrılar ile bir tek ilâh arasında bölüşülmüş, duyguları hidâyetle dalâlet arasında alt-üst olmuş ve hayret ve şaşkınlık ruh haleti içinde bocalayan bir insanın canlı tablosudur. İşte lanetlenmiş olan yaratığın manzarası: *"Allah bizi doğru yola ilettikten sonra ökçelerimiz üzerine eski durumumuza döndürülüp; şeytanların ayartarak şaşkın bir halde bıraktıkları, arkadaşlarının ise "Bize gel" diye doğru yola çağırdıkları kimse gibi şaşkın bir duruma mı düşelim?"* Burada *"kellezi'stehvethu"* ibâresindeki الإستهواء kelimesi, bizatihi kelimenin taşıdığı anlamı tasvir eden bir lafızdır. Keşke bu istihvâ (ayartılma) -dalâlet yolunda bile olsa - belirli bir yöne doğru olmuş olsaydı ya! Heyhât, onun

---

455 *Fî Zılâl*, V, 2840, 2841 vd.

öte taraftan hidâyette olan arkadaşları da vardır ki, onu hidâyete davet ederler ve onu, "bize gel" diye çağırırlar. O kimse, bu çağrı ile o geri dönüş arasında nereye yöneleceğini bilmez bir vaziyette şaşkındır ve hangi tarafa katılacağını da kestiremez haldedir. *Burada ifâde öyle resmedilir ki, neredeyse kelimeler arasında insan, o psikolojik azabı hisseder."* Müfessirimiz, sözünü şöyle tamamlar:

Ben bu âyeti her okuduğumda o hayret ve şaşkınlığı tasavvur ederdim. Fakat bu mücerred bir tasavvur idi. Bu durumu gerçek hayatta gördüğüm zaman bu hâlet-i rûhiyenin ne demek olduğunu ve bu ifadenin neyi kastettiğini daha iyi idrak ettim."[456]

4. **Misal**: وَإِذَا مَسَّ الْإِنْسَانَ الضُّرُّ دَعَانَا لِجَنْبِهِ أَوْ قَاعِدًا أَوْ قَائِمًا فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُ ضُرَّهُ مَرَّ كَأَنْ لَمْ يَدْعُنَا إِلَى ضُرٍّ مَسَّهُ كَذَلِكَ زُيِّنَ لِلْمُسْرِفِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ "*İnsan bir sıkıntıya mâruz kalınca gerek yan yatarken, gerek otururken veya ayakta iken, Bize yalvarıp yakarır. Fakat Biz sıkıntısını giderdik mi, sanki uğradığı dertten dolayı Bize yalvaran kendisi değilmiş gibi eski haline geçip gider. İşte (hayat sermayelerini boşuna harcayıp) haddini aşanlara, yaptıkları işler, kendilerine böyle süslenmiş, hoşlarına gitmiştir.*" (Yûnus, 10/12) âyetinin tefsirinde Kutub şu izahı getirir:

"Muhakkak ki bu, tekrarlanıp duran beşer tabiatının eşsiz bir suretidir. İnsan, hayatın akıntısına kapılarak yaşar gider. Henüz sıhhati yerinde ve bütün fırsatlar elinde iken hata işler, günahkâr olur ve dolayısıyla haddini aşmış olur. Allah'ın koruyup merhamet ettiği kimseler müstesna, kuvveti yerinde olanlar arasında, ileride zayıf ve âciz duruma düşeceğini hatırlayan ve düşünen bir insan pek yoktur. Rahatlık zamanları unutturur, zenginliği hissetmek ise haddi aşmaya neden olur. Sonra ona bir zarar dokununca da, birden bire feryâd eder, uzun uzun dua etmeye başlar ve son derece ümitvâr olur. Zaman gelir daralır ve bir an evvel eski rahatlığına kavuşmak ister. Duası kabul edilip de sıkıntısı giderilince, tekrar akıbetinden endişe etmemeye ve eski aymazlığına geri avdet eder."[457]

5. **Misal**: أَلَا إِنَّهُمْ يَثْنُونَ صُدُورَهُمْ لِيَسْتَخْفُوا مِنْهُ أَلَا حِينَ يَسْتَغْشُونَ ثِيَابَهُمْ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا

---

[456] *Fî Zılâl*, II, 1131, 1132.

[457] *Aynı eser*, III, 1769. Benzer misaller için bkz. 1, 204; II, 1039; 111,1293; V, 2723.

يُعْلِنُونَ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ *"Dikkat edin, işin farkına varın: O kâfirler, eğilip bükülerek haktan yan çizer, böylece Peygamber'den gizlenmek isterler. Onlar örtülerine büründükleri zaman dahi Allah onların içlerinde gizlediklerini de, açığa vurduklarını da pek iyi bilir. Çünkü O bütün sinelerin kökünü, künhünü dahi bilir."* (Hûd, 11/5) âyetinde ifade edilen tasviri Seyyid Kutub şöyle izah etmektedir:

"Çok büyük ihtimalle bu âyet, müşriklerin Resûlullah'tan Kur'ân'ı dinlerken izhar ettikleri durumu tasvir etmektedir. Müşrikler, âyetler okunurken, esasında bu kelâmın sahibinin Allah olduğunu ruhlarının derinliklerinde hissettikleri halde, Allah'tan gizlenmeye çalışarak göğüslerini kısar ve başlarını eğerlerdi. Kelamın siyakı, âyeti, bu hareketin anlamsızlığını beyan edinceye kadar tamamlamıyor. Onlar gizlenmeye çalışırken de, açıkta görünürken de bu âyetleri indiren Allah, onlarla beraberdir. Bu anlamı Kur'ân, kendine has üslubu ile onların bu durumunu korkunç bir surette tasvir ederek dile getiriyor. Örtülerine büründükleri ve tek başlarına kaldıkları zaman çok gizli bir konumda bulunuyorlar. Gece onların üzerini örtmüş, örtülerini de üzerlerine çekmişler ama, bütün bunların gerisinde Allah, onlarla beraber, hâzır ve nazırdır. Yalnızlık halinde gizlediklerini ve açığa vurduklarını bilir. Evet, insan, genellikle yalnız iken onu kimsenin görmediğini zanneder. Bu nedenle Kur'ân tabiri insanın vicdanına dokunuyor, onu îkaz ediyor ve onu gafil olduğu hakikate uyanması için derinden sarsıyor ve ırgalıyor."[458]

2) Duyguların Tasviri

1. **Misal**: Seyyid Kutub, وَيَحْلِفُونَ بِاللّٰهِ إِنَّهُمْ لَمِنْكُمْ وَمَا هُمْ مِنْكُمْ وَلَكِنَّهُمْ قَوْمٌ يَفْرَقُونَ "O münafıklar yanınızda Allah'a yemin ederek sizden olduklarını ileri sürerler. Aslında onlar sizden değildirler. Doğrusu onlar kâfirlerin mâruz kaldıkları durumdan endişe etmeleri sebebiyle ödleri kopan bir topluluktur." (Tevbe, 9/56) âyetiyle ilgili olarak şöyle der:

"Bütün te'kîd edatlarıyla içlerindeki niyetlerini gizlemek ve iç âlemlerinin dışa vurmasından sakınmak ve kendi emniyetlerini sağlamak için Allah'a yemin ederler. İşte bu, ürkeklik, korku, yaltaklanma ve gösteri-

---

458 *Aynı eser*, IV, 1855, 1856.

şin ne kadar çirkin olduğunun tasvir edildiği bir tablodur. Bunu ancak Kur'ân'ın ilginç üslubu resmedebilir. Bu derin ve etkileyici tasvir üslubu ile, ruhun ve nefsin tezahürleri, duyular için ayân beyan hale gelir."[459]

2. **Misal**: Müfessirimiz, مَنْ يُصْرَفْ عَنْهُ يَوْمَئِذٍ فَقَدْ رَحِمَهُ وَذَلِكَ الْفَوْزُ الْمُبِينُ... "*De ki: "Ben Rabbime isyan etmem halinde, ileride gelecek büyük bir günün azabından korkarım. O gün her kim azaptan uzak tutulursa, muhakkak ki Allah ona merhamet etmiştir. İşte en büyük mutluluk, en açık başarı budur.*" (En'am, 6/15-16) âyetleriyle ilgili olarak şöyle demektedir:

"Muhakkak ki, bu Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) Rabbinin emrine karşı içinde duyduğu hislerinin tasviri ve onun azabından korkmasının mücessem bir halde ifadesidir. O öyle bir azaptır ki, onun kuldan sadece geri çevrilmesi bile Allah'tan bir rahmet ve apaçık bir kurtuluş sayılır. Fakat aynı zamanda bu âyet, o zaman ve bütün zamanlarda yaşayacak olan müşriklerin kalplerini sarsıcı bir hamledir. O, büyük günün azabını tasvir eden öyle sarsıcı bir hamledir ki, sanki avını arayan, üzerinde uçuşan ve onu yakalamak için hücum eden bir yaratık!. O avı, tehlikelerden, ancak onun yularından tutacak yetkin bir kudret geri çevirebilir. *İşte bu Tasvîr karşısında okuyucunun nefesleri tutulur!*"[460]

3. **Misal**: Seyyid Kutub, فَأَصْبَحَ فِي الْمَدِينَةِ خَائِفًا يَتَرَقَّبُ فَإِذَا الَّذِي اسْتَنصَرَهُ بِالْأَمْسِ يَسْتَصْرِخُهُ قَالَ لَهُ مُوسَى إِنَّكَ لَغَوِيٌّ مُبِينٌ (Kasas, 28/18) "*Sabaha kadar endişe içinde, etrafı kontrol ederek geceyi geçirdi. Sabahleyin, bir de baktı ki dün kendisinden yardım isteyen soydaşı, yine imdadına çağırıyor. Mûsa, ona: "Belli ki sen azgının tekisin!" dedi.*" (Kasas, 28/18)

فَأَصْبَحَ فِي الْمَدِينَةِ خَائِفًا يَتَرَقَّبُ "Sabaha kadar endişe içinde, etrafı kontrol ederek geceyi geçirdi" kısmıyla ilgili olarak şu tahlili yapmaktadır:

"Burada يَتَرَقَّبُ lafzı ve fiili, her an bir kötülük olacağı beklentisi taşıyan bir endişeli ruh haletini tasvir eder. Burada etkilenen bir şahsiyetin durumu ve dış görünüşü söz konusudur. Kur'ân tabiri korku ve endişe hâlini işte bu lafızla mücessem hale getiriyor. فِي الْمَدِينَةِ ibaresiyle, o korkuyu daha da büyütüyor. Zira 'Medine' (şehir) genellikle emniyet ve huzur bulunan

[459] *Fî Zılâl*, III, 1666.
[460] *Fî Zılâl*, II, 1055. Allah korkusunun tasviri için ayrıca bkz. V, 2812.

yerdir. Zira insan şehirde bile emniyetten yoksun bulunmakta ve korkmakta ise gerisini siz düşünün!"[461]

4. **Misal**: Seyyid Kutub, وَأُشْرِبُوا فِي قُلُوبِهِمْ الْعِجْلَ بِكُفْرِهِمْ *"Çünkü kâfirlikleri sebebiyle buzağıya tapma sevgisi iliklerine işlemişti."* (Bakara, 2/93) âyetiyle ilgili olarak şöyle demektedir:

"Bu eşi bulunmayan bir tablodur. Onlara sanki kendileri dışında bir etken tarafından içirildi. Onlara ne içirildi? Buzağı içirildi! Nerelerine içirildi? Buzağı onların kalplerine içirildi! Hayal, sürekli bu sert ve kaba gayreti ve istihza eden sureti göz önüne getiriyor. Buzağının sureti kalplere öyle sokuluyor ve sevk ediliyor ki, neredeyse bu mücessem suretin beklenen anlamı unutuluveriyor! İşte o anlam, onlardaki aşırı buzağı sevgisidir. Sanki onların kalplerine buzağı içirilmiş! İşte burada, açıklayıcı mantıkî tabire kıyasla, tasvir edici Kur'ânî ifâdenin değeri ortaya çıkmakta. O da, Kur'ânî ifadenin bariz özelliği olan tasvirdir."[462]

5. **Misal**: Seyyid Kutub,

إِنَّكَ لَا تُسْمِعُ الْمَوْتَى وَلَا تُسْمِعُ الصُّمَّ الدُّعَاءَ إِذَا وَلَّوْا مُدْبِرِينَ الخ... *"Şunu bil ki sen, ne ölülere sesini duyurabilirsin, ne de arkasına dönüp uzaklaşan sağırlara bu dâveti işittirebilirsin! Sen körleri de sapıklıktan kurtarıp doğru yola getiremezsin. Sen ancak âyetlerimize iman etmeye yatkın kimselere çağrını duyurabilirsin. Çünkü onlar hakka teslim olurlar."* (Neml, 27/80-81) âyetlerinde davete muhatap olan bazı kişilerin hissizliklerinin tasvirini şöyle açıklamaktadır:

"Eşsiz Kur'ânî tabir, hissedilemeyen psikolojik bir durumu, yani kalbin katılaşmasını, ruhun sönmesini, şuurun ve hissin aptallaşmasının tablosunu resmediyor. Bir defa onları ölüler şeklinde gösteriyor. Rasûl-ü Ekrem (sallallahu aleyhi ve sellem) onları davet ediyor, onlar ise bunu duymuyorlar; zira ölüler hissetmezler ki. Bir kere de onları dâvetçiden gerisin geriye kaçan sağırlar suretinde gösteriyor; çünkü işitmemektedirler. Başka bir defa da kör bir vaziyette hayat süren kişiler olarak onları gösteriyor; çünkü gözleri görmediğinden rehberi de göremiyorlar! İşte bu art arda

---

[461] *Fî Zılâl*, V, 2682-2683. Ayrıca harpteki korkunun tasviri için bkz. V, 2837.
[462] *Fî Zılâl*, I, 91.

gelen suretler, anlamı canlı timsaller haline getirerek şuurun derinliklerine yerleştiriyor."[463]

3) Diğer Tasvirler

Kevnî Olayların Tasviri

Kur'ân-ı Kerîm'de kevnî hâdiseler çok dakîk ifadelerle tasvir edilmektedir. Buna Yâsîn sûresinde geçen ve Kutub'un da hayret ve hayranlıkla anlattığı şu misâli vermek yerinde olur:

وَآيَةٌ لَهُمُ اللَّيْلُ نَسْلَخُ مِنْهُ النَّهَارَ فَإِذَا هُمْ مُظْلِمُونَ "*Gece de onlar için bir ibret alâmetidir. Biz ondan gündüzü sıyırıp çekeriz de, onlar karanlıklara gömülürler.*" (Yasin, 36/37)

"Kur'ânın bu gerçeği ifade etmede kullandığı tabir, eşsiz bir tabirdir. Zira bu ifade, gündüzü geceyle iç içe tasvir etmektedir. Sonra Allah gündüzü gecenin içinden çekip alıyor ve insanlar birdenbire karanlıkta kalıyorlar. Belki meseleyi hakikatiyle düşündüğümüz zaman bu eşsiz tabirin sırrıyla bir şeyi idrak edebiliriz. Şöyle ki: "Küresel olan yeryüzü güneş karşısında kendi etrafında dönüşünü yaparken, her noktası ile güneşe uğrar. İşte güneşe uğrayan nokta gündüz oluverir. Dünya yani kürevî olan yeryüzü, güneş karşısında kendi etrafında dönüşünü yaparken, her noktası ile güneşe uğrar. İşte güneşe uğrayan nokta gündüz oluverir. Dünya dönmesine devam edip o nokta güneşten ayrılınca da, o noktadan gündüz sıyrılır, onun yerine orayı gece kaplayıverir. Bu olgu her nokta için art arda ve düzenli olarak devam eder; sanki gündüzün nuru çekilip çıkarılır ve onun yerini karanlık alır. Bu, söz konusu kevnî olayı en ince bir şekilde tasvir eden bir tabirdir."[464]

Ayrıca Seyyid Kutub,

يَابُنَيَّ إِنَّهَا إِنْ تَكُ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ فَتَكُنْ فِي صَخْرَةٍ أَوْ فِي السَّمَاوَاتِ أَوْ فِي الْأَرْضِ يَأْتِ بِهَا اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ لَطِيفٌ خَبِيرٌ "*Evladım, yapılan iş; bir hardal tanesi kadar küçük de olsa, bir kayanın içinde saklı da olsa, yahut göklerin veya yerin herhangi bir noktasında bile bulunsa, mutlaka Allah onu meydana çıkarır. Allah*

[463] *Fî Zılâl*, V, 2666.
[464] *Fî Zılâl*, V, 2968.

öyle latîf, öyle habîrdir (ilmi, gizliliklere pek kolay bir tarzda nüfuz eder)." (Lokman, 31/16.) âyetinin tefsirinde Kur'ân'ın bu ifadesindeki hârika tasviri şöyle beyan eder:

"Allah'ın ilmi, dikkati, kudreti, hesap ve mizanının inceliği hakkındaki hiçbir mücerret ifâde, bu tasvir edici tabirin ulaştığı zirveye ulaşamaz. İşte bu mu'cize, güzel bir edaya ve çok derin bir ritme sahip olan Kur'ân üslubunun üstünlüğüdür. Zayi olmuş küçük, değersiz ve ağırlığı olmayan bir hardal tanesi, kendisine ulaşılamayacak şekilde sert bir kayanın altında olsa veya çok uzaklarda, başı boş bir zerre ve yüzen bir nokta gibi görülen göğün yıldızlarında bulunsa, ya da yerin altında kayıp vaziyette bulunsa, Allah onu mutlaka getirir. O'nun ilmi o zerreye nüfuz eder ve kudretinden asla kaçamaz. Çünkü Allah Latîf ve Habîr'dir. Bu ise gizli ve latif olan sahne için çok münâsip bir hitam cümlesidir.

Hayal o küçük hardal tanesini o geniş ve derin mekanda takib ediyor. Onun peşini bırakmayan ilm-i ilâhiyi düşünüyor. Kalp ürperiyor ve bütün gaybın gizliliklerinden haberdar olan Habîr ve Latîf'e tam bir yönelişle yöneliyor. Bunun da arkasından bu ilginç üslup sayesinde Kur'ân'ın kalbe yerleştirmek istediği o hakikat tam yerli yerine oturuveriyor."[465]

Peygamberlerin Davetinin Tasviri

قَالَتْ رُسُلُهُمْ أَفِي اللَّهِ شَكٌّ فَاطِرِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يَدْعُوكُمْ لِيَغْفِرَ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ وَيُؤَخِّرَكُمْ إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى قَالُوا إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا تُرِيدُونَ أَنْ تَصُدُّونَا عَمَّا كَانَ يَعْبُدُ آبَاؤُنَا فَأْتُونَا بِسُلْطَانٍ مُبِينٍ قَالَتْ لَهُمْ رُسُلُهُمْ إِنْ نَحْنُ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَمُنُّ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَمَا كَانَ لَنَا أَنْ نَأْتِيَكُمْ بِسُلْطَانٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ *"Peygamberleri onlara: "Hiç gökleri ve yeri yaratan yüce Yaratıcı hakkında şüphe edilebilir mi? O günahlarınızı affetmeye çağırıyor ve muayyen bir süreye kadar size müsaade ediyor, mühlet veriyor" dediler. Onlarsa: "Siz," dediler, "bizim gibi bir beşerden başka bir şey değilsiniz. Siz bizi atalarımızın ibadet ettiği tanrılardan vazgeçirmek istiyorsunuz. O halde bize açık delil getirin." Resulleri onlara: "Evet," dediler. "biz sizin gibi beşerden başka bir şey değiliz. Fakat Allah peygamberlik nimetini kullarından dilediğine ihsan eder. Allah'ın izni*

---

[465] *Fî Zılâl*, V, 2789. Benzer misaller için bkz. *Fî Zılâl*, V, 3051.

olmadıkça size mûcize göstermemiz mümkün değildir. O halde müminler yalnız Allah'a dayanıp güvenmelidirler." (İbrahim, 14/10-11) mealindeki Kur'ân âyetleri hakkında şöyle demektedir:

"Buradaki şaşırtıcı güzellik, peygamberleri câhiliye karşısında bir tek kafile yapan, değişen meselelerin arkasındaki ebedi hakikati tasvir eden ve zaman, mekân, kavim ve cinslerin de ötesinden, Peygamberlerin cahiliyeye karşı yaptıkları davetin belirgin işaretlerini gösteren bu arz ve tasvir üslubundan doğmaktadır."[466]

b) Tahyîl, Teşhîs ve Tecsîm

Seyyid Kutub, tahyîl, teşhîs ve tecsîmi, tasvire ait birer olgu olarak tanıtmaktadır. Ona göre tahyîl ve tecsîmin tasvir konusunda özel bir anlamı ve yeri vardır. O şöyle der:

"Kur'ândaki tasvir edilen suretlerin pek azı, bir takım edebî maksatlardan dolayı sakin ve hareketsiz olarak arz edilirken, çoğunda ise gizli ve açık bir hareket bulunur. Bu hareket hayatın nabzını arttıran ve hararetini yükselten bir harekettir. Bu hareket sadece kıssalara, kıyamet sahnelerine, nimet ve azap tablolarına ve tartışma ve delil getirme suretlerine de mahsus değildir. Aksine, bunların dışındaki yerlerde de vardır. Bu hareketin çeşitlerine de dikkat çekmemiz gerekir. O, ya gözle görülen zahirî hayattan canlı bir harekettir; yahut vicdanda gizli olan hayattan kaynaklanan bir harekettir. İşte buna biz 'hissî tahyîl' adını veriyoruz." diyen Kutup, tahyîlin çeşitlerinden birisinin de; cansız maddelere, tabiî hâdiselere ve vicdanî reaksiyonlara hayat verme şeklinde görülen 'teşhîs' olduğunu belirttikten sonra bunun misallerini vermektedir."[467]

Seyyid Kutub, Kur'ân'ın özellikle âhiret tablolarıyla ilgili olarak "tahyîl" metodunu kullandığını belirtmiş, hatta bu konuda Fî Zılâl'den önce "Meşâhidü'l-kıyâme fi'l-Kur'ân" adında bir eser de telif etmiştir.

Şimdi tahyîl ile alâkalı Fî Zılâl'de zikredilen bazı misalleri zikredelim:

---

466 *Fî Zılâl*, IV, 2102.
467 *et-Tasvir*, s.73 vd.

1) Tahyil ile İlgili Misaller

Ahîret Sahneleri ile İlgili Tahyîl

"Kur'ân-ı Kerîm, insanlara, bu dünyada ve malum yeryüzünde okunmaktadır. Fakat o, âhiret manzaralarını sanki hazır önümüzde duruyormuş gibi, dünyayı da sanki uzak bir geçmiş! gibi arz etmektedir. Bu arada biz ahiretin kıyamet günü olacağını unutur, onu önümüzde canlanmış olarak duyarız. Evet, uzak bir geçmişten bahseder gibi bahsediyor dünyadan:

يَامَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنسِ أَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِي وَيُنذِرُونَكُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَذَا قَالُوا شَهِدْنَا عَلَى أَنفُسِنَا وَغَرَّتْهُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَشَهِدُوا عَلَى أَنفُسِهِمْ أَنَّهُمْ كَانُوا كَافِرِينَ "*Ey cin ve insanlar topluluğu! İçinizden size âyetlerimi anlatan ve bu gününüzle karşılaşacağınızı bildirerek sizi uyaran peygamberler gelmedi mi? "Ey Yüce Rabbimiz! Kendi aleyhimize şahidiz" diyecekler. Dünya hayatı onları aldatmıştı. Böylece kendilerinin kâfir olduklarına, yine kendileri şahitlik ettiler.*" (En'am, 6/130) *İşte bu gerçekten tahyilin ilginç yönlerindendir.* [468]

Eşya ve Hâdiselere Hayat Veren Tahyîl

Seyyid Kutub, إِذَا أُلْقُوا فِيهَا سَمِعُوا لَهَا شَهِيقًا وَهِيَ تَفُورُ تَكَادُ تَمَيَّزُ مِنْ الْغَيْظِ "*Oraya atıldıklarında, onun kaynarken çıkardığı uğultuyu işitirler. Neredeyse cehennem öfkesinden çatlayacak!...*" (Mülk, 67/7-8) mealindeki âyetler üzerinde şöyle durmaktadır: "Cehennem de canlı bir yaratıktır. Öfkesini yutar, öfkesinden çatlayacak hâle gelir... Buradaki ifâde görünüş itibariyle Cehennemin durumunu tasvir eden bir mecaz gibi anlaşılıyorsa da, aslında mecaz değildir, bir hakikati ifade etmektedir. Allah'ın yarattığı her mahlûk kendi türünden bir ruh sahibidir. Her mahlûk Rabbini bilir ve O'nu hamd ile tesbih eder. İnsanın Yaratıcı'sını inkârı karşısında dehşete kapılır. Kendi ruh ve fıtratının kaçtığı ve yadırgadığı bu inkârdan dolayı son derece öfkelenir. Bu hakikat Kur'ân'da birçok yerde zikredilir ve bunun evrendeki her şeyde saklı bulunan bir hakikat olduğu hissettirilir. Kur'ân'daki *"Her şey onu hamd ile tesbih etmektedir."* (İsrâ, 17/44) ve *"Gök ve yere, isteyerek veya istemeyerek gelin."* (Fussilet, 41/11) gibi âyetler de buna delildir.[469]

---

[468] *Aynı eser*, III,1209. Benzer misaller için bkz. II, 662; III, 1209; IV, 2094. 2415.

[469] *Fî Zılâl*, VI, 3635. Benzer misaller için bkz. VI, 3842, 3903.

2) Teşhis ile İlgili Misaller: Geçmiş Hadiselerin Teşhisi

Seyyid Kutub, وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنْ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ "*İbrâhim ile İsmâil, Beytullah'ın temellerini yükseltirken şöyle dua ediyorlardı. "Ey bizim Kerîm Rabbimiz! Yaptığımız bu işi bizden kabul buyur! Hakkıyla işiten ve bilen ancak Sen'sin.*" (Bakara, 2/127) âyetindeki "teşhis" hususiyetini şöyle dile getirmektedir:

"Burada duanın nağmesi, mûsikîsi ve iklimi hepsi birden sanki canlı ve hareketli bir halde görülüyor gibidir ki, bu, Kur'ân'ın güzel ve bedî' ifâde etme özelliklerinden biridir. Ğâib olan sahneyi sanki gözle görülür ve kulakla duyulur şekilde hâzır zamana getirmek; işte bu, Ebedî Kitâb'a lâyık ve gerçek manâsıyla edebî tasvirin bir hususiyetidir."[470]

Kevnî Olayların Teşhisi

Kur'ân, kevnî olayları anlatırken teşhis sanatını kullandığını söyleyen Seyyid Kutub, Kur'ân'ın A'râf sûresinde geçen يُغْشِي اللَّيْلَ النَّهَارَ يَطْلُبُهُ حَثِيثًا "*Allah ki geceyi, durmadan onu kovalayan gündüze bürür.*" (A'râf, 7/54) mealindeki âyetle ilgili olarak şu tespiti kaydetmektedir:

"Bu âyetteki hareketin güzelliği ve canlılığı ve gece ve gündüze irâde ve şuur sahibi olan bir şahıs olarak kişileştirmesi, tamamıyla hiçbir beşerî san'atın ulaşamayacağı seviyede bir tasvir ve tabirdir."[471]

Duygunun Teşhisi

Seyyid Kutub وَلَمَّا سَكَتَ عَنْ مُوسَى الْغَضَبُ "*Mûsâ'nın öfkesi yatışınca...*" (A'râf, 7/154) âyetiyle alâkalı şu tespitini kaydetmektedir:

"Kur'ân tabiri, burada öfkeyi sanki bir canlı gibi ve Musa'ya musallat olmuş, Musa da onu kovmaya çalışıyor gibi müşahhaslaştırıyor. Tâ ki, öfke sustuğu ve Musa'yı kendi hâline terk ettiği zaman Musa kendine geldi. Hemen, öfkelenmesi ve öfkenin kendisine galebe çalması sebebiyle attığı levhaları aldı.."[472]

---

470 *Fî Zılâl*, I, 114.
471 *Fî Zılâl*, III, 1297. Benzer misal için bkz. V, 3094.
472 *Fî Zılâl*, III, 1376.

Tecsîmle İlgili Misaller

Kutub'a göre edebî tecsîm, Kur'ân'daki edebî tasvirin ikinci belirgin özelliğidir. Kur'ân'daki bu hususiyeti en azından kavram olarak ilk tesbit eden Seyyid kutub olmuştur. Bundan maksadı ise "mücerret şeylerin vücut giydirilerek canlı olarak takdim edilmesi"dir. Diğer bir ifade ile mücerret ve manevi hakikatlerin 'tecsîm'i ve bunların genel olarak duyuların hissedeceği cisimler halinde gösterilmesidir. Böylelikle Zât-ı Ulûhiyet ve sıfatları gibi ciddi ve hassas konularda bile bu 'tecsîm'i kullanarak meselelerin daha iyi anlaşılması temin edilir.[473] Seyyid Kutub'a göre tecsim, hakikatleri ve meseleleri aklın idrak seviyesine yakınlaştırmak içindir.[474]

Fî Zılâl'in müellifi,

لِيَمِيزَ اللّٰهُ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ وَيَجْعَلَ الْخَبِيثَ بَعْضَهُ عَلَى بَعْضٍ فَيَرْكُمَهُ جَمِيعًا فَيَجْعَلَهُ فِي جَهَنَّمَ أُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ "*... Sürüklenecekler ki Allah murdarı temizden ayırsın ve murdarları birbiri üzerine bindirip hepsini bir araya yığsın ve topunu birden cehenneme doldursun. İşte her şeylerini kaybedenler bunlardır.*" (Enfâl, 8/37) âyetinde, Kur'ân'ın anlatım tarzlarından olan tecsîme şöyle dikkat çekmiştir:

"Kur'ânî ifâde, pisliği (habîs) öyle cisimleştiriyor ki, sanki o, yer kaplayan bir madde ve pisliklerden oluşan bir yığındır ve değer verilmeksizin ateşe atılacaktır. İşte bu tecsîm, hisse daha derin etki etme bakımından mânâya kuvvet vermektedir. Ve bu, Kur'ân'ın beyan etmede kullandığı tesirli metotlardan biridir."[475]

Diğer bir örnek olarak da Kutub'un إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ "*Müşrikler bir pislikten ibarettir.*" (Tevbe, 9/28) âyetindeki tecsîmi izah edişini verebiliriz:

"Bu tabir onların ruhlarının necasetini cisimleştiriyor ve onların mahiyet ve içlerinin necis olduğunu ortaya koyuyor. Buna göre onlar külliyyen ve haki katleriyle necistirler. His onlardan tiksinir ve temizlenmiş kimseler o şirk necasetinden temizlenirler. Hakikatte, buradaki necaset hissî değil,

---

473 *et-Tasvir*, s.72.
474 *Fî Zılâl*, V, 2795.
475 *Fî Zılâl*, III, 1507.

manevîdir. Zira onların cisimleri de bizâtihi necis değildir. Bu ancak Kur'ân'ın tecsîm metodudur."[476]

3- Kur'an'da Edebî Tenâsübün (et-Tenâsuku'l-Fennî) Bulunması

a) Kur'ân'da Tenasüp Konusuna Genel Bakış

Müfessirlerin büyük çoğunluğu, Kur'ân âyetleri arasında irtibat ve münâsebetlerden söz ederken, bazıları da bu fikre 'her âyet ve her sûre ayrı konudan bahsediyor; ayrıca Kur'ân âyetleri uzun bir dönemde gelmiştir, bu nedenle aralarında bir konu birliğinden bahsedilemez' diyerek itiraz etmişlerdir.[477] İtirazcılardan olan İzzüddin b. Abdüsselam (ö. 660/1262) der ki: "Münasebetleri bilmek güzel ve değerli bir iştir. Fakat, başı sonu ile irtibatlı, aynı meseleye dair bir ifadede, güzel bir irtibatın bulunması da şarttır. Ne var ki muhtelif sebeplerden dolayı nâzil olan kelâmın parçaları arasında illâ ki bir irtibat bulunması gerekmez." Ona göre, farklı sebepler üzerine, yirmi küsur senede inmiş âyetler arasında irtibat aramak yersiz bir gayrettir. Fahruddîn Râzî ise "Kur'ân'ın ifade güzelliklerinin ekserisi, tertîb ve irtibatlara tevdî edilmiştir." demektedir. Râzî ve bilhassa *Nazmu'd-dürer fî tenâsiibi'l-âyâti ve's-suver* adlı eserinde el-Bikâî (ö.885/1480) bu münasebetleri en iyi şekilde gösterenlerdendir.[478]

Kur'ân-ı Kerîm, 23 senede müneccemen ve çeşitli vak'alar münâsebetiyle nazil olduğu halde, içinde uyuşmazlık ve tenâfürün bulunmadığı muazzam bir telif özelliğine sahiptir. Âyetler arasında, kelimeler arasında, hatta bazen sûreler arasında var olan bir birlik ve tenasüp dikkatimizi çekmektedir. Bu da Kur'ân'ın ayrı bir i'câz yönünü teşkil eder.[479] "*Kur'ân'ı düşünmüyorlar mı? Eğer o Allah katından olmasaydı, onda birbirini tutmayan çok şeyler bulurlardı.*" (Nisa, 4/82) âyeti de zaten Kur'ân'ın te'lîf ve nazmındaki i'câzı ifade eder.[480]

---

[476] *Fî Zılâl*, III, 1618. Ayrıca tecsimle ilgili diğer misaller için bkz. III, 1696, IV, 2062, 2199, 2239, 2560, 2620; VI, 3358.
[477] er-Rûmî, *Menhecü'l-medreseti'l-akliyye*, I, 222.
[478] Yıldırım, Suat, *Kur'ân-ı Kerîm ve Kur'ân İlimlerine Giriş*, s. 95.
[479] ez-Zerkânî, *Menâhilü'l-irfân*, I, 236.
[480] Ayetin tefsiri için *Elmalılı*, III, 34. vd.

Kur'ân'da eşsiz bir kuvvet ve harikuladelik vardır. Bu özellik onun her yerinde eşit seviyededir. Bunun sebebi ise İlâhî Kelâm'ın dayandığı terkibin özünde saklıdır. Bu öz Kur'ân'ın dışında hiçbir Arab'ın sözünde mevcut olmadığı gibi, sadece Kur'ân'ın nazmına has bir özelliktir. Zaten insanların, onun bir benzerini getirmekten âciz kalmalarının sebebi de budur. Şayet tenasüp olmasaydı, bir bütün gibi vazedilip parçaları arasında herhangi bir ihtilaf bulunmayışı söz konusu olmazdı. Çünkü Kur'ân'da, terkip içindeki kelimenin yapısı bile nazara alınmıştır. Harf ve harekeler özenle seçilmiş ve en küçükten en büyüğe doğru bir uyum sağlanmıştır. Parçaların hepsi birbiriyle münâsebet içerisindedir. İşte söz konusu bu özde, bir meziyyet ortaya çıkmıştır ki, o da i'câzdır.(...)[481]

Öte yandan, Kur'ân'da anlatılmak istenen konu ile, kullanılan ifade arasında da bir tenasüp ve uyum vardır. Kur'ân nazmını dikkatlice mütâlâa eden bir kimse, beyan edilmek istenen anlam ile Kur'ân ibaresi arasında tam bir uygunluk ve tenasüp olduğunu fark eder. Nazım içindeki lafızların bazısı bazısına uygunluk arz eder ve lafızlar hep birden anlatılmak istenen maksada yönelir: Eğer anlam ğarib ise lafızlar da ğarib, anlam yeni bilinen bir anlam ise lafızlar da ona münâsip olur.[482]

Kur'ân'ın tenasüp ve insicamını genel anlamda gördükten sonra, Seyyid Kutub'un bu konudaki teshillerine ve orijinal görüşlerine geçelim:

b) Seyyid Kutub'a Göre Edebî Tenasüp (et-Tenâsuku'l-Fennî) ve et-Tasvîru'l-Fennî fi'l-Kur'ân'daki Tesbitleri

"Mutlak, kapsamlı ve mükemmel tenasübün varlığı, bu Kur'ân'ı tefekkür edenlerin asla yanılmayacağı bir hususiyettir. Fakat her akıl ve her toplum, bunu kudreti, kültürü, tecrübe ve takvası nispetinde idrak

---

481 er-Râfiî, *Târîhu âdâbi'l-arab*, II, 160 vd.

482 Mustafa Müslim, *Mebâhis fî icâzi'l-Kur'ân*, s. 127. Kur'ân'ın âyet ve sureleri arasındaki tenasüp ve insicam hakkında müstakil eserler telif edilmiştir. Burhânuddîn el-Bikâî'nin (ö. 745/1344) *Nazmü'd-Dürer fî Tenâsübi'l-Âyi ve's-suver*, Celâleddin es-Süyûti'nin (ö. 911/1505) *Tenâsuku'd-dürer fi tenâsübi's-suver'i ve Abdulmüteal es-Saîdî'nin en-Nazmu'l-Fenniyyu fi'l-Kur'ân* (Edebî Mesaj Kur'ân, Tercüme eden Prof. Dr. Hüseyin Elmalı, İzmir 2006, Yeni Akademi Yay.) adlı eserleri bu cümleden zikredilebilir. Ayrıca bkz. Çetin, Mustafa, *Ayetler ve Sureler Arasındaki Münasebet ve İnsicam*, D. E. Ü. İlah. Fak. Dergisi, Sayı VI, İzmir, 1989, s. 507-508.

eder. Tenasüp, evvela Kur'ân'ın fennî üsluplarında ve edasında tecelli eder. İnsanların kelâmında zirve ve çukur, uygunluk ve uygunsuzluk, kuvvet ve zaaf, çıkış ve iniş, yükselme ve yerinde kalma, parlama ve sönme gibi birçok çelişkili durumlar olabilir. Fakat Kur'ân'ın ifade ve üsluplarında, konular değişse de ufku, seviyesi ve ifade edişindeki mükemmeliyet değişmez. Çünkü o, ilâhî san'at damgasını taşımaktadır.[483]

Seyyid Kutub, tenasüp meselesini önce tarihi seyri içinde zikretmiş sonra da kendi orijinal mülahazalarını sıralamıştır. Kısaca, kendisinden önce dile getirilen tenasüp çeşitlerini şöyle hülâsa etmiştir:

a- Lâfızların seçilip özel bir şekilde dizilmesiyle ibarelerin te'lîfinde meydana gelen tenasüptür ki, bununla fesâhatin en yüksek derecesine ulaşılır. Nitekim bu konuda uzun uzadıya çok şeyler söylenmiştir.

b- Lâfızların seçilip özel bir şekilde dizilmesinden meydana gelen mûsikî ritim: Bu hususiyet Kur'ân'da çok açıkça ve Kur'ânın sanat binasında derinlemesine bulunmasına rağmen, öncekilerin tesbitleri zahirî ritimden öteye geçememiş ve mûsikî üsluplarındaki çeşitliliği anlama seviyesine yükselememiştir. Bunun yanı sıra bütün bu mûsikî üsluplarının, bulunduğu iklimle olan uyumu ve her siyakta îfâ ettiği görev gibi hususlar da net değildir.

c- Birçoklarının dikkat çektiği -âyetlerin akışına uygun ifadeler gibi- belâğî nükteler: İlâhî kudretten bahseden âyetlerin "O her şeye kâdirdir" şeklinde fâsıla ile hitâmı buna misâl verilebilir. Hatta onlar içinde buna benzer belâğî nükteleri, belâğatin en yüksek mertebesi sayanlar bile olmuştur.

d- Âyetlerin siyakı içinde, bir maksattan diğerine intikal ederken maksatlar arasında görülen mânâ zinciri: Bazıları bunu tekellüf derecesine vardıracak şekilde ve Kur'ân'ın ihtiyacı olmadığı halde uzun uzadıya ele almışlardır.

e- Eskilerin dikkat çektikleri en yüksek tenasüp nev'i, belki de, bazı âyetlerdeki tedrîcî adımlar arasında görülen psikolojik tenasüp olmuştur. Bu hususta Zemahşeri'nin tesbitleri görülmektedir.

---

483 *Fî Zılâl*, II, 721 vd.

Meselâ: وَلَمَّا سَكَتَ عَنْ مُوسَى الْغَضَبُ "*Mûsâ'nın öfkesi yatışınca...*" (A'râf, 7/154) âyeti hakkında Zemahşerî şu tesbitte bulunmaktadır: "Sanki öfke, onu yaptığı eylem hakkında kışkırtıyor, tahrik ediyor ve ona: "Kavmine böyle söyle, levhaları at ve kardeşinin kafasını kendine doğru çek" diyor.[484] Seyyid Kutub, bunun noksan olduğunu ve bu âyetle ilgili olarak burada söylenecek en güzel sözün "*öfkenin teşhisi*" olması gerektiğini belirterek onu edebî bakımdan tenkit etmektedir. Kutub'a göre Zemahşeri'nin yaptığı bu tesbitin işaret ettiği husus, bir nevi, psikolojik tenasübün anlatımında ve tasvirinde, âyetlerin peş peşe gelmesinden hâsıl olan hislerin arasını uzlaştırmaktır. Bu ise Kur'ân'ın en sade tenasüp çeşitlerindendir. Bazı müfessirler, bu tenasübün yerlerini tesbite çalışmışlar, bir kısım yerlerdeki ma'nevî irtibatı tesbit etmişlerse de, umûmî bir kaideye ulaşamamışlar ve çoğunlukla da zorlamalara girmişlerdir.[485] Onların bulduğu bu hususiyetler gerçek ve değerli olmakla birlikte, bunlar, bir Kur'ân okuyucusunun fark edebileceği ilk tenasüptür. Fakat bunun arkasında, mûsıkî ritim hâriç, onların asla karşılaşmadıkları ufuklar vardır. Kutub'a göre eskiler, daha ziyade tenasübün dış görünümleri üzerinde durmuşlardır.[486]

Seyyid Kutub, et-Tasviru'l-fennî kitabında, eskilere ait zikrettiği bu mülâhazalardan sonra kendi tespitlerini şöyle sıralamaktadır:

1- Bazı yerlerde ifade ve tabir anlatılmak istenen durumla mütenâsip olmakta ve o hissi ya da ma'nevî suretin işaretlerini tamamlamaya yardım etmektedir. Buna şu misaller verilebilir:

a- إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللهِ الصُّمُّ الْبُكْمُ الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ "*Muhakkak ki Allah katında hareket eden canlıların en kötüsü, akletmeyen dilsiz ve sağırlardır.*" (Enfal, 8/22) âyetindeki "ed-devâbbu" kelimesi yerde hareket halinde bulunduğu için insanı da şümulüne alsa bile, genel olarak hayvan için kullanılır. Fakat ilk anda zihne gelen şey, insanın bu âyetin şümulüne girmediğidir. Çünkü bu lâfzın genel olarak kullanımı, hayvanlar içindir. Burada "*ed-devâbbu*" kelimesinin seçilmesi, sonra da, onları sağır ve dilsiz olmaları

---

484 ez-Zemahşeri, *el-Keşşaf*, II, 138.
485 *et-Tasvir*, s. 28-29.
486 S. Kutub, *a.g.e.*, s. 87-90 arası özeti.

nedeniyle hidâyetten alıkoyan durumun tecsîmi, akıllarını kullanmadıkları için îman etmeyenleri resmeden gaflet ve hayvaniyet suretini tamamlamaktadır.

b- وَالَّذِينَ كَفَرُوا يَتَمَتَّعُونَ وَيَأْكُلُونَ كَمَا تَأْكُلُ الْأَنْعَامُ وَالنَّارُ مَثْوًى لَهُمْ "*İnkâr edenler ise zevklenirler, hayvanların yediği gibi yerler. Yerleri ateştir onların.*" (Muhammed, 47/12) Kur'ân, bu âyette onları her zaman görülen bir olaya benzetmekte ve ince bir surette resmetmektedir: Onlar yiyor ve kendilerini gözetleyen cezadan gafil olarak zevke dalıyorlar. Tıpkı kasabın bıçağından ve yeme ve içmenin dışındaki her şeyden habersiz hayvanların yiyip dolaştığı gibi.

c- نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ "*Kadınlarınız, sizin tarlanızdır. O halde tarlanıza nasıl dilerseniz öyle varın.*" (Bakara, 2/223) Bu tabirde gizli ve açık tenasüp ve nâzik hadiseleri kinaye yoluyla anlatım renkleri bulunmaktadır. Buradaki en dakîk konu, çiftçinin tarlasıyla olan münasebetiyle, beyin hanımıyla olan bağı arasındaki benzeşmedir. Tarlanın çıkardığı bitki ile eşin çıkardığı arasındaki benzerlik, her ikisinin de çoğaltma, mamur hale getirme gibi benzeyen yanları vardır, işte bütün bu suretlerin hepsi birkaç kelime ile ifade edilen istiarenin altında gizlenmektedir.[487]

2- Bazen tam bir ibare değil, bir tek lafız apaçık bir sureti tasvir eder; işte bu, tenasüpte yeni bir zirveye atılan daha ileri bir adımdır. Bir lafzın bazen kulağa attığı hoş bir melodiyle, bazen hayale attığı gölgesiyle ve bazen de hem melodi hem de gölgesiyle tabloyu çiziverdiği yeni bir adım. Buna iki misal verelim:

a. يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَا لَكُمْ إِذَا قِيلَ لَكُمُ انفِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ اثَّاقَلْتُمْ إِلَى الْأَرْضِ "*Ey iman edenler size ne oluyor ki, 'Allah yolunda seferber olun' denildiği zaman, yere çakıldınız?*" (Tevbe, 9/38) âyetinde geçen اثَّاقَلْتُمْ kelimesini insan âyette şöyle hisseder: Hayal ağır bir cisim tasavvur ediyor. Kaldıranlar onu bütün güçleriyle kaldırıyor, fakat ağır olduğundan, ellerinden düşüveriyor. Bu kelimede en azından, bir ton ağırlık vardır. Şayet تثاقلتم desen, melodi hafif olur, söylenen sözün tesiri kaybolur ve bu lafzın resmetmek istediği suret açığa çıkamaz."[488]

[487] S.Kutub, *et-Tasvir*, s.90-91.
[488] Kutub, *et-Tasvir*, s. 91-92.

b- فَمَنْ زُحْزِحَ عَنْ النَّارِ وَأُدْخِلَ الْجَنَّةَ فَقَدْ فَازَ "*O vakit, kim ateşten uzaklaştırılıp cennete yerleştirilirse, işte o muradına ermiştir.*" (Âl-i İmrân, 3/185) âyetindeki زُحْزِحَ kelimesi bizatihi anlamını kendine ait melodisiyle tablolaştırmakta, durumunu resmetmekte ve ilham ettiği şeyleri bırakmaktadır. Sanki Cehennemin bir cazibesi var da, yaklaşanları kendisine bağlayıveriyor, o da onun alanına giriveriyor! Buna göre o cazibeden kurtulması için kendisini yavaş yavaş ondan uzaklaştıracak birilerine muhtaçtır. Her kim onun çekim alanından uzaklaştırılabilir ve ondan kurtulur ve Cennet'e girerse kurtuluşa ermiştir."[489]

3- Kur'ân'da tabirlerin çizdiği suretler arasında ince mukabeleler vardır. (Tekabül veya mukabele, tasvir ve telhîn yollarından biridir.) Kur'ânî ifâde bunu lâfızlarla ince bir şekilde çizdiği suretlerin tanziminde çok kullanır. Meselâ:

وَمِنْ آيَاتِهِ خَلْقُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَثَّ فِيهِمَا مِنْ دَابَّةٍ وَهُوَ عَلَى جَمْعِهِمْ إِذَا يَشَاءُ قَدِيرٌ "*Gökleri ve yeri ve bunların içine yaydığı canlıları yaratması da, O'nun âyetlerindendir. Allah dilediği zaman onları toplamaya da kadirdir.*" (Şûrâ, 42/29) âyetinde yayma ve bir araya getirmenin hızlı iki sureti buna misal verilebilir.[490]

4- Bir nevi tekabül daha vardır ki bu, önümüzdeki iki suret arasındaki değil; biri gelecekte, diğeri de geçmişteki iki suret arasındaki tekabüldür. Meselâ:

أَوَلَمْ يَرَ الْإِنسَانُ أَنَّا خَلَقْنَاهُ مِنْ نُطْفَةٍ فَإِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُبِينٌ "*İnsan şunu hiç görüp düşünmedi mi: Biz kendisini bir nutfeden yaratmışken, yaman bir hasım kesildi Bize.*" (Yâsîn, 36/77) âyetinde hâzır olan sûret, apaçık hasım olan insanın sûretidir. Mazideki sûret ise hor ve hakîr olan nutfenin (sperm) suretidir. Bu iki suret arasında uzak bir mesafe vardır. İnsanın tasarruf alanındaki bu mesafenin beyân edilmesi için o mesafenin gösterilmesi istenmektedir. Bunun için iki sureti birbirine baktırmış ve aralarındaki merhaleleri atlamıştır ki, o açık ve net ayrılık şu husûsî maksadı eda etsin: Bir durumla diğeri arasındaki tahyîlî (hayâli çalıştırarak yapılan) mukabele."[491]

---

489 *Fî Zılâl*, I, 539.
490 *et-Tasvir*, s.96.
491 *et-Tasvir*, s.98, 99.

c) Seyyid Kutub'un Fî Zılâl'deki Tesbitleri

1) Kur'ân Cüzleri Arasında Tenasüp

Bilindiği gibi Kur'ân 30 cüz'den müteşekkil bulunmaktadır. Seyyid Kutub, bazen bu cüzler arasında da münâsebet bulmaya çalışmıştır. Böylelikle daha önce ele alınmamış bir hususu ortaya koymuştur. Ancak bunun Kur'ân'ın tamamında aranması durumunda zorlamalı yorumlara girileceği de muhakkaktır. Müellif -tesbît edebildiğimiz kadarıyla- sadece üçüncü cüzün başında bu konuya temas etmiş ve şöyle demiştir:

"Bu üçüncü cüz, iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci bölüm, ilk iki cüzü içine alan Bakara sûresinin tetimmesidir. İkinci kısım da Âl-i İmrân sûresinin başlarıdır. Bakara sûresinin geri kalan kısmı, -birinci cüzün başından ikinci cüzün sonuna kadar -mütâlâa ederek açıkladığımız ana konu hakkında bir parantezdir. O ana konu ise Medine'deki Müslüman cemaatin, ümmete ait görev ve sorumlulukları yerine getirmesi için bir hazırlıktır..."[492]

Bir cüz içindeki sûre ve âyetlerin ritim ve konularındaki tenasübü:

Seyyid Kutub, Amme cüz'ünü tilâveti esnasında, bu cüz içerisinde kâfiye, fâsıla, mûsikî ritim gibi birçok yönden uyum gördüğünü ve bunun da sadece uyuyan gafilleri uyarma hedefli olduğundan bahisle şöyle demektedir:

"Bu cüzü okurken bana öyle geldi ki, sanki hislerim üzerine peşi peşine balyozlar iniyordu. Sert, haşin ve yüksek ses çıkaran balyozlar. Sanki uykuya iyice dalmış insanlara atılan çığlıklar gibi. Uykuları ağır insanlara. Veya hisleri sarhoş olmuş mahmurlara. Sanki o insanlara tek ritim ve tek uyarıcı ile peşi peşine şöyle diyor: Uyanın, uyanık olun, bakın, yüzünüzü çevirin ve iyi tefekkür edin. Bir tek ilâh var, bir sorumluluk var, bir hesap ve ceza var. Şiddetli bir azap ve büyük nimetler var!!! (...)[493]

2) Sûrelerdeki Tenasüp

Müfessirimiz bu konuda şöyle demektedir:

"Her sûrenin kendine mahsus bir şahsiyeti vardır. Bu şahsiyet, ruh sahi-

[492] *Fî Zılâl*, I, 275.
[493] *Fî Zılâl*, VI, 3800.

bidir ve insan kalbi, sanki belirli özelliklere sahip nefes alıp veren bir ruhla birlikte yaşıyor gibi o ruhla yaşar. Yine her sûrenin bir ya da birkaç konusu olur. Bu konular belirli bir yörüngeye bağlıdır. Ayrıca sûrenin kendine has bir iklimi (cevv) olur ve bu iklim sûredeki bütün konuları hakimiyeti altına alır. Sûrenin akışı (siyak) genel iklime uygun olarak işlenen bazı konuları, birbiriyle uyumlu bir tarzda ele alır. Her sûrenin kendine has bir mûsikî ritmi olur. Bu ritim şayet sûrenin akışı içinde değişirse, konu münâsebetiyle değişmiş olur. Bu durum, Kur'ân'ın her yerinde söz konusudur."[494]

Sûrenin kıssa ile başlayıp kıssa ile sona ermesinde tenasüp:

Seyyid Kutub'a göre sûrelerdeki tenasübün bir diğer çeşidi de bir sûrenin kıssa ile başlayıp yine kıssa ile sona ermesidir ki, bu hususta verdiği en ilginç örnek, Yusuf sûresinde görülen tenasüptür:

"Bu sûre tamamen Yusuf kıssasını ihtiva etmesiyle kendisine has bir özellik taşımaktadır. Yusuf sûresi hariç, Kur'ân'daki bütün kıssalar ayrı ayrı bölümler şeklinde beyan edilmiştir. Ancak bu bölümlerin herbiri veya bir kaçı birden, sûrenin konusuna, yönelişine ve iklimine uygunluk arz eder. Hatta Hûd, Sâlih, Lût, ve Şuayb (aleyhisselâm) kıssaları muhtasar ve öz olarak tek bir sûrede zikredilmiştir. Yusuf sûresinin ise tamamı bir sûrede anlatılmıştır. Sûrenin bu özelliği kıssanın tabiatıyla da münâsip düşmekte ve eksiksiz olarak fonksiyonunu eda etmektedir. Şöyle ki, sûre, Yusuf'un rüyasıyla başlamakta, te'vîliyle de sona ermektedir. Zaten, sûrenin bir veya birkaç bölümü bir sûrede, geri kalanının başka bir sûrede olması uygun düşmezdi. İşte sûrenin bu özelliği, onun rolünü, -kıssanın anlatılma sebebi olan asıl hedefi gerçekleştirmesinin de üzerinde- bütün yönleriyle üstlenmektedir.[495]

Sûrenin evveli ile sonunun, konu, iklim ve çağrıştırdığı hususlar (zılâl) bakımından tenasübü:

Seyyyid Kutub bir çok sûrenin sonunda, sûrenin başı ile sonu arasında konu, iklim ve çağrıştırdığı hususlar açısından bir uyum ve armoni bulunduğunu ifâde etmiştir kî bu, Kur'ân'daki tenasübün bir diğer izahı olarak karşımıza çıkmaktadır.[496]

---

494 *Fî Zılâl*, I, 28.
495 *Fî Zılâl*, IV, 1951.
496 *Fî Zılâl*, IV, 1951, 1966, 1967, 2113; V/2358, 2886, 3217, V, 3102

Konuyu müşahhaslaştırmak için şu örneği verebiliriz:

فَاصْبِرْ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَلَا يَسْتَخِفَّنَّكَ الَّذِينَ لَا يُوقِنُونَ *"O halde sabret! Çünkü Allah'ın va'di kesindir. Sakın ona inanmayanlar seni paniğe düşürmesin, seni dayanıksız bulmasın ve seni endişelendirmesinler. Ahirete iman etmeyenler sakın seni telaşlandırmasınlar."* (Rûm, 30/60) âyeti, görüldüğü şekilde son bularak ilk âyetle mütenâsip olmaktadır. İlk âyetin muhtevası, Allah'ın müminlere zafer va'didir ki, son âyetle tam tamına uyum halindedir.[497]

Sûrenin konu, suret, ilham ettiği hususlar ve ritminin oluşturduğu tenasüp:

Fî Zılâl'de, bir sûredeki dört yönlü tenâsüpten bahsedilmiştir ki, belki en ilginç tenasüp türü budur: Konu, suret, ilham ettiği hususlar (zill) ve ritim (îkâ) arasındaki tenasüp ve uyum. Buna Kutub'un, Muhammed sûresinde yer alan âyetler hakkındaki tespitini misal verebiliriz:

"Burada sûrenin başından sonuna kadar devam eden bir savaş havası vardır. Sûre, bir savaş izlenimi ve havası uyandırıyor ve her paragrafında bu özelliğiyle kendisini gösteriyor. Sûrenin fasılası başlangıçtan itibaren ağır bombalar gibi inen bir ritim ve armoniye sahiptir:

أَعْمَالَهُمْ، بَالَهُمْ أَمْثَالَهُم، أَهْوَاءَهُم، أَمْعَاءَهُمْ hafifleyince de, bu kez, kılıçların havada ses çıkarmasına benzer bir eda ile أَوْزَارَهَا، أَمْثَالُهَا، أَقْفَالُهَا buyurulmuştur.

Yine bu sûrede, yer alan lafızların ahengindeki şiddet gibi, çizilen suretlerde de bir şiddet görülüyor. Meselâ kıtal hakkında şöyle diyor:

فَإِذا لَقِيتُمْ الَّذِينَ كَفَرُوا فَضَرْبَ الرِّقَابِ *"İmdi kâfirlerle savaşta karşılaştığınız zaman hemen boyunlarını vurun!"* (Muhammed, 47/4)

Aynı âyetin devamında ise öldürme ve esir alma, "şiddet" lafzıyla tasvir ediliyor.

حَتَّى إِذَا أَثْخَنتُمُوهُمْ فَشُدُّوا الْوَثَاقَ (47/4)

فَتَعْسًا لَهُمْ وَأَضَلَّ أَعْمَالَهُمْ (47/9)

دَمَّرَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَلِلْكَافِرِينَ أَمْثَالُهَا (47/10)

وَسُقُوا مَاءً حَمِيمًا فَقَطَّعَ أَمْعَاءَهُمْ (47/15)

يَنظُرُونَ إِلَيْكَ نَظَرَ الْمَغْشِيِّ عَلَيْهِ مِنْ الْمَوْتِ (47/20)

---

[497] *Fî Zılâl*, V, 2778.

Müminleri harpten kaçmaktan kesin ve nihâi bir şekilde sakındırırken şu ifadeyi kullanıyor:

وَإِنْ تَتَوَلَّوْا يَسْتَبْدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُونُوا أَمْثَالَكُمْ (47/38)

Böylece Muhammed suresinde konu, sûret, çağrıştırdığı hususlar (zıll) ve ritim (îkâ') tenasüp içinde beyan edilmiştir.[498]

Sûre başının sûrenin tamamıyla tenasübü:

1. **Misal**: Seyyid Kutub, Lokman sûresinin ikinci âyeti olan, تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْحَكِيم "*Bunlar, hakîm olan Kitâb'ın âyetleridir.*" (Lokman, 31/2) âyetindeki, "el-hakîm" ifadesinin, sûrenin muhtevasına ve genel havasına (cevv) uyum arzettiğini belirttikten sonra Kur'ân için bu sıfatın verilmesini şöyle açıklar:

"Kitabın hikmetle vasıflanması ona hayat ve irâde rengi veriyor; sanki o kitap, söz ve tevcihlerinde hikmetle vasıflanmış bir canlı, söyleyeceğine niyetlenen ve hedeflediklerini arzu eden bir şahsiyettir. Gerçekten de öyledir: onda bir ruh, bir hayat, bir hareket ve onun kendine mahsus bir şahsiyeti vardır. Onun bir arkadaşlığı vardır ki, bunu ancak onunla birlikte yaşayan ve ancak onun gölgesinde hayat bulan ve onu iki arkadaş ve iki canlı arasındaki birbirine cevap verme (tecâvüb) gibi şefkatle hissedenler anlarlar."[499]

2. **Misal**: Seyyid Kutub, Tevbe sûresinin evvelinde, بَرَاءَةٌ مِنَ اللّٰهِ وَرَسُولِهِ *"Allah ve Rasûlü'den bir ihtar.."* (Tevbe, 9/1) denilerek başlanmasındaki tenasübü şöyle açıklamıştır:

"Bu âyetlerin üslubu ve tabirin ritmi, yüksek sadâsıyla birlikte bir ültimatom şeklini almaktadır. Neticede ifadenin üslubu, ritmi ve bu konuyu kuşatan iklim, Kur'ân'ın ifâde metodu üzere birbirine tamı tamına uymaktadır.[500]

Sûrenin başı ile sonu arasında tenasüp:

Cenâb-ı Allah, En'âm sûresinin başında Allah'a şirk koşan ve Rabb'e eş tutanlardan bahsetmiş, aynı şekilde sûrenin sonlarında da, kendi ken-

---

498 *Fî Zılâl*, VI, 3280
499 *Fî Zılâl*, V, 2783.
500 *Fî Zılâl*, III, 1596.

dilerine ahkâm vazederek Hakiki Rablerine şirk koşanları anlatmıştır. İlk âyette الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ ثُمَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ *"Hamd olsun o Allah'a ki, gökleri ve yeri yarattı, karanlıkları ve aydınlığı var etti. Yine de inkarcılar, Rablerine başkalarını denk tutuyorlar"* (En'âm, 6/1) buyurulmuş, sûrenin sonlarında da, 150. âyette kendi akıllarıyla (helâl olan bazı şeyleri) haram kılmak suretiyle Rablerine şirk koşanlardan bahsedilmiştir:

"De ki: Gelin, Allah'ın size neyi haram kıldığını size okuyayım: Allah'a hiçbir şeyi eş koşmayın..ilh."

Böylece her iki âyette de aynı konu, yani şirk konusu işlenmiş ve sûrenin başı ile sonu arasında bir tenasüp gerçekleştirilmiştir.[501]

Sûre sonunun, sûrenin tamamına uyumu:

Seyyid Kutub, sûre sonlarının sûrenin tamamyla uyum arz ettiğine de çoğu defa dikkat çekmektedir. Meselâ, Furkân sûresindeki فَقَدْ كَذَّبْتُمْ فَسَوْفَ يَكُونُ لِزَامًاقُلْ مَا يَعْبَأُ بِكُمْ رَبِّي لَوْلَا دُعَاؤُكُمْ *"De ki: "Duanız olmazsa Rabbim size ne diye değer versin ki? Ama siz, ey inkârcılar! Size bildirdiklerimi yalan saydınız, artık bu günahtan yakanızı kurtaramayacaksınız."* (Furkan, 25/77) mealindeki âyetle ilgili olarak şöyle der:

"Bu, sûrenin tamamına uygunluk arz eden bir son verme ve hitâmdır. Sûrede, kavminin inat ve inkârına mukabil, Râsûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) teselli edilmektedir. İşte bu hitâm da, aynı meseleyi vurgulamak suretiyle sûrenin genel temasıyla uygunluğu temin etmektedir."[502]

Sûredeki bir tek kelimenin bütün sûreyle oyum (tenasüp) içinde olması:

Bazen Kur'ân'daki bir kelime, içinde yer aldığı sûrenin bütününün iklimiyle uyum arz eder. Bunu Seyyid Kutub, şöyle misallendirir:

"İbrahim sûresi 11. âyette geçen يَمُنُّ lafzı sûrenin iklimiyle uyum içindedir; zira sûre, genel olarak Allah'ın verdiği nimetlerden bahsetmekte, bu nedenle de bu fiil kullanılmaktadır"[503]

---

[501] *Fî Zılâl*, II, 1028.
[502] *Fî Zılâl*, V, 2581; Ayrıca bkz. V, 3068.
[503] *Fî Zılâl*, IV, 2091.

3) Âyetler Arasında Tenasüp

1. **Misal**: Seyyid Kutub, Nahl sûresinin tefsirinde nimetleri anlatan وَاللَّهُ أَنزَلَ مِنْ السَّمَاءِ مَاءً فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِقَوْمٍ يَسْمَعُونَ وَإِنَّ لَكُمْ فِي الْأَنْعَامِ لَعِبْرَةً نُسْقِيكُمْ مِمَّا فِي بُطُونِهِ مِنْ بَيْنِ فَرْثٍ وَدَمٍ لَبَنًا خَالِصًا سَائِغًا لِلشَّارِبِينَ وَمِنْ ثَمَرَاتِ النَّخِيلِ وَالْأَعْنَابِ تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا وَرِزْقًا حَسَنًا إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ وَأَوْحَى رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ أَنْ اتَّخِذِي مِنْ الْجِبَالِ بُيُوتًا وَمِنْ الشَّجَرِ وَمِمَّا يَعْرِشُونَ ثُمَّ كُلِي مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ فَاسْلُكِي سُبُلَ رَبِّكِ ذُلُلًا يَخْرُجُ مِنْ بُطُونِهَا شَرَابٌ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ فِيهِ شِفَاءٌ لِلنَّاسِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ âyetleri arasındaki (Nahl, 16/65-69) tenasüp olgusuna şöyle dikkat çekmektedir ki, âyetlerin meali şöyledir: "Allah gökten yağmur indirip onunla ölmüş olan yeryüzüne hayat verir. Elbette bunda gerçeğe kulak verecek kimseler için ibret ve delil vardır. Doğrusu davarlarda da size deliller vardır: Zira size onların karınlarındaki işkembe ile kan arasından, halis bir süt içiriyoruz ki içenlerin boğazından âfiyetle geçer. Hurma ve üzümden hem sarhoşluk veren içki, hem de güzel gıdalar elde edersiniz. Şüphesiz bunda aklını çalıştıran kimseler için alacak ibret vardır. Rabbin bal arısına şöyle vahyetti: "Dağlardan, ağaçlardan ve insanların kurdukları çardaklardan kendine göz göz ev (kovan) edin. Sonra da her türlü meyveden ye de Rabbinin sana yayılman için belirlediği yolları tut!" Onların karınlarından renkleri çeşit çeşit bir şerbet çıkar ki onda insanlara şifa vardır. Elbette düşünen kimseler için bunda alacak ibret vardır."

"Burada nimetlerin arzı konusundaki tenasüp gerçeği önünde duralım: Gökten su indirilmesi, kan ile fışkı arasından süt, hurma ve üzüm meyvelerinden sarhoşluk verici maddelerin çıkarılması ve güzel rızkın ve arının karnından da bal çıkarılması.. .Aslında bütün bunlar birbirinden ayrı cisimlerden çıkan içeceklerdir. Genel tema (cevv) içecekler olunca, diğerleriyle uygun hale getirmek maksadıyla, hayvanların sadece sütü zikredilmiştir." Bu da Kur'ân'daki edebî tenasübün ufuklarından biridir."[504]

2. **Misal**: Seyyid Kutub, ثُمَّ أَتْبَعَ سَبَبًا حَتَّى إِذَا بَلَغَ مَطْلِعَ الشَّمْسِ وَجَدَهَا تَطْلُعُ عَلَى قَوْمٍ لَمْ نَجْعَلْ لَهُمْ مِنْ دُونِهَا سِتْرًا كَذَلِكَ وَقَدْ أَحَطْنَا بِمَا لَدَيْهِ خُبْرًا ثُمَّ أَتْبَعَ سَبَبًا "*Zülkarneyn bu sefer yine bir yol tuttu. Güneşin doğduğu yere varınca, onun, kendilerini sıcak-*

[504] *Fî Zılâl*, IV, 2182. Ayrıca benzer misal için bkz. IV, 2187.

tan koruyacak bir siper nasib etmediğimiz bir halk üzerine doğduğunu gördü. İşte Zülkarneyn, böyle yüksek bir hükümranlığa sahip idi. Onun yanında ne var, ne yoksa Biz hepsine vakıf idik." (Kehf, 18/89-92) âyetleri arasında şöyle bir edebî tenasüp olduğunu belirtir:

"Âyetlerin akışı içerisinde arz edilen manzara, tabiat içinde açıkça görülen bir manzaradır: Güneş parlamakta, onu o kavimden hiçbir kimse perdeleyememektedir. Aynı şekilde Zülkarneyn'in vicdanı ve maksatları da tamamen Allah'ın ilmine nazaran apaçık ortadadır. İşte böylece anlatılan tabiatla Zülkarneyn'in vicdanı arasında bir tenasüp görülmektedir."[505]

3. **Misal**: Seyyid Kutub, Kıyâme suresindeki لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ "*(Rasûlüm!), onu (vahyi) çarçabuk almak için dilini kımıldatma.*" âyetiyle, كَلَّا بَلْ تُحِبُّونَ الْعَاجِلَةَ وَتَذَرُونَ الْاٰخِرَةَ "*Hayır! Doğrusu siz, çarçabuk geçeni (dünya hayatını ve nimetlerini) seviyor, âhireti bırakıyorsunuz*" âyetleri arasında şöyle bir tenasüp tespit etmiştir:

"Siyaka bakıldığı zaman, tenasüp açısından ilk farkedilen husus, burada dünyânın - bu hayatın çok süratli geçeceğine işaret eden- الْعَاجِلَةَ kelimesiyle isimlendirilmesidir. Zâten burada verilmek istenen mesaj da dünyanın çabuk geçeceğidir. İşte bu lafzın ilham ettiği mülâhaza ile, siyak içinde sunulan yerin çağrıştırdığı hakikat ve Rasûl'e (sallallahu aleyhi ve sellem) hitaben söylenen, لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ arasında bir tenasüp vardır. Bu hareket ettirme ve bu acele, dünya hayatındaki beşer ahvâline ait hususlardandır. Bu, Kur'ânî ifâdenin çağrıştırdığı, ince, latîf ve insanın ancak his dünyasında duyulabileceği bir tenasüptür."[506]

Ayetteki kelimeler arasında:

1. **Misal:** Seyyid Kutub, وَاللّٰهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ *"Allah ihsan sahiplerini sever."* (Âl-i İmrân, 3/148) Kur'ânî beyanında geçen يُحِبُّ ile alâkalı olarak şöyle demektedir:

حب kelimesi burada sevecen, şefkatli, parlak ve nurlu bir tabirdir. Bu kelime, kerîm, latîf ve parlak iklimle uyum içerisindedir. Allah'ın ihsan ve muhsinleri sevmesinden, sevdiklerinin kalplerinde iyilik yapma (ihsan)

505 *Fî Zılâl*, IV, 2292. Benzer misal için bkz. IV, 2294, 2328, 2356.
506 *Fî Zılâl*, VI, 3770. Ayrıca bkz. II, 1167.

sevgisi hasıl olmakta ve bu kalplerde bir incizab meydana gelmektedir- Bu mücerred bir tabir değildir; bu, tabirin arkasında gizlenen hakikatin ta kendisidir."[507]

2. **Misal:** Seyyid Kutub, إِنَّ اللهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَى أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ إِنَّ اللهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ بِهِ إِنَّ اللهَ كَانَ سَمِيعًا بَصِيرًا "*Allah size mutlaka emanetleri ehil olanlara vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne kadar güzel öğüt veriyor. Şüphesiz Allah her şeyi işiten ve her şeyi görendir.*" (Nisa, 4/58) âyetindeki tenasübe şöyle dikkat çeker:

"Emânetlerin ehline verilmesi ve insanlar arasında adaletle hükmedilmesi şeklindeki mükellefiyetlerle, Allah Teâlâ'nın سَمِيعًا ve بَصِيرًا olması arasında açık ve latif bir *tenasüp* vardır. Çünkü Allah, emânet ve adalet meselelerini işitir ve görür. Keza adalet de basîretli bir dinlemeye, iyi karar vermeye, iç ve dış problemleri gözetmeye ve bunları daha da derinleştirmeye muhtaçtır. Sonuç olarak böylesi bir emir, ancak bütün bu durumları gören (Basîr) ve İşiten (Semî)'den gelebilir.[508]

4) İki Manzara Arasında Tenasüp

Seyyid Kutub, Nur sûresi 35. âyetle 36., 37. ve 38. âyetleri arasında -sunulan manzara bakımından- ilginç bir tenasübe işaret etmektedir:

Sûrenin 35. âyeti şöyledir:

اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ مَثَلُ نُورِهِ كَمِشْكَاةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ "*Allah, göklerin ve yerin nurudur. O'nun nurunun misâli, içinde lamba bulunan bir kandildir. O lamba bir cam içindedir. O cam ise inci gibi parıldayan bir yıldız gibidir..*"

Bunun peşinden gelen 36., 37. ve 38. âyetler ise şöyledir:

فِي بُيُوتٍ أَذِنَ اللَّهُ أَنْ تُرْفَعَ وَيُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ رِجَالٌ لَا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَإِقَامِ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ يَخَافُونَ يَوْمًا تَتَقَلَّبُ فِيهِ الْقُلُوبُ وَالْأَبْصَارُ لِيَجْزِيَهُمُ اللَّهُ أَحْسَنَ مَا عَمِلُوا وَيَزِيدَهُمْ مِنْ فَضْلِهِ وَاللَّهُ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ "*Bu nur, Allah'ın içlerinde şanının yükselmesine ve adının anılmasına izin verdiği evlerdedir, O*

507 *Fî Zılâl*, I, 475.
508 *Fî Zılâl*, II, 689. Ayrıca bkz. *Fî Zılâl*, IV, 2107.

evlerde sabah-akşam O'nu tesbih eden öyle erkekler vardır ki, onları ne bir ticaret, ne de alışveriş Allah'ı anmaktan ve zekât vermekten alıkoymaz. Onlar kalp ve gözlerin döndürüldüğü bir günden korkarlar. Nihayet Allah, yaptıklarının en güzeliyle onları mükâfatlandırır..." Kutub, bu tenasübü şöyle izah etmektedir:

"35. âyette zikredilen kandille Allah'ın evlerinde olup nur ile aydınlanan kalpler arasında çok yakın bir irtibat vardır. Bu da Kur'ân'ın manzara ve sahneleri anlatmada kullandığı tenasüp metodudur. Allah'ın yüceltilmesine izin verdiği evler gerçekten yüce ve temizdir. Bu evlerin görünüşü, yer ile gökteki yüksek ve aydınlık nur ile de uyum arz eder. [509]

5) Kıyamet Sahnelerinde Tenasüp

En'âm sûresinde sunulan kıyamet sahneleri sanki müşrikler ve yalanlayanlar hakkında şahit getirme ve onları teşhir etme tarzında arz ediliyor. Sûredeki şahit getirme sahneleri inançla ve hukukla buluşuyor. Sûrenin başında, genel çerçeve içinde akîde konusu anlatılırken, konuya kısa bir ara verilerek şöyle buyuruluyor:

قُلْ أَيُّ شَيْءٍ أَكْبَرُ شَهَادَةً قُلْ اللَّهُ شَهِيدٌ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَأُوحِيَ إِلَيَّ هَذَا الْقُرْآنُ لِأُنذِرَكُمْ بِهِ وَمَنْ بَلَغَ
أَئِنَّكُمْ لَتَشْهَدُونَ أَنَّ مَعَ اللَّهِ آلِهَةً أُخْرَى قُلْ لَا أَشْهَدُ قُلْ إِنَّمَا هُوَ إِلَهٌ وَاحِدٌ وَإِنَّنِي بَرِيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ

"De ki: "Şahit olarak hangi şey daha büyüktür?" "De ki: "Allah! Benimle sizin aranızda O, şahit olarak yeter. Şu Kur'ân bana sizi ve kendisine ulaşan herkesi uyarmam için vahyolundu." Allah ile beraber başka tanrılar bulunduğuna gerçekten siz mi şahitlik ediyorsunuz?" Ben asla buna şehadet etmem!" de ve şu hakikatı vurgula: "O, ancak tek İlahtır, başka tanrı yoktur. Sizin şirkinizle de, şeriklerinizle de benim hiçbir ilişiğim yoktur." (En'am, 6/19)

Siyak, sûredeki inançla ilgili özel münâsebete (helal ve haram kılma meselesi) geldiğinde, tenasübü sağlamak, iki konunun aynı olduğunu belirtmek için diğer bir sahne tesis ediyor ve -bu umumi meseleye şahit getirmek kabilinden- bu sahnede helal ve haram kılmaya dair onları şahit getirmeye davet ediyor:

---

[509] *Fî Zılâl*, IV, 2520. Ayrıca bkz. VI. 3486, 3678.

قُلْ هَلُمَّ شُهَدَاءَكُمُ الَّذِينَ يَشْهَدُونَ أَنَّ اللَّهَ حَرَّمَ هَذَا فَإِنْ شَهِدُوا فَلَا تَشْهَدْ مَعَهُمْ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ وَهُمْ بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ "*Haydi" de, "Allah'ın bunu haram kıldığına dair tanıklık edecek şahitlerinizi getirin!" Eğer onlar yalan yere şahitlik ederlerse, sakın sen onlarla birlikte tanıklık etme. Âyetlerimizi yalan sayanların ve âhireti tasdik etmeyenlerin keyiflerine uyma. Nasıl uyarsın ki onlar başkalarını, kendilerinin Rabbi olan Allah'a eşit tutmaktadırlar.*" (En'am, 6/150)

Sûrenin akışı içinde görülen sahneler ve duraklar çeşitli şekillerde görünmekle birlikte, hepsi bir gerçekte buluşuyor. Her sahnede veya her durakta sanki dinleyiciyi tutuyor ve onun iyice kavraması için sahnenin önünde alıkoyuyor ve derince düşünmesi için duruşma yerinin (mevkıf) önünde durduruyor. Öyle bir hareketle durduruyor ki neredeyse lâfızlar onu mücessem bir vaziyete sokacak! Sahneler ve duruşma yerleri var ve orada tutuklu insanlar duruyorlar, dinleyici onların duruşmasını sanki görüyor gibi olmaktadır. Âyetlerin siyakı onu durdurur ki seyretsin ve iyice anlasın.

Kıyamet ve ölüm sahnelerinde işte şu duraklar (mevâkıf) gelmektedir:

وَلَوْ تَرَى إِذْ وُقِفُوا عَلَى النَّارِ فَقَالُوا يَالَيْتَنَا نُرَدُّ وَلَا نُكَذِّبَ بِآيَاتِ رَبِّنَا وَنَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ "*Onlar ateşin karşısında durdurulup da "Ah n'olurdu, dünyaya bir geri döndürülsek de Rabbimizin âyetlerini inkâr etmesek, mü'minlerden olsak!" dedikleri zaman bir görsen, neler olacak neler!*" (En'âm, 6/27)

وَلَوْ تَرَى إِذْ وُقِفُوا عَلَى رَبِّهِمْ قَالَ أَلَيْسَ هَذَا بِالْحَقِّ قَالُوا بَلَى وَرَبِّنَا قَالَ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ "*Hem onları Rab'lerinin huzuruna getirilip hesap meydanında durduruldukları zaman bir görsen! Hak Teâla: "Nasıl, diyecek, şu gördüğünüz diriliş gerçek değil miymiş?" Onlar da: "Evet, Rabbimiz hakkı için gerçekmiş!" diyecekler. Allah Teâla buyuracak: "Öyle ise, kâfirliğinizden ötürü şimdi tadın azabı!*" (En'âm, 6/30)

وَلَوْ تَرَى إِذِ الظَّالِمُونَ فِي غَمَرَاتِ الْمَوْتِ وَالْمَلَائِكَةُ بَاسِطُوا أَيْدِيهِمْ أَخْرِجُوا أَنفُسَكُمُ الْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذَابَ الْهُونِ "*Ölümün şiddetleri içinde kıvranırken, ölüm meleklerinin de yakalarına yapışıp kendilerine: "Haydi, derhal ruhlarınızı çıkarıp teslim edin! Bugün zillet azabıyla cezalanacaksınız…*" (En'âm, 6/93)

"En'âm sûresinin üç ayrı yerinde zikredilen ve birbirine bakan üç âyet,

aynı gerçeğe işaret etmekte, okuyanı veya dinleyeni aynı hakikate tevcih etmekle bir nevi tenasüp olarak görülmektedir."[510]

6) İnsan-Evren Arasında Tenasüp

اللَّهُ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَالنَّهَارَ مُبْصِرًا إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ *"Allah, sükunet bulup dinlenmeniz için geceyi yarattı. Etrafınızı görüp çalışabilmeniz için de aydınlık olan gündüzü var etti. Doğrusu Allah, insanlara büyük lütuf sahibidir, fakat insanların ekserisi şükretmezler."* (Mümin, 40/61)

Seyyid Kutub, bu âyetteki Kur'ân-insan-evren arasındaki ilginç tenâsübe şöyle dikkat çeker:

"..İnsan bu ortam için, burada yaşamak için, bu ortamdan etkilenmek ve onu etkilemek için yaratılmıştır. İnsanın yaratılışıyla bu ortamın tasarımı arasında çok sağlam bir irtibat vardır. İnsanın bu şekilde tasviri, onun bulunduğu ortam olan yer ve gök ile alâkalıdır. Bu nedenle Kur'ân, arz ve semâyı zikrettiği aynı âyet içerisinde insanı da zikretmiştir. *Dikkatinizi çekerim, işte bu, Kur'ân'daki i'câzdır.*"[511]

4- Kur'ân'ın Ğaybî İ'câzı

a) Ğaybî İ'câza Bakış

Kur'ân, ğaybî i'câzından Hz. Peygamber için gayb sayılan geçmiş, hâl ve istikbale dair haberlerin Kur'ân'da zikredilmesini anlıyoruz. Gerek Âdem'den bu yana yaşamış olan kavimler hakkındaki haberleri, gerek Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) hayatta iken münafıklar ve desiseleri hakkında gelen haberler ve gerekse kıyamete kadar ve ahiret hayatında olacak hâdiseler hakkındaki bütün haberler bu başlık altında değerlendirilir.

Kur'ân'ın maziyle alâkalı haberlerinin doğruluğu tarih ilmiyle tesbit edilmiş; haldeki gayb haberlerini, önceki semavî kitaplar ve yaşanan gerçekler tasdik etmiş; geleceğe ait olan haberleri ise zamanla tahakkuk etmiş ve etmeye devam edecektir.

---

510 *Fî Zılâl*, II, 1027.
511 *Fî Zılâl*, V, 3093.

Bir de Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) döneminde önceden bildirilen haberler vardır ki, bunlar da Hz. Peygamber'in doğruluğuna birer delildir. Nitekim Kur'ân'da önceki ümmetler hakkında bilgi verildikten sonra تِلْكَ مِنْ أَنْبَاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهَا إِلَيْكَ مَا كُنتَ تَعْلَمُهَا أَنْتَ وَلَا قَوْمُكَ مِنْ قَبْلِ هَذَا فَاصْبِرْ إِنَّ الْعاقِبَةَ لِلْمُتَّقِينَ "*İşte bunlar gayb olan birtakım haberlerdir. Onları sana Biz vahyediyoruz. Halbuki bu vahiyden önce onları sen de, milletin de bilmezdiniz. Öyleyse onların red ve inkârlarına karşı sabret, dişini sık ve şüphen olmasın ki hayırlı âkıbet müttakîlerindir!*" (Hûd, 11/49) buyurulmuştur.

Bu nevi gayb haberlerinin esas maksadı, davetin desteklenmesi ve hedefine doğru gitmesine yardımcı olmaktır. Bazı münafık Yahudilerin yaptıkları, inen âyetlerle tescil edilmiş ve bu sayede Müslümanların davet stratejisini daha planlı yapmaları temin edilmiştir.[512]

Kur'ân'da, gelecekte vuku bulacak bazı olaylar, bir de kıyamet ve âhiret ile alâkalı hâdiseler bildirilmektedir ki, bunlar da tamamen ğaybî haberlerdir, işte bütün hususlar, Kur'ân i'câzının bir yönünü teşkil eder.[513]

b) Fî Zılâl'deki Gaybî İ'câzla İlgili Tesbitler

Müfessirimiz, Kur'ân'ın gaybî i'câzına -muhtemelen konunun daha ziyâde Kelâm ilmi ile alâkası bulunması dolayısıyla- genellikle, Müslüman toplumun, diğer kitap verilen ümmetlerle olan alâkası münâsebetiyle temas ettiği görülür.

1. **Misal**: Seyyid Kutub, eski kavimlerden verilen haberlerin ve doğruluğunun tek tek zuhur etmesinin Kur'ân'ın Allah katından olduğuna delil olduğunu bildirmektedir. Bu meyanda o, Tevbe sûresi 30. âyetinde geçen, يُضَاهِئُونَ قَوْلَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَبْلُ "*Onlar, sözlerini daha önce geçmiş kâfirlerin sözlerine benzetiyorlar.*" mealindeki beyanı hakkında şöyle der:

"Müfessirler bu âyet hakkında şöyle demişlerdir: Bundan maksat, tıpkı Arapların meleklere Allah'ın kızları demeleri gibi, bazı kimselerin Allah'ın oğlu olduğuna dâir söz söylemiş olmasıdır. Bu doğrudur; fakat

---

512 Mustafa Müslim, *Mebâhis fî i'câzi'l-Kur'ân*, s. 252.

513 el-Bûtî, *Ahsenü'l-hadîs*, s.119; Bu konuda geniş bilgi için bkz. el-Bâkıllânî, *İ'câzu'l-Kur'ân*, 73-75; Sa'duddîn et-Teftazânî, Mesud b. Ömer, *Şerhu'l-Mekâsıd*, (1. b., Beyrut 1989), V, 34,35.

Kur'ân nassının delâleti bundan daha ötedir. Bu meselenin ileri boyutu Hint, Mısır ve Grek inançları araştırıldıktan sonra açıklığa kavuşabilmiştir. Bununla birlikte Ehl-i Kitab ve özellikle de Hıristiyanların muharref inançlarının aslı ve kaynağı da ortaya çıkmıştır. Putperestlerin inançları önce Pavlos'un öğretilerine, oradan da daha sonra konsillerin kutsal öğretilerine sızmıştır... İşte, Kur'ân indiği sırada henüz bilinmeyen eski putperest inançlarının, Kur'ân'ın bu nassıyla gözden geçirilmesi, Ehl-i Kitabın Hak dine tabi olmadıkları ve Allah'a sahih bir imanla inanmadıklarını gösterdiği gibi, aynı zamanda, Kur'ân'ın i'câz yönlerinden birisini beyan etmektedir."[514]

2. **Misal**: Seyyid Kutub'un Kur'ân'ın ğaybî i'câzı konusuna verdiği misallerden biri de, سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ مَا وَلَّاهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا قُلْ لِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ "*Akılsız insanlar: "Bu Müslümanları daha önce yöneldikleri kıbleden çeviren sebep nedir?" diyecekler. De ki: "Doğu da Batı da Allah'ındır. O dilediği kimseyi doğru yola yöneltir.*" (Bakara, 2/142) âyetidir.

"Bu âyet, bu dersin ikinci kesitinde (makta) bildirilecek olan kıble değişikliği için bir giriş niteliğindedir. Aynı zamanda bu âyet, o aklı kıt insanların ortaya atacakları dedikodu ve soru işaretlerinin önüne set çekmek için bunu önceden bildirmiştir.."[515]

3. Misal: Seyyid Kutub, Nisâ, 4/46. âyetteki فَلَا يُؤْمِنُونَ إِلَّا قَلِيلًا "*Onlardan pek azı iman ederler.*" cümlesiyle ilgili olarak "Allah doğru söyledi, İslâm Tarihi boyunca Yahudilerden İslâm'a giren çok az olmuştur. İslâm ve Müslümanlara kurulan tuzakların arkasında mutlaka Yahudilerin parmağı bulunduğu bir gerçektir."[516] demek suretiyle Kur'ân'ın bize bunu önceden haber vererek ğaybî i'câzını gösterdiğini ifade eder.

4. Misal: Seyyid Kutub, Bakara sûresinin tefsirine girişmeden önce Kur'ân'ın bu sûrede geniş bir şekilde Yahudiler üzerinde durmasını şöyle açıklamaktadır:

"Umumi olarak bu sûrede anlatılan meseleler, İslâmî davet ve tem-

---

514 *Fî Zılâl*, III, 1640.
515 *Fî Zılâl*, I, 130.
516 *Fî Zılâl*, II, 676.

silcilerinin dost ve düşmanlarıyla -az bir farklılıkla- asırlar boyu karşılaşacakları problemlerdir. İşte Kur'ân, bu nasslarda, her asırda yenilenen bir hayatı neşrediyor, yoldaki işaretler gibi Müslüman ümmetin önüne dikiyor ve ümmet de uzun ve meşakkatli yolunda, aynı tabiata sahip, fakat farklı görünümlü adâvetler arasında onun rehberliğinde yürüyor. İşte bu, aslında Kur'ân'ın her âyetinde görünen mümeyyiz ve değişmeyen özellikteki *bir i'câz yönüdür.*"[517]

5. **Misal**: Kur'ân-ı Kerîm'in i'câz alâmetlerinden biri de şudur: Kur'ân'ın, Müslümanlarla geleneksel düşmanları arasında asırlar boyu devam eden ve yenilenen belirli bir harbi tasvir etmesidir..."

يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا بِطَانَةً مِنْ دُونِكُمْ لَا يَأْلُونَكُمْ خَبَالًا وَدُّوا مَا عَنِتُّمْ قَدْ بَدَتْ الْبَغْضَاءُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ وَمَا تُخْفِي صُدُورُهُمْ أَكْبَرُ قَدْ بَيَّنَّا لَكُمْ الْآيَاتِ إِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَهَاأَنْتُمْ أُوْلَاءِ تُحِبُّونَهُمْ وَلَا يُحِبُّونَكُمْ وَتُؤْمِنُونَ بِالْكِتَابِ كُلِّهِ وَإِذَا لَقُوكُمْ قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَوْا عَضُّوا عَلَيْكُمْ الْأَنَامِلَ مِنْ الغَيْظِ قُلْ مُوتُوا بِغَيْظِكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ إِنْ تَمْسَسْكُمْ حَسَنَةٌ تَسُؤْهُمْ وَإِنْ تُصِبْكُمْ سَيِّئَةٌ يَفْرَحُوا بِهَا وَإِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا لَا يَضُرُّكُمْ كَيْدُهُمْ شَيْئًا إِنَّ اللَّهَ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطٌ "*Ey iman edenler! Siz Müslümanlardan başkasını sırdaş edinmeyin. Çünkü onlar size şer ve fesat çıkarmada ellerinden geleni bırakmazlar. Dâima sizin sıkıntıya düşmenizi isterler. Size olan düşmanlıkları, zaten ağızlarından taşıp meydana çıkmıştır. Kalplerinin gizlediği düşmanlık ise daha fazladır. Âyetlerimizi size iyice açıkladık. Eğer akıllarınızı kullanırsanız, onlardan yararlanırsınız. İşte siz o kimselersiniz ki düşmanlarınızı seversiniz, Halbuki siz bütün kitaplara iman ettiğiniz halde, onlar sizi sevmezler. Hem huzurunuza geldiler mi "âmenna!" biz de "inandık!" derler. Aralarında başbaşa kaldıkları vakit de, size duydukları kin ve düşmanlık sebebiyle, parmaklarını ısırırlar. Size bir ferahlığın, bir nimetin ulaşması onları tasalandırır. Bir fenalığın gelmesine ise, âdeta bayılırlar. Şayet siz sabreder ve Allah'a karşı gelmekten sakınırsanız, onların tuzakları size hiçbir zarar veremez. Çünkü Allah, elbette onların yaptıklarını ilmiyle, kudretiyle kuşatmıştır. Hani bir vakit, ey resulüm, sen ailenden sabah erken ayrılmış, müminlere savaş mevzileri hazırlamak için yola çıkmıştın. Allah, semî ve alîmdir (hakkıyla işitir ve bilir).*" (Âl-i İmrân, 3/118-120)

---

517 *Fî Zılâl*, I, 28.

İşte nefislerdeki gizlilikleri, insanların simalarını, gizli duygularla birlikte zahirde belirginleşen reaksiyonları ve gidip gelen hareketleri kaydeden tam ve mükemmel bir portre. Bu, her zaman ve mekanda benzeri tekrarlanan beşerî bir tip ve karakterdir. Bugün ve yarın Müslüman toplumun etrafındaki düşmanlar arasında bunlarla karşılaşırız. Müslümanlara onların kuvvetli zamanlarında sevgi izhar ederler; Müslümanlar da onların bu davranışına aldanarak onlara karşı sevgi ve güven duyarlar. Halbuki onlar kendileri için daima kargaşa ve fitne arzu ederler. Gece ve gündüz ellerine geçen her fırsatta onların yoluna diken serpmekten ve zorluk çıkarmaktan geri durmazlar."[518] Şüphesiz bu durum Seyyid Kutub'un belirttiği gibi yaşadığımız hayatta pratik misallerini gördüğümüz bir hâdisedir. Bu gerçeğin her devirde değişmemesi Kur'ân'ın mucizevî yönlerinden biri olmalıdır.

5- Kur'ân'ın İnsanları Terbiye Metodundaki İ'câzı

a) Kur'ânî Terbiye Metoduna Bakış

Kur'ân, muhataplarını eğitmede kullandığı yollar bakımından da beşerî hiçbir metod ve usule benzemez, onların üstündedir. Onu vahyedenin hiçbir benzerinin olmaması, kelâmının da eşsiz ve benzersiz olmasını gerektirmiştir.[519]

Çağımızda bu konuda etüt yapmış âlimlerden Ramazan el-Bûtî'nin de dediği gibi, Kur'ân'ın temas ettiği bütün mevzular hidâyet ve irşad etrafında dönmektedir. Kur'ân, işlediği bahisleri birbirinden ayrı ele almamıştır. Zira konuları ayrı ayrı sunsaydı, o vakit insanların kalp ve nefislerinde hedeflenen terbiyevî fonksiyonu yerine getiremezdi. İşte Kur'ân konularını bir vücudun damarları gibi yaymış ve böylece vazifesini yapan bir bütün haline dönüştürmüştür.

Bu konuda durulması gereken ikinci nokta da Kur'ân'ın tedrîcîliğidir. Kur'ân'ın hükümleri defaten indirilmemiştir. O, insanları adım adım ve merhale merhale hedefine doğru götürmüştür. Bilindiği üzere o mu'ciz

---

518 *Fî Zılâl*, I, 452.

519 Çelik, Muhammet, *Kur'ân'ın İkna Hususiyeti*, s. 6; el-Elmaî, Zahir b. Avad, *Kur'ân'da Tartışma Metodları*, s. 99 vd.

beyan, insanları önce doğru bir akideye, daha sonra ruhî ve ictimaî ıslaha davet etmiştir. İnsanların alışkanlıklarını değiştirmede de tedrîc metodunu uygulamıştır.

Üçüncü olarak Kur'ân'ın insanlarla -onların imkânlarını nazara alarak-yürümesine dikkat çekmek gerekir. Bûtî, buna misal olarak, Kur'ân'ın, bazı farzları zikrettikten hemen sonra مَا يُرِيدُ اللّٰهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَلَكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْوَلَكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ *"... Allah size güçlük çıkarmak istemez; fakat sizi temizlemek ve size olan nimetini tamamlamak ister ki şükredesiniz."* (En'âm, 5/6) ve يُرِيدُ اللّٰهُ بِكُمْ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمْ الْعُسْرَ *"... Allah sizin için kolaylık ister, zorluk istemez."* (Bakara, 2/185) gibi beyanlarıyla muhatapların dikkatlerini İslâm ahkâmının fert ve toplum için mutlu bir hayatın sırlarını taşımış olduğu gerçeğine çevirmiştir. Bunu يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَجِيبُوا لِلّٰهِ وَلِلرَّسُولِ إِذَا دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ *"Ey iman edenler! Sizi size hayat verecek şeylere çağırdığı zaman Allah ve Rasulüne icabet ediniz." (Enfal, 8/24)* âyetinde daha net görmek mümkündür.

Son olarak, Kur'ân'da korkutma ve müjdeleme metoduyla karşılaşmaktayız. Kur'ân, düşünen akıl sahiplerini korku ve ümit arası bir mevkiye koyar. Bu sayede kula, O'nun rahmeti hakkında kendisini ye'se atacak bir korku hakim olmadığı gibi sakınmanın fayda sağlamayacağına inanarak istediği gibi hayat süremez. Diğer taraftan, korku sayesinde de kötülük yapmaya engel olamayacak şekilde kalbini rahmet beklentisi ile dolduramamış olacaktır."[520]

En önemlisi de Kur'ân sayesinde sahabe gibi üstün meziyetli bir cemaatin meydana getirilmiş olmasıdır. Bu cemaat, Kur'ân'da 'insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmet' (Âl-i İmrân, 3/110), 'insanlara şahit olmak üzere yaratılan orta ümmet' (Bakara, 2/143) gibi sıfatlarla övülmüştür. Hadislerde ise "insanların en hayırlısı, benim çağımda yaşayanlardır; sonra onları takip edenler, sonra da onları takip edenlerdir."[521] şeklinde anılmışlardır.[522]

---

520 *Ahsenü'l-hadis*, 176-178.

521 Buhâri, *Fezâilli Ashâbi'n-Nebi*, 1; Müslim, *Fezâtlu's-Sahâbe*, 210, 211, 212.

522 Kettâni'ye göre bu hadis mütevatir olup 13 sahabi tarafından rivayet edilmiştir. Bkz. Kettâni, Ebû Abdillâh Muhammed ibn. Ca'fer, *Nazmu'l-mütenâsir mine'l-hadîsi'l-mütevâlir*, Dâru'l-kütübi's-selefiyye, Kahire, ts, s. 199.

b) Seyyid Kutub'un Bu Konudaki Tespitleri

Seyyid Kutub'a göre Kur'ân'ın i'câz yönlerinden biri de, benzeri görülmemiş ve kendisinden sonra da kendisine yetişilemeyen bir cemiyetin tesisidir. Bu cemiyetin tesisi ve terbiyesi meselesi, beşerî idrak ve kavrama seviyesi böyle bir ilerleme ve böyle bir terakki boyutuna alışıncaya ve insan, kendi beşeri idrakiyle kâinat kitabını Rabbani, Kur'ânî ve Nebevi terbiye altında okumaya yönelinceye kadar uzun bir eğitim ve yönlendirmeyi gerekli kılmıştır."[523]

"Kur'ân'ın i'câzı, ilk Müslüman cemaati teşkil etmek için getirdiği esas ve yönlendirmelerde tecelli eder. Her zaman ve her yerde Müslüman bir cemaatin ayakta durması için zaruri emirler ve esaslar aynıdır ve öyle devam edecektir. Yine her zaman ve yerde Müslüman cemaatin, düşmanlarıyla girmesi muhtemel kavga, ilk Müslümanlarınkinin aynısıdır. Belki o mümin cemaatin muhatap olduğu düşmanların kullandıkları vesileler de aynı vesileler olacaktır. İşte bu ümmetin kitabı olan Kur'ân, onun hayatında her yönden gerçek bir rehber olacaktır. *İşte i 'caz budur...*"[524]

Kutub'a göre î'câz-ı Kur'ân'ın, onun nazmındaki, anlamlarındaki ve ins ve cinnin benzerini getirmekten aciz kalmasındaki i'câzından daha öte bir boyutu da, insanların onun sahip olduğu kuşatıcı (muhît) metoda benzer birisini icat etmekten de âciz kalmalarıdır.[525]

Seyyid Kutup, Kur'ân metodunun tedriciliği üzerinde çok durmaktadır. Buna "el-menhecü'r-rabbânî" demekte ve bazı kötü alışkanlık ve âdetlerin kaldırılmasında -içki ve kumar gibi- bu rabbani metodun etkinliğini psikolojik ve sosyal boyutlarıyla izah etmektedir. Kutup, içkinin kesin âyetle yasaklanması ve bunun metoduyla ilgili olarak şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

"Muhakkak ki Kur'ân, zaferi kazanmış ve Kur'ânî metot başarıya ulaşmıştır. Bunu yaparken, kuvvet de kullanılmadı. Pekâlâ, bu nasıl oldu? Beşer tarihinde benzeri görülmemiş bu mucize nasıl gerçekleşti? Evet mucize tamamlandı; zira rabbani metod insanı kendine has yöntemiyle ele

---

523 *Fî Zılâl*, II, 1093.
524 *Fî Zılâl*, I, 124.
525 *Fî Zılâl*, IV, 2250.

aldı. Yani onu Allah korkusu, murakabesi ve huzuruyla yüz yüze getirdi. O insanı parça parça değil bir bütün olarak ele aldı ve fıtrata Yaratıcısının yoluyla müdahale etti. Kötü alışkanlıkların bıraktığı boşluğu da, şarap, sarhoşluk gibi alışkanlıkların dolduramayacağı görevlerle doldurdu. O boşluğu önemli işlerle, yani çığırından çıkmış beşeri, ıssız ve kavurucu cahiliye çölünden İslâm'ın muhteşem bahçesine ve gölgesine getirip onları gerçek hürriyetlerine kavuşturma işiyle doldurdu. En önemlisi de o boşluğu imanla doldurdu..."[526]

Seyyid Kutub'a göre *"Rabbânî metod"* insanları sadece kanunlarla derdest etmez. O, kanun kılıcını, ancak kılıçtan başka bir şeyle sakınmayanları caydırmak için kınından çıkarır. Bu metodun ilk adımı kalp, ruh ve karakterin eğitilmesidir. Bunun yanısıra hayır tohumlarının çimlenip geliştiği ve kötü bitkilerin solup kuruduğu bir cemiyeti de tesis eder. Bu sebeple hemen birçok Kur'ân âyeti, kalbe girip oradaki takva duygularını harekete geçirmek için ceza ile korkutarak nihayet bulur..."[527]

Kutub'a göre Kur'ân'ın beşeriyete hitabı da eşsiz bir metoddur. Kur'ân beşeri olguyu bütün olarak karşısına alır. Öyle ki, bir tek paragrafta onun hakkında bahsetmedik taraf ve girmedik bir pencere ve cevap vermedik bir konu bırakmaz. Yine Kur'ân'ın acib metodu bu kainatın meselelerini ele alır; ondaki insan fıtratının, kalbinin ve aklının alabileceği hususları açar gösterir. Ayrıca onun hazineleri ve kaynakları hakkında insanı uyarır ve onu doğruya yönlendirir. Kur'ân metodu, insanı adım adım ve aşama aşama götürür ve onu kolaylıkla, yumuşaklıkla, hareketli ve canlı olarak, açıklık ve basiretle, zirvelere doğru kendi isteğiyle merdivenlerden çıkarır. Kur'ânın ilginç metodu, insan fıtratının öyle bir yerine dokunur ki, hiçbir beşer bunu tahmin edemez. Birdenbire fıtrat silkinir, seslenir ve itaat eder. Bu ise şundandır: Kur'ân'ı indiren Zat, yarattıklarını bilen ve insanın Yaratıcısı olan Zattır ve O, insana şahdamarından daha yakındır.[528]

Kutub, başka bir yerde de bu hususa şöyle temas etmiştir:

"Kur'ân, insan ruhundaki boşluğu şarap, sarhoşluk, gururlanma ve

---

526 *Fî Zılâl*, II, 666.
527 *Fî Zılâl*, II. 881.
528 *Fî Zılâl*, III, 1421-1422.

büyüklenme gibi şeylere yer bırakmayacak büyüklükte meşguliyetlerle doldurdu. O boşluğa doldurulan vazifelerden birisi, yolunu yitirmiş olan insanlığı cahiliye çölünden ve kavurucu taşlığından ve zifiri karanlığından ve insanı alçaltıcı köleliğinden ve sıkıcılığından İslâm'ın eşsiz güzellikteki bahçelerine ve serin gölgelerine, parlayan ışığına ve onurlu hürriyetine ve Dünya ve Ahireti içine alan genişliğine götürmekti. O insanlardaki boşluğu en önemlisi iman ile doldurdu. Artık o insanlar, şarabın zevk ve neşvesine ihtiyaç duymamaya başladılar.."[529]

Kur'ân metodu, Seyyid Kutub'a göre kelamcılar ve filozoflarca kullanılan tartışma üslubuna kesinlikle başvurmamıştır. Zira Allah, böylesi bir üslubun kalplere ulaşamayacağını ve bunun; harekete geçirmeyen ve bir hayatı tesis etmeye götürmeyen soğuk, zihnî sahayı aşamayan bir tarz olduğunu biliyordu. Bu soğuk zihni hareketin varacağı nokta, olsa olsa havada dağılıp gitmek olurdu! Fakat Kur'ân metodunun bu üslupla sunduğu deliller, kalbi ve aklı ikna eden en güçlü delillerdir..."[530]

6- Kur'an'ın Tesiri

Kur'ân'ın mu'ciz oluşunu ifade eden hususlardan bir de, insanlar üzerinde belirli bir tesir icra etmesidir. Kur'ân'ın ruhlara hâkim olacak derecedeki tesir ve muvaffakiyetini, Kur'ân'ı düşünen, onu derinlemesine ve dikkatle inceleyen, Arapça'nın üsluplarında mahir olan herkes rahatlıkla anlayabilir.[531]

Çağdaş Şiî âlimlerden Seyyid Hibetullah el-Hüseynî, Kur'ân'ın en önemli i'câz yönünün onda bulunan cazibe ve doğulu-batılı demeden herkesi etkileyebilme gücü olduğunu, diğer hususiyetlerin de, bu cazibeyi oluşturan yardımcı unsurlar sayılması gerektiğini ifade etmektedir.[532] Yine muasır ilim adamlarından Ferid Vecdi de *"İşte sana da emrimizden bir ruh vahyettik. Sen kitap nedir, iman nedir bilmezdin.."* (Şûrâ, 42/52)

[529] *Fî Zılâl*, II, 666, 667. Ayrıca Kur'ân metodunu diğerlerinden ayıran özellikler için bkz. III, 1780-90.

[530] *Fî Zılâl*, III, 1766.

[531] ez-Zerkânî, *Menâhil*, II, 303.

[532] Tevfîk el-Fekîkî, *İ'câzu'l-Kur'ân fî Mezhebi'ş-Şîati'l-İmâmiyye*, "*Risâletü'l-İslâm*, III. cilt, 3. sayı, s. 300.

âyetinden hareketle Kur'ân'ın Allah'tan gelen bir ruh olduğunu ve esas bu ruhun insanların ruhlarına tesir ettiğini söyleyerek bu konunun ehemmiyetini ısrarla vurgulamıştır. Yine ona göre, insanların ve cinlerin onun en kısa sûresine dahi bir nazîre getirememeleri ve Kureyş ileri gelenlerinin Kur'ân'ı dinlerken titremeleri Kur'ân'ın bu ruhanî yönü sebebiyledir.[533]

Kur'ân, hem dostları, hem de muarız ve düşmanları, üzerinde tesir göstermiştir. Kur'ân hârika tesiriyle dostları üzerinde de müsbet rol oynamış olduğu hususunu, "Kur'ân'ın insanları terbiye etmesindeki i'câz" kısmına havale edip düşmanları üzerindeki tesirine bir bakalım: Mekke müşrikleri, Kur'ân'dan etkilenmemek için onu dinlemekten kaçınmayı tercih ediyor ve bu davranışı başkalarına tavsiye ediyorlardı. Bu konuda adetâ ittifak etmişlerdi. Zira bu Kur'ân'ı dinleyenler onun yüksek beyanı karşısında etkileniyor ve onun beşer üstü olduğunu anlıyorlardı. Bunlar arasında makam ve mansıp sahibi ileri gelenler de bulunuyordu. Hatta iman ehli çoğalırken şirk ehli azalıyor, bu da onları karşı tedbir almaya sevk ediyordu.[534] Bu husus, Kur'ân'da şöyle ifade edilmiştir: "*İnkarcılar dediler ki: 'Bu Kur'ân'ı dinlemeyin. Okunurken de (dinlenememesi için) gürültü yapın.*" (Secde, 32/26)

Râfiî ise bu konuyu şu ifadeleriyle anlatmıştır:

"Kur'ân'ın tabiatı etkili ve hârika bir kuvvet ihtiva etmektedir. Zevk, basar ve kelâmı anlama kabiliyeti bulunan herkes bunu hissedebilir. Kur'ân'la ilk muhatap olan ve onunla şekillenenler, dağlardan daha cesametli olan milletlerin ve asırların tarihi üzerine yürütüldüler. Yeryüzünden daha sert ve granit gibi fikir ve gelenekler arasında yol aldılar. Onlar, ölülerden daha sönük ve tuğyanın ruhlarını katlettiği milletleri ihya ettiler. Aslında o gün için Arapların ruh ve hayatında meydana getirilen değişimi görünen sebepler değil, bizzat Kur'ân yapmıştır.[535]

Bütün bunlar, bize Kur'ân'ın, çok üstün ve çok hayırlı bir insan cemiyeti inşa etmesiyle onun ruhlar üzerindeki müsbet ve eşsiz tesirini göstermektedir.

---

533 A. Kerîm el-Hatîb, *el-İ'câz, fî dirâsâti's-sâbikîn*, I, 344.
534 Ebû Zehre, *el-Mu'cizetu'l-kübrâ el-Kur'ân*, s. 57.
535 er-Râfiî, *İ'câzu'l-Kur'ân*, s. 216.

Seyyid Kutub'un Kur'ân'ın Tesiri ile İlgili Tespitleri

Seyyid Kutub, Kur'ân'ın tesirinden açıkça bir i'câz vechi olarak bahsetmemiş ise de, bu konudaki tesbitlerinden, onun bu konuyu da i'câz vechi olarak telakki etmiş olduğu kanaatini taşımaktayız. Nitekim o, Kur'ân'ın tesirini şöyle anlatır:

"Bu Kur'ân'da onunla ilk defa karşılaşanların bile ondaki i'câz yerlerini araştırmaya başlamadan önce hissettikleri özel bir sır vardır. İnsan onun ibarelerinde kendine has bir kuvvet ve üstünlük ve aklının ulaşabildiği anlamların ötesinde başka şeyler olduğunu hisseder. Bu Kur'ân'ı sadece dinlemekle hislerine birşeylerin aktığını duyar. Ancak bunu bazıları açık ve net bir şekilde anlarken, bazısı da üstü kapalı bir şekilde anlar. Bu noktada insanın his dünyasına dökülen bu unsuru belirlemek ve sınırlamak konunun en zor tarafını teşkil ediyor: İnsan hissine dökülen o şey bizzat ibare midir, ibare içindeki gizli anlam mıdır, ibareyi aydınlatan suret ve çağrıştıran hususlar mıdır, yoksa, Kur'ân'ı diğer söz kalıplarından ayıran kendisine has ritmi midir? (...) İşte bu durum her Kur'ân âyetine tevdî edilmiş bir sırdır. Kur'ân'la ilk defa karşılaşanlar bunu hissederler, bunun peşinden Kur'ân'ın bütününü incelemekle anlaşılabilen sırlar gelir."[536]

Bir başka yerde Kutup, Kur'ân-ı Kerîm'in hislerinde uyardığı etkiyi kelimelere dökmenin zorluğunu ve imkânsızlığını itiraf sadedinde şöyle demektedir:

"Bu Kur'ân'ın benim hislerime doğrudan yaptığı etkiyi kendi lâfız ve ifadelerime çevirmem imkânsızdır. Bundan olacak ki, bu tefsirde insanlara tercüman olduğum şeylerle, hissettiklerim arasında daima müthiş bir boşluk görüyorum."[556] Kutup bu ifadesinin arkasından sözü sahabe-i kirama getirmekte ve onların üstünlük ve muvaffakiyetlerini Kur'ân'ı doğrudan doğruya almaları ve onunla keyfiyet kazanmalarına bağlamaktadır.[537]

Şimdi konuyla ilgili Fî Zılâl'de tesbit edebildiğimiz bazı misalleri görelim:

---

536 *Fî Zılâl*, VI, 3399.
537 *Fî Zılâl*, IV, 2038-39.

1. **Misal**: Seyyid Kutub, En'âm sûresinin tefsirinin mukaddimesinde Kur'ân âyetlerini ruhunda hissettiğini şu ifadeleriyle dile getirmektedir:

"Bu sûre, temel konusunu hârikulâde bir şekilde ele almaktadır. O her işarette, her durakta ve her sahnede parlak bir güzelliği temsil eder. O güzellik insanın ruh ve his dünyasını mest eder ve aynı zamanda ruhu hayrete sevkeder ve bu arada onun peş peşe geçen sahne, ritim ve mesajlarını seyreder. Evet, bu bir hakikattir; sûrenin siyak, sahne ve ritimlerini seyrederken, ruh ve his dünyamda duyduğum bir gerçek."[538]

2. **Misal**: Seyyid Kutup, Kur'ân'ın inanan ve inanmayan herkes üzerinde müessir olduğunu tefsirinin muhtelif yerlerinde ifade etmiştir. Bunlardan birisi Necm sûresinin tesiridir. İlginçtir ki, bu sûrenin tefsirinde Kutup, tamamen Kur'ân'ın tesirini anlatmıştır. Kendisini 15 asır önce âyetlerin indiği yer ve zamana fikren ve hayalen götürerek ruhunda uyardığı etkileri edebî bir lisanla yazmıştır. Nitekim Necm suresinin tefsirinde, *"Allah'a secde edin ve kulluk edin."* (Necm, 53/62) âyetiyle ilgili olarak şöyle demektedir:

"Bu, siyak içinde ve kalpleri titreten bu uzun girişten sonra, sarsıcı bir çığlıktır. İnsanlar âyet indikten sonra müşrik oldukları, vahy ve Kur'ân'ı münakaşa ettikleri ve Allah ve Resûlü hakkında tartıştıkları halde secde ettiler. Rasûl onlara bu sûreyi okurken, onlar, kalplerine birer balyoz gibi inen bu müthiş âyetlere secde ettiler. İçlerinde Müslüman ve müşrikler vardı. O (sallallahu aleyhi ve sellem) secdeye varırken mümin-müşrik herkes bu Kur'ân'ın etkisine mukavemet edemeyip ve bu güç karşısında kendilerini tutamayıp secde ediyorlardı. Bir müddet sonra ayıktılar ve bir de baktılar ki, bu noktada (kendilerine göre) yanılgı içindeler. Rivayetler buraya kadar ittifak halindedirler, fakat görüş ayrılığı bu rivayetlerin tahlilinde görülmektedir. Aslında bu hadise anlaşılmayacak bir şey değildir; belki bu, Kur'ân'ın kalplerde hasıl ettiği müthiş tesirdir.

Kutub, "Garânîk olayı" denilen uydurma riyavetleri İbn-i Sa'd'ın Tabakât'ı ve Taberî'nin Târîh'i ve bir de bazı müfessirlerin,

---

[538] *Fî Zılâl*, II, 1015.

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ إِلَّا إِذَا تَمَنَّى أَلْقَى الشَّيْطَانُ فِي أُمْنِيَّتِهِ فَيَنْسَخُ اللّٰهُ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ ثُمَّ يُحْكِمُ اللّٰهُ آيَاتِهِ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ "*Senden önce hiçbir resul veya nebî göndermedik ki, halkının hidâyetini umarak gayret gösterdiğinde, Şeytan onun temennisi hakkında bir vesvese vermek ve ümidini kırmak istemesin. Ama Allah, şeytanın attığı o vesveseyi giderir, sonra da âyetlerini sapasağlam, muhkem kılar. Zira Allah alîmdir, hakîmdir* ." (Hac, 22/52) âyetini tefsirlerinde okuduğunu; fakat bu rivayetler hakkında İbn-i Kesîr'in "Hepsi mürsel tariklerle gelmekte, bir vecihle dahi müsned olduğunu görmedim"[539] dediğini ve buna ilişkin rivayetler olduğunu kaydettikten sonra şöyle der:

"Bütün bu rivayetleri ilk andan itibaren reddettim. Kaldı ki bunlar, nübüvvetin ismeti ve Kur'ân'ın abes ve tahriften korunması prensiplerine aykırı şeylerdir. Zaten sûrenin siyakı da bunları kesinlikle kabul etmez.

Kutub, bu tesbitinî ve kanaatini, Necm sûresini dinlerken içinde duyduğu şu hisleriyle desteklemekte ve şöyle demektedir:

"Sûrenin son kesitinde peş peşe gelen dokunmaların etkisiyle irkildim.. Bize perdeli olan ğaybı, Allah'tan gayri kimse bilemez. Yazılan ameller kesinlikle hesap ve cezadan kaçamaz. Kulların yürüdüğü her yol nihâyetinde Allah'a varır. Gülen ve ağlayan yığınlar. Yığın yığın ölü ve diriler. Sperm karanlıklarda kendi yolunu buluyor, adımlarını atıyor ve sırlarını ortaya döküyor, bir de bakıyoruz: Erkek veya kadın. İkinci diriliş, geçmiş milletlerin helak olduğu yerler (...)

"*Allah'a secde ve kulluk ediniz*" sayhasını işittiğimde kalbimden gelen bir ürperiş bütün vücudumu sardı ve maddi vücudumu tamamen etkisi altına aldı. Bu hale mukavemet edemedim. Cismim sürekli gel-git yaşıyordu bir an olsun sakinleştiremedim. Gözlerimden akan yaşlara da ne kadar gayret ettiysem engel olamadım. İşte ben o anda secde olayının doğru olduğunu, bu sırrın Kur'ân'ın acîb otoritesinde gizlendiğini ve sûrenin akışı içindeki sarsıcı ritimlerde olduğunu idrak ettim. Aslında Necm sûresini ilk defa okumamış veya ilk defa dinlememiştim. Fakat bu sefer

[539] Bkz. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, Dârul-ma'rife, Beyrut, 1988, III, 239-241.

bende bu etkiyi yapmıştı. Âyetlere cevabım böyle olmuştu... İşte Kur'ânın sırrı..."[540]

3. **Misal**: Seyyid Kutup, Kur'ân'ın kalpler üzerinde şaşırtıcı bir etkisi olduğunu belirttikten sonra bir yolculuk esnasında yaşadığı bir hâdiseyi Fî Zılâl'in iki yerinde zikretmektedir ki, hâdiseyi kendisi şöyle anlatmaktadır:

"Bazı hadiseler vardır ki -genel bir kaide olmasa da- başka türlü izahı mümkün değildir. Ancak bu gibi hâdiselerin gerçekliği tefsire muhtaçtır. Bizzat kendim yaşadığım ve benimle birlikte altı şahidi olan bir olay anlatacağım:

"Bundan onbeş sene önce altı Müslüman ile birlikte bir Mısır gemisi ile New York'a gidiyorduk. Bizden başka gemide kadınlı-erkekli yüzyirmi gayrimüslim insan vardı. Okyanusta seyahat ederken, hatırımıza, gemide Cuma namazı kılma düşüncesi geldi. İngiliz uyruklu olan gemi kaptanı, namaz kılmamız için kolaylık gösterdi. Hatta gemideki Müslüman olan bir kısım personele de namaz için izin verdi. O gün Müslümanlar çok sevindiler; Zira bu gemide ilk defa bir Cuma namazı kılınacaktı. Cuma hutbesini verdim ve arkasından namazı da kıldırdım. Bu arada diğer yabancı yolcuların büyük çoğunluğu halkalanmışlar, namazımızı dikkatle izliyorlardı.. Namazdan sonra onların birçoğu bizi tebrik etmeye geldiler. Bu kalabalık içinde -Tito cehenneminden ve komünizminden kaçan Hristiyan bir Yugoslav olduğunu sonradan öğrendiğimiz- bir kadın vardı ki çok etkilenmişti. Gözlerinden yaşlar boşanıyor ve duygularına bir türlü hâkim olamıyordu. Zayıf İngilizce'siyle bu namaz kılışımızdan ve namaz esnasında gördüğü huşu, nizam ve ruhtan etkilendiği için kendisini tutamadığını söyledi. Kıssadaki delil esasen bu değil, fakat onun şu sözüydü: Papazınız hangi dili konuşuyor? Zavallı, namazı ancak bir papazın kıldırabileceğini tasavvur ediyordu! Biz onun bu anlayışını tashih edip ve ona gerekli cevabı verdiğimizde şöyle dedi: "Onun konuştuğu dil, her ne kadar ben onun tek kelimesini anlamamış olsam da, gerçekten ilginç bir mûsikî ritmine sahipti." Bundan sonra bizi bekleyen sürpriz gerçekleşti ve şöyle dedi:

---

[540] *Fî Zılâl*, VI, 3419-3422 arasından özet.

"Aslında benim sormak istediğim konu bu değil, şudur: Benim duygumu ve hissimi kendine çeviren şey, imamın bu mûsıkîli dille konuşması esnasında, bazı kısımların başka türden bir konuşma olması idi ve o konuşma daha mûsıkîli ve daha derin bir ritme sahipti. Bu özel paragraflar ürperti ve titreme içinde söyleniyordu. Sanki imam Ruhu'l-Kudüs'le dopdoluydu."

Kadının bu konuşmasından sonra biraz düşündük. Sonra anladık ki o, namaz ve hutbe esnasında okunan Kur'ân âyetlerini kastediyor. Bununla birlikte bizim dediklerimizi anlamayan bir kadından gelen bu ifadeler bizim için gerçekten bir sürprizdi! Dediğim gibi bu durum bir kaide değildir. *Ancak bu ve bana nakledilen benzeri hâdiselerin meydana gelmesi, Kur'ân'da bazı kalplere sadece okunmasıyla tesir eden bir sır bulunduğuna delâlet eder..."*[541]

Şayet hakkı verilerek doğru bir şekilde tilavet edilse, Kur'ân'ın bütün lisanların insan ruhunda yapacağı sarsıntıyı bir anda gerçekleştirdiği görülür. Bu yönüyle o, Arap-Acem herkes üzerinde nazmıyla etkili olur. Hatta inkarcılardan kalpleri katılaşmış kimseler ve iç ve dış âlemde Allah'ın bir tek âyetini tanımayanlar bile, onu dinlerken kalpleri yumuşar ve ürperir. Zira onlarda da insanlık tabiatı vardır. Çünkü seslerin, muhtelif mahreçleri arasından belirli nispetlerde peşi peşine birbirini takip etmesi, insan ruhuna dercedilen tabiî dilin belagatıdır. Bu sebeple insan, onu ne vakit duysa, hiçbir dil ve akıl farklılığı Kur'ân'ı ondan uzaklaştırıp geri çeviremez.[542]

Seyyid Kutub'a göre her âyet ve her sûre bu Kur'ân'da ilginç ve gizli bir unsurun varlığını hissettirir ve bu kelâm içine konulmuş gizli bir kuvveti gösterir. Kalp açıldıkça, his durulaştıkça ve anlayış seviyesi yükseldikçe ve gelen mesajları alıp kabul etme hassasiyeti arttıkça insan vicdanı ihtizaza gelir, sarsılır ve bu Kur'ân önünde kendisini tutamaz. Bu olgu ve hakikat, insanın kültürü, kainattaki şuurlu ve şuursuz varlıklarla ilgili marifeti genişledikçe daha ziyade belirgin hâle gelir. Kur'ân'ın tesiri bir

---

541 *Fî Zılâl*, III, 1786, 1787.

542 *Fî Zılâl*, IV, 2061. Bu konudaki benzer tesbitleri için bkz. I, 1501; IV, 2231-2232, 2254; VI, 3394, 3399, 3419.

anlık vicdani bir durum değil; Kur'ân fıtrata doğrudan doğruya hitâb ettiği zaman gerçekleşen bir olaydır. Kur'ân tesiri tecrübeli bir kalp, kültürlü bir akıl, ilim ve bilgilerle dolu bir kalbe hitap ettiği zaman gerçekleşecek bir hâdisedir. Kur'ân naslarının anlamları; fıtrat, istikâmetini koruduğu, inhiraf etmediği hevâ ve heveslere mağlup olmadığı müddetçe ve etkileri ilim, kültür ve marifet derecesi yükseldikçe genişler..."[543]

Seyyid Kutup bu görüşüyle Kur'ân'ın i'câzını seviyesine göre kim, hangi dil ve ırktan olursa olsun herkesin idrak edebileceğini ifade etmektedir. Bu da Kur'ân'ın cihanşümul tesirini açıklıyor olmalıdır.

---

[543] *Fî Zılâl*, V, 2805.

SONUÇ

Seyyid Kutub, Mısır'ın yetiştirdiği ve İslâm âleminin istifâdesine sunduğu önemli şahsiyetlerden biridir. Onun bugünkü Müslümanlar nezdinde sevgi, saygı ve rahmet ile anılmasının ardında, Kur'ân için verdiği amansız ve çileli mücâdeleler sonunda mazlûmen şehîd edilmesi vardır. O, Müslümanlığın yeryüzünde yaşanmasını ve bir hayat nizamı olarak kabul edilmesini arzu eden ve bunu kendisine bir ideal haline getiren bir mümindi, îdam kararından sonra kendisini ziyaret için gelenlere, "Üzülmeyin, rüyamda Resûlullah'ı gördüm. Beyaz at üzerindeydi. 'Üzerine düşeni yaptın, şehitlik sana kutlu olsun' dedi"[364544] diyerek ihlas, samimiyet ve Allah'a olan teslimiyet ve bağlılığını ifade etmiştir.

Seyyid Kutub, kişilik olarak doğruyu söylemekten hiçbir zaman sakınmayan, ilim, fikir ve siyaset dünyasıyla içli dışlı olacak seviyede sosyal yönü ve medenî cesareti gelişmiş biri olmasına karşılık, kişi ve müesseselere yönelttiği tenkitlerinde fütursuz olduğundan iş hayatında sürgünden sürgüne yollanmış ve sonunda emekliliğine çok az kala resmi vazifesinden istifa etmiştir. Muhtemelen onun özellikle tefsirinde serdettiği sert ve keskin yorumların altında, o günkü toplumu idare edenlere karşı duyduğu öfke vardır. Nitekim bir makalesinde toplumun bütün kurum ve kuruluşlarını tenkid ederek, onların herbirinin ıslahına yönelik "öfke medreseleri" kurmaktan bahsetmesi, öte yandan câhiliyye ve hâkimiyyet kavramlarını çok sık gündeme getirmesi, kanaatimizce onun idarecilere karşı içinde duyduğu hislerin bir dışa yansımasıdır.

Seyyid Kutub, XX. asrın 2. çeyreğinde Mısır'da yetişen büyük

[544] Sarmış, *Bir Düşünür Olarak Seyyid Kutub*, s. 50.

mütefekkir ve ediplerden ve muasır Arap Edebiyatı'nın en bariz üç dört şahsiyetinden biri kabul edilmektedir. Nitekim onun geride edebî ve fikrî alanlarda otuza yakın eser bırakması ve bunların değişik dünya dillerine çevirilmesi bu kabulün önemli bir göstergesidir.

Tefsir tarihinin 20. yüzyıldaki son halkalarından biri olan Seyyid Kutub'un *"Fî Zılâli'l-Kur'ân"* adlı tefsiri, çağımızda rağbet gören ve Kur'ân'ın ictimaî ve edebî hususiyetlerini öne çıkaran bir tefsir olmuştur.

Fî Zılâli'l-Kur'ân'ın telifinde faydalanılan tefsir kaynakları, İbn Kesîr, Taberî gibi bu sahanın uzmanları kabul edilen müfessirlerin başvuru eserleridir. Diğer taraftan, tefsirini yazdığı olumsuz hayat şartlara rağmen, hemen bütün hadis kaynaklarından istifâde etmiştir. Bunlar bir tefsir için meziyet sayılır. Fakat bu arada hadisleri arzetmede bir takım teknik noktalarda tenkid edilmişse de, bu kabil tenkitler, onun meziyyetleri yanında değersiz kalır.

Seyyid Kutub, Kur'ân'ı Kur'ân âyetleriyle tefsir etme hususunda gerekli itinâyı göstermekle kalmamış, bazen de birtakım hadis rivayetlerini Kur'ân'a muhalif olması gerekçesiyle reddetmiştir. Bu da onun Kur'ân'a olan vukûfiyetini göstermektedir.

Müfessirimiz, genel anlamda fıkhî tefsire mütemâyil olmamıştır. Bazen âyetlerdeki fıkhî bir takım meseleleri fıkıh kitaplarına havale ederken, bazen de farklı görüşlerden birini tercih etmiştir. Bu tercihlerindeki isabetli yorumları, onun müctehid derecesinde bir istidada sahip olduğuna işaret ediyor olmalıdır.

Kur'ân ilimleri açısından bakılırsa Fî Zılâl tefsirinde, müellifin takib ettiği metodun neticesi olarak, bu ilimlerle ilgili hususlara diğer tefsirlerdeki kadar geniş yer verilmediği görülmektedir. Zira onun tefsir metodu, Kur'ân'ı, yalnız Kur'ân'dan ve Sünnetten kaynaklanan bilgilerle anlamaya çalışmak ve ona, bunlardan kaynaklanmayan bilgi ve düşüncelerle yaklaşmamaktır.

O, Fî Zılâl tefsirini ictimâî-edebî tefsir metodu ile yazmış ve hatta bu nevi tefsir yazma hususunda selefi olan Muhammed Abduh ve M.Reşit Rızâ'nın müşterek katkılarıyla hazırlanan el-Menâr'ı gölgede bırakmıştır. İsrâiliyyattan şiddetle sakınması, gaybî ve mübhem konularda yorumdan kaçınması ve lügavî izahlara fazlaca yer vermemesi gibi ikinci derecedeki bazı noktalarda, M.Abduh'un açtığı çığırı takip etmiş olsa da, aklı nakle tercih etme ve bazı kevnî mucizeleri tabiî birer hâdise kabilinden

sayma gibi hususlarda bu akılcı medreseye muhalefet etmiş ve bunu başta *Hasâisu't-tasavvuri'l-İslâmî* adlı eserinde olmak üzere tefsirinin de birçok yerinde tenkitleriyle göstermiştir.

Seyyid Kutub'un kelâmî (müteşâbih) âyetleri tefsir ederken hep İslâm'ın ilk üç asrına yani selef-i sâlihîne atıfta bulunduğu ve onlar gibi anlamaya çalıştığı görülür. Bu kelâmî âyetlerin olduğu gibi alınıp kabul edilmesini benimsemiş ve üzerinde yorum yapılmasına karşı çıkmıştır. Ona göre kelâmî münâkaşalar, Grek felsefesinden içimize sızmış bize yabancı olan bir düşünce tarzıdır; bu tür tartışmalar bizi Kur'ân'ın gerçekçi ikliminden uzaklaştıracağından, bundan olabildiğince kaçınmak gerektir.

Fî Zılâl tefsirinin en bariz hususiyetlerinden biri ise, müfessirin, *"el-vâkıî ve'l-harekî"* dediği gerçekçi ve dinamik bir tefsir olmasıdır. Bu sebeple, onun tefsirinde, daha ziyade asrının Müslümanlarını irşada yönelik reçeteler sunulduğu ve kendi çağını birinci dereceden alâkadar etmeyen cizye ve ganîmet gibi hususlara girilmediği gözlenmektedir

Fî Zılâl'in bir Kur'ân tefsiri mi yoksa davet ve irşat kitabı mı olduğu tartışmaları tefsir kavramından ne anlaşıldığına, ya da ne anlaşılması gerektiğine yeniden bakmayı gerekli kılmaktadır. Şayet tefsir, Zerkeşî'nin de belirttiği gibi "Kur'ân'ın anlamlarını ortaya çıkarmak"[545] ise, o takdirde Fî Zılâl'in tefsir diye adlandırılmaması için bir gerekçe bulunamaz. Çünkü o da Kur'ân'ın edebî ve ictimaî açıdan anlamlarını ortaya çıkarmaya çalışan bir eserdir.

Fî Zılâl'in en çok etkileyici yönü ise, âyetlerdeki edebî güzellikleri, diğer bir tabirle i'câzı göstermesi ve Kur'ân'ın erişilmez bir edebî güce sahib olduğunu çeşitli bakımlardan isbât etmesidir. O, özellikle, Kur'ân üslubu, edebî tasvir ve edebî tenasüp açısından çok zengin misaller ihtiva etmektedir. Bununla birlikte gaybî haberleri, insanları eğitmede kullandığı metod ve Kur'ân'ın ruhlara tesiri ile alâkalı tesbitler de, Fî Zılâl'de bulunmaktadır.

Seyyid Kutub'un Kur'ân'ın ifade tarzları veya üslupları hakkında da çok önemli tesbitleri bulunmaktadır ki, bunlar Kutup'daki derin edebî zevki ve Kur'ân'a olan vukûfiyetini gösterir. Meselâ o, Kur'ân'ın üslup hususiyetlerinden birinin onun kendine has mûsikî ahengi olduğu üzerinde durur ve buna çok ilginç misaller verir. Bu bağlamda onun Kur'ân'daki edebî tasvir hakkındaki tesbitlerini çok orijinal ve ilginç bulduğumuzu belirtelim.

---

[545] ez-Zerkeşî, *el-Bürhân*, II, 149.

Seyyid Kutub'un temas ettiği î'câz vecihlerinden biri de, Kur'ân'ın gaybî i'câzıdır. Nitekim o, eski kavimlerden verilen haberlerin ve doğruluğunun tek tek zuhur etmesinin Kur'ân'ın Allah'tan geldiğinin delili olduğunu bildirmektedir.

Onun üzerinde durduğu bir diğer i'câz vechi de, Kur'ân'ın insanları eğitme konusundaki eşsiz metodudur. Bu metodun en bariz hususiyeti ise tedrictir. Onun, sarhoşluk verici maddelerin haram kılınmasında takib edilen metodla alâkalı tesbitleri bu bakımdan çok anlamlıdır.

Onun i'câz hakkındaki dikkat çekici tesbitlerinden sonuncusu ise Kur'ân'ın insanları tesiri altına alması veya ruhlar üzerinde otorite kurmasıdır. Seyyid Kutup, Kur'ân'ın inanan ve inanmayan herkes üzerinde müessir olduğunu tefsirinin muhtelif yerlerinde, bu tesirin umumî bir kaide olmadığı kaydıyla ifade etmiştir. O meselâ, Necm sûresinde tamamen Kur'ân'ın tesirini anlatmıştır. Kendisini 15 asır önce âyetlerin indiği yer ve zamana fikren ve hayalen götürerek ruhunda uyardığı etkileri edebî bir lisanla kaleme almıştır.

Fî Zılâl hakkında şunu da söylemeden geçemeyeceğiz: Bir yazar veya eserini değerlendirirken o yazarın içinde bulunduğu hayat şartlarını ve eseri yazdığı ortamı, maddî ve manevî imkânları ve benzeri hususları gözden uzak tutmamak gerekir. Seyyid Kutub da bir beşerdir. Onun hâkimiyet ve câhiliye gibi kavramları sık sık zikre konu edinmesi, yaşamış olduğu şartlarla bağlantılı olmalıdır. Neticede o, bir filozofun "gölge etme başka ihsan istemem" dediği gibi, Kur'ân'dan başka bütün gölgeleri elinin tersiyle itmiş ve yalnız onun gölgesine sığınmıştır. Bunun için tefsirine Kur'ân'ın gölgesinde, hâkimiyetinde anlamlarına gelen "Fî Zılâli'l-Kur'ân" adını vermiştir.

Kuşkusuz bu tefsirde, sert ve keskin yorumlar bulunmakla birlikte, istifâde edilecek yönleri pek çoktur. Sözgelimi onun islâm dâvasında sâdık bir mümin olması, ve İslâm'ı'n coşkusunu eserine yansıtması, ondan ve tefsirinden yararlanmak için yeterli birer sebep teşkil eder. Bununla birlikte küreselleşen dünyamızda sert ve keskin ifâdeler İslâm'a karşı önyargılı olan insanları daha da ürkütmekte ve onları evhamlandırmaktadır. Yine de onun bu sertliklerini, içinde bulunduğu ortama vererek eserlerinden yararlanmak en isabetli yol olsa gerektir.

BİBLİYOGRAFYA

ABDULBÂKÎ MUHAMMED HUSEYN, Seyyid Kutup: Hayatuhu ve Edebuh, Dâru'l-vefa, l.basım, Mısır, 1986.

......., Dîvânu Seyvid Kutub. Dâru'l-vefâ, Mısır, 1989.

ABDULLAH DRÂZ, en-Nebeü'l-azîm. Ter: Suat Yıldırım. Akçağ yay., Emel mat., Ankara, 1985, İstanbul, Yeni Akademi Yayınları.

......., Kur'ân'ın Anlaşılmasına Doğru, Ter: Yrd. Doç. Dr. Salih Akdemir, Mim yayınlan, Ankara, 1983.

ABDULKADÎR el-MAĞRİBÎ, Cemâlüddîn el-Afğânî, Zikravât ve Ehâdîs. Silsiletü İkra', Dâru'l-meârif, Sayı: 68, 2. basım, Mısır, ts.

ABDULKERÎM el-HATÎB, el-İ'câz fî dirâsâti's-sâbikîn, Dâru'l-ma'rife, 2. basım, Beyrut, 1975.

ABDULMUN'İM HAFACİ- ABDULAZÎZ ŞEREF, et-Tefsiru'l-i'lâmi li'l-edebi'l-arabî, Dâru'l-cil, 1. basım, Beyrut, 1991.

ABDURRAHMAN er-RÂFİÎ, es-Sevretü'l-'Urâbiyye, Dâru'l-meârif, Mısır, 1980.

ÂDİLNÜVEYHÎZ, Mu'cemu'l-müfessirin, Beyrut, 1983.

AHMED CEMAL EL-AMRÎ, ed-Dirâsât fi't-tefsiri'l-mevdûî, Kahire, 1986. AHMED EMİN, Zuhru'l-İslâm, Beyrut, 1969.

AHMED el-HÂŞİMÎ, Cevâhiru'l-belâga fi'l-meânî ve'l-bevân ve'l-bedî, Dâru Kahraman, İstanbul, 1984.

AKTAS, Şerif, Edebiyatta Üslup ve Problemleri, Akçağ yay., 1.basım, Ankara, 1986.

ALİ ABDÜLVÂHİD VÂFÎ, Fıkhu'l-Lüga, Mısır, ts.
el-ALÛSÎ, Mahmûd, Rûhu'l-meânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-azîm ve's-seb'i'l-mesâ-nî, Dâru'l-fikr, Beyrut, 1987.
el-AMİDÎ, Ğâyetü'l-Merâm fî 'ilmi'l-kelâm. Tah: Hasan Mahmûd Abdullatîf, Kahire, 1971.
el-BÂKILLÂNÎ, Muhammed ibn et-Tayyib, İ'câzu'l-Kur'ân, Müessesetü'l-kütübi's-sekâfiyye, Tah: İmadüddin Ahmed Haydar, 1. basım, Beyrut, 1991.
BALJON. J.M.S., Kur'ân Yorumunda Çağdaş Yönelimler, Ter: Şaban Ali Düzgün, Fecr Yayınevi, 1. basım, Ankara, 1994.
el-BEYDÂVÎ, Nâsıruddîn Ebû Saîd, Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl, Mısır, 1955.
BİLMEN, Ömer Nasuhi, Büyük Tefsir Tarihi, Bilmen yay., İstanbul, 1974.
el-BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh, Muhammed ibn İsmail, Sahîhu'l-Buhârî, el-Mektebetül-İslâmiyye, İstanbul, ts.
el-BÛTÎ, Muhammed Saîd Ramazan, Ahsenu'l-Hadîs, Menşûrâtu'l-mektebi'l-İslâmî, Dımaşk, ts.
......., es-Selefiyye. Dâru'l-fikr, 2. basım, Beyrut, 1990.
CEBBÛR Abdunnûr, Mu'cemu Abdinnûr, Arabî-Fransî, Dâru'l-ilmi li'l-melâ-yin, Beyrut, 1983.
CELÂL YAHYA, el-'Âlemu'l-'arabiyyu'l-hadîs, Dâru'l-meârif, Mısır, 1982.
el-CÜNDÎ, Abdulhalîm, el-İmâm Muhammed Abduh, Dâru'l-meârif, Kahire, ts.
el-CÜRCÂNÎ, Seyyid Şerîf, et-Ta'rîfât, Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, 3. basım, Beyrut, 1988.
......., Delâilü'l-İ'câz, Mektebetü'l-Kahire, Kahire, 1977.
ÇELİK, Muhammet, Kur'ân'ın İkna Hususiyeti. Çağlayan yay., İzmir, 1996.
ÇİÇEK, Halil, 20. Asırda Kur'ân İlimleri-Kur'ân Çalışmaları. Timaş yay., 1. basım, İstanbul, 1996.
ed-DEHLEVÎ, Şah Veliyyullah, el-Fevzü'l-kebîr fî usûli't-tefsîr. Farsça'dan Arapça'ya Ter: Süleyman el-Hüseynî en-Nedvî, Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 1987.

EBÛ ÂİŞ ABDULMUN'İM İBRAHİM- EBÛ HUZEYFE MUHAMMED İBRAHİM, Fethu zi'l-celâl fî tahrîci ehâdîsi'z- zılâl, Mektebetü Nizâr el-Bâz, l. basım, Mekke, 1990.

EBÛ ZEHRE, Muhammed, el-Mu'cizetü'l-kübrâ el-Kur'ân, Dâru'l-fikri'l-arabî, ys.,ts.

EMİN el-HÛLÎ, Kur'ân Tefsirinde Yeni Bir Metod. Ter: Mevlüt Güngör, Kur'ân Kitaplığı, İstanbul, 1995.

ENVER EL-CÜNDÎ, Abdülazîz Câvîs, Min silsileti a'lâmi'l-arab, el-Müessesetü'l-mısriyyetül-âmme, Mısır, ts.

FAZLURRAHMAN, Ana Konularıyla Kur'ân, Ter: Alpaslan Açıkgenç, Fecr yay., Ankara, 1987.

el-FÎRÛZÂBÂDÎ, Muhammed Mecduddîn, el-Kâmûsu'l-muhît, Dâru'l-cîl, Beyrut, ts.

HEYET, el-Mu'cemu'l-Vasît, Çağrı yay., 2. basım, İstanbul, 1986.

HAMİDE KUTUP, EMİNE KUTUP, MUHAMMED KUTUP, SEYYİD KUTUP, el-Atvâfu'l-erba'a, Dâru Lübnan, 2. basım, Beyrut, 1967.

HANNÂ el-Fâhûrî, el-Câmi' fi târîhi'l-edebi'l-arabî, Dâru'l-cîl, 1. basım, Beyrut, 1986.

HİLMİ MUHAMMED EL-KÂÛD, "Hel temerrede Seyyid Kutup 'ale'l-edeb?', el-Müctema', sayı: 1199, Tarih: 14-20 Mayıs 1996.

İBN AŞÛR, Muhammed et-Tâhir, Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr. ed-Dâru't-tenvîriyye li'n-neşr-ed-Dâru'l-cemâhîriyye li'n-neşr ve't-tevzî' ve'l-i'lâm, ts. 1988

İBN ATIYYE, el-Kâdî Ebû Muhammed Abdulhak ibn Ğâlib, el-Muharraru'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-azîz, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1. basım, Beyrut, 1993.

İbn Cüzey, Ebu'l-Kâsım Muhammed ibn Ahmed, Kitâbu't-teshîl li ulûmi't-tenzîl, Matbaatü Hassân, Kahire, Tarihsiz.

İBN HALDUN, Mukaddime, Dâru'l-fikr, Tarihsiz.

İBN KESÎR, Ebu'l-Fidâ, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm, Kahraman neşr., İstanbul, 1992.

İBN SİNAN EL-HAFACİ, Sirru'l-Fesâha, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1982.

İBN TEYMİYYE, Takiyyüddin, Mukaddime fî usûli't-tefsîr, Tahkik: Adnan Zurzûr, Dâru'l-Kur'âni'l-Kerîm & Müessesetü'r-Risâle, 2. basım, Beyrut, 1972.

İslâm Ansiklopedisi, M.E.B. Yayınları, İstanbul 1979.

JANSEN, J.J.G., Kur'ân'a Bilimsel-Filolojik- Pratik Yaklaşımlar. Ter: Halîlurrahman Açar, Fecr yay., 1. basım, Ankara, 1993.

el-KÂDÎ EBU'L-FADL ÎYÂD B. MUSA, es-Şifâ bi ta'rîfi hukuki'l-Mustafâ, Şeriketü ve matbaatü Mustafa el-Bâbi el-Halebî ve evlâdih, Mısır, 1950.

KARAÇAM, İsmail, Sonsuz Mucize Kur'ân, Çağ yay., İstanbul, 1987.

KASTALÂNÎ, Ahmed b. Muhammed, Mevâhibü Ledünniyye Tercemesi. Arapça'dan Osmanlıca'ya çev.: Şâir Abdulbâki, İstanbul, ts.

el-KÂSIMÎ, Cemâleddîn, Tefsir İlminin Temel Meseleleri, Ter: Sezai Özel, İz yay., İstanbul, 1990.

KEMALPAŞAZÂDE, Şemseddin Ahmed ibn Süleyman, Risale fî i'câzi'l-Kur'ân, Tah: M. Mahfuz Ata, İstanbul, 1992. (Basılmamış yüksek lisans tezi)

el-KETTÂNİ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ca'fer, Nazmu'l-mütenâsir mine-'l-hadîsi'l-mütevâtir. Dâru'l-kütübi's-selefiyye, Kahire, 1990.

KIRCA, Celâl, Kur'ân-ı Kerîm'de Fen Bilimleri, Marifet yay., 3. basım, İstanbul, 1994.

KURTUBÎ, el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'âni'l-Kerîm, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1993.

LUVEYS 'AVD, Târihul-fikri'l-mısriyyil-hadîs, el-Hey'etü'l-mısriyyeti'l-âmme li'l-kitâb, Mısır, 1980.

HEYET, el-Müncid fi'l-lugati ve'l-a'lâm. Dâru'l-meşrik, 21. basım, Beyrut, ts.

el-MÂVERDÎ, Ebu'l-Hasen, A'lâmu'n-nübüvve, Şerh ve ta'lik: Muhammed Şerîf Sukker, Dâru ihyâi'l-ulûm, 2. basım, Beyrut, 1992.

MENNÂU'L-KATTAN, Mebâhis fî ulûmi'l-Kur'ân, Müessesetü'r-risâle, 3. basım, Beyrut, 1990.

MUHAMMED ALİ KUTUB, Seyyid Kutub ev Seyretu'l-fikril-İslâmî, Dâru'l-hadîs, 2. basım, Beyrut, 1976.

MUHAMMED EBU ŞEHBE, el-İsrâiliyyât ve'l-mevzûât fî kütübi't-tefsîr. Dâru'l-cîl, Beyrut, 1992.

MUHAMMED İBRAHİM ŞERÎF, İtticâhâtu't-tecdîd fî tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm fî Mısr, Kahire, 1982.

MUHAMMED MUHAMMED HUSEYN, el-İtticâhâtü'l-vatanivve fî'l-edebil-muâsır, Mektebetü'l-âdâb, 2. basım, Mısır, ts.

MUHAMMED REŞÎD RIZÂ, Tefsiru'l-Menâr, Dâru'l-marife, Beyrut, 1993.

MUHAMMED es-SABBÂĞ, Lemehât fi ulûmi'l-Kur'ân ve'tticâhâti't-tefsîr. el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1974.

MUHAMMED es-SEYYİD el-VEKÎL, Kübra'l-harekâti'l-islâmiyye, Dâru'l-müctema', Cidde, 1986.

MUSTAFA MÜSLİM, Menâhicü'l-Müfessirîn, Dâru'l-müslim, 1. basım, Riyad, 1415.

......., Mebâhis fî i'câzi'l-Kur'ân, Dâru'l-menâra, 1. basım, Cidde, 1988.

MÜSLİM, Ebu'l-Huseyn ibn el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâburî, Sahîhu Müslim, Tah: M. Fuad Abdulbâkî, Dâru ihyâi'l-kütübi'l-arabiyye, Beyrut, ts.

NUAYM el-HUMUSÎ, Fikretü i'câzi'l-Kur'ân, Müessesetü'r-risâle, 2. basım, Beyrut, 1980.

NURSÎ, Bedîüzzaman Saîd, İşârâtü'l-î'câz fî mezânni'l-îcâz. (Tah: İhsan Kasım es-Sâlihî), Dâru'l-Enbâr, Bağdat, 1989.

......., Sözler, Sözler yay. İstanbul, ts.

er-RÂFİÎ, İ'câzu'l-Kur'ân ve'l-belâgatü'n-nebeviyye, Dâru'l-kitâbi'l-arabi, Beyrut, 1973.

......., Târîhu âdâbi'l-arab, Dâru'l-kütübi'l-arabî, Beyrut, 1974.

er-RÂZÎ, Nihâyetü'l-îcâz fî dirayeti'l-i'câz, Dâru'l-ilmi li'l-melâyîn, Beyrut, 1985.

......., et-Tefsîru'l-Kebîr, Dâru ihyâi't-türâsi'l-arabî, Beyrut, Ts.

er-RÛMÎ, Fehd b. Abdurrahman b. Süleyman, Menhecü'l-medreseti'l-akliyyeti'l-hadîse fi't-tefsîr, Müessesetü'r-risâle, Riyad, 1983.

İtticâhâtü't-tefsîr fi'l-karni'r-râbia aşer, Riyad, 1986.

er-RUMMÂNÎ, Ebu'l-Hasen Ali b. İsa, en-Nüket fî İ'câzi'l-Kur'ân (Selasü Resail fî Î'câzi'l-Kur'ân içinde), Dâru'l-meârif, Mısır, Ts.

SALÂH ABDULFETTAH el-Hâlidî, Seyyid Kutup mine'l-mîlâd ile'l-îstişhâd. Dâru'l-kalem- Dâru'ş- şâmiye, 1.basım, Kahire, 1991.

SARMIŞ, İbrahim, Bir Edebiyatçı Olarak Seyyid Kutub. Fecr yay., 1.basım, Ankara, 1993.

......., Bir Düşünür Olarak Seyyid Kutub. Fecr yay., l. basım, Ankara, 1992.

es-SEKKÂKİ, Miftâhu'l-ulûm, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, Ts.

SEYYİD KUTUP, Fî Zılâli'l-Kur'ân. Dâruşşurûk,15. basım, Beyrut, 1988.

......., FÎ Zılâli'l-Kur'ân (I. cilt). Dâru'l-ilm, Diyarbakır, Ts.

......., Hasâisu't-tasavvuri'l-islâmî ve mukavvimâtuh, Dâruşşurûk, 9. basım, Beyrut, 1987.

......., Meşâhidü'l-kıyâme fi'l-Kur'ân, Daruşşurûk,14.basım, Beyrut, 1993.

......., Tıflun mine'l-karye, Dâru'l-hikme, Beyrut, Ts.

......., et-Tasviru'l-fenniyyu fi'l-Kur'ân. Dâruşşurûk, 14. basım, Beyrut, 1993.

......., Meâlim fi't-tarîk. Risale yay., İstanbul, 1986.

......., Mühimmetü'ş- şâir fi'l-hayât ve şi'ru'l-cîli'l-hâdır. Mektebetü'l-aksa-Dâru'l-arabiyye, Beyrut- Amman, Ts.

......., Nakdu Kitabi müstakbeli's-sekâfeti fî Mısr, ed-Dâru's-suûdiyye, 2. basım, Cidde, 1969.

......., en-Nakdu'l-edebî usûluhu ve menâhicuh, Beyrut, Ts.

......., el-Adâletü'l-İctimâiyye fi'l-İslâm. 2. basım, Beyrut, 1969.

......., es-Selâmu'l-âlemiyyu fi'l-İslâm, Dâru'ş-şurûk, Tarihsiz.

......., el-Müstakbelu li hâze'd- dîn, Mektebetü Vehbe, Tarihsiz.

......., Mukavvimâtu't-tasavvuri'l-İslâmî, Dâruşşurûk, 2. basım, Mısır, 1987.

ES-SİCİSTÂNÎ, Ebû Davud Süleyman İbn, el-Eş'as, Kitâbu'l-Mesâhif, Tah: Arthur Jeffery, l. basım, Mısır, 1936.

SUBHÎ SALİH, Mebâhis fî ulûmi'l-Kur'ân, Dâru'l-ilmi li'l-melâyîn, 17. basım, Beyrut, 1990.

......., Mebâhis fî ulûmi'l-Kur'ân. Ter: Said Şimşek, Kur'ân İlimleri, Konya, Ts.

es-SUYÛTî, el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân, Dâru Kahraman. 4. basım. İst., 1978.

eş-ŞÂTIBÎ, Ebû İshak, el-Muvâfakât fî Usûli'ş- şerîa, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, ts.

ŞENGÜL, İdris, Kur'ân Kıssaları Üzerine, Işık yay., İzmir, 1996.

ŞERİATİ Ali, Kur'ân'a Bakış. Ter : Ali Seyyidoğlu, Fecr yayınevi, 2. basım, Ankara, 1989.

eş-ŞEVKÂNÎ, Muhammed Ali ibn Muhammed, Fethu'l-Kadîr, Dâru'l-hayr, 1. basım, Beyrut, 1992.

ŞİMŞEK. M. Said, Günümüz Tefsir Problemleri, Düşünce yay., İst., 1995.

......., Kur'ân Kıssalarına Giriş, Yöneliş yay., İstanbul, 1993.

KOÇYİĞİT, Talat, Hadis Terimleri Sözlüğü, Rehber, Ankara, 1992.

TAŞKÖPRÜZÂDE, Miftâhu's-saâde ve misbâhu's-siyâde fî mevdûâti'l-ulûm, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, Ts.

et-TEFTÂZÂNÎ, Saduddîn, Mes'ud ibn Ömer, Muhtasaru'l-maânî. Salâh Bilici Kitabevi, Üçler matbaası, İstanbul, 1977.

......., Şerhu'l-mekâsıd, 1. basım, Beyrut, 1989.

TEVFÎK EL-FEKÎKÎ, İ'câzu'l-Kur'ân fî mezhebi'ş-şîati'l-imâmiyye, Risâletü'l-İslâm, Cilt: III, Sayı: 3, Tarihsiz.

TURGUT, Ali, Tefsir Usûlü ve Kaynakları. M.Ü.İ.F. yay., İstanbul, 1991.

HEYET, Türkçe Sözlük, TDK yay., Ankara, 1988.

YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi, Hak Dini Kuran Dili, Eser neşr., İstanbul, ts.

YILDIRIM, Suat, Kur'ân-ı Kerîm ve Kur'ân İlimlerine Giriş, Ensar Neşriyat, 3.basım, İstanbul, 1989.

YILMAZ, Hasan Kâmil, Seyyid Kutub: Hayatı, Fikirleri, Eserleri, Hikmet yay. İstanbul, 1980.

ez-ZEHEBÎ, Muhammed Huseyn, et-Tefsîr ve'l-müfessirûn, Dâru'l-kütübi'l-hadîse, Kahire, 1961.

ez-ZEMAHŞERÎ, Muhammed b. Ahmed Cârullah, el-Keşşaf an hakâiki ğavâmidi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vîl, Dâru'l-meârif, Kahire, 1977.

ez-ZERKÂNÎ, Muhammed Abdulazîm, Menâhilü'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân, Dâru ihyâi'l-kütübi'l-arabiyye, Beyrut, Ts.

ez-ZERKEŞÎ, Bedruddin Muhammed b. Abdullah, el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân, Tah: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Tarihsiz.

ez-ZİRİKLÎ, Hayruddîn, el-A'lâm, 10. basım, Beyrut, 1992.

ZUBAlDA, Sami, İslâm, The People & The State, Political ideas & Movements in the middle east, I. B. Tauris- Co. Ltd., London, 1993.

ZURZÛR, Muhammed Adnan, Ulûmu'l-Kur'ân, el-Mektebu'l-İslâmî, Dımaşk, 1991.